

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZIŇ

34

2006

Z nových akvizic sbírkového oddělení
Památníku Terezin:

WINIFRED CZERNÁ

(3. červen 1918 – červen 2005)

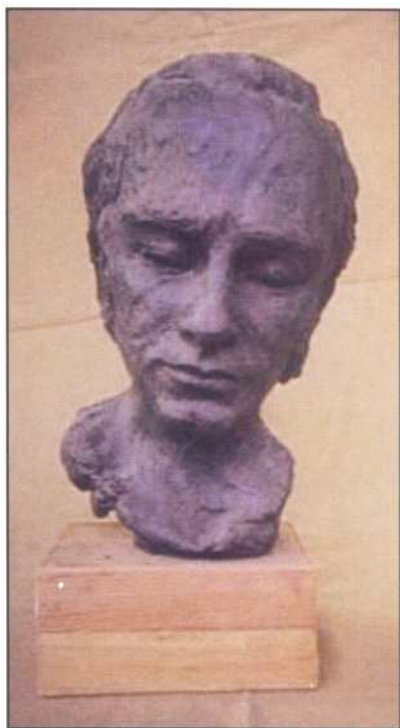
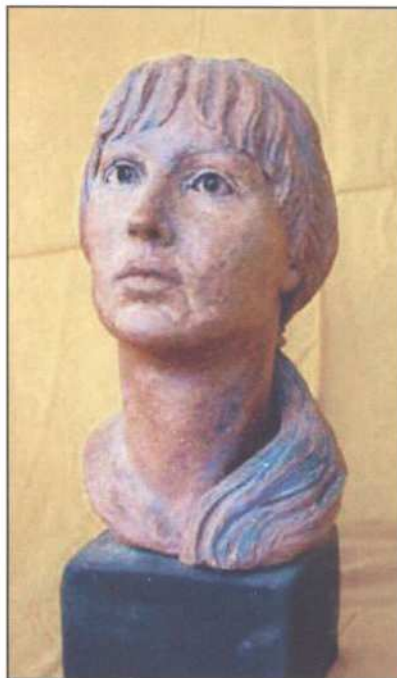
Z přírůstku sbírkového oddělení Památníku Terezin za rok 2005 jsme se Vám rozhodli představit tři portrétní sochy umělkyně Winifred Czerné, rozené Hayekové. Informace o jejím díle a životě nám zaslal její mladší syn Robert.

Winifred Czerná se narodila v Brně a v roce 1938 se provdala za Egona Czerného. Dne 31. 1. 1945 byla transportem AE 1 z Prahy deportována jako katolička s židovskými předky do Terezína, kde se dočkala osvobození. Její rodiče a bratři zemřeli v koncentračních táborech. Po válce se vrátila zpět do Brna a v roce 1948 emigrovala se svou rodinou do Kanady.

Zde začala v 70ých letech 20. století z hlíny a prachu tvořit portrétní sochy konkrétních bytostí. Svou práci chápala jako poselství. Byla určena všem, kteří byli násilně deportováni do koncentračních táborů a kvůli nenávisti jiných lidí zavražděni a změněni v prach. Winifred Czerná však z prachu a hlíny netvořila portréty zavražděných, ale naopak portréty žijících lidí, kteří na rozdíl od obětí 2. světové války měli možnost prožít svůj životní příběh.

Iva Gaudesová

Žena s dlouhými vlasy

Michael Czerny

Starší muž

TEREZIŇSKĚ LISTY 34

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Tereziín, 2006
ISBN 80-85433-95-8

OBSAH

Kolik Čechů prošlo Osvětími?

Marek Poloncarz

(7)

Mrtví jako argument a nástroj židovské
emancipace v revoluci roku 1848

Jan Randák

(38)

Strážní prapory SS v Protektorátu Čechy a Morava

Jan Vajskebr

(54)

Archeologický výzkum novověké cihelny u Prosmyk

Martin Volf, Jan Blažek

(78)

Spolupráce Böhmisch-Mährische Landesgesellschaft,
Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle
na germanizaci české půdy na Mělnicku
a Mladoboleslavsku (1939–1945)

Miloš Hořejš

(89)

Kuratorium pro výchovu mládeže
a antisemitský aspekt jeho snažení

Jan Špringl

(125)

Obnova vojenské posádky v Terezíně po druhé světové válce

Jan Vajskebr

(135)

Výchovně-vzdělávací činnost

Jana Šmolová, Josef Märk

(142)

Zprávy, recenze, názory

Jan Munk, Jan Randák, Eva Němcová, Šárka Látalová, Matěj Slanař

(163)

Chronologický přehled
(175)

Bibliografie
(181)

KOLIK ČECHŮ PROŠLO OSVĚTIMÍ?

Marek Poloncarz

Celková bilance československých obětí a počty pronásledovaných

Od konce 2. světové války uplynulo více než 60 let, a přesto na zdánlivě jednoduchou otázku, kolik Čechů prošlo Osvětímí, neexistuje jednoznačná odpověď. Příčinu tohoto stavu je třeba hledat v širším kontextu bilance českých (československých) obětí druhé světové války. Do začátku 90. let se československá historiografie vyhýbala hlubšímu zkoumání této problematiky, a proto nedošlo k veřejnému pokusu zpochybnit nebo analyzovat bilanci obětí zveřejněnou v padesátých letech – 360 tisíc Čechoslováků.¹⁾ Toto číslo mělo sloužit jako důkaz hromadného odporu národů Československa vůči nacismu a zamezit diskusím o postavení protektorátu a zejména Slovenského státu vůči „třetí říši“. Zdůrazňovala se výjimečná úloha komunistického odboje a na druhé straně se opomíjel podíl obětí holokaustu na celkových lidských ztrátách. Po politických změnách na přelomu 80. a 90. let minulého století se veřejně začalo mluvit o genocidě Židů a Romů, o pronásledování představitelů demokratického odboje a nekomunisticky smýšlejícího obyvatelstva. Znovu vyvstala otázka, kdo se vlastně stal obětí nacistického teroru a jaké byly ztráty československých občanů. Ukázalo se, že řešení tohoto problému bude složité, potíže se již objevují při pokusu jednoznačně vymezit předmět zkoumání.

V roce 1992 Miroslav Kárný přesně vymezil limity, které byly využity v jeho výzkumu ztrát židovského obyvatelstva. „Nejprve si musíme vyjasnit, koho považujeme za československé oběti německé okupace. Teritoriálně máme na mysli Československo v předmnichovských hranicích (...) Máme na mysli obyvatele Československa bez ohledu na jejich národnost, tedy nejen Čechy a Slováky, ale také osoby židovské, německé i jiné národnosti. Zahrnujeme mezi ně nejen ty, kteří v roce 1938 byli československými občany, ale také další, kteří tehdy v Československu žili, např. uprchlíky z Německa či Rakouska. Nezahrnujeme tam však německé, rakouské či holandské Židy deportované do terezínského ghetta a tam zahubené. Za oběti německé okupace dále považujeme nejen ty, jejichž smrt přímo způsobila okupační moc a její orgány jako akt perzekuce, ale i padlé v boji proti německé okupaci, v zápase za osvobození Československa. Ty, kdo na následky věznění či jiného utrpení v době okupace zemřeli až po jejím skončení, započítáváme pouze pokud jejich smrt nastala – jako např. v Terezíně – v nejbližších poválečných týdnech.“²⁾

S ostrou kritikou všech předchozích závěrů, zejména z hlediska vnitřní struktury předkládaných údajů, přišel v roce 1993 Pavel Škorpil, který se sám pokusil kvantifikovat československé oběti 2. světové války a na základě dílčích údajů dospěl k číslu 337 až 342 tisíc obětí. Počet obětí koncentračních táborů (vyjma rasové perzekuce), zemřelých v káznicích, věznicích nebo ubitých při výsleších podle něj činí asi 20 tisíc osob.³⁾

V roce 2000 Alois Andrlé uvedl, že válečné ztráty činily „201 000 obyvatel, v tom popravky a další násilná úmrtí Čechů a Slováků činily 55 000 osob, Židů 71 000 osob a zvýšená úmrtnost představovala 75 000 jedinců. Německé ztráty v tom nejsou zahrnuty.“⁴⁴⁾ Z Andrlova článku není jasné jaké historické území zahrnul do svých výpočtů a také se nelze dovědět, kolik občanů Československa, resp. českých zemí zahynulo v nacistických koncentračních táborech, protože hovoří pouze o celkovém počtu zahynuvších násilnou smrtí. Musíme tedy zůstat u zjištění, byť nepřilíš konkrétních, která uvedl P. Škorpil.

V otázce kvantifikace českých obětí, resp. osob vězněných v koncentračních táborech z jiných než rasových důvodů česká historiografie příliš nepokročila. Celkové počty deportovaných nelze vyvozovat ze součtu jednotlivých táborů, i když v některých případech jsou stavy vězněných Čechů poměrně dobře podchyceny. Jako příklady lze uvést údaje o táborech Buchenwald,⁵⁾ Gross-Rosen,⁶⁾ Dachau,⁷⁾ Mauthausen⁸⁾ a Ravensbrück.⁹⁾ Mezi jednotlivými tábory docházelo totiž k masivním přesunům vězňů a prosté součty by pak znásobily skutečné údaje. Jediným způsobem, jak kvantifikovat perzekuci občanů českých zemí v koncentračních táborech, je shromažďovat údaje o jednotlivcích ze všech dostupných pramenů a provést jejich srovnání. K tomu však dosud generálně nedošlo.

Obyvatelé českých zemí a Osvětim. Vymezení problému a stav výzkumu

Otázka „Kolik Čechů prošlo Osvětimí?“ je poněkud zjednodušená a měla by znít, kolik vězňů z českých zemí prošlo tímto táborem. Do celkové bilance kromě Čechů a Slováků, kteří žili na území dnešní České republiky, musíme zahrnout Židy, Romy, Poláky nebo Němce, pokud měli v roce 1938 československé občanství, což ovšem vnáší do problematiky mnoho úskalí.

Důležitou podmínkou je politicko-geografické vymezení problému. Část Čech, Moravy a Slezska byla po mnichovské dohodě obsazena Německem a Polskem. Další změny přineslo vytvoření Protektorátu Čechy a Morava a po vypuknutí 2. světové války přičlenění území obsazených Polskem k německé říši. Největší část odtrženého pohraničí byla sice zahrnuta do nově vytvořené Říšské župy Sudety, ale jiná území byla podle polohy začleněna do dalších územněsprávních celků. Jihozápadní a jižní oblasti českých zemí byly připojeny k Bavorsku, k říšským župám Dolní a Horní Dunaj, Hlučínsko se stalo součástí provincie Slezsko, stejně jako po 1. 9. 1939 Těšínsko. Pro sledovanou problematiku jsou významná především území začleněná do slezské provincie, Sudet a protektorátu. Toto rozdělení vyplývalo jak z odlišností historického vývoje severní Moravy, tak z nacistických plánů. Specifická byla zejména území Hlučínska a Těšínska.¹⁰⁾

Problematika vězňů z českých zemí v Osvětimi se dlouho pohybovala na okraji zájmu oficiální historiografie, protože věnovat se židovské či cikánské otázce nebylo vzhledem k politické situaci až do konce 80. let dost dobře možné. Mezi českými politickými vězni tvořili pro změnu velkou skupinu členové organizace Sokol a ani tento směr výzkumu nemohl počítat se shovívavostí mocenských struktur. Přesto je třeba připomenout především postupné zpracování otázky

perzekuce Romů, jehož výsledkem jsou práce Vlasty Kladivé, Ctibora Nečase a Dušana Holého,¹¹⁾ dále nedokončené výzkumy osudů žen od Vlasty Kladivé a soupisy českých vězňů od Antonína Čeňka.

Osvětim byla v obecném povědomí zastíňována osudy Čechů v Buchenwaldu, kde se jim podařilo proniknout na vyšší místa vězeňské hierarchie, nebo Mauthausenu, který se stal synonymem krvavého závěru heydrichiády. Tyto tábory byly považovány za symbol utrpení Čechů a navíc nebyly přímo zapojeny do nacistického plánu tzv. konečného řešení židovské otázky. Jistou roli hrál také fakt, že přes vysokou úmrtnost se z Mauthausenu, Dachau, Sachsenhausenu, Ravensbrücku či Buchenwaldu vrátila řada osvobozených vězňů a mnozí z nich se po válce prosadili v mocenských strukturách či veřejném životě. Naproti tomu z Osvětimi se na konci války osvobození vězni nevraceli, a to proto, že tábor byl osvobozen dlouho před koncem války, a pak také proto, že většina českých vězňů (kromě Židů, jejichž osud nebyl tolik zdůrazňován) byla z Osvětimi, pokud nezašly, přemístěna již v roce 1943 do jiných táborů, a tak se z nich následně stali vězni Buchenwaldu, Dachau, Ravensbrücku nebo Flossenbürgu.

Po politických změnách v Československu se Osvětim dostala do popředí právě pro svou úlohu v plánech na likvidaci Židů a Romů. Nejznámějším knižně vydaným výsledkem výzkumu židovské perzekuce, zatím ale jen té části, kterou nacisté nazývali „Endlösung der Judenfrage“, je bez pochyb Terezínská pamětní kniha zpracovaná zásluhou Miroslava Kárného, jejíž první část podrobně popisuje perzekuci Židů z českých zemí.

Dlouholetý výzkum Ctibora Nečase vyvrcholil vydáním několika publikací, které popsaly perzekuci romského obyvatelstva na území Čech a Moravy (včetně Sudet) a poskytly také podrobné kvantitativní údaje o vězních tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau.¹²⁾

Do zorného pole historiků se ovšem stále nedostala celá řada dalších obyvatel českých zemí, kteří se v důsledku nacistické perzekuce ocitli v tomto táboře a mnozí tam také zahynuli. Jde o vnitřně velmi diferencovaný segment, který lze vymezit spíše negativně. Jejich osudu se budeme věnovat a charakteristiku této skupiny se pokusíme uvést v kapitole „Ti ostatní“.

Pramenná základna a literatura k tématu

Pramenná základna pro zkoumání míry perzekuce obyvatel českých zemí okupační správou a zejména pro dokumentování jejich věznění v koncentračních táborech je omezená a neúplná. Nacisté před koncem války systematicky ničili písemnosti, které by je mohly usvědčit ze spáchaných zločinů. V České republice mají pro toto téma největší význam pankrácké vězeňské knihy z roku 1942 a z let 1944–45, tzv. AD Buch (kniha venkovních služeben gestapa), matrika Židovské náboženské obce, hlášení K. H. Frankovi o protektorátních příslušnících v koncentračních táborech, uložené ve fondech Národního archivu v Praze, a seznamy asociálních a kriminálních vězňů z Moravského zemského archivu v Brně.

Další skupinu pramenů tvoří kartotéka policejní věznic gestapa v Malé pevn-

nosti Terezín, jmenně listiny židovského obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava a seznamy zatčených Židů, uložené v Památníku Terezín. Ze sekundárních pramenů zmíníme počítačové zpracování žádostí osob, které požádaly o osvědčení dle zákona č. 255/46 Sb. z konce 70. let. Soupis obětí nacismu v Severomoravském kraji zpracovaný Muzeem revolučních bojů a osvobození v Ostravě, který uvádí také jména příslušníků polské menšiny na Těšínsku, jejichž vyhledávání by bylo jinak poměrně obtížné,¹³⁾ a pozůstalost Antonína Čeňka.

Rovněž v Polsku jsou prameny neúplné. Nejvíce materiálů je soustředěno v Památníku a Muzeu Auschwitz-Birkenau v Osvětimi. Tamní archiv disponuje asi 15 bm dokumentů pocházejících z tábora a různých nacistických institucí včetně dalších koncentračních táborů. Pro náš výzkum byly použity především seznamy příchozích (Zugangliste), transportní listiny převedených do jiných táborů, osobní spisy vězňů (Häftlingspersonalbogen), kárná hlášení, návrhy na potrestání, táborová kniha základní řady mužů (Nummernbuch), kniha denního stavu (Stärkebuch), knihy nemocničních bloků, vězeňské fotografie a úmrtní listy (Sterbebücher). Některé informace o českých vězňích se vyskytují ve sbírce vzpomínek a v dokumentech polského hnutí odporu. Pro doplnění a verifikaci řady údajů byla také použita rekonstruovaná evidence vězňů v osvětimském muzeu.

Mezi základní literaturu použitou při výzkumu patří především monografie „Auschwitz 1940–1945“ (1995), kniha Danuty Czech „Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz“ (1995), práce F. Pipera „Ilu ludzi zginęło w KL Auschwitz. Liczba ofiar w świetle źródeł“ (1990), studie zveřejněné v ročence *Zeszyty Oświęcimskie* (mj. M. Kárný „Obóz familijny Żydów z Terezina w Birkenau“), dále práce Vlasty Kladivové „Konečná stanice Auschwitz-Birkenau“ (1994), Ctibora Nečase „Holocaust českých Romů“ (1999) a „Aušvicate hi kher baro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II-Březince“ (1992) nebo společné dílo Ctibora Nečase a Dušana Holého „Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech“ (1993) a mnoho menších článků nebo vzpomínek, které zde nelze jmenovitě uvést.

Několik poznámek k metodice výzkumu a postupu při zpracování dat

Prvotním záměrem bylo zjištění počtu občanů českých zemí uvězněných v koncentračním táboře Osvětim. Jádrem práce se stal sběr individuálních osobních dat především z výše uvedených pramenů. Bylo nutné provést co nejpřesnější identifikaci jednotlivých osob, abychom se vyhnuli možným duplicitám či multiplicitám a také přesahům do skupin, které již byly zmapovány a kvantifikovány ve výzkumech rasové perzekuce.

Téměř bezchybnou identifikaci zajišťovala shodná kombinace aspoň čtyř údajů: jména, příjmení, data narození a specifického znaku – vězeňského čísla. Takovou kombinaci se podařilo zjistit pouze u 3927 mužů a 274 žen. Proto byly výchozím souborem údaje získané z archivu osvětimského muzea, které tento identifikační prvek obsahovaly. S nimi se postupně podle možnosti spojovala data z dalších pramenů.

Základním výsledkem excerpcie se stala databáze, která ke dni zpracování příspěvku obsahovala 10 640 záznamů mužů a 2041 žen. Tato čísla nevyjadřují skutečné počty vězňených. Mezi muži máme např. celkem 1317 „prázdných čísel“, tedy takových, s nimiž je spojen jen údaj, že šlo o vězně přivezeného transportem z protektorátu. U žen je to 254 záznamů. Dále je tu 689 vězeňských čísel, k nimž je přiřazena kategorie vězně, což umožňuje identifikovat alespoň jeho národnost (z toho je např. 20 uváděno jako Rusové a 12 jako Poláci). Takových záznamů u žen existuje 29 a všechny se týkají protektorátních příslušníků.

V databázi máme 2214 jmen mužů a 583 žen bez jakéhokoliv data příchodu do osvětimského tábora. Celkem 2823 záznamů mužů a 791 záznamů žen neobsahuje žádný časový údaj, který by se vztahoval k ukončení věznění, např. datum úmrtí, propuštění, přemístění apod. Zcela bez časových souřadnic jsou záznamy 167 mužů a 91 žen. Nepodařilo se také doplnit záznamy 2954 mužů a 617 žen údajem, jak fakticky skončilo jejich věznění v osvětimském táboře. Jednotlivé aspekty využití této databáze pro účel výzkumu budou popsány v dalším textu.

„Ti ostatní“

V odborné a memoárové literatuře se pro rozlišení různých skupin vězňů běžně používala slova Židé, Cikáni, „asociálové“, „kriminálníci“, tedy pojmy zapůjčené přímo z terminologie vězňitelů. To často vedlo ke zjednodušenému pohledu na lidi, které takto nacisté definovali. Nakonec možná samo nacistické pojmenování jednotlivých vězeňských kategorií a priori zakládalo rozrůzněnost a vzájemnou nedůvěru uvězněných. Okruh nepohodlných osob, které byly v Německu zpočátku izolovány a později také přímo likvidovány v systému koncentračních táborů, se postupně rozšiřoval. Jelikož je problematika kategorizace podrobně popsána,¹⁴⁾ připomeneme jen, že zpočátku byly tábory zřizovány především pro politické odpůrcy, tedy zejména tzv. marxisty (míněno sociální demokraté) a komunisty. Pod pojem politických odpůrců bylo postupně zahrnováno stále více lidí, což nejlépe ukazuje praxe nacistů na okupovaných územích, kde se jimi mohla stát také rukojmí zatčená při masových represáliích.

Mezi vězně byli také zařazováni – opět dle nacistické terminologie – příslušníci tzv. méněcenných ras a rasově a biologicky méněcenné osoby. Poslední dvě skupiny tvořily tzv. kriminální a asociální živly.¹⁵⁾ Většinou se všichni tito lidé do tábora dostávali na základě příkazu k ochranné nebo preventivní vazbě,¹⁶⁾ Židé pak buď z důvodu „prozatímní vazby“ nebo v rámci zmíněného „konečného řešení židovské otázky“.

Vedle kategorizace bylo důležitým nástrojem identifikace vězňů číslování (Osvětim jako jediný nacistický tábor používala metodu tetování čísel), které mělo svá pravidla. Vedení tábora postupně zavedlo sedm řad čísel: dvě základní (jednu pro muže a jednu pro ženy), další pro vězně na tzv. převýchovu, sovětské válečné zajatce, dvě série čísel pro Židy (A a B) a nakonec řadu Z (Zigeuner) pro Romy.¹⁷⁾

Z uvedeného vyplývá, že pod pracovním pojmem „ti ostatní“ rozumíme věz-

ně, kteří se do koncentračního tábora v Osvětimi dostali na základě rozkazu o ochranné vazbě nebo rozhodnutí o preventivní vazbě, bez ohledu na jejich národnost, státní příslušnost, náboženské vyznání či přímý důvod uvěznění, pokud byli obyvateli českých zemí a občany Československa v roce 1938. V další části textu budeme takto charakterizovanou skupinu lidí zkráceně nazývat „českými vězni“ nebo „vězni z českých zemí“ s vědomím všech výše uvedených omezení a extenzí.

Osvětimské tábory, vznik, vývoj, bilance obětí

Osvětimský tábor vznikl na jaře 1940 na okraji města tehdy ležícího na území říše. Vznikl na přímý příkaz Himmlera a měl zpočátku řešit dlouhotrvající přeplněnost věznic po velkých vlnách zatýkání v roce 1939 na území Regierungsbezirk Kattowitz (vládní obvod Katovice).¹⁸⁾ Tábor se původně nacházel v bývalých kasárnách polské armády a bylo zde vězněno asi 15 tisíc osob najednou. Zakrátko ale nastaly další změny. Na podzim 1941 byla na místě vystěhované vesnice Brzezinka zahájena výstavba nového tábora, který získal pojmenování Auschwitz II-Birkenau, v němž postupně vznikly ženský tábor, další mužský tábor a tzv. rodinné tábory pro Židy a Cikány. V roce 1944 bylo v Birkenau vězněno až 90 tisíc osob.

Potřeba levné pracovní síly vedla k tomu, že v letech 1942–1944 nejen v okolí, ale i v odlehlejších místech vzniklo, zejména při německých průmyslových podnicích a v zemědělství, téměř 50 různých poboček. Největší byla zřízena vedle podniku na výrobu syntetického kaučuku a benzínu Buna-Werke, patřícího německému koncernu IG Farben. V roce 1943 došlo k reorganizaci, na jejímž základě se tábor v Monowicích začal nazývat Auschwitz III a stal se samostatnou jednotkou, které podléhala většina zmíněných poboček. Za zmínku stojí fakt, že tři pobočky vznikly také na území dnešní České republiky. Byla to pobočka v Brně (fungovala od října 1943 do ledna 1945), jejíž vězni pracovali na dokončení budovy Technické akademie SS a policie v Brně,¹⁹⁾ dále pobočka Freudenthal v Bruntále (rok 1944 až leden 1945), která zaměstnávala vězeňkyně při zpracování ovoce, a nakonec Lichtewerden ve Světlé (listopad 1944 až leden 1945), kde ženy pracovaly v továrně na nitě.

Tábor od vzniku až do své evakuace procházel procesem permanentního rozšiřování, přestavby a celou řadou reorganizací. Vývoj souvisel s postupnými změnami koncepcí a úkolů, které mu byly stanoveny s ohledem na nacistické válečné plány a potřeby.²⁰⁾

Osvětimský tábor po většinu své existence plnil dvě úlohy. Na jedné straně byl táborem koncentračním, který v nelidských ubytovacích a celkových životních podmínkách izoloval od okolního světa odpůrce režimu a další nepohodlné osoby. Naprostý nedostatek hygieny, špatná a málo vydatná strava, s tím související nemoci, otrocká práce a především nelidské zacházení s vězni, týrání a popravky byly příčinou vysoké úmrtnosti, dosahující výše asi 50 % vězňů. Byl to největší nacistický tábor, kam byli kromě Poláků posíláni občané Sovětského svazu včetně

ně válečných zajatců, Češi, Francouzi, Němci, Rakušané, Židé, Romové a další vězni z území téměř celé Evropy.

Druhou rolí byla úloha likvidační. Kromě již výše zmíněných metod likvidace (popravy, Vernichtung durch Arbeit), které se týkaly evidovaných vězňů, se tábor na základě rozhodnutí H. Himmlera stal součástí nacistického programu tzv. konečného řešení židovské otázky a zejména od podzimu roku 1942 místem bezprecedentní genocidy Židů z celé Evropy.²¹⁾ V jeho části Auschwitz II-Birkenau byly postaveny plynové komory a krematoria a v nich byla vskutku průmyslovým způsobem zavražděna většina obětí. Do Birkenau byli za tímto účelem přiváženi Židé z Belgie, protektorátu, Francie, Nizozemska, Jugoslávie, Itálie, Lotyšska, Maďarska, Německa, Norska, Polska, Řecka a Slovenska.²²⁾

Otázka počtu vězňů a obětí koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau byla dlouhá léta vážným vědeckým problémem. V roce 1945 první státní komise jmenované sovětskými a polskými orgány vyslovily především na základě výpovědí bývalých vězňů tezi o tom, že zde zahynuly 4 miliony lidí.²³⁾ Teprve osmdesátá léta přinesla radikální změnu. Z výzkumu F. Pipera vyplynulo, že v táboře bylo zaevidováno asi 400 tisíc vězňů, z nichž přibližně polovina zde zahynula. Vedle toho bylo do tábora přivezeno dalších více než 900 tisíc osob (z toho asi 890 tisíc Židů), kteří byli prakticky bez výjimky ihned po příchodu do tábora usmrceni. Celkem tedy bylo do Auschwitz II-Birkenau přivezeno asi jeden milion tři sta tisíc osob a zahynulo zde nejméně jeden milion sto tisíc.²⁴⁾

Osvětimský tábor existoval do ledna 1945, ale již koncem roku 1944 zahájili nacisté likvidaci stop svých zločinů, ničili dokumenty, některé stavby, zejména krematoria a plynové komory. Definitivní evakuace tábora proběhla v lednu 1945, kdy byla část vězňů vyhnána na pochody smrti a jen malá skupina zůstala v táboře, kam 28. ledna vstoupila Rudá armáda.

Cesty do Osvětimi

Umísťování odpůrců režimu a jiných nepohodlných osob v koncentračních táborech bylo jedním ze základních prvků nacistické politiky. Vůči osobám žijícím v odtrženém pohraničí to platilo ihned od okamžiku obsazení a po 15. březnu 1939 se začaly stejné metody používat na území Protektorátu Čechy a Morava. Preventivní úder nazvaný Aktion Gitter, zaměřený proti českým komunistům, německým marxisticky orientovaným emigrantům ze Sudet, židovským emigrantům a také osobám považovaným za teroristy a anarchisty, postihl 5800 až 6400 lidí, z nichž asi 1500 skončilo v rámci nacistického institutu ochranné vazby v koncentračních táborech (většinou v Buchenwaldu).²⁵⁾

Následovala řada dalších aktů teroru, které měly buď preventivně zastrašit obyvatelstvo nebo měly tzv. odvetný charakter. V červnu 1939 za zastřelení policisty W. Kniesta žáky J. Smudkem a F. Petrem poslalo gestapo 111 obyvatel Kladna do KT Mauthausen.²⁶⁾ V březnu 1940 poté, co Smudek na útěku postřelil člena gestapa, bylo na Domažlicku zatčeno a odvezeno do KL Flossenbürg 150 rukojmích.²⁷⁾ V důsledku tzv. akce Albrecht der Erste, uskutečněné ve dnech

1. a 2. září 1939, bylo asi 2000 rukojmích deportováno do koncentračních táborů Dachau a Buchenwald.²⁸⁾ Po studentských demonstracích 15. listopadu 1939 nacisté vybrali nahodile 1200 rukojmích z řad studentů a deportovali je do koncentračního tábora Sachsenhausen.²⁹⁾ Vedle takových hromadných akcí probíhalo systematické zatýkání členů odbojového hnutí a jejich odesílání do ochranné vazby.

Koncentrační tábor Osvětim vznikl sice již v roce 1940, ale až do 6. června 1941 sem nebyly úřadovny gestapa z území protektorátu posílány žádné přímé transporty. Vzhledem k tomu, že tábor v první fázi své existence sloužil především pro potřeby Slezska a část bývalého československého území byla přiřčena k vládnímu obvodu Katovice, muselo docházet k deportacím bývalých československých občanů do tábora již dříve. Potvrzují to např. údaje o předání Viktora Jugla (vězeňské číslo 11159) do tábora katovickým gestapem 2. 4. 1941. Jde o první přesně doložené datum deportace prokazatelně českého vězně do Osvětimi. Nebyl to ale zřejmě skutečně první vězeň z českých zemí v táboře. Již v roce 1940 jsou podchyčeny případy úmrtí osob pocházejících z Těšínska, dle příjmení pravděpodobně polské národnosti.³⁰⁾ Jiní vězni mohli být před zahájením protektorátních transportů do Osvětimi převedeni z jiných táborů (Dachau, Sachsenhausen).³¹⁾ Podle zjištění vycházejících ze žádosti o odškodnění dle zákona č. 255/46 Sb. a Soupisu obětí nacismu v Severomoravském kraji mělo být do Osvětimi v roce 1940 deportováno 46 osob, a to zejména z Německa včetně odtrženého pohraničí a z některých koncentračních táborů. Tento údaj se bohužel nepodařilo verifikovat pomocí jiných pramenů, a proto je třeba zvláště na uvedené data pohlížet s velkou mírou opatrnosti. Již začátkem roku 1941 se do tábora dostali také první čeští Židé.

V nacistickém systému fungovala instituce tzv. sběrných transportů (Sammeltransporte), které se kompletovaly postupně na trase pravidelných vlakových spojení, určených k deportacím do koncentračních táborů. Tři další Češi byli zařazeni do sběrného transportu (předání pravděpodobně z Brna), který do tábora dorazil 11. dubna 1941.

Na území protektorátu působily dvě řídicí úřadovny gestapa v Praze a v Brně, které sestavovaly většinu transportů do Osvětimi. Vedle toho transporty organizovala také ředitelství kriminální policie (opět v Praze a v Brně). Sporadicky se v osvětimských záznamech objevují také názvy Malá pevnost Terezín³²⁾ nebo věznice Mírov.³³⁾ Řídicí úřadovny sestavovaly transporty také z vězňů, kteří se nacházeli v dalších zařízeních a buď byli převáženi do Prahy či Brna, nebo byli do transportu zařazováni přímo v místě svého věznění.

Jak jsme již uvedli, historie protektorátních transportů začíná dnem 6. června 1941, kdy bylo z Brna do Osvětimi posláno celkem 60 vězňů ochranné vazby, z toho 29 uvedených jako Češi a 31 jako Židé. I když se oproti dalším transportům jednalo o celkem malou skupinu vězňů, stojí za to zmínit jejich osudy. Máme doloženo úmrtí 34 mužů, z nich 24 zemřelo do 3 měsíců od uvěznění v táboře. O tom, co potkalo 21 z nich (převážně Židů), nemáme žádné bližší údaje, jen v pěti případech víme spolehlivě, že věznění přežili.

rok	muži				ženy			
	celkem	z toho			celkem	z toho		
		čeští vězni	cizinci	neidentifikovaní		české vězeňkyně	cizinky	neidentifikované
1941	347		5					
1942	1854	1537	34	96	316	131		185
1943	2449	1151	125	1173	147	91	1	55
1944	53	0	6	47	27	14	0	13
celkem	4703	2688	170	1316	490	236	1	253

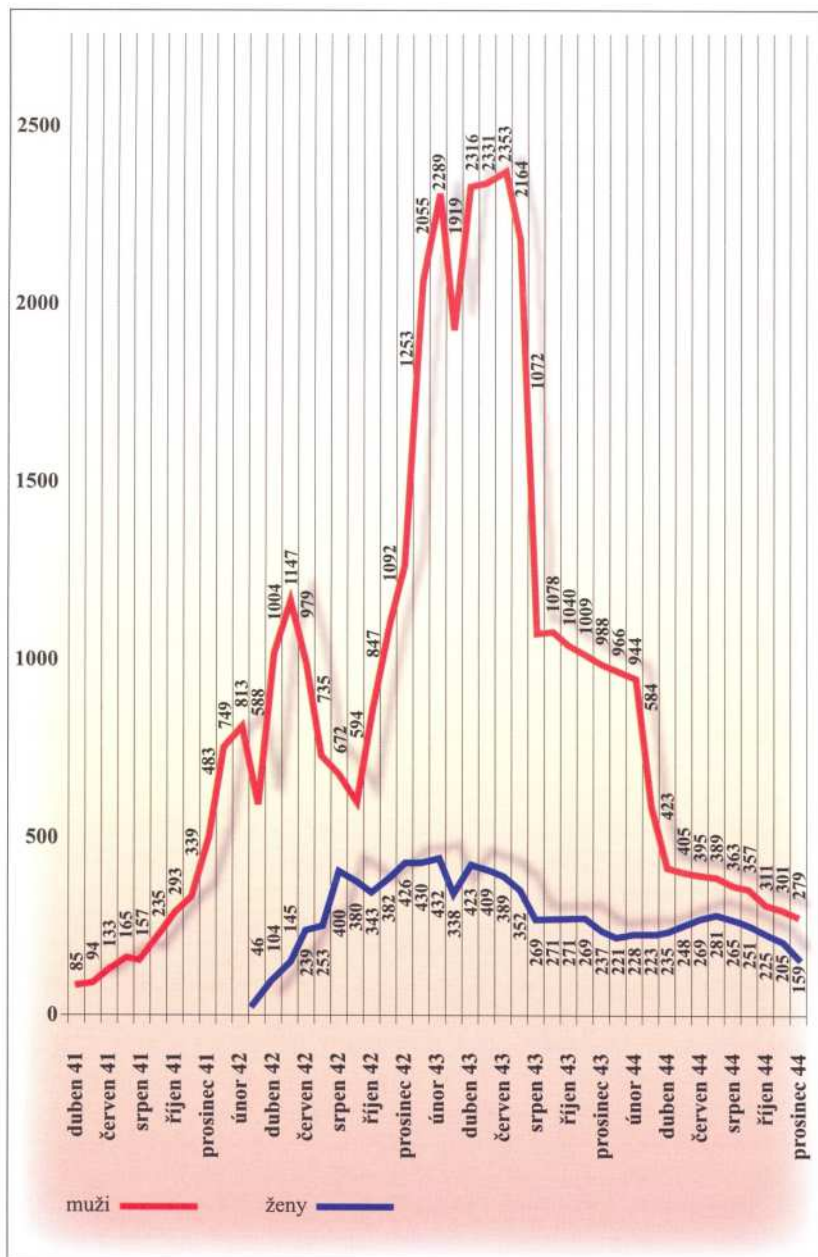
Počty vězňů v transportech z Protektorátu Čechy a Morava (bez sběrných transportů).
Pramen: vlastní výpočty

Do konce roku 1941 byly z Brna poslány do osvětimského tábora ještě další čtyři transporty: 4. září – 66 mužů, zaevidovaných pod čísly 20425–20490, 24. října – 47 mužů (22047–22092), 21. listopadu – 54 mužů (23126–23179), z toho 21 Židů a 33 českých politických vězňů, a konečně 12. prosince – 101 mužů (24370–24470), z toho 93 českých politických vězňů a 8 Židů. Celkový součet výše uvedených transportů však nedává počet českých vězňů, protože se v těchto transportech jako jednotlivci vyskytli cizinci, např. Poláci a ruští Židé. První a jediná skupina odeslaná řídicí úřadovnou gestapa v Praze přišla do Osvětimi 12. listopadu 1941. Čítala 9 Čechů (Schutzhäftlinge) a 10 Židů (22572–22590).

Vedle toho do Osvětimi přicházeli od června pravidelně další čeští vězni ve sběrných transportech z protektorátu nebo z jiných okupovaných území. Identifikovali jsme 154 mužů, a to je nejmenší počet jmenovitě podchycených českých vězňů, u nichž je přesně známo datum příchodu do tábora a vězeňské číslo. K tomu je třeba přičíst ještě dalších 65 osob vyhledaných v žádostech o osvědčení dle zákona č. 255/46 Sb., někdy verifikovaných úmrtními listy.

Z uvedených výpočtů vyplývá, že minimální počet českých vězňů deportovaných do Osvětimi v roce 1941 činil 561 mužů. Stojí snad ještě za zmínku, že zpočátku čeští vězni netušili, co se skrývá pod názvem Auschwitz. Sokolský funkcionář Stanislav Kafka (26548), který později v Osvětimi zahynul, v motáku z Terezína sděloval rodině, že má být přesunut do „Aušvie“, neví však, kde to je, ale domnívá se, že to tam nebude horší než v Terezíně.³⁴⁾

Rok 1942 přinesl další vlnu transportů z protektorátu. Snad nejznámější jsou osudy funkcionářů Sokola, kteří se 8. 10. 1941 stali oběťmi masové zatýkací akce známé jako Aktion Sokol. Z celkového počtu asi 1500 zatčených bylo do Osvětimi posláno přibližně 700. První skupina přišla 15. 1. 1942 z Prahy a 16. 1. 1942 z Brna. V průběhu dalších měsíců následovalo několik dalších transportů. Věznění v táboře přežilo pouhých 70 členů Sokola.³⁵⁾

Odhady měsíčních počtů českých vězňů v KL Auschwitz.

V roce 1942 z Prahy do Osvětimi přijelo nejméně 1179 mužů v 11 transportech, přičemž největší byly odeslány dne 29. 4. 1942 v počtu 287 vězňů (33709 až 33995) a 20. 5. 1942 celkem 237 osob (35789–36025). Z Brna bylo do Osvětimi vypraveno devět transportů s 675 muži. Největší byl transport z 11. 6. 1942, čítající 103 mužů (39253–39355). Velkou část deportovaných tvořili vězni zařazení do kategorií „BV“ (Berufsverbrecher) a „Aso“ (759, respektive 259). V případě tzv. asociálních vězňů šlo o důsledek opatření z 9. 3. 1942 o preventivním potírání zločinnosti, na jehož základě se začala uplatňovat tak zvaná preventivní vazba. Do vazby byli bráni mimo jiné Romové, které nejdříve deportovali do sběrných táborů na území protektorátu a pak také do Osvětimi. Právě v roce 1942 se takto do osvětimského tábora dostaly skupiny Romů, a sice v transportech dne 29. dubna, 20. května, 13. srpna, 7. prosince a 23. prosince. Transporty tzv. asociálních vězňů zdaleka nezahrnovaly jen Romy, jejich podíl mezi deportovanými byl velmi rozdílný.³⁶⁾ Vedle nich bylo v protektorátních transportech 80 Židů.

V roce 1942 byl do Osvětimi odeslán z Prahy také první transport žen. Do tábora přišel 29. dubna, tedy asi měsíc po zřízení ženského oddělení a čítal 197 vězeňkyň (6911–7107). Byl to zároveň největší transport žen z území protektorátu v tomto roce. Po něm následovalo ještě sedm. Jejich data se až na jeden shodují s daty mužských transportů.

V roce 1942 již nelze zcela přesně rekonstruovat transportní listiny. Známe počty vězňů, máme jejich táborová čísla, ale bohužel chybí příjmení a někdy i vězeňské kategorie, které by umožnily zjistit, zda se jednalo o českého vězně. Např. v mužském transportu ze 14. 8. 1942 z celkového počtu 152 vězňů (58633 až 58784), máme jména jen 73, alespoň kategorii známe u dalších 70, devět je zcela neidentifikovatelných. Z prvního ženského transportu známe jména v kombinaci s číslem jen u 19 vězeňkyň, tedy méně než 10 % z celkového počtu. I když lze z jiných pramenů dohledat další osoby, které se zřejmě v tomto transportu ocitly, nelze je spojit s konkrétním číslem, a proto „prázdná čísla“ považujeme za osoby neidentifikované.

V některých případech se k určitému datu podařilo přiřadit větší počet jmen, než byl počet vězeňských čísel přidělených transportu. Nabízejí se dvě vysvětlení. Buď bylo tento den ve skutečnosti zaregistrováno více skupin, ale v táborové dokumentaci chybí údaje o některé z nich, nebo byly tyto osoby z transportu ihned zavražděny bez zapsání do táborové evidence.

S takovým jevem jsme se setkali např. u mužského transportu z 29. 4. 1942. Rozdíl mezi seznamem tzv. asociálních vězňů zpracovaným kriminální policií v protektorátu a číselnou řadou včetně jmenovitě neidentifikovaných činil 28 osob.

K podobnému případu došlo 3. 12. 1942, kdy se pohotovostní skupina SS měla vypravit na nádraží pro transport 93 Romů. Jeho vyslání do Osvětimi potvrzují dva seznamy kriminální policie z 2. 12. 1942, které obsahují 89 jmen (11 mužů a 78 žen) Romů. Tito lidé nebyli týž ani následující dny zapsáni do evidence a pravděpodobně zahynuli v plynové komoře.³⁷⁾

Situace se zřejmě opakovala ještě 7. 12. 1942. Danuta Czech uvádí, že v tábo-

rové evidenci nebylo tento ani následující dny zapsáno 31 vězeňkyň přivezených transportem z Prahy. Domnívá se, že by se mohlo jednat o Židovky, které byly poslány ihned do plynu.³⁸⁾ Ve skutečnosti však šlo o 31 Romek, které spolu s muži (ti byli zaevidováni pod čísly 80691–80749) přišly z Prahy 7. 12. 1942, a jejich seznam vypracovaný německou kriminální policií v Praze se dochoval.³⁹⁾

Celkem v roce 1942 přišlo v protektorátních transportech 1854 mužů, z toho 34 cizinců. Žádné bližší údaje o národnosti, občanství či kategorii vězně se nepodařilo zjistit u 93 mužů. Deportovaných žen bylo 316, ale identifikovat se jich podařila více než polovina (185).

Pokračoval také příliv vězňů ve sběrných transportech a z jiných míst. Podle našich zjištění přišlo touto cestou v roce 1942 nejméně 816 mužů (z toho 716 identifikovaných příjmením). Nejvíce českých vězňů bylo ve sběrných transportech 18. 12. 1942 (86 mužů) a 11. 9. 1942 (68). První čítal celkem 216 vězňů označených čísly 84479–84694, druhý 148 vězňů (63246–63393). Do Osvětimi se dostali také čeští vězni z jiných táborů, např. ve dvou transportech z Buchenwaldu (19. 10. 1942 – 65 českých vězňů a 29. 11. 1942 – tři), jednom z Dachau (29. 10. 1942 – devatenáct mužů) a dalších ze Sachsenhausenu, Ravensbrücku a Natzweilera. Objevují se také jedinci předaní úřady z jiných okupovaných oblastí, např. z Opavy, Krakova nebo Radomi. Stejnými cestami přišlo 207 žen. Ve sběrném transportu 101 vězeňkyň zaregistrovaných v táboře 14. 8. 1942 pod čísly 16968–17068 bylo 57 českých žen. Víme také o nejméně pěti případech přesunů z ženského koncentračního tábora Ravensbrück.

Výše uvedené počty je třeba ještě doplnit a konfrontovat s údaji získanými z českých primárních a sekundárních pramenů. Takto se podařilo zjistit údaje o 540 mužích a 192 ženách.

Pro rok 1942 už nelze celkovou bilanci vypočítat jako prostý součet získaných dat. Je třeba odečíst cizince, dále neidentifikované osoby, které se zčásti zřejmě překrývají se jmény získanými z českých a druhotných pramenů. Stejně pravidlo platí i v následujících letech. Ze získaných údajů vyplývá, že počty českých vězňů umístěných v osvětimském táboře stouply oproti předchozímu roku mnohonásobně. Jaké to byly důvody? Nedisponujeme sice podrobnými údaji o počtech deportovaných do všech koncentračních táborů v jednotlivých letech, a nemůžeme proto prozkoumat případné dlouhodobé tendence deportací nebo změny jejich směřování, ale předpokládáme, že došlo k souhře několika faktorů.

Prvním byl rozvoj samotného tábora v Osvětimi (dostavba vězeňských bloků ve druhé polovině roku 1941 a v první polovině roku 1942, postupná výstavba tábora Auschwitz II-Birkenau) a zřízení ženského tábora v březnu 1942, který měl nepochybně za úkol částečně odlehčit jedinému dosud fungujícímu ženskému táboru Ravensbrück.

Druhým důvodem byl fakt, že v důsledku prvního stanného práva došlo ke zvýšení počtu zatčených, potažmo uvězněných v koncentračních táborech. Část z nich mohla být do táborů poslána i s určitou prodlevou, tzn. ještě začátkem roku 1942.

Za třetí je třeba připomenout, že v roce 1942 došlo v českých zemích k dosud nevidané vlně teroru v souvislosti s atentátem na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Při porovnání četnosti a velikosti transportů před a po 1. 6. 1942 jsme zjistili, že sice v transportech z Prahy a Brna nedošlo v druhém období k nárůstu (do 1. 6. bylo deportováno 1040 mužů a po tomto datu „jen“ 814), ale více než čtyřnásobně stoupl počet mužů ve sběrných transportech. U žen jsme s ohledem na pozdní datum zřízení ženského tábora takové srovnání neprováděli.

Důkazem dopadu heydrichiády je mimo jiné fakt, že do tábora přišly oběti hromadných zatýkacích akcí. Jmenujme aspoň žáky Vyšší průmyslové školy a gymnázia v Roudnici nad Labem, z nichž v táboře 9 zahynulo.⁴⁰⁾ Jako rukojmí přišly do tábora 18. 9. 1942 a věznění nepřežily ženy z příbuzenstva ministrů exilové vlády v Londýně Františka Němce a Jaromíra Nečase. Nakonec následky heydrichiády ovlivnily četnost transportů do Osvětimi nejen v roce 1942 ale i v následujícím. Stanné právo bylo sice oficiálně zrušeno již 3. 7. 1942, ale stanné soudy probíhaly až do října 1942. V největším procesu 29. 9. 1942 bylo k trestu smrti odsouzeno 252 osob spojovaných s atentátem na Heydricha a jejich poprava v Mauthausenu se uskutečnila skoro o měsíc později. Proto snad lze i první transporty z protektorátu do Osvětimi začátkem roku 1943 považovat za důsledek heydrichiády. Dokazují to osudy rodiny pravoslavného duchovního Vladimíra Petřeka nebo dalších příbuzných emigračních politiků.

Obecně byla první polovina roku 1943 z hlediska početnosti transportů nadprůměrná. Je možné, že kromě již zmíněných důsledků heydrichiády zde hrál roli zájem německých úřadů na posílení pracovního potenciálu koncentračních táborů s ohledem na nepříznivý vývoj války. Do koncentračních táborů měli být předáváni ve větší míře vězni z jiných perzekučních zařízení (policijní věznice, pracovní tábory) a dokonce i osoby ve výkonu trestu, procedura uvalení ochranné vazby měla být ještě zjednodušena.⁴¹⁾

Zvláště lednové transporty byly neobvykle velké. Transport z Prahy datovaný 28. 1. 1943 byl největším protektorátním transportem vůbec. Čítal celkem 562 mužů (94476–95038) a 96 žen (32608–32703). Objevila se v něm celá řada významných osobností českého veřejného života a osob spojených s odbojovým hnutím, zejména s jeho komunistickým proudem. Podle táborových pramenů jsme byli schopni identifikovat jménem a vězeňským číslem pouze 99 mužů, z toho 10 cizinců (Rusů) a 69 žen (včetně jedné Rusky) a další tři ženy byly považovány za české vězeňkyně podle kategorie, i když jejich jména neznáme. V rekonstruované kartotéce vězňů Malé pevnosti Terezín a také pankráckých vězeňských knihách z roku 1942 se podařilo dohledat ještě jména dalších 51 mužů a jedné ženy, kteří pravděpodobně byli tímto transportem přivezeni do tábora. Známe tedy jména 149 mužů, což představuje pouze 27 % z celkového počtu, a 70 žen.

Na jaře 1943 se odehrála událost, která neměla v celých dějinách protektorátu obdoby. Protektorátní prezident Emil Hácha v dopise státnímu tajemníkovi K. H. Frankovi ze 14. 5. 1943 vyjádřil obavy o osud protektorátních občanů věz-

něných v koncentračních táborech, zejména v Osvětimi, a poukázal na jejich vysokou úmrtnost. Reagoval tak na četné dotazy a stížnosti rodin uvězněných, které byly vyděšeny faktem, že jejich blízcí umírali již po několika dnech pobytu v táboře. Situace byla zřejmě natolik vážná, že se Frank rozhodl celou věcí zabývat a oslovil vedoucího RSHA Ernsta Kaltenbrunnera. Jeho jednání nebylo projevem humanity či snad starosti o osud vězňů koncentračních táborů, vyplývalo z nezbytnosti upevnit německé pozice v protektorátu a možná také z ohledu na vlastní kariéru. Již 25. května reprodukoval obsah Háchova dotazu v dálkopisu zaslaném Kaltenbrunnerovi a 4. června obdržel odpověď, ze které vyplynulo, že Berlín chtěl celou záležitost vyřešit okázale a velkoryse tak, aby uklidnil situaci v protektorátu a zároveň ovšem nic neměnil na hlavních principech své politiky. Kaltenbrunner uvedl, že již provedl některá propuštění a přesuny protektorátních příslušníků do jiných koncentračních táborů a nařídil, aby osoby odeslané brněnskou řídicí úřadovnou gestapa za komunistickou činnost byly z osvětimského tábora převedeny do Flossenbürgu. Naznačil také možnost dalších transferů. Formální tečkou se stal dálkopis z 20. 6. 1943 podepsaný Himmlerem, ve kterém se uvádí: „Dokud se hygienické poměry v táboře Auschwitz nezlepší a tábor nebude prost nákazy, nebudou čeští vězni v ochranné vazbě více do něj posíláni. Čeští vězni v ochranné vazbě budou rozesíláni do jiných táborů, zejména do Buchenwaldu, Sachsenhausenu a Dachau.“⁴²⁾ Tyto kroky byly skutečně učiněny a část českých vězňů byla z osvětimského tábora přemístěna jinam.⁴³⁾ O samotných přesunech se ještě zmíníme.

Tímto okamžikem skutečně skončily masové transporty českých vězňů v ochranné vazbě z území protektorátu do Osvětimi. Zatímco do 5. 6. 1943 přišlo protektorátními transporty 2138 mužů (z toho 1042 neidentifikovaných) a 120 žen (30 neidentifikovaných), po tomto datu to bylo už jen 311 mužů a 27 žen (131 neidentifikovaných mužů a 25 žen). Došlo také ke změnám v národnostní struktuře. V prvním období přijeli nejméně 74 cizinci (tedy 3 % z celkového počtu) a 15 Židů, ve druhém pak nejméně 51 cizinců, tedy 16 % deportovaných, a 12 Židů. Je tedy patrný nárůst podílu jak Židů, tak cizinců. U žen, s ohledem na vysoký podíl neidentifikovaných osob, nelze obdobné srovnání provést. Pro úplnost je třeba dodat, že do konce roku 1943 přišlo do Osvětimi ještě nejméně 10 transportů, a sice již zmíněné ve dnech 16. července a 28. července (ten den přišly dva z Brna a z Prahy), 5. srpna z Brna, 26. srpna z Prahy, 17. září z Prahy a Brna, 2. listopadu z Brna a 9. a 16. prosince z Prahy. Ženy byly jen v transportech 5. srpna a 2. listopadu. Celkem z území protektorátu v roce 1943 přišlo 2449 mužů, z toho bylo 125 cizinců a 1173 neidentifikovaných, a také 147 žen (včetně jedné cizinky a 55 neidentifikovaných).

V jednotlivých sběrných transportech byl v průběhu roku 1943 podíl českých vězňů obvykle nízký, šlo zpravidla o 1 až 10 osob. Několik transportů však mělo hromadný charakter. Například mezi 252 vězni přivezenými do Osvětimi 18. 1. 1943 bylo 204 Čechů a v transportu z 29. 1. 1943, který celkem čítal 609 vězňů, bylo 127 českých vězňů. Celkem ve sběrných transportech a v transportech z ji-

ných okupovaných území bylo 679 (457 známých jménem) českých vězňů. Došlo také k několika přesunům z jiných koncentračních táborů. Např. 10. 4. 1943 do Osvětimi přišlo 11 vězňů z koncentračního tábora Mauthausen a pak 5. 12. 1943 – 31 vězňů z koncentračního tábora Flossenbürg. Ve sběrných transportech přišlo v roce 1943 celkem 246 žen.

Využití zmíněných českých primárních i sekundárních pramenů, které pro rok 1943 bylo možné doplnit ještě evidencí protektorátních Židů a kartotékou terezínské Malé pevnosti, přineslo údaje o dalších 929 mužích (z toho 61 byli cizinci) a 122 ženách.

V roce 1944 se již počet transportů z protektorátu do Osvětimi výrazně snížil, stejně tak jejich velikost. Transporty byly vysílány z Prahy, Malé pevnosti Terezín a v nejméně jednom případě také z věznice v Mírově.⁴⁴⁾ Z dochovaných materiálů se podařilo zjistit jen celkem 53 mužů a 25 žen, z toho 47 mužů a 11 žen nebylo vůbec identifikováno a 6 zbývajících mužů byli cizinci. Mezi 14 identifikovanými ženami bylo 11 Židovek. Je to další doklad toho, že pro protektorátní nežidovské vězně stále platilo Himmlerovo nařízení z 20. 6. 1943 a asi také posílala úloha jiných táborů, zejména Buchenwaldu a Flossenbürgu, ale také Dory, které hrály stále větší roli v německém válečném hospodářství. Zákaz se však zřejmě nevztahoval na české vězně přemísťované do Osvětimi z jiných táborů. Nejméně 18 mužských vězňů přišlo z evakuovaného tábora Majdanek v červenci 1944 a z Mauthausenu koncem roku 1944. Do Osvětimi bylo také z jiných koncentračních táborů v roce 1944 přemísťováno nejméně 18 žen, přičemž největší skupinu tvořilo 16 jmenovitě zjištěných vězeňkyň, převezenných 15. dubna z Majdanku (byly mezi nimi také ženy z vypálených Lidic).

V roce 1944 pokračovaly také deportace ve sběrných transportech, ale i zde byly počty výrazně nižší než v předchozích letech. Podařilo se podchytit 91 mužů a 13 žen prakticky v rozmezí celého roku (od 15. ledna do 19. listopadu), z čehož 47 mužů a nejméně 2 ženy byli Židé nebo židovští míšenci.

Z dochovaných českých primárních a sekundárních pramenů, zejména vězeňských záznamů, byla získána jména 343 mužů a 149 žen. Většinu tvořili cizinci (97 Rusů a jeden Polák) a Židé (54). Do stejné skupiny patří také 79 žen (z toho 63 Židovky, cizinka nebyla zjištěna žádná).

Pokus o celkovou kvantifikaci

Vracíme se na začátek naší úvahy. Kolik vězňů z českých zemí prošlo koncentračním táborem Osvětim? Bohužel na tuto otázku stále můžeme odpovědět jen přibližně. V české historiografii neexistuje žádný pokus o ucelený odhad počtu českých ani československých obětí v Osvětimi, až na obecná tvrzení, např. „do Osvětimi a pobočných táborů nacisté deportovali i přes 88 tis. našich občanů, přežilo jich jen nepatrné procento.“⁴⁵⁾ Údaj nepochybně zahrnuje osoby pronásledované z rasových důvodů, ale metodika výpočtu z textu není jasná.

K exaktním výsledkům dospěly výzkumy, které se týkaly osudů českých Židů a Romů. V 28 transportech RSHA, vypravených z terezínského ghetta v období

od 26. 10. 1942 do 28. 10. 1944, přijelo do Osvětimi celkem 28 459 Židů pocházejících z území Protektorátu Čechy a Morava a z odtrženého pohraničí. Z tohoto počtu 25 533 zahynulo a osud tří zůstává neznámý.⁴⁶⁾ Počet Židů z odtrženého pohraničí, kteří se do Osvětimi dostali jinou cestou než přes terezínské ghetto, nemáme k dispozici. Do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau bylo z území protektorátu deportováno sedmi transporty v období od 7. března 1943 do 28. ledna 1944 celkem 4495 Romů, z toho 2195 mužů a chlapců a 2340 žen a dívek. Více než polovina, a sice nejméně 2645 vězňů, v tomto táboře zahynula.⁴⁷⁾

První odhad počtu českých vězňů v Osvětimi provedli pracovníci Muzea v Osvětimi. „Češi – nejméně 7 tisíc. Mezi Čechy velkou skupinu tvořili členové vlastenecké organizace Sokol. Čeští političtí vězni byli přivázeni do Osvětimi hlavně z Prahy, Brna a Opavy, kde byli před deportacemi soustředováni. Byli přivázeni zvláštními transporty nebo byli zařazováni do sběrných transportů, sbírajících vězně z různých míst. Transporty čítaly obvykle několik desítek, někdy i stovek osob.“⁴⁸⁾

Jak jsme se již zmínili, táborové prameny nám mohou poskytnout jen dílčí údaje o počtu českých vězňů. Z analýzy knihy denních stavů vyplývá, že od 19. ledna do 19. srpna 1942 bylo mezi zemřelými, transportovanými, propuštěnými-

	počet		příchody		příchody		úmrtí			
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	přirozená		nepřirozená	
							muži	ženy	muži	ženy
31. 1. 1944	700	58	1	19	12	14	63	13	1	0
28. 2. 1944	752	66	92	14	40	6	36	6	0	0
31. 3. 1944	93	20	7	5	666	51	23	3	1	0
30. 4. 1944	98	81	20	65	15	4	9	1	0	0
31. 5. 1944	33	76	7	8	72	13	11	13	0	0
30. 6. 1944	36	72	6	12	3	16	2	5	0	0
31. 7. 1944	39	66	8	0	5	6	1	3	0	0
31. 8. 1944	58	53	25	3	6	16	4	4	2	0
30. 9. 1944*										
31. 10. 1944*										
30. 11. 1944	13	23	6	0	2	30	1	0	0	0
31. 12. 1944	24	17	13	3	2	9	1	2	0	0

* hlášení z těchto měsíců nejsou k dispozici

Počty protektorátních vězňů v KL Auschwitz dle hlášení zasilaných K. H. Frankovi.
Pramen: NA

mi a uprchlími vězni zaznamenáno 1128 Čechů. Podle seznamů příchozích bylo od května do prosince 1941 zaevidováno 340 Čechů.⁴⁹⁾

Jisté informace o počtech vězňů s protektorátní příslušností nám poskytují hlášení, která si K. H. Frank nechával posílat v roce 1944. Bohužel zahrnují jen jeden rok, a to navíc období, kdy deportace z českých zemí do Osvětimi prakticky ustaly a celá řada vězňů byla mezitím přemístěna do jiných koncentračních táborů.

Jedním z nemnoha zdrojů dílčích informací o počtech vězňů dle kategorií a národností v určitých obdobích jsou materiály polského odboje. Například podle údajů, které polské hnutí odporu poskytovalo zplnomocněnci emigrační vlády, bylo 1. 6. 1942 zaregistrováno 740 Čechů, což tvořilo 3,21 % z celkového počtu evidovaných vězňů. K 1. 12. 1942 to bylo 3216 Čechů (10,5 %). Údaj s datem 1. 12. 1942 se zdá být vysoce nadsazený a odpovídá spíše celkovému počtu zaregistrovaných vězňů z Čech a nikoliv počtu přítomných v táboře k tomuto dni. Podle našich výpočtů se do 30. 11. 1942 mohlo do Osvětimi dostat asi 600 žen a asi 3200 mužů.

Na základě zjištění polského hnutí odporu F. Piper uvádí, že k 20. 1. 1944 bylo v táboře Auschwitz I celkem 504 Čechů (2,74 % celkového počtu vězňů).⁵⁰⁾ Ze stejného zdroje pochází také zpráva o tom, že k 21. 8. 1944 mělo být v Osvětimi vězněno 79 mužů a 57 žen zaevidovaných jako Češi, resp. Češky (tedy přibližně 0,13 %).⁵¹⁾

Poslední údaj získaný polským hnutím odporu se váže k poslednímu apelu, který se konal večer 17. ledna 1945. Tehdy mělo být mezi muži vězněnými v kmenovém táboře Auschwitz I, mužském táboře Auschwitz II-Birkenau, tzv. Wirtschaftof Birkenau, dále v pobočkách Babitz, Budy a Plawy celkem 24 Čechů a 536 českých Židů.⁵²⁾ Nevíme, kolik z nich patřilo mezi přeživší z terezínského ghetta. Nelze také zjistit, kolik z Němců, osob bez státní příslušnosti, případně německých Židů by bylo možné do našich statistik zařadit jako obyvatele českých zemí.

Z uvedených pramenů si lze udělat jen dílčí představu o skutečných počtech českých vězňů. Proto se základem dalších výpočtů stala databáze, ve které bylo 10 640 záznamů mužů a 2041 záznamů žen. Od tohoto počtu jsme odečetli 361 mužů-cizinců a 2 cizinky. V databázi bylo 1317 neidentifikovaných mužů a 254 žen. Na druhé straně se u 4171 mužů a u 1038 žen nepodařilo zjistit vězeňské číslo. S ohledem na rozdílnou úplnost a spolehlivost byly údaje rozděleny do čtyř skupin a odhady počtů vězňů byly zpracovány ve třech variantách:

1. osoby, u nichž známe jméno, číslo, případně také kategorii,
2. osoby, u nichž známe jméno a další údaje, ale neznáme číslo,
3. osoby, u nichž je známo jen číslo a kategorie,
4. osoby neidentifikovatelné (tzv. „prázdná čísla“ v protektorátních transporthách).

První variantu tvoří osoby z kategorie 1 a 2. Tyto údaje lze totiž považovat za poměrně spolehlivé a jejich součet ukazuje skutečně nejnižší možný počet vězněných osob. Za předpokladu, že se záznamy skupin 2 a 3 nepřekrývají nebo

rok	muži			ženy		
	skupiny 1+2	skupiny 1+2+3	skupiny 1+2+3+4	skupiny 1+2	skupiny 1+2+3	skupiny 1+2+3+4
1940	46	46	46	0	0	0
1941	561	561	561	0	0	0
1942	2790	3077	3173	502	528	713
1943	2330	2699	3871	454	458	513
1944	339	357	404	193	193	206
1945	17	17	17	2	2	2
neznámo	2223	2209	2209	605	605	605
celkem	8306	8966	10281	1756	1786	2039

Počty českých vězňů deportovaných do KL Auschwitz v jednotlivých letech.

Pramen: vlastní výpočty

překrývají jen částečně, pak tyto počty stoupnou, stejně tak připočteme-li ještě záznamy ze skupiny 4. Z tabulky je patrné, že rozptyl mezi minimálním a maximálním odhadem je poměrně velký a činí u mužů 24 % a u žen asi 16 %. Budeme-li se však držet prvních dvou, respektive tří skupin, dospějeme k závěru, že se do Osvětimi v průběhu války dostalo 8300 až 9000 mužů a 1750 až 1800 žen – obyvatel českých zemí.

Pokusili jsme se také provést rekonstrukci početních stavů českých vězňů v jednotlivých měsících. Údaje o příchodech do Osvětimi a o datu ukončení věznění jsou k dispozici pouze u části vězňů. Datum příchodu (někdy uváděné jen s přesností na celý měsíc) a datum ukončení věznění bylo možné doplnit u 5766 mužů a 758 žen a pouze tato skupina tvoří základ pro naše výpočty. Nejde o skutečnou rekonstrukci početních stavů českých vězňů, ale spíše o pokus definovat základní vývojovou tendenci. Nejvíce českých vězňů bylo v osvětimských táborech pravděpodobně v první polovině roku 1943, přesněji od února do srpna, tedy v období, kdy sem byly posílány největší transporty a před hromadným přesunem do jiných táborů. Vysoké přírůstky v tomto období se týkají jen mužů, jejichž počty se oproti konci roku 1942 zvýšily na dvojnásobek až trojnásobek, zatímco počet žen se od září 1942 do července 1943 měnil jen mírně. Vzhledem k tomu, že bylo do výpočtu zahrnuto jen něco přes 2/3 z odhadovaného počtu mužů a přes 2/5 žen, lze předpokládat, že ve skutečnosti mohly být tyto počty u mužů až o 40 % a u žen dokonce o 130 % vyšší. Pak by mohlo být v táboře současně dokonce více než 2700 mužů a žen z českých zemí (červen 1943). Odhadované měsíční stavy českých vězňů v táboře a základní vývojovou tendenci těchto počtů ukazuje graf (viz s. 16).

Struktura českých vězňů

Zkoumané prameny nám poskytly omezený materiál pro deskripci struktury českých vězňů. Jákýkoliv záznam o kategorii vězně nebo jeho označení dle nacistických zvyklostí jsme zjistili u 5922 mužů a 1129 žen. Mezi českými vězni bylo celkem 897 mužů a 430 žen považovaných za Židy, 7 mužů a jedna žena byli označeni jako židovští míšenci. Skutečný počet židovských vězňů byl nepochybně mnohem vyšší, ale řada pramenů, zejména sekundární povahy tyto údaje neuvádí.

Vedle židovských vězňů se nám podařilo identifikovat 97 Romů a 37 Romek, zároveň povětšinou zařazených do kategorie asociálních nebo kriminálních vězňů. Jako říšští občané nebo volksdeutsche bylo označeno 16 mužů a 2 ženy. Na prostou většinu tvořili vězni s poznámkou „Prot“ (protektorát) nebo „C“ (Čech), a sice 4846 mužů a 470 žen. Kategorie nebyla doplněna označením národnosti u 57 mužů a 202 žen.

Odhlédneme-li od národnostního (etnického) označení a budeme vnímat tyto vězně jako jednu skupinu vězňů z českých zemí, pak je rozdělení do jednotlivých kategorií následující.

kategorie	muži	ženy
Schutzhäftling + Politische	2847	340
Asoziale + Arbeitsscheue	579	343
BV (Berufsverbrecher)	1096	15
§175 (homosexualita)	2	0
PSV (Polizeiliche Sicherungsverwahrte)	2	0
EZ (Erziehungshaft)	4	0
celkem	4530	698

Přehled českých vězňů podle kategorií.

Pramen: vlastní výpočty

Číselné údaje se týkají přibližně poloviny osob, které dle našich výpočtů prošly osvětimským táborem, a lze je proto brát jako směrodatné pro určení struktury českých vězňů. Téměř 63 % mužů a téměř 50 % žen byly osoby poslané do tzv. ochranné vazby, tedy převážně z politických důvodů. Zhruba čtvrtinu všech českých vězňů tvořily osoby zařazené do kategorie zločinců (Berufsverbrecher). Ženy byly v této kategorii zastoupeny minimálně. Poslední velkou skupinou byli tzv. vězni asociální a vyhýbající se práci. Jak jsme se již zmínili, byli mezi ně často paušálně zahrnováni Romové. Jejich podíl na celkovém počtu činil asi 17 %. Do této kategorie spadalo asi 13 % mužů a necelá polovina všech deportovaných žen. Ostatní kategorie byly nepočtené a neměly vliv na celkovou bilanci.

Oběti

Úmrtnost evidovaných vězňů byla v Osvětimi velmi vysoká a dosahovala asi 50 %.⁵³⁾ Její příčiny byly velmi různorodé, ale vždy vyplývaly z realizace základních úkolů, které nacisté při zřizování svého systému represivních zařízení sledovali. Osvětimský tábor se stal jakousi syntézou dvou funkcí a dvou typů těchto zařízení, protože po většinu své existence plnil dvě úlohy: funkci koncentračního tábora, který své oběti ničil a likvidoval postupně, a místa okamžitého vyhlazení. Z tohoto pohledu lze jen těžko hovořit o přirozených a nepřirozených úmrtích, protože každé z nich bylo více či méně důsledkem ztráty svobody.

Pokusili jsme se zjistit, zda tak vysoká úmrtnost platila pro skupinu českých vězňů a sledovali jsme její vývoj v jednotlivých letech. Obecně lze konstatovat, že počet úmrtí stoupal úměrně počtům deportovaných a zatímco v roce 1941 bylo zjištěno 208 jmenovitě určených případů úmrtí, o rok později se toto číslo zdesateronásobilo a dosáhlo počtu 2188 úmrtí. V roce 1942 se mužská úmrtnost vyšplhala nejvýše v březnu a pak v červnu a červenci. Po zřízení ženského tábora se objevily také první oběti mezi ženami. Nejtragičtější byla bilance října a celkem v tomto roce zemřelo nejméně 393 vězeňkyň.

V prvních čtyřech měsících roku 1943 úmrtnost mezi českými vězni dosahovala neuvěřitelných rozměrů. K nehorším patřily zejména únor a březen, kdy zemřelo 492 a 511 mužů. Takový prudký nárůst musel skutečně vyvolat v českých zemích velké znepokojení a vedl Háchu k pokusům o intervenci u K. H. Franka. V následujících měsících úmrtnost poklesla a vzhledem k radikálnímu snížení stavu v druhé polovině roku již nikdy nepřesáhla 70 mrtvých měsíčně. Zatímco v první polovině roku zemřelo 1532 mužů, v druhé to bylo již „jen“ 236. Obdobně vypadaly statistiky úmrtnosti žen. Tragická bilance tří prvních měsíců se již později neopakovala. V první polovině roku zemřelo celkem 339 vězeňkyň, ve druhé pak 148. Je nutné znovu zdůraznit, že pokles úmrtnosti byl jen a jen důsledkem toho, že čeští vězni byli z Osvětimi převedeni do jiných táborů a jejich počty se zde prudce snížily. Dokazuje to také bilance roku 1944, kdy v Osvětimi zemřelo 141 mužů a 43 žen.

V roce 1945 k úmrtím docházelo především v průběhu pověstných pochodů smrti, které směřovaly z Osvětimi na západ do koncentračních táborů a jiných míst vzdálenějších od fronty. Zprávy o těchto úmrtích pocházejí ve větší míře ze sekundárních pramenů. Ke shora uvedeným číslům musíme ještě přičíst několik případů úmrtí, u nichž zcela chybí časový údaj.

Ačkoliv žádnou smrt v koncentračním táboře nelze považovat za přirozenou, zmíníme se ještě o faktu, že 130 mužů a čtyři ženy mají v databázi poznámku „popraven“ nebo „zastřelen“. Za přípravu útěku z pobočky tábora v Neu-Dachs (Jaworzno) bylo 6. 12. 1943 veřejně během večerního apelu v této pobočce spolu s dalšími oběšeno devět českých vězňů.⁵⁴⁾

Největší námi zjištěná poprava českých vězňů se uskutečnila 25. 6. 1942. Tehdy bylo na proslulém nádvoří bloku II zastřeleno 40 vězňů, v tom 17 Čechů. Všichni přišli do Osvětimi transportem 20. 5. 1942 z Prahy.⁵⁵⁾

rok	muži	ženy
1940	3	----
1941	208	----
1942	2191	395
1943	1769	487
1944	142	49
1945	31	4
neznámo	10	29
celkem	4354	964

Přehled počtů zemřelých v jednotlivých letech.
Pramen: vlastní výpočty

Část údajů nebylo možné zatím verifikovat, ale jména některých se podařilo nalézt v publikaci Alfreda Konieczného, v níž autor mimo jiné analyzoval činnost policejního stanného soudu katovického gestapa, který od roku 1943 zasedal také v osvětivském táboře. Lidé, kteří měli být souzeni před tímto soudem, byli přiváženi do tábora jako policejní vězni k dispozici policejnímu stannému soudu obvykle den nebo několik dní před ličením a byli umisťováni zpravidla v nechvalně proslulém bloku 11, kde pak také probíhal proces. Z neúplných seznamů odsouzených, které tento soud poslal na smrt, vyplynulo, že v roce 1943 to bylo 29 mužů a jedna žena, v roce 1944 dalších 17 mužů a jedna žena a nakonec v roce 1945 jedna žena, všichni z oblasti Těšínska.⁵⁶⁾ K počtu obětí stanného soudu lze s velkou pravděpodobností přičíst dalších nejméně 17 mužů, kteří mají záznam o úmrtí shodný s daty poprav a pocházejí také z oblasti Těšínska. Počty popravených a zastřelených jsou již zahrnuty v celkové bilanci úmrtnosti.

Všechny údaje je třeba chápat jako minimální počty. Nedostatečná pramenná základna neumožňuje získat přesnější přehled o zemřelých a zavražděných v táboře. Týká se to např. osob, které byly zavražděny, aniž by prošly táborovou evidencí, k čemuž pravděpodobně došlo u zmíněných transportů asociálních vězňů z Prahy ve dnech 3. a 7. prosince 1942. Obdobných případů bylo zřejmě více. Další úmrtí, zejména z řad obyvatel Těšínska, mohou souviset s popravami odsouzených policejním stanným soudem nebo v rámci tzv. sonderbehandlungu.

Dále máme zaznamenána úmrtí vězňů, jejichž jméno se nepodařilo zjistit (celkem 191 mužů, z čehož v roce 1942 – 64 případů, v roce 1943 – 125 a po jednom úmrtí v letech 1944 a 1945). Pokud přijmeme, že nejsou totožní s těmi, u nichž chybí datum úmrtí, celkový počet obětí z řad mužů ještě stoupne a přesáhne 4700 mužů. Vyplývá z toho, že podle zvolené metodiky výpočtu lze stanovit procento úmrtnosti českých vězňů na asi 52 % až 53 % u mužů a 55 % u žen, tedy míru, která přesahovala celkový průměr.

Nakonec je třeba věnovat pozornost skupině osob, u nichž chybí jakékoliv údaje o způsobu ukončení věznění. Část z nich bez pochyb zahynula v Osvětimi, jiní zřejmě na dalších místech a určitá skupina se vrátila domů. Pokud bychom k zjištěným úmrtím přičetli polovinu z nich, tedy počet odpovídající táborovému průměru, pak bychom získali 5200 mužů a 1148 žen a celková míra úmrtnosti by dosáhla 58 % mužů a 65 % žen.

Další osudy

Věznění v koncentračním táboře Osvětim zpravidla končilo smrtí, což je patrné z předchozího textu. Ostatní příčiny ukončení věznění nebyly zdaleka tak početné. Pro část vězňů se však tento tábor nakonec nestal onou „konečnou stanicí“ a po kratší či delší době z tábora odešli, zpravidla do dalšího tábora, méně často do jiného represivního zařízení.

Nejvíce českých vězňů bylo přesunuto do Buchenwaldu, vězeňkyně pak do Ravensbrücku. První velká vlna transportů nastala po jednáních Franka s Kaltenbrunnerem v roce 1943. V srpnu 1943 bylo 1094 mužů převedeno do Buchenwaldu a 175 žen do Ravensbrücku. Další skupiny mužů byly převezeny do Buchenwaldu ještě na podzim 1943 a pak v průběhu roku 1944. Poslední vlna, již v období evakuace tábora, proběhla ve dnech 22. a 26. ledna 1945.

Podařilo se nám podchytit 2057 případů přesunu do Buchenwaldu. Transporty do ostatních táborů byly podstatně méně početné. Největší jednorázový přesun do Mauthausenu se uskutečnil 9. června 1942. Celkem máme údaje o 150 mužích převedených do tohoto tábora. Jmenujme ještě nejméně 57 případů transportu do Gross-Rosenu, 46 do Dachau a 22 do Flossenbürgu. Naprostá většina vězeňkyň byla z Osvětimi převedena do Ravensbrücku a kromě již zmíněného přesunu v létě 1943 šlo o menší transporty v roce 1944, a pak v souvislosti s evakuací tábora v lednu 1945. Dle získaných údajů bylo do Ravensbrücku přesunuto 220 českých žen. Kromě táborů byli vězni převáženi také k soudům, případně do věznic, šlo však o ojedinělé případy, které v celkovém součtu nemají zásadní statistický význam. Nějaký údaj o přesunu do jiného tábora nebo obecně o transportu má celkem 2558 mužů a 313 žen.

Menší počet vězňů byl z tábora propuštěn. V rozmezí od 12. 5. do 23. 6. 1942 bylo takto propuštěno celkem 71 Sokolů, kteří v té době byli ještě naživu, tedy jen zlomek ze 700 původně uvězněných. Další 31 případů propuštění mužů spadá do roku 1943 a zřejmě souvisí s opatřeními vůči českým vězňům podniknutými na Frankův, respektive Háchův popud. Jiné záznamy o propouštění pocházejí bohužel pouze ze žádostí dle zákona č. 255/46 Sb. a nepodařilo se je verifikovat pomocí dalších pramenů. Jde celkem o 98 případů, rozložených do let 1940 až 1945, z nichž nejvíce připadá na rok 1943. Celkem se v databázi objevuje 198 případů propuštění. Mezi ženami se podařilo zjistit pouze 19 případů propuštění a prakticky všechny jsou doloženy jen v sekundárních pramenech.

Určitá část vězňů byla v táboře osvobozena. Máme záznamy o osvobození 116 mužů a 46 žen, všechny však pocházejí ze sekundárních pramenů a není z nich

zřejmé, zda se jednalo o osvobození v kmenovém táboře, v některé jeho pobočce nebo během evakuace. Vzhledem k povaze pramene je rovněž možné, že k osvobození došlo v jiném táboře.

osud	muži		ženy	
	počet	%	počet	%
nezjištěno	964	11,61	370	21,07
osvobozen/a	116	1,4	46	2,62
propuštěn/a	198	2,38	19	1,08
přežil/a	85	1,02	42	2,39
přemístěn/a	2558	30,80	313	17,82
uprchl/a	31	0,37	2	0,11
zemřel/a	4354	52,42	964	54,90
celkem	8306		1756	

Přehled příčin ukončení věznění.
Pramen: vlastní výpočty

Zmíníme se ještě o poněkud odlišné příčině ukončení věznění. Ačkoliv byl osvětimský tábor velmi dobře střežen, někteří vězni se odhodlali uprchnout. Kolik pokusů o útěk provedli čeští vězni, nelze přesně říci. Šlo zřejmě celkem o několik desítek osob. Pramenná základna neumožňuje vyhodnotit podíl úspěšných pokusů. Vzhledem k tomu, že se vězni pohybovali v cizím prostředí, daleko od domova a táborové orgány vyvíjely vždy velké úsilí směřující k dopadení, mnohé končily tragicky – zastřelením na útěku, popravou nebo jiným trestem, jak vyplývá z táborové dokumentace (zpravidla kniha bunkru nebo trestní roty).

Pravděpodobně jako první se o útěk úspěšně pokusil 16. 5. 1942 Miroslav Pavelka (33808).⁵⁷⁾ O několik dní později 27. 5. 1942 uprchnul Čeněk Daniel (33804), který byl sice v zimě roku 1943 dopaden, ale před transportem do Birkenau znovu uprchnul a skrýval se až do konce války.⁵⁸⁾ Další útky uskutečnili: 14. 12. 1942 – Alois Zedek (73027), 15. 4. 1943 – Bohumil Krbeček, 10. 5. 1943 – Antonín Daniel (112791) a 2. 12. 1943 Karel Polčák.⁵⁹⁾ K názoru, že šlo o povedené pokusy nás vede fakt, že se zatím v táborových dokumentech nenašly žádné písemnosti, které by dokládaly navrácení osob do tábora a jejich případné potrestání.

František Daniel utekl ještě než byl transport, kterým přišel do tábora 7. 12. 1942, vzat do evidence. Specifický byl také případ Bruna Schmidta (169276), který 22. 1. 1944 utekl z vykládacího komanda v Birkenau. Schmidtovi, který měl být převezen do Buchenwaldu, se podařilo doputovat do Prahy, kde však byl dopaden a nakonec předán do Buchenwaldu.⁶⁰⁾

V databázi má poznámku „uprchl“ ještě dalších 24 mužů a jedna žena, z toho deset s dovětkem „na pochodu smrti“. Údaje pocházejí vesměs ze žádostí o potvrzení dle zákona č. 255/46 Sb., neobsahují přesné datum a nepodařilo se je verifikovat pomocí jiných pramenů.

Zbývají ještě dva druhy záznamů o ukončení věznění. První z nich „přežil/a“ se týká asi procenta mužů a více než 2 % žen a dokládá, že se tito lidé po skončení války vrátili domů, aniž by bylo možné přesněji vystopovat jejich vězeňskou anabázi. Informace pocházejí z druhotných pramenů a nebylo je možné srovnat s dalšími zdroji.

Poslední skupinu tvoří případy, kdy další osud vězně není znám. Šlo celkem o 964 mužů a 370 žen, tedy 11 %, resp. 21 % osob považovaných za obyvatele českých zemí.

Závěr

Již nikdy se zřejmě nepodaří exaktně určit počet vězňů pocházejících z českých zemí a uvězněných v nacistickém koncentračním táboře Osvětim. Nakonec to snad ani není nutné. Nezvětší to ani nezmenší hrůzu, kterou tito lidé prožili, nesníží ani nezvýší vinu pachatelů. Nicméně je povinností národní historiografie se s tímto fenoménem vypořádat s využitím všech dostupných prostředků. Proto na základě excerptce dostupných pramenů a s použitím materiálů druhotné povahy vznikla databáze údajů o osobách, které jsme pracovníčně označili jako české vězně. V konfrontaci s dřívějšími výzkumy jsme se pokusili ukázat chronologii této výšece perzekuce obyvatel českých zemí a zpracovat určitou bilanci postižených a obětí.

Počet Čechů, Židů, Romů, Poláků či Němců – československých občanů, kteří se nestali obětmi deportací z rasových důvodů, uvězněných v Osvětimi lze odhadovat na 8300 až 9000 mužů a 1750 až 1800 žen. Více než polovina českých vězňů (52 % mužů a 55 % žen) v táboře nebo během jeho evakuace zemřela a pokles úmrtnosti byl vyvolán pouze snížením počtu českých vězňů v důsledku jejich přesunu jinam. Téměř 1/3 vězňů a 18 % vězeňkyň byla z Osvětimi přemístěna do jiných táborů a perzekučních zařízení, osudy asi 1000 mužů a 400 žen se nepodařilo zjistit.

Vzhledem k nedostatku pramenné základny a velké roztržitosti dat nebylo možné dosud celou řadu údajů verifikovat, a proto některé závěry zůstávají nadále v rovině hypotéz.

Otevřená zůstává např. otázka československých občanů polské národnosti na Těšínsku, kde by bylo nutné provést další velmi podrobný místní výzkum.

Chybí relevantní výzkumy perzekuce obyvatel Říšské župy Sudety a dalších oblastí odtrženého pohraničí, zejména Němců, Židů a Romů, které by umožnily přesněji kvantifikovat počet zatčených na těchto územích a posléze uvězněných v Osvětimi.

Lze také předpokládat, že stávající výsledky budou zpřesňovány díky pokračujícímu počítačovému zpracování pramenů, které má k dispozici osvětimské

muzem a jejichž obsah nebylo bez použití výpočetní techniky možné efektivně využívat.

Závěry výzkumu nejsou proto definitivní a nečiní si nároky na úplnost, mají spíše připomenout, že nacistické plány vůči Československu počítaly s postupnou likvidací velké části obyvatelstva tohoto prostoru a že tábor v Osvětimi byl jedním z nástrojů této likvidace.

Poznámky

- ¹⁾ Gustav Hajčik – Jaroslav Volenik, *Nezapomínáme. Fakta a data o památných dnech a událostech boje proti fašismu*, Praha 1956, s. 56.
- ²⁾ Miroslav Kárný, *Československé oběti německé okupace 1938–1945, Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947, referáty z třetí konference česko-německé historické komise konané ve dnech 7.–9. října 1992 ve Štíříně u Prahy*, s. 113.
- ³⁾ Pavel Škorpil, *K problematice počtu československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938–1945, Terezínské listy (dále TL) 1993/18, s. 60–78.*
- ⁴⁾ Alois Andrlé, *Ke koncepci osídlení České republiky, Veřejná správa, číslo 20/2000.*
- ⁵⁾ Český antifašismus a odboj uvádí, že v Buchenwaldu mělo být vězněno 7783 čs. občanů, z nichž zde 818 zahynulo (s. 45).
- ⁶⁾ Andělín Grobelný v článku *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR 1941–1945 (TL 18/1990 a 19/1991)* uvedl, že ve výzkumu žádostí o osvědčení dle zákona č. 255/46 Sb. bylo identifikováno asi 950 čs. občanů, kteří prošli Gross-Rosenem. Dále zmínil svá zjištění z jiných pramenů, aniž provedl jejich srovnání, zobecnění či pokus o kvantifikaci. Zmíněné počítačové zpracování obsahuje jména 745 mužů a 192 žen. Z terezínských Malé pevností bylo do Gross-Rosenu posláno dalších nejméně 38 osob, které v tomto zpracování nefigurovaly (Marek Poloncarz, *Vězni terezínských Malé pevností v koncentračním táboře Gross-Rosen, TL 26/1998, s. 83–87.*
- ⁷⁾ Údaje o počtech Čechů uvězněných a zahynulých v Dachau uvádí mimo jiné Stanislav Zámečník. *Srovnaj: Stanislav Zámečník, To bylo Dachau, Praha 2003, s. 186–187.*
- ⁸⁾ Publikace *Český antifašismus a odboj* uvádí, že v KL Mauthausen bylo vězněno 7320 českých a slovenských občanů, z nichž 4473 zahynulo (s. 216).
- ⁹⁾ Transportům českých žen do Ravensbrücku a jejich osudům v tomto táboře, jakož i kvantifikaci obětí se věnovala Miroslava Benešová v článku *České ženy v Ravensbrücku, TL 17/1986–1987, s. 16–32.* Autorka uvádí, že shromáždila údaje o 2243 českých ženách a celkový počet českých vězeňkyň odhaduje na 3 až 4 tisíce.
- ¹⁰⁾ Připomeňme jen, že Hlučínsko bylo od roku 1742 součástí Pruska a k Československu bylo přičleněno až 4. února 1920. Mezi jeho autochtonním obyvatelstvem převládaly proněmecké nálady, čehož využilo nacistické Německo. Po mnichovské dohodě bylo přičleněno k říši odlišným způsobem než ostatní části severního pohraničí. Stalo se součástí vládního obvodu Opolí v rámci slezské provincie. Obyvatelé byli považováni za říšské občany a příslušníky německého národa se všemi právy a povinnostmi.
Těšínsko bylo v roce 1938 obsazeno Polskem a po porážce Polska bylo přičleněno k slezské provincii. Národnostní politika zde byla víceméně shodná s postupem v Horním Slezsku, kde bylo obyvatelstvo prohlášeno za převážně německého původu, ale bylo rozděleno na několik skupin. První tvořili říšští Němci – zpravidla s domovským právem na území Německa v hranicích před rokem 1938. Druhá skupina zahrnovala osoby (vesměs Poláci a Češi), kterým byla odepřena tzv. Volkslista. Třetí tvořily osoby, kterým byla Volkslista nabídnuta.
Území, které zjednodušeně nazveme Opavskem, bylo přičleněno k Říšské župě Sudety, a to k vládnímu obvodu Opava. Občané zde usedlí získali podle smlouvy z 20. 11. 1938 německé státní občanství, a to Češi i Němci. Přistěhovalci po 1. 10. 1910 mohli být stejně jako v Československu jejich němečtí protějškové vystěhováni do Československa.
Jádrem oblasti zůstalo v protektorátu. Obyvatelé se stali jeho občany. Němci usedlí v Protekto-

- rátu Čechy a Morava získali německou státní příslušnost od 16. 3. 1939. Srovnej např. Nina Pavličiková, *Postoje obyvatel Hlučínska v letech politických zvrátů (1930–1945)*, Slezský sborník č. 88, 1990/4 s. 280–295, Andělín Grobelný – Ladislav Pallas, *K postavení ostravské a hornoslezské průmyslové oblasti za nacistické okupace 1939–1945*, Slezský sborník 78, 1980/1, s. 1–14 nebo Vilém Plaček, *Amtsbezirk Suchau v době nacistické okupace*, Slezský sborník 66, 1968/3.
- ¹¹¹ Jsou to: Vlasta Kladivová, *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*, Olomouc 1994, Ctibor Nečas, *Aušvicate hi khér baro*, Brno 1992, Ctibor Nečas, *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, Brno 1994, Dušan Holý – Ctibor Nečas, *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*, Strážnice 1993, Ctibor Nečas, *Holocaust českých Romů*, Praha 1999.
- ¹¹² Srovnej poznámka číslo 11.
- ¹¹³ Archiv Památníku Terezín (dále APT), č. 7/84, Perzekuce, pomocný materiál.
- ¹¹⁴ Např. Eugen Kogon, *Der SS Staat*, Frankfurt am Main 1965, s. 46–52 nebo Auschwitz 1940–1945, *Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu, Oświęcim 1995*, sv. 2, *Więźniowie, życie i praca*, s. 9–27.
- ¹¹⁵ Kogon, cit. dílo, s. 46.
- ¹¹⁶ Vedle těchto hlavních skupin existovaly samozřejmě i jiné kategorie, ale vzhledem k tomu, že se v nich nevyskytovali obyvatelé českých zemí, nebo šlo o zanedbatelně počty, nebudou dále zmiňovány.
- ¹¹⁷ Auschwitz 1940–1945, sv. 2, s. 14.
- ¹¹⁸ Podrobně o genezi tábora viz Alfred Konieczny, *Uwagi o początkach obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu*, *Zeszyty Oświęcimskie 1970/12*.
- ¹¹⁹ Podrobně o této pobočce viz článek Emeryka Iwaszko, *Podobóz Brünn*, *Zeszyty Oświęcimskie 1983/18*, s. 223–244.
- ¹²⁰ Podrobně o základních úkolech a fungování tábora viz KL Auschwitz 1940–1945, sv. 1, *Zalozenie i organizacja obozu*.
- ¹²¹ Auschwitz 1940–1945, sv. 1, s. 46.
- ¹²² Franciszek Piper, *Ilu ludzi zginęło w KL Auschwitz. Liczba ofiar w świetle źródeł i badań 1945–1990*, Oświęcim 1990, s. 24–28.
- ¹²³ F. Piper, cit. dílo, s. 9.
- ¹²⁴ F. Piper, cit. dílo, s. 62, 82, 90–92.
- ¹²⁵ O. Novák – O. Sládek – J. Žižka, *Komunistický odboj ve světle dokumentů, díl I., dokument 55*, s. 174, Praha 1971 a Oldřich Sládek, *Zločinná role gestapa*, Praha 1986, s. 67 až 69.
- ¹²⁶ O. Sládek, cit. dílo, s. 85.
- ¹²⁷ O. Sládek, cit. dílo, s. 109.
- ¹²⁸ O. Sládek, cit. dílo, s. 89.
- ¹²⁹ O. Sládek, cit. dílo, s. 104.
- ¹³⁰ APT A 7/84, Perzekuce, pomocný materiál.
- ¹³¹ Takové údaje jsou např. uvedeny v žádostech o osvědčení dle zákona č. 255/46 Sb., týkajících se Františka Pály, Josefa Lukánka nebo Vladimíra Hrubého.
- ¹³² O transportech z Terezína více v článku V. Blodig – M. Poloncarz, *Transporty z Terezína do Auschwitz*, *Pro Memoria 14*, s. 45–48 a také Václav Novák a kolektiv, *Malá pevnost 1940–1945*, *Naše vojsko 1988*.
- ¹³³ O věznici Mírov za 2. světové války a jejím vztahu k Osvětimi blíže Mírov za okupace, Šumperk 1967.
- ¹³⁴ Moták Stanislava Kafky, APT A 9936 k.46/Sb.poz., s. 3–4.
- ¹³⁵ O. Sládek, cit. dílo, s. 169.
- ¹³⁶ Přesné počty uvádí C. Nečas v knize *Českoslovenští Romové...*, s. 42–43.
- ¹³⁷ Danuta Czech, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992, s. 291.
- ¹³⁸ D. Czech, cit. dílo, s. 295.
- ¹³⁹ Moravský zemský archiv v Brně, fond B327.
- ¹⁴⁰ Blíže např. Marek Poloncarz, *Případ roudnických studentů*, TL 16/1988.
- ¹⁴¹ O. Sládek, cit. dílo, s. 240–241.
- ¹⁴² Národní archiv, fond 109-11-154, list 10.
- ¹⁴³ Korespondenci Háchy s Frankem a Franka s Kaltenbrunnerem popsal Stanislav Biman v článku *Osvětim a Frankova protektorátní politika v roce 1943*, *Dějiny a současnost*, 1966, č. 1, s. 14–17.
- ¹⁴⁴ Z mírovské věznice, která byla od roku 1942 určena pro tuberkulózní vězně, bylo do Osvětimi posláno více transportů. Jmenovitě je doložen jen transport, který přijel do Osvětimi 9. 6. 1943 (táborová čísla 124548–124569). Jeho osud je popsán v článku Viléma Goduly, *Život vězňů na*

- Mírově v letech 1942–1945, Slezský sborník 67/1969, s. 514–527. Údaje o dalších transportech se nám nepodařilo zjistit.
- ⁴⁵⁾ Český antifašismus a odboj, s. 303.
- ⁴⁶⁾ Databáze terezínských vězňů, Památník Terezín.
- ⁴⁷⁾ C. Nečas, Holocaust českých Romů, s. 141 a 173.
- ⁴⁸⁾ Tato informace byla zveřejněna na webových stránkách Státního muzea Auschwitz-Birkenau, podstránka Obóz koncentracijny Auschwitz – topografia obozu, załoga SS, więźniowie.
- ⁴⁹⁾ F. Piper, cit. dílo, s. 6. Údaje pocházejí z materiálů zpracovaných pracovníky muzea v Osvětimi.
- ⁵⁰⁾ Auschwitz 1940–1945, sv. 2, s. 27.
- ⁵¹⁾ Auschwitz 1940–1945, sv. 2, s. 28.
- ⁵²⁾ D. Czech, cit. dílo, s. 838.
- ⁵³⁾ F. Piper, cit. dílo, s. 90.
- ⁵⁴⁾ D. Czech, cit. dílo s. 573–574.
- ⁵⁵⁾ D. Czech, cit. dílo, s. 190, uvedla, že bylo popraveno 18 českých vězňů, ale osmnáctou obětí byl slovenský Žid, který přišel do tábora transportem ze Slovenska 29. 4. 1942.
- ⁵⁶⁾ Alfred Konieczny, Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy, Górny Śląsk 1939–1945, Warszawa – Wrocław 1972.
- ⁵⁷⁾ APMO. D-AuI-3/1/3S, Stárkebuch, k. 373.
- ⁵⁸⁾ Údaje získané z Muzea romské kultury v Brně.
- ⁵⁹⁾ D. Czech, cit. dílo, s. 300, 395, 415, 572.
- ⁶⁰⁾ APMO, IZ-8/Gestapo Łódź/2, k. 26.

HOW MANY CZECHS PASSED THROUGH AUSCHWITZ?

Marek Poloncarz

Summary

Even though more than 60 years have elapsed since the end of World War II, it is far from simple to answer the question how many Czechs passed through Auschwitz. For long years, official Czechoslovak historiography eschewed a detailed investigation of the total amount of Czech (Czechoslovak) biological losses in the Second World War, and that was why the estimates published in the 1950s – 360,000 dead Czechoslovaks – were taken at their face value as valid. Not only was there a dire lack of a deeper analysis of the composition of such victims, no new methodology was created on which to base such a research project. Therefore, one of the key problems was and – to a certain degree – still is the delineation of the subject of study itself, i.e. who should be included in the total. The question: who were the victims of the Nazi rule of terror and what were Czechoslovakia's biological losses actually resurfaced as a major moot point as late as in the 1990s. Unfortunately, not even that period has managed to bring any major shift in shedding light on this particular problem. A slightly better situation exists in the research into partial issues, such as e.g. the enumeration of the victims of Nazi terror or the quantification of the victims of the individual Nazi concentration camps, even though a number of unresolved questions still remains. The best results have been achieved thus far in the research into the racial persecution of the Jewish and Roma population, a research area that can be basically regarded as completed.

The issues concerning Czech prisoners in Auschwitz as well as the partial question relating to the actual number of the Czech wartime victims have shared – to a large extent – the fate of the overall research, both due to methodological and ideological reasons (e.g. the high share of the victims of racial persecution). In spite of efforts by numerous historians, these subjects had been, for long years, shifted at the edge of the official Czech historiography, and the 1990s saw full rehabilitation of the research primarily of the Jewish and Roma victims of the Nazi camps.

Seen in this light, the focus of our interest fell on those citizens of the Czech lands who, regardless of their ethnic origin, had in 1938 the Czechoslovak state nationality and were later imprisoned in the Auschwitz-Birkenau concentration camp. Our research did not focus on persons deported to the camp by the Nazis in transports as part of the so called the Final Solution of the Jewish Question or the extermination of the Roma population, even though in some cases this dividing line was very thin indeed. The ultimate aim was to quantify the victims and – more generally – inmates of this camp who fitted the aforementioned criteria.

The search was based primarily on the sources in the Auschwitz-Birkenau Museum in Auschwitz, materials kept in the Czech and Moravian archives and museums, inter alia, in the National Archives in Prague, the Moravian Regional Archives in Brno or the Terezín Memorial, while it is necessary to add that in all the cases these sources are incomplete. Work on the project proceeded in three stages: first collection of individual data, followed by the creation of a database of prisoners, and finally a detailed analysis and interpretation of the data thus amassed and processed.

The actual start of deportations of Czech prisoners to Auschwitz cannot be pinpointed since before the beginning of regular transports from the Protectorate on June 6, 1941 many citizens of the Těšín district – and probably also people transferred from other camps – had been sent to the death camp. From that date until the middle of 1943, the Gestapo service stations in Prague and Brno regularly sent transports with Czech prisoners to Auschwitz. Furthermore, Czech prisoners also came to that camp in collection transports and as part of transfers from other concentration camps. In 1941 at least 561 men found themselves in Auschwitz. In 1942, probably in retaliation for the assassination of Heydrich, the numbers of deported prisoners dramatically rose, exceeding 3,000 men and 500 women. Mass transports continued to arrive also in the first half of 1943, i.e. until the moment when – following (President) Hácha's intervention Himmler ordered that the Czechs held in protective custody should be sent to other camps. In the later half of 1943 and in 1944 the number of transports from the Protectorate not only dropped, but foreigners, eventually Jews, predominated in them.

Unlike the exact results offered by the research projects into the fate of the Czech Roma and Jews, no data on the other categories of prisoners have as yet been published in Czech specialized literature. Proceeding from the data amassed in the database, we have come to the conclusion that during the war some 8,300 to 9,000 men and 1,750 to 1,800 women – citizens of the Czech lands

– were sent to Auschwitz. The single biggest population of Czech inmates was probably staying in the Auschwitz camps in the first half of 1943, to be precise between February and August 1943, i.e. at the time when the largest transports were sent to the camp, and prior to the mass transfers of inmates to other camps.

Speaking with a good deal of restraint, we may note that almost 63 % of the men and 50 % of the women were sent into the so-called protective custody, i.e. detained for primarily political reasons. About 13 % of the men and half of the women belonged to the category of the so-called asocial prisoners, and about a quarter of the men were prisoners classified as criminals (Berufsverbrecher).

The actual mortality rate of the prisoners in Auschwitz was very high and the number of deaths among the Czech inmates kept rising in proportion to the total number of deportees. While as many as 208 dead Czech inmates were known by name in 1941, one year later this number increased ten fold, reaching 2,188 deaths; in 1943 the corresponding figure reached at least 2,255. A drop in the mortality rate in 1944 (when 184 Czech men and women died in Auschwitz) was caused almost exclusively by a radical decrease in the number of Czech inmates in the camp. On the whole, the deaths of 4,354 Czech men and 964 women have been ascertained, but this figure probably cannot be regarded as final. According to our estimates, more than 4,700 to 5,200 Czech men and over 1,100 Czech women, i.e. 52 to 58 % of the male inmates, and 55 to 65 % of the female prisoners, could perish in Auschwitz.

Part of the prisoners who had survived the hardships of the camp life was later usually transferred to other concentration camps, men usually to Buchenwald, women were sent to Ravensbrück. Data on the transfer to other camps or generally on transports have been obtained in case of 2,558 Czech men and 313 women. Very few of the inmates were released from the camp. All in all, the database registers 198 cases of the release of male inmates and of only 19 women. It was impossible to trace the further fate of prisoners in case of 964 men and 370 women, hence of 11 % and 21 % of the persons classified as male and female citizens of the Czech lands respectively.

All the signs are that the exact number of prisoners coming from the Czech lands who were imprisoned and who perished in the Nazi concentration camp in Auschwitz will no longer be reliably established. After all, possibly this is no longer necessary either. Such exact numbers will neither increase nor diminish the horrors those people had experienced and they will neither lessen nor enhance the guilt of the culprits. However, it is the duty of our national historiography to cope with this particular phenomenon, and the conclusion of our research is intended to emphasize that the Nazi plans in the territory of the former Czechoslovakia anticipated gradual liquidation of a large portion of the population in this territory, and that the Auschwitz concentration camp figured as one of the instruments of such extermination.

WIE VIELE TSSCHECHEN HABEN AUSCHWITZ DURCHLAUFEN?

Marek Poloncarz
Resümee

Obwohl seit dem Ende des 2. Weltkrieges schon über 60 Jahre vergangen sind, ist die Frage, wie viele Tschechen Auschwitz durchlaufen haben, nicht einfach zu beantworten. Die tschechoslowakische Geschichtsschreibung ist lange einer gründlicheren Untersuchung der Bilanz tschechischer (tschechoslowakischer) biologischer Verluste des Zweiten Weltkriegs ausgewichen und deshalb galten weiterhin die Schätzungen, die in den 50er Jahren veröffentlicht wurden – 360 Tausend Tschechoslowaken. Nicht nur, dass eine eingehendere Analyse zur Struktur dieser Opfer fehlte, es entstand auch keine Methodologie, auf deren Basis eine solche Untersuchung hätte durchgeführt werden können. Eines der grundlegenden Probleme war und ist noch im gewissen Maße die Begrenzung des Gegenstandes der Untersuchung, d. h., wen soll man in die beabsichtigte Bilanz aufnehmen. Die Frage, wer wurde eigentlich Opfer des Naziterrors und wie hoch waren die biologischen Kriegsverluste der Tschechoslowakei, kam erst in den 90er Jahren wieder auf die Tagesordnung. Leider brachte auch diese Zeit keine deutlichere Bewegung in den Stand der Erkenntnisse. Ein wenig besser sah es bei den Untersuchungen von Teilproblemen aus, zum Beispiel bei der Bezifferung der Opfer des Naziterrors oder der Quantifizierung der Opfer in den einzelnen nazistischen Konzentrationslagern, aber auch hier besteht weiterhin eine ganze Reihe ungelöster Fragen. Die besten Ergebnisse wurden bei der Untersuchung der Rassenpersekution der jüdischen Bevölkerung und der Roma erzielt, die als grundsätzlich abgeschlossen angesehen werden kann.

Die Problematik der tschechischen Häftlinge in Auschwitz teilte als Teilproblem der Bilanz tschechischer Opfer weitgehend das Schicksal des Ganzen und das sowohl aus methodologischen als auch aus ideologischen Gründen (z. B. der hohe Anteil von Opfern der Rassenpersekution). Trotz der Bemühungen einer ganzen Reihe von Historikern wurde diese Frage lange Zeit an den Rand der offiziellen tschechischen Geschichtsschreibung verdrängt, und erst in den 90er Jahren erlebte vor allem die Erforschung der jüdischen und der Roma-Opfer dieses Lagers ihre volle Rehabilitation.

Gegenstand unseres Interesses wurden deshalb jene Bürger der böhmischen Länder, die ohne Rücksicht auf ihre Nationalität im Jahre 1938 die tschechoslowakische Staatsangehörigkeit besaßen und im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau inhaftiert waren. Die Nachforschungen bezogen sich, obwohl in manchen Fällen die Grenze nicht sehr deutlich war, nicht auf Personen, die von den Nazis im Rahmen der Endlösung der Judenfrage oder der Massenvernichtung der Roma mit Transporten in das Lager deportiert worden waren. Unser Ziel war die Quantifizierung der Opfer und – allgemeiner – auch der Häftlinge dieses Lagers, die die oben genannten Kriterien erfüllten.

Als Grundlage der Forschung dienten vor allem die Quellen, die aus dem Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim stammten, des Weiteren Materialien aus tschechischen und mährischen Archiven und Museen, unter anderem aus dem Nationalarchiv in Prag, dem Mährischen Landesarchiv in Brno oder der Gedenkstätte Theresienstadt. Dabei ist zu bemerken, dass es sich in allen Fällen um unvollständige Quellen handelte. Die Arbeit am Projekt verlief in drei Phasen: Zuerst wurden individuelle Daten gesammelt, dann wurde eine Datenbank der Häftlinge angelegt und schließlich wurden die so zusammengetragenen und bearbeiteten Angaben einer Analyse unterzogen und interpretiert.

Der Beginn der Deportationen von tschechischen Häftlingen nach Auschwitz kann nicht genau bestimmt werden, denn vor der Aufnahme der regelmäßigen Transporte aus dem Protektorat am 6. 6. 1941 gelangten eine gewisse Anzahl von Einwohnern des Gebiets um Český Těšín und auch Personen, die aus anderen Lagern verlegt worden waren, nach Auschwitz. Von diesem Datum bis Mitte 1943 schickten die Dienststellen der Gestapo in Prag und in Brno regelmäßig Transporte mit tschechischen Häftlingen hierher. Außerdem kamen tschechische Häftlinge auch in Sammeltransporten und im Rahmen der Verlegung aus anderen Konzentrationslagern in Auschwitz an. 1941 befanden sich hier mindestens 561 Männer. 1942 stieg die Zahl der Deportierten vor allem in Zusammenhang mit dem Attentat auf Heydrich deutlich an und überstieg 3000 Männer und 500 Frauen. Die Massentransporte setzten sich auch im ersten Halbjahr 1943 fort, also bis zu dem Zeitpunkt, an dem Himmler nach einer Intervention Háchas anordnete, Tschechen in Schutzhaft in andere Lager zu schicken. Im zweiten Halbjahr 1943 und während 1944 sank nicht nur die Anzahl der Transporte aus dem Protektorat, sie enthielten auch überwiegend Ausländer, gegebenenfalls Juden.

Im Unterschied zu den exakten Ergebnissen der Erforschung von Schicksalen tschechischer Roma und Juden wurde in der tschechischen Literatur bisher noch keine Bilanz der übrigen Häftlingskategorien veröffentlicht. Auf Grundlage der in der Datenbank zusammengetragenen Angaben gelangten wir zum Schluss, dass im Verlaufe des Krieges ungefähr 8300 bis 9000 Männer und 1750 bis 1800 Frauen – Einwohner der böhmischen Länder – in das Lager von Auschwitz gelangten. Die Zahl der tschechischen Häftlinge in den Auschwitz Lager war wahrscheinlich im ersten Halbjahr 1943, genauer von Februar bis August 1943 am höchsten, also in der Zeit, als hier die größten Transporte ankamen und vor der Massenverlegung in andere Lager.

Mit großer Vorsicht kann auch festgestellt werden, dass fast 63 % der Männer und 50 % der Frauen Personen waren, die in sog. Schutzhaft geschickt wurden, also aus überwiegend politischen Gründen. Ungefähr 13 % Männer und die Hälfte der Frauen gehörten zur Kategorie der sog. asozialen Häftlinge und ca. ein Viertel der Männer waren Häftlinge der Kategorie Berufsverbrecher.

Die Sterblichkeit der registrierten Häftlinge war in Auschwitz sehr hoch, sie stieg dann unter den tschechischen Häftlingen entsprechen der Anzahl von Deportierten an. Während im Jahre 1941 208 namentlich registrierte Todesfälle festgestellt wurden, verzehnfachte sich diese Zahl ein Jahr später auf 2188 Todesfälle, 1943 waren es wenigstens 2255. Der Rückgang der Sterblichkeit im Jahre 1944 (damals starben 184 tschechische Männer und Frauen) hing ausschließlich mit dem radikalen Abzug tschechischer Häftlinge aus dem Lager zusammen. Uns gelang es, den Tod von 4354 Männern und 964 Frauen festzustellen, wobei diese Zahl offensichtlich nicht endgültig ist. Nach unseren Schätzungen konnten in Auschwitz über 4700 bis 5200 Männer und über 1100 Frauen umkommen, also 52 bis 58 % der Männer und 55 bis 65 % der Frauen.

Ein Teil der Häftlinge, der die Qualen des Lagerlebens überstanden hatte, wurde später in der Regel in ein anderes Konzentrationslager verlegt, die Männer meistens nach Buchenwald, die Frauen dann nach Ravensbrück. Angaben über die Verlegung in andere Lager oder allgemein über Transporte konnten von 2558 Männern und 313 Frauen gewonnen werden. Eine sehr kleine Gruppe von Personen wurde aus dem Lager entlassen. Im Ganzen tauchen in der Datenbank die Entlassungen von 198 Männern und nur 19 Frauen auf. Das weitere Schicksal der Häftlinge konnte im Falle von 964 Männern und 370 Frauen nicht festgestellt werden, also von 11 bzw. 21 % der Personen, die als Einwohner der böhmischen Länder angesehen werden.

Es wird in Zukunft offensichtlich nicht mehr gelingen, die Anzahl der aus den böhmischen Ländern stammenden Häftlinge, die im Konzentrationslager Auschwitz eingekerkert waren und starben, exakt festzustellen. Schließlich ist das vielleicht auch gar nicht nötig. Dadurch würde das Grauen, das diese Menschen erlebten, weder gesteigert noch verringert und auch die Schuld der Täter würde weder leichter noch schwerer. Es ist jedoch eine Pflicht der nationalen Geschichtsschreibung, sich mit diesem Phänomen auseinanderzusetzen, und die Ergebnisse unserer Untersuchung sollen daran erinnern, dass die Pläne, die die Nazis mit dem Gebiet der ehemaligen Tschechoslowakei hatten, mit der schrittweisen Liquidation großer Teile der Bevölkerung dieses Raums rechneten, und dass das KZ Auschwitz eines der Instrumente dieser Liquidation war.

MRTVÍ JAKO ARGUMENT A NÁSTROJ ŽIDOVSKÉ EMANCIPACE V REVOLUCI ROKU 1848¹⁾

Jan Randák

Na počátku roku 1848 zachvátila prakticky celý evropský kontinent revoluce. Evropská společnost stanula na prahu „jara národů“, které s sebou přineslo v jednotlivých státech mnoho nadějí a očekávání změn dosavadních společensko-politických poměrů. Staré režimy ovšem nekapitulovaly bez boje, takže první chvíle úspěchu občanského tábora zkalilo vědomí smrti ve vlastních řadách. Vítězná strana se musela vypořádat se svými obětmi, a to se jí také podařilo. Na mnoha místech Evropy rozvinula během prvních smutečních oslav svébytnou podobu „kultu mrtvých revoluce roku 1848“.²⁾ Bylo tomu například v Berlíně, ve Vídni či v Praze.

V myšlenkovém kontextu evropského novověku si musíme uvědomit specifika kultu mrtvých. Na rozdíl od „typicky křesťanského“ vzpomínání padlých, nevzpomíná politický, respektive revoluční kult mrtvé bez rozdílu, ale soustředí se na vybrané oběti. Konkrétně jsou to ti mrtví, kteří přišli o život násilnou smrtí a kteří se v dobovém tradování „obětovali“ ve prospěch pozůstalého kolektivu. Politický kult mrtvých chápe své oběti jako předpoklad a garanci dalšího života společenství. Je však nutné si uvědomit, že prostřednictvím kategorie „obětí“ se vzpomínající společnost dostala do blízkosti archaické náboženské tradice, neboť oběť jako taková je ve svém základě náboženským aktem. Vzpomínání padlých prostřednictvím kategorie „obětí“ v souvislostech politického kultu znamená mimo jiné přiblížit ryze světský, v tomto případě politický, účel jejich smrti náboženským základům. Mrtví bojovníci tak nejsou pouhými padlými, jsou především „obětmi.“ Ve středu pozornosti novověkých společenství tak nestojí v souvislosti s ritualizovanou a politicky využívanou smrtí královské a knížecí hrobky, žádné urozené osoby „z Boží vůle“, nýbrž padlí z lidu, které k jejich uctívání předurčilo jejich hrdinství násilné smrti.

Mrtví jsou prostřednictvím tohoto politického zacházení zesvětštěni, je narušen dosavadní církevní monopol jejich výkladu. Cílem politického kultu mrtvých nejsou nějaké nadpozemské trvalé hodnoty, snahou není ukázat relativitu světského. Tento kult naopak pozemskému slouží. Během roku 1848 jde často o vlast, o národní budoucnost, či vlastní prosazení se a v případě židovské menšiny o její emancipaci.

Pro situaci roku 1848 je typické, že mrtvým byla přiznána legitimační role. V představách dobové společnosti ospravedlňovali snahu pozůstalých po novém politicko-společenském pořádku: v momentě, kdy dosavadní vládní systém a jeho představitelé neposlouchají hlas lidu a kdy dokonce do něj střílí, přestává být tento systém dobrým a vyžaduje změnu. Dobové hlasy tak praví, že mrtví nezemřeli pro svůj sobecký úmysl, ale položili život za vlast a za budoucnost, která nemůže být stejná jako doba předcházející. Násilná smrt na březnových ba-

rikádách tedy směřuje k ospravedlnění a morálnímu zdůvodnění společenských snah po reformních změnách. Další důležitou skutečností byl moment semknutí se lidu. Pocit odpovědnosti za příští osud vlasti a národa, za který padly první oběti, dával aktérům pocit sjednocení. Odkaz mrtvých, jejich tragický, ale přesto hrdinský osud měl být naplněn v nových společenských poměrech. Jednalo se o jakousi náhlou potřebu sbratření. Lidé v ulicích byli spojeni osudem padlých, byl na ně předán odkaz jejich smrti, ze kterého čerpali odhodlání pro příští činy. V mnoha smutečních řečech a dobových kázáních bychom našli výzvy k jednotě a překonání dosavadních neshod a společenských rozdílů. Jedním z hesel jara roku 1848 se tak stalo i „bratrství“ a „sbratření“.

Často zdůrazňovaný pocit jednoty však nebyl v tehdejší společnosti samozřejmým jevem. Byly zde různé skupiny obyvatel, které, ač se snažily integrovat již delší čas do měšťanské společnosti a stát se její součástí, byly stále odmítány. Mezi ně patřilo židovské obyvatelstvo. V této souvislosti můžeme hovořit ve vztahu k většinové křesťanské, respektive měšťanské společnosti o emancipační roli mrtvých. V jejich případě nešlo pouze o společenskou jednotu, ale přímo o integraci do zatím uzavřené společenské oblasti.

V novějších dějinách evropských Židů měli revoluce vždy důležitý, i když rozporuplný význam. K právnímu zrovnoprávnění Židů dochází v Evropě postupně od konce 18. století. Ve Francii bylo spojeno s Francouzskou revolucí roku 1789, v Rusku se definitivně prosadilo teprve s revolucí roku 1917. Čili stejně tak, jak některé revoluce s sebou přinášely zrovnoprávnění židovského obyvatelstva, tak současně byly spjaty s protižidovskými nepokoji a výtržnostmi. Například roku 1789 ve Francii v Alsasku a Lotrinsku, kde žila velká část francouzských Židů, začala revoluce útokem na židovské obyvatelstvo a jeho majetek.³⁾ Podobné protižidovské nepokoje se odehrály během jara 1848 také v Praze. Lze říci, že antisemitismus byl v této době běžnou vlastností člověka 19. věku. Roku 1848 byl integrační a emancipační proces v různých zemích na různé úrovni. Někde již pokračoval a prosazoval se, jinde teprve začínal. Pokud můžeme soudit podle nepokojů v Praze, idea zrovnoprávnění zde často narážela na každodenní realitu a lidskou „zkušenost“.

Od konce 18. století a především v 1. polovině století 19. se postupně vzráželo sociální postavení židovského obyvatelstva v Čechách, především v Praze. Tato tendence byla typická především pro podnikatele z řad Židů. S tímto růstem blahobytu však rostly i jejich nároky a potřeby, pro které byla dosavadní právní omezení židovského obyvatelstva příliš těsná. Židé začali pomýšlet na větší míru svobody. Příležitostí pro oficiální formulaci svých požadavků se pro ně stala v roce 1833 návštěva císaře Františka I. v Praze. Dne 1. září 1833 tak podalo 54 významných osob z českého židovského prostředí jménem všech českých Židů císaři petici, ve které žádaly udělení plného státního občanství. To by znamenalo jejich úplné zrovnoprávnění a zrušení dosavadních omezení. Mezi židovské argumenty patřilo tvrzení o oddanosti císaři i odkazy k četné vlastní inteligenci a i k podnikatelům, kteří v Praze zaměstnávali přes 5000 dělníků.

Žádost adresovaná císaři byla podána pražskému guberniu k posouzení. V rámci tohoto úřadu proběhla následně anketa, již se účastnili všichni guberniální radové. Ponechme stranou konkrétní jména a názory dotázaných a podívejme se na ně obecně v kontextu dobových výhrad k Židům. Většina dotázaných se vyslovila proti kroku tak radikálnímu, jakým bylo udělení plných občanských práv českým Židům. Ti byli stále pokládáni za nevyzrálé pro plnou emancipaci. Většina z nich byla v očích těchto úředníků v myšlenkovém zajetí starých rabínů, jejichž jediným kritériem byl talmud. V tomto duchu jsou prý Židé na nízké úrovni vzdělání, židovské nauky je činí nepřátelskými ke křesťanům a sami rabíni se snaží udržet své ovečky v izolaci od křesťanstva. Nejostřejší odsudky svalovaly vinu na jejich dosavadní segregaci na ně samotné. Židé si prý jednání ze strany většinové společnosti přivodili svým chováním, svým přesvědčením o sobě samých, že jsou vyvoleným lidem, zvláštním národem, který je potřeba chránit před splynutím s okolní společností. Někteří z dotázaných pak stereotypně poukazovali k židovským čachrům a nekalému obchodu. Případné zrovnoprávnění by podle radů působilo negativně i na samotnou křesťanskou většinu, u které by tento případný revoluční krok vyvolal záporné reakce. Konkrétním příkladem bylo poukazování na nebezpečí, že v momentě, kdy bude Židům povoleno vystěhovat se z židovského města, ti nejbohatší z nich skoupí nejlepší byty i obchody, zdraží nájmy a vyvolají tak nespokojenost křesťanského okolí, především u řemeslníků a obchodníků. Budoucí potenciální kroky českých Židů byly a priori hodnoceny prizmatem dosavadních předsudků. Argumentačním vrcholem guberniálních úředníků, kteří se vyslovili zásadně proti, byla teze, že věřící Žid se nikdy nemůže cítit doma v zemi, v níž žije, protože neuznává vládnoucího světského panovníka za svého pána. S udělením plných občanských práv se mělo počkat do doby, kdy budou čeští Židé skutečně mentálně připraveni přijmout tento status.

Samozřejmě tehdejší výsledek nebyl tak negativní, objevily se i kladné reakce, pro potřeby tohoto textu však byly důležité převládající zamítavé ohlasy. Petice roku 1833 tak skončila nezdarem: Někteří z Židů se však s tímto výsledkem nechtěli smířit, a tak po čtyřech letech podávají, jako svůj vlastní podnik, obdobnou žádost židovští továrníci bratři Porgesové. Ti podali v Praze dne 18. března 1837 nejvyššímu purkrabí hraběti Chotkoví svou vlastní žádost o výjimečné udělení plného státního občanství alespoň pro ně samotné. Výsledkem byla opět úřední anketa, tentokrát v okruhu krajských hejtmanů a pražského purkmistra, která řešila obecnou otázku zrovnoprávnění židovského obyvatelstva s křesťanskou většinou. Výsledek vyzněl opět v neprospěch tohoto opatření, přičemž argumenty zůstávaly v porovnání s předcházející guberniální anketou vlastně totožné. Tolik k „úřednímu antisemitismu“ státních míst v české společnosti, která se ve svých předsudcích k židovské menšině od svých úředních představitelů zcela jistě nelišila. Tato stanoviska je pak možné brát jako názorový a společenský kontext pro pochopení vývoje „židovské otázky“ v prvních měsících hnutí roku 1848.

Podívejme se nyní přímo do roku 1848. Ze strany Židů byly první události a společenské převraty v březnu tohoto roku vnímány jako příslib naděje na změnu dosavadního omezovaného postavení. V kontextu jejich představ byla příchozí doba spojována s očekáváním uznání židovské menšiny jako rovnoprávné skupiny v dané národní společnosti. To, co po dlouhá staletí bylo židovskou každodenností a zažitou zkušeností, tedy útlak, pronásledování, podřazenost, se nyní mělo, nebo snad mohlo během krátké doby změnit. Židé se zapojovali do politického dění jako občané, politici či novináři. Jeden z prvních „svobodných“ proslovů ve Vídni pronesl před budovou dolnorakouského zemského sněmu mladý lékař a Žid Adolf Fischhof, v přípravném výboru první pražské petice zasedal židovský podnikatel Leopold von Lämmel.

Jejich naděje jsou patrné z dobových textů „židovské provenience“, které byly prosloveny a uveřejněny během prvních dnů a týdnů nového společenského dění. Židovští autoři různých veřejných prohlášení a dobových letáků si uvědomovali vážnost situace a možnosti, které jim nově se reformující společenské poměry naskývaly. S odvoláním na samotného Boha a jeho úmysly se tedy snažili vystoupit z postu trpěné náboženské a sociální skupiny a nárokovali si podíl na dobovém dění a budoucích poměrech. Své představy neváhali hlasitě artikulovat nejen mezi svými souvěrci.

Ještě než přistoupíme ke smutečním řečem židovských duchovních, podívejme se na jednu řeč židovského duchovního, která nám osvětlí dobovou náladu a odhodlání této části „evropské společnosti“ v době rozmáhajícího se revolučního a reformního dění v Evropě. Onou řečí je text doktora Gottholda Salomona, který byl uveřejněn pod názvem „Der Ruf des Herren in der Zeit. Eine Predigt an Juden und Christen“,⁴⁾ který proslovil v Hamburku hned 25. března 1848. Ačkoliv se jedná o jednu konkrétní řeč, přesto je v kontextu společenské atmosféry i v souvislosti s níže uváděnými smutečními řečmi vídeňského rabína Mannheimera i pražského duchovního Isáka Saula Kämpfa řečí příznačnou a odpovídající rozpoložení židovské menšiny nejen obsahem svých myšlenek, ale rovněž i argumenty.

Zřejmými znaky Salomonova textu byly především dvě skutečnosti, velmi zřetelná snaha o emancipaci Židů do většinové křesťanské společnosti a neustálé odvolávání se na Boha a jeho skutky. Vážnosti řeči dodávají všudypřítomné odkazy na Bibli a citace konkrétních pasáží Starého zákona. Konkrétní myšlenka židovské emancipace tak byla podložena autoritou Bible, tedy knihy uznávané i křesťany, a především Božím záměrem. Své posluchače i čtenáře z řad Židů vybízí Salomon k aktivitě. Člověk nesmí být němý, když Bůh volá, nesmí váhat, když Bůh nabádá. Židé tak měli správně pochopit dobové události, měli se naučit si jich vážit. Tento, z dnešního pohledu snad samozřejmý pokyn, byl ve své době přece jen nejistotou. Je třeba si uvědomit, že židovské obyvatelstvo patřilo v průběhu dějin vždy k té části společnosti, která jako první pocítila na svém majetku i na fyzické existenci změny společenských nálad a pořádků. Během jara roku 1848 pak nastala obdobná situace zlomu a židovské autority musely nabádat své souvěrce k důvěře v nové poměry.

Salomon, a s ním mnoho dalších, si byl vědom násilí a prolité krve. Jak sdělil svému publiku, za podlé a nízké lze jen levně nakoupit, ovšem nejvznešenější v lidském životě, tedy pravda, spravedlnost, mír a svoboda jednání a myšlení jsou dosažitelné právě jen za ceny nejvyšší. Otázku oběti však neomezoval jen na události březnových dnů, ale zobecnil ji na celý osud židovského národa v posledních staletích: bez bolesti nepřinese čas nic velkého, tisíce lidí museli zkrápet zem svou drahocennou krví a kdo to ví lépe než Židé? Jedním z argumentů, jak proniknout do většinové společnosti jakožto rovnocenný element, se v jeho podání stal samotný osud židovského národa, jeho oběti a pronásledování. Minulé utrpení Židů i současná bolest a prožitek smrti v ulicích a na barikádách v březnových dnech jsou tak předpokladem obecného dobra; prolitá krev i prolévané slzy musí vést k blahu a požehnání. Vše se dělo z vůle Boží, z úmyslu jediného Boha, před kterým jsou si všichni lidé rovni.

Hlavní myšlenkou, která byla v dobovém kontextu židovské menšiny během roku 1848 stále přítomná a rozeznatelná, byla snaha po uznání vlastní svébytnosti a rovnoprávnosti v dané národní společnosti. Ačkoliv jsme se v souvislosti s touto řečí pohybovaly v německém prostředí, přesto bychom našli emancipační snahy, argumenty i nástroje k jejímu dosažení i na jiných místech evropského kontinentu, třeba právě v Praze či ve Vídni. Dovolávání se na vlastní utrpení i připomenutí podílu na současném dění, to vše mělo zajistit evropským Židům respektovanou pozici v konkrétním národním kolektivu.

Pakliže máme hovořit o emancipační snaze židovského obyvatelstva v souvislosti s pozitivním vlivem mrtvých na sjednocení společnosti, pak musíme zkonstatovat, že i tato část společnosti chtěla nalézt své místo, nicméně musela o něj více usilovat. Židé si uvědomovali své postavení a toužili po jeho změně. Není tedy divu, že na vlastní oběti prvních ozbrojených nepokojů hleděli s nadějí. Očekávali od nich docenění ze strany křesťanské většiny společnosti. Jasným dokladem skutečnosti, kdy měli mrtví z řad Židů překonat tradiční nepřátelství křesťanského obyvatelstva, je i pohřební řeč vídeňského rabína Izáka Noeho Mannheimera za padlé vídeňské studenty.⁵⁾ Mezi březnovými oběťmi pouličních střetů totiž byli i dva Židé, tkalcovský tovaryš Bernard Herschmann a student vídeňské techniky Karel Jindřich Spitzer pocházející z Moravy, z Bzence. Spitzer byl i přes svůj židovský původ označován v mnoha patetických chvílích v českém prostředí nejen jako Slovan, ale přímo jako první oběť vídeňských bojů za svobodu a byl tím současně symbolicky vykládán jako důkaz sepětí slovanských národů s osudem monarchie, jako slovanská oběť pro novou svobodu.

Celý pohřební obřad ve Vídni dne 17. března 1848 vyzněl v konečné fázi mimo jiné jako důkaz konfesionálního smíření a tolerance.⁶⁾ Vedle křesťanského duchovenstva se totiž pochování zúčastnil díky výše jmenovaným padlým Židům i rabín Mannheim a kantor Schulzer. Rabín Mannheim si uvědomoval důležitost okamžiku, byl si vědom významu této příležitosti, která mohla židovskému obyvatelstvu získat sympatie většinové křesťanské společnosti. To byl jeden z hlavních motivů jeho účasti na společném pohřbu padlých obětí. Při samot-

ném obřadu pronesl rabin, jako první v pořadí, svou řeč: „Modlím se tedy za ně a za jejich křesťanské bratry, neboť jsou nám všem, a jsou srdci mému velebení a drazí, jsou to duše lidské, stvořené dle obrazu Tvého a podobností, kteréž jméno Tvé světily na zemi.“⁷⁾ Od proklamace této jednoty pak řečník přešel přímo k úloze mrtvých židovských studentů, jejichž smrt nabyla ve specifickém židovském kontextu zvláštního významu. „Zásluha vaše předcházej Vás, a sláva Páně přijmi Vás! (...) Vy jste posvětili jméno Boha svého, Vy jste jméno Israel, někdy tak slavné, pokud na Vás přišlo, zbavili toho, co mu svět hanebného učinil. Vy jste se ukázali a osvědčili pravými potomky udatného kmene.“⁸⁾ Na závěr svého projevu se pak řečník obrátil již otevřeně ke křesťanské části společnosti s výmluvným apelem: „Ještě mi budiž popřáno slovo k mým křesťanským bratrům! Vy jste chtěli, aby tito zde zemřeli Židé zde s Vámi odpočívali ve Vaší, v jedné zemi. Oni bojovali za Vás, krváceli za Vás. Odpočívají ve Vaší zemi! Popřejte nyní ale také těm, kteří s Vámi stejný a těžší boj bojovali, popřejte jim, aby s Vámi žili na jedné zemi svobodné, bez obtíže, jako Vy (...) Přijměte i nás co svobodné muže, a požehnání Boží buď s Vámi!“⁹⁾ V souvislosti s touto Mannheimerovou řečí je zajímavé uvést i jeho stanovisko k dobové žádosti vídeňských Židů požadujících na úředních místech svou rovnoprávnost s většinovou křesťanskou společností. S jejich žádostí tento rabin totiž nesouhlasil: „Teď není doba, abychom mysleli na sebe, nýbrž na vlast a národ. Nemluvte teď o emancipaci Židů! Nejprve musíme vybojovat všem práva občanská, a teprve potom přijdou na řadu práva židovská!“¹⁰⁾

Obětem z řad Židů se dostalo skutečně zvláštního a jedinečného poslání, se kterým bychom se u křesťanů vlastně ani nesetkali. Rabinova výše citovaná řeč je dobrou ukázkou spojení dvou odlišných oblastí, které se v této době při takovýchto příležitostech neustále střetávaly: náboženství a politiky. O tom, že nebyla jediným krokem vstřícnosti s křesťanskou většinou, svědčí i vzpomínková akce v Praze, neboť i zde židovská minorita vítala s nadšením a očekáváním nastávající dobu společenské změny. Mannheimerova řeč byla známá i zde, nejen díky dobovému tisku. Jeho řeč byla mezi pražskými Židy šířena i ve formě letáku v českém i německém znění. Dne 23. března se konala v odpoledních hodinách v nové synagoze v Dušní ulici vzpomínková slavnost na památku padlých vídeňských studentů. Během této slavnosti došlo k určitému narušení dosavadních společenských bariér, neboť se jí zúčastnili nejen pražští studenti, ale rovněž i zástupci vlasteneckých spolků. Synagoga byla slavnostně připravena, vnitřek chrámu byl ponořen do černých barev, uprostřed stál mohutný katafalk, který byl dokola obklopen hořícími svícemi zasazenými do stříbrných svícňů. V průčelí katafalku byl vyveden český lev a nápis „Bůh jim dej věčnou radost“.¹¹⁾ Kolem katafalku pak stáli s tasenými šavlemi jako čestná stráž židovští studenti. „Ve čtvrtce o 5. hod. odpoledne slavili zdejší studenti israelitští památku padlých ve Vídni kolegů. Listy pohřební byly v obou řečích psány. V nové modlitebnici sešlo se velké množství lidu. Nejdřív odbývala se modlitba večerní, pak následoval sbor, načež dr. Kämpf s kazatelny dojemnou řeč měl. Ku konci zpíval se sbor od

právníka Al. Rennera složený. Katafalk byl v podobě rakve vystrojen s nápisem: „Bůh jim dej věčnou radost“ se znaky a korouhvemi. Modlitebna byla ověšena černými čalouny, věncemi a růžemi národních barev. Bylo to důstojné slavení památky oslavených již smrtí svou.⁴¹²⁾

Slavnostní řeč na této slavnosti držel rabín a kazatel Saul Isák Kämpf. Podívejme se tedy na tuto konkrétní řeč blíže. Smuteční řeč pražského kazatele Saula Isáka Kämpfa byla řečí zbožnou, ale přesto zaangažovanou na současném dění. Porovnáme-li jeho text s vídeňským proslovem rabína Mannheimera, zjistíme, že pražská slavnost, ač smuteční, přesto byla osvobozena od fyzické přítomnosti mrtvých. Samozřejmě, že všichni zúčastnění věděli, u jaké příležitosti se scházejí, ale přesto zde smrt nebyla na prvním místě. Ve Vídni se zřetelná a citelná přítomnost mrtvých, faktická ztráta bližních a skutečný smutek odrazilily v myšlenkách, které před ostatními přednesl Mannheimer. Praha však byla příliš daleko, aby zdejší smuteční slavnost byla zatížena opravdovým, chce se říci „existenciálním“ smutkem. To však nijak nesnižuje význam pražské slavnosti a zde přednesený Kämpfův text. Jeho řeč lze naopak označit v konkrétním ohledu jako text skutečně příkladný. Jak jsem výše poznamenal, nejde v něm na prvním místě o mrtvé jako takové. Samozřejmě padlí jsou v něm připomenuti a zdůrazněni, ovšem jejich role vyhrazená v textu je spíše vedlejší. Tím hlavním je židovská emancipace, vyrovnání se menšinové židovské společnosti s většinou křesťanskou, to je leitmotiv celé řeči. Mrtví se tak stali prostředníky, stali se vnějším rámcem celé slavnosti. Svou obětí dodali židovské komunitě příležitost, a ta je skutečně chtěla využít jako instrument vlastního prosazení se. Židovskou březnovou slavnost tak lze porovnat se studentskou slavností v Týnském chrámu konanou dne 21. března. I ona byla slavností sice smuteční, nicméně přesto radostnou a naději dávající, která se nekonala k uctění vlastních padlých ze středu české společnosti. Na obou slavnostech byl přítomný zármutek, nicméně smutek zprostředkovaný a „neosobní“. Podívejme se tedy na Kämpfův proslav blíže.

Hned na začátek své řeči připomíná důvod, proč se přítomní v synagoze sešli: „(...) abychom myslí k nebi pozdvihnouce smíření a pokoj vyprosili odešlým duším oněch, kteří za právo a pravdu, za svobodu a zákon, svůj život, svůj mladistvý život, svůj mladistvý, nadějeplný život s radostí obětovali.“⁴¹³⁾ Smrt tak v řečnickově podání byla zbavena své strašlivosti. Mladí studenti totiž svůj život obětovali s radostí, byli si vědomi, pro co umírají. Jedná se o stejnou „taktiku“ jaká byla používána v podobných textech běžně, pro vysoké a vznešené cíle obětí položí svůj život snadno. Tyto cíle a hodnoty tlumí samotný bolestný dopad smrti na pozůstalé. Navíc strašlivost smrti nechal řečník ve svém textu kontrastovat s radostí a svěžestí mládí, které „(...) strašlivý posel onoho světa náhle a neočekávaně (...) uchvacuje, uchvacuje z řady oněch, ježto v květu a sviží mladosti se radující, hrdostí nynějška, nadějí budoucnosti slovou.“⁴¹⁴⁾ Člověk je ovšem slabý, jeho osud vrtkavý a chápání omezené, nad vším děním tak nechává řečník vládnout prozřetelnost.

Po tomto připomenutí mrtvých již přešel k aktuální společenské situaci

a k hodnocení a interpretaci dosavadních událostí. Mějme na paměti, že onou hlavní myšlenkou setkání byla snaha po emancipaci a zapojení židovské menšiny do společenského života. Řečník tedy nemohl nijak útočit na vládní systém a na konkrétní osoby. A tak jako i ostatní dobové texty a letáky hodnotí dosavadní roli panovníka, ať už v habsburské monarchii nebo v Prusku, tak i Kämpf se tomuto tématu nevyhýbá, ba naopak. Ve snaze integrovat se do stávajícího společenského uspořádání byla panovnická autorita vhodným „útočištěm“. Panovník je líčen v pozitivním slova smyslu. Nenese na sobě žádnou vinu za předcházející vývoj i za poslední události, aniž by to řečník nějak blíže specifikoval, vyjadřuje tehdy rozšířenou myšlenku, která od panovníka odnímá jakékoliv provinění a přenáší ho mimo jeho osobnost. Na vině je tentokrát, bez dalšího bližšího určení, „chmurný osud“: „Na trůnu kníže ozdobený vzácnými ctnostmi, chovající lásku v srdci, lahodnost na rtech, planoucí pro právo a spravedlivost, a proto chtěný od světa a zbožněný od svých národů. Než mezi ním a těmito národy vládl dlouho chmurný osud, nerozhodnutelné dopuštění. Obě strany, vládce i ovládaní hledali se a nemohli se najíti; v srdci srozumění jsouce nemohli přede tak se sblížit, aby slovem a skutkem se sjednotili.“⁽¹⁵⁾ Byla to však právě mládež, která jako první našla odvahu a pozvedla svůj hlas, s důvěrou, že přece nikdo se nepostaví mezi ni a jejího panovníka. „Ještě sice nebyla cesta k cíli urovnána, neboť ještě oblétały příšery sídlo práva a spravedlnosti. Než tato planoucí láskou ku králi a vlasti neohlídala se na hrozící nebezpečnosti. Statně prorazila, postavila se před roztrženinu, a zastřela miliony svými spanilými prsy.“⁽¹⁶⁾

Řečník tedy v tuto chvíli odnímá i vinu za vyvolané nepokoje i od studentů. Nepopírá jejich iniciativu, ale vykládá ji jako prospěšný a potřebný čin. Nestaví se nijak do pozice obhájce studentů, neboť ti prý obhajovat nepotřebují. Veškerá jejich aktivita byla vedena v tomto kontextu dobrými úmysly a s vírou v panovníkovo srozumění. Střet je tak skutečně dilem osudu a nešťastného nedorozumění. Vše je ale omlučeno výsledkem nešťastného konfliktu: „Půl světa se probudilo z dlouhého snu zimního! Než co pravím – zimního, smrtelného! Mohl-li pak svět ten – živý se považovati, když ústa a jazyk jeho v hanebných okovech úpěly? Mohl-li za živý brán býti, když nejvnitřnější myšlénce jeho mečem osudu se hrozilo? Mohl-li za živý platit, když svůj hluboký oupad ani oplakávatí nesměl? Z toho spánku smrti se nyní probudil, z této hloubky a sniženosti nyní povstal.“⁽¹⁷⁾ V tuto chvíli navazuje řečník opět na roli panovníka, neboť právě jeho laskavosti a milosti bylo nakonec toto možné. Budeme-li parafrázovat jeho samotný text, pak se konečně panovník sešel se svým lidem a porozuměli si. To, co mládež vybojovala, to panovník posvětil svou mocí a autoritou. „Že pak to byla mládež vědám zasvěcená, ježto drahé dary nebeské svou šlechetnou krví vykoupila, to znamená mnoho, to ukazuje na mnoho, týkajíc se budoucího osudu této rozsáhlé říše – jest to rukojemstvím za to, že vědy, tyto ušlechtilé a božské vychovatelkyně lidského pokolení, ve květoucích luhách Rakouska dále potrůní, hlav svých volně pozdvihnou, a že duch jejich všechny srovnalosti života veřejného i domácího pronikne, zesílí a uzpůsobí, vyčistí a povede.“⁽¹⁸⁾

V tuto chvíli si řečník „připravil půdu“ pro vyvrcholení své řeči. Zatímco na předcházejících řádcích vyložil předešlé události, nyní se dostává k současnosti i přicházející budoucnosti. Blíží se k samotné podstatě své řeči, tedy k otázce, co má soudobá společnost činit s nabytou svobodou, s vydobytými ústupky. Především je prý třeba držet se zákonnosti, neboť není svobody bez zákona. Rabin si uvědomoval limity a meze nových poměrů. V této záležitosti dává opět prostor panovníkovi, neboť právě na něm spočívá role „kormidelníka“ v nové době. „Svoboda jest pochodeň, která svítí v ruce vidoucího, požehá pak všecko v ruce slepého. Volné slovo jest dvojostrý meč, jest zbrání vědomému, jest zbrání nad sebou vládnoucím, ale jedovatou dýkou zmatenci a míry neznajícímu (...) Shodně splývá smělá loď dále, blíže se k cíli v jásání, který se na ni s druhé strany usmívá. Než hrozný jest pohled, když zkázyplný noční mrak obličej slunce zahálí (...) Tuť potřebí kormidelníka srdnatého a zmužilého, jenž by uměl bouři zaklínati, rozvztekleným proudům vládnouti, a v nebezpečenství vězíci koráb do pevného přístavu dovésti.“¹⁹⁾ A právě takový kormidelník pak sedí podle řečníkových představ právě na císařském trůně: „Náš vznešený vládce jest to, jehož lásku dýchající srdce a osvícený duch v nebezpečenství vězíci koráb od záhuby osvobodil, osvobodil čarovnou průpovědí, jediným slovem, jediným hlasem – on zní: Láska! Láska ke všem bez rozdílu, všechněm a každému, kdokoliv dli pod ochranou peruti mocného dvojorla.“²⁰⁾

Právě nyní se řečník dostal k hlavní myšlence a cíli svého textu, v tuto chvíli počiná jeho apel na rovnost uvnitř společnosti, která měla být v jeho podání i rovností konfesionální. Pozůstali měli být věrni činům svého panovníka, měli odstranit všechny vnitrospolečenské překážky, které doposavad oddělovaly Židy od křesťanské většiny. „Vždyť pak jsme občané jednoho města, dítky jedné země, podání jednoho krále! Vždyť pak jsme všichni stejně nadšeni láskou k drahé vlasti, věrností k dědičnému domu panovnickému, poslušností zákonů! Vždyť jsme se dědili o utrpení vlasti, proč se nyní nemáme také o její rozkoš a slasti dělit. Pocházíme-li od Germanů nebo Slovanů, od Semitů nebo Jafetitů – to jedno jest, nyní jsem Češi všichni (...) Věru smysluplný obraz pro obyvatele této země, aby i oni – jakkoli rozdílní původem a jazykem v jednotlivém – přece v celosti a velikosti bezmezerou jednotu představovali. Tato pro blaho vlasti nevyhnutelná jednota může jen tehdaž pravdou býti, když slunce svobody, které zemi této vzešlo, všem dítkám jejím bez rozdílu svítí a je ohřívati bude.“²¹⁾ Pro tento účel se řečník zaštilil odkazem mrtvých, kteří pak skutečně v této řeči vystupují v roli prostředníků. Většinová společnost je tak v tomto podání svým obětem dlužna právě tuto rovnost a sjednocení, které se nezastaví před tradiční segregací a diskriminací židovského obyvatelstva: „Jestli že se Vám ale opravdu o to jedná, abyste dluh padlým splatili; – jestli se opravdu o to jedná, abyste jim pomník postavili, jaký přečká kámen a kov – tedy žádejte svobodu pro všechny, pro všechny bez rozdílu! Tedy promluvte to veliké slovo, že v této Bohem požehnané zemi jen bratry znáte, bratry stejného práva jako stejné povinnosti. Potom svět pozná, že jste slovu nejdobrotivějšího vládce dobře porozuměli, – potom svět pozná, že jste

svobody hodní, potom – buďte ubezpečeni – svoboda mezi Vámi se ujme, květ vypustí a požehnané ovoce ponese. Ano potom se šlechtná krev obětovaných hrdinů smíří, pokoj a mír jejich popeli se dostane, a štěstí a spása mezi námi a našimi potomky přebývati bude.²²⁾

Mrtví v tomto podání rámuji celý proslov, jsou nutnými aktéry přednesené řeči, ale přesto ne tím hlavním. Jsou skutečně využiti jako instrument, jsou prostředníky, kteří však nevystupují vůči pozůstalé společnosti i ve své posmrtné podobě nějak aktivně. Tento odkaz-požadavek na živé jim řečník přiděluje jaksi automaticky, předpokládá ho u nich a jako takto „hotový“ a jasný ho představuje většinové křesťanské společnosti. Mějme totiž stále na paměti, že ačkoliv se tato slavnost konala v židovské synagoze, přesto na ni měla účast i křesťanská veřejnost. Mrtví se tak v celém textu objevují v přímých zmínkách především na počátku a na konci textu. V prvních řádcích jsou představeni, je zmíněna jejich oběť jako předpoklad slavnosti, na závěr textu sehrávají roli čekatelů dalšího vývoje, úlohu prostředníků řečnickových přání. Mrtví jsou tedy v tomto kontextu ne předmětem řeči, jsou „pouze“ nástrojem, instrumentem židovské emancipace a integrace.²³⁾

Snahy židovských představitelů o emancipaci svých souvěrců do většinové křesťanské společnosti byly z jejich textů a proslovů více než patrné. O tom, že jejich snahy dopadaly ne vždy na úrodnou půdu, svědčí řada dobových antisemitských letáků a provolání, které se vyslovovaly právě naopak proti židovské emancipaci. Protižidovské argumenty byly různé, ale přesto vlastně vždy stejné. Židé byli obviňováni z touhy po moci, po ovládnutí křesťanské společnosti. To, co autorům těchto letáků a podobných textů bylo největší překážkou, nebyla rozdílnost ve víře. Mnohem více akcentovali údajné povahové vlastnosti Židů. Jeden z vídeňských letáků, který se objevil na konci července 1848, je tak nadepsán „Židé budou vždy obtěžovat! Střeste se, a opět se střeste před nadvládou Židů!!!“ a jehož autor se pod něj podepsal jménem Josef Freund.²⁴⁾ Hned v záhlaví nesl leták motto: Ne rozdíl ve víře, ale způsoby chování charakterizují lidi. Jiný leták „pouze“ připomínal veřejnosti židovský charakter.²⁵⁾ Židé byli často obviňováni z mocichtivosti, z nekalých úmyslů s revolucí, kdy z jejich strany hrozila údajně reakce. Navíc v duchu dobových předsudků o židovském pletichaření byli širší společnosti představováni jako nebezpečí na první pohled ne vždy zřetelné. Ačkoliv se občanská společnost osvobodila z pout cenzury a státního útlaku, hrozilo jí údajně skryté „nebezpečí židovské panovačnosti“. Židům bylo podsouváno, že touží především po vlastních výhodách a na zájem kolektivu neberou ohledy. Je zajímavé, že tyto mocichtivé židovské kruhy byly ztotožňovány s majetkovým bohatstvím a postavením v dobovém novinářství.

V souvislostech role mrtvých Židů stojí za zmínku konkrétní anonymní leták „Nur keine Juden – Emancipation!“, který vyšel na jaře 1848 ve Vídni a který se mimo jiné dotýká právě výše uváděné židovské strategie připomenutí vlastních mrtvých a jejich podílu na „vybojování“ nových poměrů! Podívejme se na znění tohoto letáku, který svým obsahem a protižidovskými argumenty plně zapadá do

dobového názorového antisemitského kontextu. Neznámý autor staví v první řadě vídeňské obyvatelstvo do příznivého světla, když tvrdí, že příslušníci všech náboženských vyznání nacházejí ve zdech města tolerantní, příznivé přijetí, ochranu a přátelskou snášenlivost, ať už to jsou evangelíci, reformovaní či muslimové. V těchto nekatolických vyznavačích spatřuje autor své bližní, kteří si tento mírný a přátelský postoj zasloužili v první řadě sami svým jednáním a chováním. Pisatel tak již a priori naznačuje kritéria pro přijetí jinověrců do většinové společnosti: ne tedy rozdíl ve víře, nýbrž chování a projevy. To, že se tak společnost nechová k Židům, je údajně vina jejich vlastního nečestného chování. Když mohli z jejich řad povstat velcí umělci a učenci, mohou Židé také změnit své chování. Sami pro sebe však zatím příliš neudělali. Židé, takoví jací jsou, pro svou vlastní emancipaci ještě nedospěli, a proto si jí prý ani nezaslouží. Museli by nejprve po delší dobu osvědčovat svou připravenost především změnou chování. A přesto se nyní snaží získat stejná občanská práva jako většinová křesťanská společnost, přičemž zvedají povyk a argumentují mnoha svými oběťmi, které pro celou společnost v minulých dnech přinesli a jsou připraveni znovu přinést! Tento argument, v dobových židovských textech jeden z ústředních, se tak u autora nesetkal s pozitivní odezvou. Je sice připraven s potěšením pomoci potřebným z řad Židů, kteří si to sociálním postavením zaslouží, jedná se ovšem o pomoc jednotlivcům. Nelze hovořit o obecném zrovnoprávnění! Autor nechce Židům odepírat jejich práva, ale současně nechce nechat poškodit práva křesťanské většiny.

V kontextu této práce je však tím zásadním odmítnutí legitimační role mrtvých Židů, odmítnutí jejich oběti jako argumentu, nástroje ke společenskému uznání podílu Židů na nových vydobytých společenských reformách. Autor nepopírá jejich účast na běžnových bojích, ohrazuje se však proti tomu, aby si osobovali ve chvílích, kdy se všem ještě vkrádá do mysli vzpomínka na památku mrtvých bojovníků, jakýkoliv nárok s odůvodněním, jako by právě pouze a jen jejich oběti byly předpokladem společensko-politických reform. Tento argument tak můžeme brát v první řadě zcela jistě jako odmítnutí, je však nutné konstatovat, že toto odmítnutí emancipační role židovských mrtvých vypovídá mimo jiné právě i o tom, že většinová společnost vnímala tuto argumentaci živých prostřednictvím mrtvých, že ji skutečně brala vážně a byla si vědoma tohoto potenciálu. Autor mohl přejít problematiku mrtvých Židů bez komentáře a jakékoliv zmínky, jeho reakci však vnímám jako důkaz opodstatněnosti a vážnosti postavení obětí jako nástroje a instrumentu. Ze strany židovských představitelů tak nešlo jen o pouhá slova a fráze nad rakvemi padlých, ale skutečně o vážně míněný a především vážně vnímaný argument. To, že v tomto případě vedl přesto k odmítnutí, to je již problematika odlišná.

Obdobná situace byla charakteristická i pro Prahu, kde židovské snahy po toleranci a zrovnoprávnění vzali za své především studenti a částečně politické elity a inteligence. Velká část pražské, potažmo české společnosti však stále zůstala v zajetí tradičních antisemitských představ a klíšé. Byly to především skupiny, které by s židovskou emancipací ztratily své dosavadní postavení, tedy

obchodníci, sedláci a živnostníci. Podobně i nižší společenské vrstvy stále slyšely na protizidovská hesla a byly jejich vykonavateli v praxi. Veřejností se tak šířily nejen protizidovské letáky, ale dobový antisemitismus pronikl i do účinné písňové tvorby: „A ti židi, země vosy/ to je teprv spřež/ tu jen chopte bez milosti/ jako lesní zvěř/ jak jen žid oči odmýká/ křesťana hned z kůže svlíká/ kde je žid, má ho lid/ hned za chřtán chytit./ Jen se nic nedejte a hned ho oběšte/ jen ho, jen ho, jen ho hned oběšte!²⁶⁾ Vedle Vídně, Pešti pak poznala protizidovské bouře i Praha. Židovská obec se pod dojmem strachu z pogromů obrátila s prosbou o ochranu na Národní výbor, nicméně spontánním reakcím ulice šlo jen stěžít. Do Národního výboru byli sice z řad Židů přijati obchodníci Franke a Wehle a známý pražský továrník Epstein, ovšem nepřítel křesťanských spoluobčanů čeští, v tomto případě pražští Židé stejně pocítili. Nejsilnější protizidovské akce prožila Praha v březnu a v květnu 1848. Tradiční antisemitismus tak byl skutečně dobovým a trvalým jevem, proti kterému měla prožidovská a protoleranční publicistika a letáková tvorba jen omezené šance se prosadit.²⁷⁾

Poznámky

¹⁾ Text je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

²⁾ Randák, J., Kult mrtvých roku 1848, in: Nešpor, Z. (ed.), Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku, Praha 2005, s. 90–108.

³⁾ Rürup, R., Der Fortschritt und seine Grenzen. Die Revolution von 1848 und die europäischen Juden, in: Dowe, D., Haupt, H., G., Langewiesche, D., Europa 1848: Revolution und Reform, Bonn 1998, s. 985.

⁴⁾ Salomon, G., Der Ruf des Herren in der Zeit. Eine Predigt an Juden und Christen. Gehalten am 25. März 1848, Hamburg 1848.

⁵⁾ Pohřební řeč za padlé ve Vídni studující. Držená u jejich hrobu od J. N. Mannheimera, kazatele v israelské modlitebnici ve Vídni, in: Pražské noviny, č. 25, 1848, s. 99.

⁶⁾ V podobném duchu lze hovořit i o účasti berlínského rabína Michaela Sachse na slavnostním pochování berlínských obětí dne 22. března 1848 ve Fridrichsheinu. Sachs zde proslovil nedlouhou řeč, ve které nevzpomínal přímo padlé Židy samotné, ale přesto hovořil o společenské rovnosti, kterou lze vztáhnout v souvislosti s jeho osobou i na emancipaci židovského obyvatelstva. Příznačná je pro jeho řeč pasáž, kdy hovoří o tom, že to nebyla smrt, co všechny padlé postavilo na rovnou. Oběti si byly rovny již za svého života onou životní silou, která je vyvedla do ulic. Byly si rovny mocí stejné ideje, kterou uznávaly, přesvědčením, pohnutím vznešených citů a myšlenek. Sachs, M., Segens-Spruch des Rabbiner Dr. Michael Sachs über die Opfer des 18. und 19. März, Berlin 1848; Podíl Židů mezi padlými oběťmi nebyl však často příliš vysoký. Tak jak jsou pro Vídeň jmenováni dva padlí Židé, tak pro Berlín nebylo toto číslo přesné, nicméně uvádí se ne méně než 10 padlých. Rürup, R., Der Fortschritt und seine Grenzen. Die Revolution von 1848 und die europäischen Juden, in: Dowe, D., Haupt, H., G., Langewiesche, D., Europa 1848: Revolution und Reform, Bonn 1998, s. 997.

⁷⁾ Pohřební řeč za padlé ve Vídni studující. Držená u jejich hrobu od J. N. Mannheimera, kazatele v israelské modlitebnici ve Vídni, in: Pražské noviny, č. 25, 1848, s. 99.

⁸⁾ Tamtéž, s. 99.

⁹⁾ Tamtéž, s. 99.

¹⁰⁾ Feder, R., Naše milénium XII. In: Věstník židovských náboženských obcí, č. 3, roč. 31, 1969, s. 5.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 5.

- ¹²⁾ Pražské noviny, č. 25, 1848, s. 100.
- ¹³⁾ Klämpf, S., I., Řeč držená při slavnosti, jenž se odbyvala dne 23. března 1848 v židovské nové modlitebnici v Praze na památku padlých za svobodu studujících dne 13 t. m. ve Vídni, Praha 1848, s. 5.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, s. 5.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, s. 6.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, s. 7.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, s. 8.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, s. 9.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, s. 9.
- ²⁰⁾ Tamtéž, s. 10.
- ²¹⁾ Tamtéž, s. 11–12.
- ²²⁾ Tamtéž, s. 12.
- ²³⁾ Možným dokladem této myšlenky je snad i skutečnost, že kazatel v průběhu své řeči vlastně ani nijak nezmínil konkrétní mrtvé vídeňské Židy. Mluví o mrtvých obecně, bez žádné etnické specifikace. Nesoustředí se tedy na mrtvé jako takové, ale skutečně na vlastní interpretaci jejich odkazu a očekávání.
- ²⁴⁾ Je otázkou, nakolik je to jméno skutečné a nakolik jen pseudonymem. Freund, J., Die Juden werden immer zudringlicher! Hüthet, und aber und abermals hüthet Euch vor der Juden-Herrschaft!!!“, Wien 1848.
- ²⁵⁾ Die Juden wie sie waren, sind – und bleiben werden. Eine getreue Charakter – Schilderung, Winke und Warnungen für das Volk, Wien 1848.
- ²⁶⁾ Úryvek je z „Nové písně“, která v několika slokách svým posluchačům přibližuje nepřátele lidu a českého národa obecně. Mezi šlechtu, církevní představitele, úředníky a Němce pak zařadil autor právě i židovské obyvatelstvo. Novotný, M., Letáky z roku 1848, Praha 1948, s. 102.
- ²⁷⁾ Jedním z dobových projevů vystupujících na obranu židovské emancipace byl článek s názvem „O stejné oprávněnosti židů“, který se snažil dokázat, že na vině za špatné chování židovské společnosti je pouze jejich diskriminace: „(...) že židovstvo (...) od ostatního obyvatelstva odloučeno, jest jedovatou hlízou společnosti, rozšiřující mravní nákazu – nenasyčenou pijavici, jež vytahuje nejlepší šťávy ze země i obyvatelstva – múrou, dusící veškeré obchody a živnosti ostatních občanů, zkrátka záhubou a zkázou zemskou (...) Z toho patrně vyplývá, že utlačení, hnětený žid je – všeobecně řečeno, neboť jednotlivé časté výjimky samy sebou se vyrovnají – člověk nanejvýše sobecký, lstný a podvodný šibal, nenávidník křesťana a nesvědomitý jeho utlačovatel; svobodný naproti tomu žid nemá žádných takových obzvláštních vad a nectností kromě oněch, kterým jako každý jiný podroben jest co křehký člověk. Příčinou tedy nepravosti a šibalství židovského ukazuje se jejich utlačenosť.“ Beneš, K., J., Rok 1848 v projevech současníků, Praha 1948, s. 84.

THE DEAD AS AN ARGUMENT AND INSTRUMENT FOR JEWISH EMANCIPATION IN THE REVOLUTION IN 1848

Jan Randák

Summary

At the beginning of 1848 European societies stood at the threshold of what was later described as the "spring of nations" that held out much hope and expectations. However, the old regimes did not surrender without a fight. The first heady moments of success in the civic camp and community were marred by the awareness of deaths in its own ranks. Indeed, the winning side had to count and cope with its own victims. A unique shape of the "cult of the dead of the 1848 Revolution" emerged in many places. Unlike the "typically Christian" remembrance of the fallen heroes, the revolutionary cult concentrated on commemorating selected victims. Those were the dead who lost their lives in violent battles and who – in the period parlance – "sacrificed themselves" for the remaining sections of the society. The revolutionary cult of the dead perceived its victims as a prerequisite for the continued life of its community. Indeed, the dead fighters were not merely fallen heroes, they were first and foremost "victims". As a result, the center stage in modern communities was no longer taken by people chosen "by the grace of God" but fallen popular heroes, predestined for worship by the heroism of their violent death. The aims of the revolutionary cult of the dead were not any supernatural permanent values either. What was at stake in 1848 was the homeland of each country, its national future or its own self-assertion. As far as the Jewish minority was concerned, the ultimate goal was its emancipation.

A typical feature of the situation in 1848 was that the dead were accorded a legitimization role. In the ideas of the contemporary society, they actually justified the surviving community's aspirations for a new political and social order. Equally important was the moment of the new-found togetherness of the people. Many funeral speeches contain appeals for unity, for surmounting social differences. But the oft-emphasized feeling of unity was not a matter-of-course phenomenon. There were groups which, although seeking to integrate themselves into the civic society for a long time, were being constantly rejected. This applied to the Jewish population. Seen in this light, when talking of the relationship of the Jews and the majority Christian or rather civic society, we may use the term the emancipatory role of the dead. In the case of the Jews, these endeavors involved not only some kind of social unity but also integration into a hitherto closed section of society.

Revolutions are known to have had great significance in the recent history of European Jewry. The legal emancipation of the Jews in Europe came gradually at the end of the 18th century. In France it was associated with the French revolution in 1789, in Russia it was definitively achieved after the revolution in 1917. Just as some of the revolutions brought legal equalization of the Jews, some were accompanied by anti-Jewish disturbances. The year 1848 brought an integrating and emancipating process in different countries at different levels. The Jews perceived the first revolutionary events in 1848 as hopeful signs for changing their current status. Seen in the context of their ideas, the coming period was marked by anticipated recognition of the Jewish minority as an equal group in the given national society. Indeed, the Jews joined the political events and developments as citizens, politicians or journalists.

If we are to talk of the emancipatory efforts of the Jewish population in the light of the positive impact of the dead on unifying the society, we have to note that even that particular sector of society wanted to find its place but had to try harder than others to achieve it. The Jews had realized their position and longed for a change. They looked up to the victims of the first armed clashes with hopes, expecting appreciation and recognition from the Christian majority. A clear evidence showing that the dead among the Jews were intended to surmount the traditional hostility felt by the Christian population was the funeral speech by the Viennese rabbi Isaac Noe Mannheim for the dead Viennese students. In a similar vein, we can speak of the funeral speech by the Prague rabbi Saul Isaac Kämpf in the synagogue in Prague's Dušní Street on March 23, 1848. His speech may be described as exemplary in this context. That speech did not concern the dead as such. The fallen heroes were worshipped but the role reserved for them was still subsidiary. The key theme was Jewish emancipation, the main goal was to bring the minority Jewish society on a par with the majority Christian society. The dead grew to be intermediaries, providing an outside framework for the commemoration. With their victims, the dead actually gave an opportunity to the Jewish community, which wanted to use them as an instrument for its own self-assertion.

TOTE ALS ARGUMENT UND INSTRUMENT DER JÜDISCHEN EMANZIPATION IN DER REVOLUTION VON 1848

Jan Randák
Resümee

Anfang 1848 stand die Gesellschaft Europas an der Schwelle des „Frühlings der Völker“, der große Hoffnungen und Erwartungen mit sich brachte. Die alten Regime kapitulierten jedoch nicht kampflös. Die ersten Momente des Erfolgs im bürgerlichen Lager wurden durch das Bewusstsein vom Tod in den eigenen Reihen getrübt. Die Siegerpartei musste ihre Opfer verkraften. An zahlreichen Orten Europas entfaltete sich allmählich eine charakteristische Form des „Totenkults der Revolution von 1848“.

Im Unterschied zum „typisch christlichen“ Gedenkens an die Gefallenen konzentriert sich der Revolutionskult auf bestimmte ausgewählte Opfer. Das sind Menschen, die durch einen gewaltsamen Tod ums Leben kamen und die sich in der zeitgemäßen Diktion zum Vorteil des Kollektivs der Hinterbliebenen „opfert“. Der Revolutions-Totenkult versteht seine Opfer als Voraussetzung für das weitere Leben der Gesellschaft. Die toten Kämpfer sind nicht nur Gefallene schlechthin, sie sind vor allem „Opfer“. Im Mittelpunkt des Interesses der neuzeitlichen Gesellschaften stehen somit keinerlei Persönlichkeiten „von Gottes Gnaden“, sondern Gefallene aus dem Volk, die durch das Heldentum des gewaltsamen Tods ihrer Verehrung vorbestimmt waren. Ziel des Revolutions-Totenkults sind keine überirdischen dauerhaften Werte. Im Jahre 1848 handelte es sich um das Vaterland, um die nationale Zukunft oder darum, sich selbst zu behaupten, im Falle der jüdischen Minderheit um ihre Emanzipation.

Für die Situation von 1848 ist typisch, dass den Toten eine Legitimationsrolle zuerkannt wurde. In der Auffassung der zeitgenössischen Gesellschaft berechtigten sie die Bemühungen der Hinterbliebenen um eine neue gesellschaftspolitische Ordnung. Ein wichtiges Moment war auch die Zusammengehörigkeit des Volkes. In zahlreichen Trauerreden könnten wir Aufrufe zur Einigkeit und zur Überwindung der gesellschaftlichen Unterschiede finden. Das häufig betonte Gefühl der Einheit war jedoch keine selbstverständliche Erscheinung. Es gab Gruppierungen, immer wieder zurückgewiesen wurden. Zu ihnen gehörte auch die jüdische Einwohnerschaft. In diesem Zusammenhang können wir beim Verhältnis der Juden zur mehrheitlich christlichen bzw. bürgerlichen Gesellschaft von der Emanzipationsrolle der Toten sprechen. In ihrem Falle ging es nicht nur um die Einheit der Gesellschaft, sondern direkt um Integration in bisher verschlossene gesellschaftliche Bereiche.

In der neuzeitlichen Geschichte der europäischen Juden hatten Revolutionen große Bedeutung. Seit dem Ende des 18. Jahrhunderts kommt es in Europa allmählich zur juristischen Gleichberechtigung der Juden. In Frankreich war sie mit der Französischen Revolution von 1789 verbunden, in Russland setzte sie sich endgültig erst mit der Revolution von 1917 durch. Ebenso wie einige Revolutionen die Gleichberechtigung der jüdischen Bevölkerung mit sich brachten, waren sie gleichzeitig auch mit antijüdischen Unruhen verbunden. 1848 befand sich der Integrations- und Emanzipationsprozess in verschiedenen Ländern auf unterschiedlichem Niveau. Vonseiten der Juden wurden die ersten Ereignisse des Jahres 1848 mit der Hoffnung auf eine Veränderung ihrer bisherigen Stellung wahrgenommen. Im Kontext ihrer Vorstellungen wurde die anbrechende Zeit mit der Erwartung der Anerkennung der jüdischen Minderheit als gleichberechtigte Gruppe in der bestehenden Volksgemeinschaft wahrgenommen. Die Juden beteiligten sich am politischen Geschehen als Bürger, Politiker oder Journalisten.

Insofern wir von Emanzipationsbemühungen der jüdischen Bevölkerung im Zusammenhang mit dem positiven Einfluss der Toten auf die Zusammenführung der Gesellschaft sprechen sollen, dann müssen wir feststellen, dass auch dieser Teil der Gesellschaft seinen Platz finden wollte, nichtsdestoweniger sich jedoch darum bemühen musste. Die Juden waren sich ihrer Stellung bewusst und sehnten sich, diese zu verändern. Sie blickten mit Hoffnung auf die ersten eigenen Opfer der bewaffneten Unruhen. Sie erwarteten, dass diese von der christlichen Mehrheit geschätzt würden. Ein deutlicher Beleg dafür, dass die Toten aus den Reihen der Juden die traditionelle Feindschaft der christlichen Bevölkerung überwinden sollten, ist die Grabrede des Wiener Rabbiners Isaak Noe Mannheimer für die gefallenen Wiener Studenten. Im gleichen Sinne kann auch von der Trauerrede des Prager Rabbiners Saul Isaak Kämpf gesprochen werden, die er am 23. März 1848 in der Synagoge in der Heilig-Geist-Gasse gehalten hatte. Der Text dieser Ansprache kann als

beispielhaft bezeichnet werden. Es handelt sich darin an erster Stelle nicht so sehr um die Toten. Die Gefallenen werden zwar hervorgehoben, die ihnen vorbehaltene Rolle ist jedoch nebensächlich. Hauptanliegen ist die jüdische Emanzipation, der Ausgleich der jüdischen Minderheitengesellschaft mit der christlichen Mehrheit. Die Toten wurden Vermittler, sie bildeten den äußeren Rahmen der Feier. Ihre Opfer gaben der jüdischen Kommunität Gelegenheit, und diese wollte sie als Instrument der eigenen Durchsetzung nutzen.

STRÁŽNÍ PRAPORY SS V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Jan Vajskebr

Záhy po obsazení Čech a Moravy německou armádou a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava začala výstavba okupačního správního a policejního aparátu. S přechodem výkonu správy z rukou armády k civilním úřadům a odchodem většiny německých vojenských jednotek z protektorátu vyvstala potřeba zajistit ochranu vzniklých institucí proti útokům ze strany rodícího se odbojového hnutí, v jehož převratových plánech patřilo jejich obsazení či neutralizace k hlavním prioritám. Nacistické bezpečnostní složky samozřejmě tato skutečnost nemohla překvapit a jejich obraně byla věnována náležitá pozornost.

Na ochraně úřadů a služeben, ale i průmyslových závodů, komunikačních linií a protektorátních hranic se podílela řada ozbrojených složek nacistického Německa i protektorátních sborů. Vojenské objekty zajišťoval sám *Wehrmacht*,¹⁾ zbrojní podniky jemu podřízený *Werkschutz*.²⁾ Další budovy a komunikační linie střežila ochranná policie (SchuPo), nebo uniformovaná protektorátní policie. Ostrahu hranic, paradoxně především proti samotným protektorátním občanům, měla za úkol pohraniční policie (VGAD). V některých případech, zejména na konci války, pak byly zabezpečováním různých lokalit pověřovány i paramilitární organizace, jako Říšská pracovní služba (RAD), *Volksturm*, nebo formace SA a *Allgemeine SS*. Úloha střežit vrcholné instituce však připadla podle říšského vzoru kasárnovaným složkám organizace SS.³⁾

Největší pozornost byla samozřejmě věnována protektorátní metropoli Praze, která se stala sídlem centrálních okupačních úřadů v čele s Úřadem říšského protektora. Vedle toho měl v Praze své služebny pro nacisty nezbytný represivní aparát. Jednalo se o úřadovnu (později řídicí úřadovnu) gestapa v Praze a řídicí úsek bezpečnostní služby (SD-RFSS). K jejich ochraně byl v polovině dubna 1939 ustaven říšským vedoucím SS tzv. strážní pluk Praha (*Wachregiment Prag*). V této funkci se do listopadu 1939 ve zhruba dvouměsíčních intervalech střídaly pluky *SS-Verfügungstruppen* „Germania“ a „Der Führer“, „Leibstandarte Adolf Hitler“ a 6. *SS-Totenkopf-Mob-Standarte*. Zmiňované útvary byly umístěny v objektech rozpuštěné československé armády – v ruzyňských kasárnách (nově Heinricha Himmlera) a bývalé kadetce nedaleko Pražského hradu, přejmenované na kasárna Adolfa Hitlera. V Brně plnil podobnou funkci 1. *Sturmabteilung SS-Totenkopf-Standarte* „Oberbayern“.⁴⁾

Zmíněná praxe však neměla dlouhého trvání, neboť pluky SS-VT a SS-TV začaly být postupně stahovány k nově vytvářeným divizím a připravovány k bojovému vystoupení. Jejich místo zaujaly tzv. zesílené *SS-Totenkopf-Standarten* (*SS-T.St.*).⁵⁾ Dne 11. 11. 1939 vznikla také 6. *SS-T.St.* v Praze, záhy doplněná starší 4. *SS-T.St.* „Ostmark“ a 7. *SS-T.St.* v Brně. V létě 1940 došlo ke střídání pluků, když 7. *SS-T.St.* v Brně vystřídala 9. *SS-T.St.*, zatímco funkci *Wachregimentu*

Prag převzala 16. SS-T.St.⁶⁾ Ještě v roce 1940 ovšem nastala další fáze ve výstavbě *Waffen SS*, která se projevila přeměnou *SS-Totenkopf-Standarten* v pěší pluky (*SS-Infanterie-Regimente*), určené k polní službě. V průběhu srpna 1940 byla z protektorátu odvelena 16. SS-T.St. a stejně větší část 9. SS-T.St. Zůstal zde pouze její II. prapor, který byl posléze přesunut z Brna do Prahy. Jednotlivé úkoly začaly přebírat specializované výcvikové (náhradní) a strážní útvary.⁷⁾

Již na konci července 1940 byl zřízen v moravské metropoli strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“, který byl primárně určen k ostraze represivních zařízení gestapa. Úkoly strážního pluku „Prag“ dočasně převzaly náhradní jednotky SS, zejména II. pěší náhradní prapor SS „Totenkopf“, náhradní prapor pluku SS „Deutschland“ a náhradní sanitní prapor SS.⁸⁾ Tento stav však byl pouze provizorní. K 15. 11. 1940 byly definitivně zrušeny 9. a 15. SS-T.St., ale zároveň však z nich bylo vyčleněno po jednom praporu pro strážní službu. Tak vznikly další dva strážní prapory SS – jeden v Praze a druhý v nechvalně proslulém centru moci SS v Oranienburgu.⁹⁾

Strážní prapory SS v Protektorátu Čechy a Morava

Strážní prapory SS vznikly nařízením velitelství *Waffen SS (Kommando der Waffen-SS)*, resp. jeho nástupce – hlavního velitelského úřadu SS (*SS-Führungshauptamt/SS-FHA*), které rozhodovaly i o zásadních organizačních a personálních změnách. Územně navíc podléhaly posádkovému velitelství SS v Praze a později rovněž veliteli *Waffen SS* v Čechách a na Moravě. Ten byl vojenským orgánem vyššího velitele SS a policie, který jako nejvyšší velitel *Waffen SS* v protektorátu rozhodoval o nasazení jednotek SS v rámci tohoto teritoria.

Strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“ (*SS-Wachsturmbann Böhmen-Mähren*) vznikl 30. 7. 1940 v Brně.¹⁰⁾ Po několika dnech se jeho název, v souladu s novou terminologií *Waffen SS*, která se přizpůsobovala armádnímu standardu, změnil na *SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren*. Prapor se ze začátku skládal ze štábu a 2 střeleckých rot (*Kompanie*), ke kterým byla záhy připojena rota třetí. Dne 5. 12. 1940 byl prapor rozšířen o 4. rotu, ale již 2. 7. 1941 byl opět zredukován na tři roty. Štáb s 2. a 3. rotou byl umístěn přímo v Brně. Kasárna se nejprve nacházela v Kounicových kolejích a od října 1940 v budově divčího gymnázia v Lerchově ulici. Prapor měl také vlastní dopravní oddíl (*Kraft-Staffel*). První rota byla od listopadu 1940 dislokována v Malé pevnosti Terezín, kde byla v červnu téhož roku zřízena policejní věznice pražského gestapa. V dubnu 1942 byla vystřídána 2. rotou, která však byla o několik dní později přičleněna ke strážnímu praporu SS „Prag“ a stala se jeho 4. rotou. Brněnský strážní prapor SS měl tedy až do svého zrušení 6. 7. 1943 pouze 1. a 3. rotu. Velitelem praporu byl po celou dobu jeho existence SS-Hastuf. (postupně SS-Stubaf. a SS-Ostubaf.) Michael Kneißl.¹¹⁾

Téměř o čtyři měsíce později (20. 11. 1940) byl z příslušníků II. praporu 9. SS-T.St. (resp. 9. pěšího pluku SS *Totenkopf/SS-Totenkopf-Infanterie-Regiment 9*) vytvořen strážní prapor SS „Prag“ (*SS-Totenkopf-Wachbataillon Prag*),

přičemž označení *Totenkopf* z jeho názvu mizí až na jaře 1941. Prapor byl složen ze štábu, 3 střeleckých a jedné kulometné roty, dále dopravního oddílu, správy a praporečnického lékaře. Pro slavnostní účely byla u jednotky postavena také hudební četa. Ubytován byl v kasárnách Adolfa Hitlera, odkud se později přemístil do školní budovy Na Zelené lišce na Pankráci. Dne 24. 4. 1942 byla jako 4. rota přiřčena k praporu 2. rota strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“, ovšem místo jejího působení, terezínská Malá pevnost, zůstalo zachováno. Po zrušení strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ byl pražský prapor rozšířen o další z jeho bývalých rot, která byla přečíslována na šestou a pokračovala ve službě v Brně.¹²⁾ K 15. 11. 1943 se název praporu v rámci nového označování strážních jednotek SS změnil na *SS-Wachbataillon 2, Prag*.¹³⁾ Po krátkém působení bývalého velitele II. / 9. *SS-T.St.* SS-Hastuf. Glonínga převzal v prosinci 1940 velení praporu SS-Ostuf. Hermann Peter. Poté, co se v polovině roku 1943 stal posádkovým velitelem SS v Praze, přišel na jeho místo od zrušeného strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ SS-Ostuf. Michael Kneißl, který jednotce velel od 15. 7. 1943 až do května 1945.

U strážního praporu SS „Prag“ byl 1. 11. 1941 ustaven, pod vedením SS-Hastuf. Schrödera, zkušební oddíl (*Bewährungs-Abteilung*), dočasně však podřízený náhradnímu praporu pluku SS „Deutschland“. Od 10. 6. 1942 byl opět u strážního praporu SS „Prag“, ale již 10. 3. 1943 se přesunul do Chlumu na benešovském cvičišti a podřízen byl přímo veliteli *Waffen SS* v Čechách a na Moravě. Oddíl sloužil jako „průchozí stanice“ pro vojáky odsouzené k nižším trestům z nápravných zařízení SS k polním jednotkám.¹⁴⁾

Počty mužů sloužících ve strážních praporech SS na území protektorátu sklouzávaly, i přes velké výkyvy, jen zřídka pod hranici jednoho tisíce mužů a ani zrušení brněnského praporu v červenci 1943 se výrazně neprojevovalo.¹⁵⁾ Značná část mužů však ve skutečnosti byla ke strážním praporům pouze dočasně přesunuta od různých náhradních jednotek z Německa a nepatřila ke kmenovému osazenstvu. Zpočátku prapory přesto představovaly poměrně velké procento sil SS v protektorátu. Mohutný příliv výcvikových jednotek později tuto skutečnost podstatně změnil, na jejich nepostradatelnost pro okupační režim to však nemělo žádný vliv. Tato čísla zároveň umožňují vytvořit si představu, jakou pozornost německé velení věnovalo českomoravskému prostoru. Například na přelomu června a července 1941 představovaly strážní prapory SS „Prag“ a „Böhmen-Mähren“ se svými 1152 muži přibližně polovinu z celkového počtu příslušníků strážních jednotek SS!¹⁶⁾

Příslušníci strážních praporů se rekrutovali většinou z řad říšských Němců, včetně obyvatel nedávno připojené sudetské župy. Několik jednotlivců pocházelo také z tzv. germánských zemí (Dánsko, Nizozemsko). Stále významnější procento však tvořili tzv. *Volksdeutsche*, tedy Němci cizí státní příslušnosti pocházející z Maďarska, Srbska, Rumunska či Slovenska. V září 1944 již tvořili u některých rot praporu celou polovinu stavu!¹⁷⁾

Specifické poslání měl zpočátku strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“, k ně-

Skupina příslušníků SS po zásahu proti československým parašutistům ukrytým v chrámu Cyrila a Metoděje. Akce se zúčastnil i strážní prapor SS „Prag“. (VÚA Praha)

muž byli povoláváni mj. příslušníci ze 107. a 108. *Standarte Allgemeine SS*, které byly zformovány na území protektorátu. V případě povstání, nebo větších nepokojů měl mít okupační aparát po ruce větší počet vycvičených mužů. Bývalým příslušníkům československé armády mohla být přiznána nejnižší poddůstojnická hodnost (*SS-Unterscharführer*). Po výcviku byli muži opět propouštěni domů, řada z nich ovšem byla zanedlouho povolána k polním jednotkám. To však byla pouze epizoda a další doplňování jednotky již probíhalo běžným způsobem. Mužstvo strážních praporů SS tvořili převážně mladí, teprve v červnu 1940 povolání branci. Vedle přípravy na strážní službu procházeli nováčci standardním 12týdenním pořadovým, střeleckým a terénním výcvikem, přičemž po osmi týdnech již byli považováni za bojeschopné. Využívány k tomu byly posádkové výcvikové prostory a střelnice v Praze (Motol, Kobylisy) a Brně. Součástí vojenské přípravy byla také, podobně jako u všech útvarů *Waffen SS* a konečků i *Wehrmachtu*, pravidelně prováděná „světónázorová“ školení. Vedl je vybraný poddůstojník IV. oddělení štábu, nebo velitel praporu s pomocí zasílaného školního materiálu. Ke konci války však začala ideologická příprava i přes kontroly z vyšších míst ochabovat, zejména pro přílišné vyčerpání mužstva a paradoxně pro nedostatečnou znalost němčiny či dokonce analfabetismus části neříšských Němců.¹⁸⁾

Hlavním kádrem strážních praporů SS však byly rezervisté, kteří k nim začali proudit již před odchodem nováčků k divizi SS „Wiking“ 21. ledna 1941.¹⁹⁾ V praxi tak byli ke strážním jednotkám povoláváni především muži ročníků 1912

a starších, nebo se zdravotním hendikepem.²⁰⁾ Důkladné prosívání bojeschopných mužů začalo hlavně v průběhu zimy 1941–1942 v důsledku těžkých ztrát SS na východní frontě. Věková struktura strážních jednotek se tím značně měnila. Například u terezínské roty vzrostl průměrný věk mužstva z 20 let v roce 1941 na 34 o dva roky později. Fluktuace personálu strážních praporů SS nebyla zdaleka tak velká jako u náhradních jednotek. Přesto však docházelo k častým přesunům mezi týlovými i polními útvary. Doplňovány jimi byly například divize SS „Wiking“, „Das Reich“ a později také nově zřízené „Götz von Berlichingen“, „Frundsberg“ aj.²¹⁾ Jistě není bez zajímavosti, že strážními prapory SS procházeli i jedinci se zkušenostmi se službou v *SS-Totenkopfsturmbannech*, které působily jako ostraha v koncentračních táborech.

Po vypuknutí války se Sovětským svazem přicházelo od různých jednotek *Waffen SS* také stále více zraněných nebo nemocných poddůstojníků a mužů. Za plnění služebních povinností procházeli v délce tří až čtyř měsíců konečnou rekonvalescencí, než byli navraceni zpět k polním jednotkám. Prapory tak, podobně jako ostatní týlové útvary SS, sloužily jako tzv. *Genesenden-Einheiten*. Ve druhé polovině války tak týlové útvary často představovaly poněkud kuriózní sbírku postarších či zraněných vojáků, nezřídka s trvalým postižením. Na druhou stranu měla řada z nich bojové zkušenosti, a to především z drsné východní fronty.²²⁾

Vyvrcholením těchto trendů byla výstavba pochodových praporů, které byly od února 1945, kdy se německé velení zoufale snažilo sehnat v týlu posily pro rozpadající se frontu, stavěny v rámci strážního praporu SS „Prag“. Zbraně a střelivo zajišťoval velitel *Waffen SS* v Praze, mužstvo bylo slepeno z pomocného kancelářského personálu a z uzdravených z lazaretu. Tyto jednotky měly slabou úroveň a značná část z nich již nedosáhla místa určení a byla rozprášena při přesunu.²³⁾

Vzhledem k plánovanému určení měly strážní prapory SS jen lehkou pěchotní výzbroj a na nízké úrovni byla i motorizace jednotek. Zbraně byly většinou originální německé, ale také československé, resp. protektorátní provenience. Jejich značné rozšíření u jednotek SS v počátečním období války bylo způsobeno omezováním dodávek moderní výzbroje ze strany *Wehrmachtu*. Ukořistěné československé zbraně tak byly vhodným zdrojem kvalitního vybavení.²⁴⁾ Základní zbraní mužstva byla puška „Mauser 98 k“ s bodákem. Kulometry byly jak německé (MG 34), tak původem československé (MG 26 /t/ a jeho varianty). Důstojníci a poddůstojníci byli vybaveni pistolemi, které byly převážně československé, resp. protektorátní výroby (Pi 24 /t/, Pi 38 /t/) a také doplněné německými (Pi 08) a belgickými. Samopaly byly naopak většinou německé (MP 40, starší MP 18 a MP 28 „Bergmann“), ale i finské „Suomi“. Pro představu – v roce 1943 disponoval strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“ 472 puškami, 118 pistolemi, 48 samopaly a 36 kulometry s příslušnou dotací munice a ručních granátů. Prapor měl tedy v této době více zbraní, než mužstva. Výstroj jednotky odpovídala armádnímu standardu (ocelová přilba, plynová maska atd.).²⁵⁾

Zvláštností strážních jednotek bylo využívání hlídacích psů. Strážní prapor SS „Prag“ je používal minimálně od roku 1942, mj. k ostraze zámku v Panenských Břežanech.²⁶⁾ Následkem trvajících personálních přesunů, kdy často docházelo k citelnému nedostatku mužstva a síla stráží musela být stále redukována, se počet psů mnohonásobně zvýšil. Na konci roku 1943 byl dokonce v rámci praporu postaven oddíl psovodů (*Hundestaffel*), který měl v květnu 1945 okolo 50 psů. Ti byli, pod vedením speciálně vycvičených mužů, využíváni především pro noční službu.²⁷⁾

Strážní služba

Hlavním posláním strážních praporů SS se stala ostraha centrálních orgánů okupačního a policejního aparátu. Jejich působení tak zůstalo, až na vcelku bezvýznamné výjimky, omezeno na Prahu, Brno a Terezín. Strážní službu v protektorátní metropoli vykonávaly vždy dvě roty strážního praporu SS „Prag“, přičemž jedna stála na určených stanovištích (*Wach-Kompanie*), kdežto druhá držela v kasárnách pohotovost a byla připravena zasáhnout v případě potřeby (*Bereitschaft-Kompanie*). Na službu dohlížel důstojník SS, střídavě obsazovaný od všech útvarů v Praze, ve funkci velitele posádkové služby (*1. Führer vom Ortsdienst*) a jeho zástupce (*2. Führer vom Ortsdienst*) v hodnosti dělesloužičiho poddůstojníka. Sidlil v budově posádkového velitelství a byl bezprostředně podřízen veliteli *Waffen SS* v Čechách a na Moravě a posádkovému veliteli v Praze.²⁸⁾

Množství střežených objektů i síla ostrahy se postupně měnily. V Praze se postupně počet příslušníků SS v jedné směně ustálil na 10 důstojníků a poddůstojnících a 96 mužích. Ti byli rozděleni na jednotlivé stráže, z nichž nejvýznamnější byla na Pražském hradě (3 důstojníci nebo poddůstojníci / 24 mužů), kde zabezpečovala Úřad říšského protektora a v Černinském paláci (1/10), určená k ochraně státního tajemníka. Další příslušníci SS střežili budovy pražské řídicí úřadovny gestapa v Petschkově paláci (1/18) a bezpečnostní služby SS (SD) v Bubenči (1/13), zbytek pak vlastní objekty SS, tedy kasárna Adolfa Hitlera (1/13), posádkové velitelství (1/4), hospodářský sklad (*SS-Truppenwirtschaftslager*)²⁹⁾ (1/7) a lazaret (1/7). Mimo Prahu vykonával pražský prapor strážní službu ještě v rezidencích říšského protektora na zámcích v Dobříši a Panenských Břežanech. Vedle těchto stabilních stanovišť ovšem existovala ještě celá řada příležitostných, nebo časově omezených služeb. Prapor stavěl také čestné stráže, resp. roty při různých slavnostních příležitostech, jako byly přísahy nových branců SS, výročí a jiné oslavy, návštěvy čelných představitelů, nebo výjimečné události jako byl např. Heydrichův pohřeb). Při zvýšeném riziku se však počítalo se zesílením stráží o další muže. Například obranu Černinského paláce měla po vyhlášení poplachu posílit pohotovost o síle 34 vojáků pod vedením důstojníka, kteří byly vyzbrojeni kromě osobních zbraní ještě 4 kulometry a 7 bednami ručních granátů.³⁰⁾

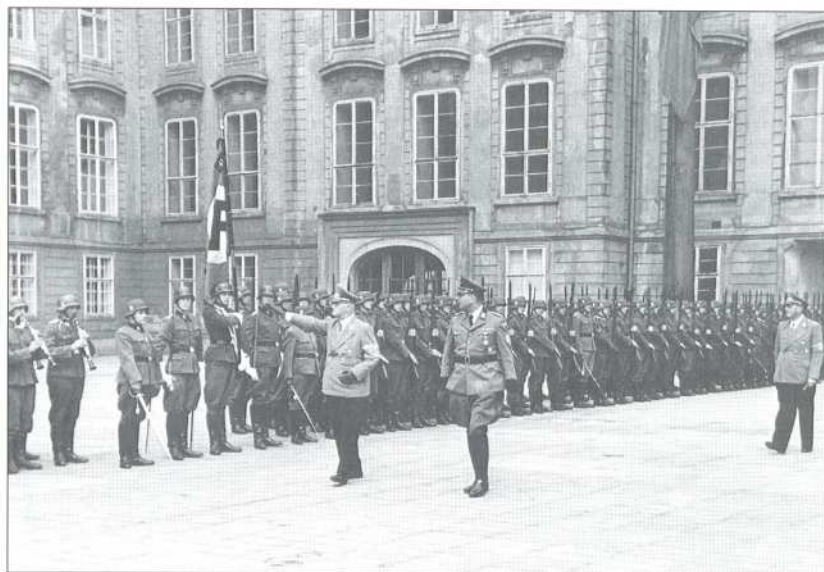
Ačkoliv se při obraně budov počítalo také s personálem střežených institucí, který byl k tomuto účelu vyzbrojen a částečně i cvičen, je z uvedených čísel zřejmé, že stráže nemohly zabezpečit dlouhodobou obranu svěřených institucí před

rozsáhlejšími nepokoji, ale maximálně zabránit pohybu nežádoucích osob po objektech, nebo čelit nečekanému přepadu. Nejohroženější místa proto měla být posílána pohotovostní rotou. V roce 1940 byla tvořena 4 důstojníky, 9 poddůstojníky a jedním stem mužů, kteří byli dopravováni k určenému cíli 8 motocykly, 3 osobními a 6 nákladními automobily.³¹⁾

Stále rostoucí panství SS kladlo zvýšené požadavky na svoji vlastní ochranu, zatímco naléhavá potřeba bojeschopných mužů na bojištích další posilování strážních jednotek znemožňovala. Tento rozpor měla v posádce Praha vyřešit reorganizace strážní služby uskutečněná 21. 2. 1942. V jedné směně zůstalo nyní 7 důstojníků a poddůstojníků a 60 mužů. V kasárnách se ovšem nacházela další směna určená k jejich vystřídání a stejně silná pohotovostní rota. Celkový počet mužů ve službě nebo pohotovosti tedy činil 180 mužů pod vedením 21 důstojníků a poddůstojníků. K tomu je ovšem nutno připočítat písaře 3 rot (30 mužů), řidiče (20) a příslušníky štábu praporu (34), tedy dalších 84 přes den sloužících příslušníků SS.³²⁾

Pouhá reorganizace však nemohla problém odstranit a se stále rostoucími nároky musela být síla jednotlivých stráží postupně redukována, a to i přesto, že byly některé povinnosti přesunuty na bedra ochranné policie, jako v případě zámků v Dobříši a Panenských Běžanech.³³⁾ Po různých úpravách pak zůstaly ke konci války následující stráže SS: Pražský hrad (1/19), Černínský palác (1/10), velitelství SS (1/10), hospodářský sklad ve Vršovicích (1/13), automobilové depo na Císařské louce (1/10), budovy gestapa (1/7) a SD (1/7), oděvní závod (*SS-Bekleidungswerk*) v Krči³⁴⁾ (1/20), vila Jenerálka (1/7), garáže (0/4), posádkové vězení (1/15), hospodářské podniky SS „*Deutsche Meisterwerkstätten*“³⁵⁾ (1/5) a *Deutsche Heilmittel*³⁶⁾ (0/1), škola v Libušině ulici (1/7) a kasárna praporu Na Zelené lišce (1/16). Při výkonu služby se v denních intervalech střídaly tři rotы dislokované v Praze, každá o průměrné síle přibližně 165 mužů.³⁷⁾

Na rozdíl od pražského praporu byl strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“ z velké části použit hlavně k ostraze služeben a věznic gestapa. Již 18. 8. 1940 převzal službu ve vězeňských zařízeních gestapa v Kounicových kolejích a ve Veveří ulici. O měsíc později k nim přibyla ještě stráž ve věznicích v Sušilových kolejích a v řídící úřadovně gestapa v Mozartově ulici. Ke 30. 3. 1941 byly stráže SS v posádce Brno rozmístěny následovně: věznice v Kounicových kolejích (2/24), tábor pro vězně ve Veveří ulici (2/15), řídící úřadovna gestapa (2/18), kasárna praporu (1/9), věznice v Sušilových kolejích (0/3), kasárna na Kraví hoře (1/7), ubytovna SS v budově obchodní akademie v tehdejší *Heringsgasse* (1/3). Dohromady směna čítala 9 důstojníků a poddůstojníků a 79 mužů.³⁸⁾ Dále byly zabezpečovány také budovy krajského vedení NSDAP v Brně, hospodářského skladu a oděvních závodů SS (*SS-Bekleidungswerke*). Příležitostně byl prapor využíván ke střežení dalších objektů, například zámku v Židlochovicích, kde býval periodicky ubytován zastupující říšský protektor Kurt Daluge.³⁹⁾ V případě nepokojů, například vzpoury v policejních věznicích v Brně, se počítalo s nasazením pohotovostních sil, které společně se zesílenou stráží kasáren disponovaly 84 muži pod vedením 1 důstojníka a 9 poddůstojníků.⁴⁰⁾

Jedním z úkolů strážních praporů SS v protektorátu bylo i stavění čestných stráží. Na prvním snímku přehlížejí čestnou rotu na Pražském hradě nacisté Kurt Dalugee a Franz X. Schwarz.

Přísaha nováčků SS na Staroměstském náměstí. (Oba snímky VÚA Praha)

Brněnské řídicí úřadovně gestapa, respektive jejím vnějším služebnám byly k dispozici od strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ deponované oddíly (*Wachkommando*) v Moravské Ostravě (22 mužů) a od února 1941 také v Olomouci (16 mužů). Plány vedoucího úřadovny na další rozšíření stráží *Waffen SS* v budovách gestapa v Uherském Hradišti, Jihlavě a Přerově však brzy vzaly za své. Naopak vzhledem k potřebě posílit rotu v Terezíně byly po dohodě mezi šéfem SS-FHA SS-Gruf. Jüttnerem a státním sekretářem SS-Brigf. Frankem stráž u vnějších služeben zrušeny.⁴¹⁾ Olomoucký oddíl byl sloučen v červnu 1941 s 3. rotou a v září 1941 zaniknul také oddíl v Moravské Ostravě. Spor o rozsah strážní služby však tímto nebyl definitivně ukončen. Vedoucí brněnské řídicí úřadovny gestapa vládní rada SS-Ostufaf. Nölle nepovažoval síly *Waffen SS* vyčleněné k ochraně policejních budov za dostatečné a zažádal v období druhého výjimečného stavu o navýšení ostrahy Kounicových kolejí na nejméně 60 mužů v jedné směně.⁴²⁾

K reorganizaci strážní služby v Brně došlo oproti Praze se zpožděním až 23. 6. 1942, ale přinesla jen kosmetické úpravy. Již předtím však došlo k přesunutí části povinností do kompetence ochranné policie, jejíž policejní prapor Mähren se s esesáky střídal po měsíci při hlídání hospodářského skladu SS. Další řešení spočívalo v omezování vycházek a dovolených, čímž se zvýšila reálná síla praporu. Skutečně radikální změna přišla až 6. 7. 1943, strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“ byl zrušen a veškeré úkoly převzala jedna z jeho původních rot, nyní 6. rota strážního praporu SS „Prag“.⁴³⁾ Její kasárna se nadále nacházela v Lerchově ulici. Rozsah služby zůstal při průměrném stavu 180 mužů prakticky nezměněn. Na počátku roku 1945 byla rota před blížící se frontou převelena do Prahy, kdežto její velitel SS-Ostuf. Klein k bojové jednotce.⁴⁴⁾

Kromě Prahy a Brna byl jediným stálým působištěm strážních jednotek SS na protektorátním území Terezín, přesněji nedaleko ležící Malá pevnost. Zdejší rota stavěla hlídky na pevnostních valech a doprovázela vězeňské transporty a pracovní komanda. Zároveň sloužila jako záloha pro případné nepokoje ve věznicích, nebo v blízkém židovském ghettu. Průměrná síla praporu byla ke konci války okolo 110 mužů, přičemž na jednu směnu v pevnosti nastupovalo 11, později 19 mužů a dalších 7 poddůstojníků a okolo 70 mužů k doprovodu pracovních kolon.⁴⁵⁾

Z terezínských rot byl od dubna do počátku července 1942 vyčleněn strážní oddíl (2/22) pro velitelství nově zřízeného výcvikového prostoru SS Beneschau. Stažen byl poté, co byl pro cvičiště vytvořen samostatný oddíl, který byl později rozšířen na rotu (*SS-Wachkompanie 10*).⁴⁶⁾ S benešovským polygonem se pojí i nasazení mužstva 2. strážního praporu SS k ostraze pobočky koncentračního tábora Flossenbürg v Hradištku. Posledních 40 mužů bylo staženo 3. 12. 1944 a nahrazeno příslušníky místní ženijní školy SS.⁴⁷⁾

Tak jako další jednotky SS a *Wehrmacht* se strážní prapory podílely i na zabezpečování protiletdecké obrany. K aktivním opatřením patřilo od roku 1942 zřizování protiletadlových kulometných stanovišť (*LAMG Posten*), která byla zpo-

čátku umístěna na střechách kasáren, později v bezprostřední blízkosti objektů. Nebyla samozřejmě určena k boji proti vysoko letícím bombardovacím svazům, které se v této době vyskytovaly nad územím okupovaného Československa jen zřídka a navíc v noci, ale proti menším cílům, zejména zápalným balonům, které byly za příznivého větru vypouštěny z Anglie. Ke konci války měly působit také proti nalétávajícím stíhačkám („hloubkaři“). Jakkoliv lze o jejich účinnosti pochybovat, mohlo být jejich využití v případě potřeby mnohem univerzálnější, třeba proti případným útokům ze strany povstaleckých jednotek, k čemuž v květnu 1945 skutečně došlo. Součástí pasivních opatření protivzdušné obrany bylo stavění protivzdušných pohotovostních skupin (*Luftschutz-Bereitschaft*), resp. pomocných armádních oddílů (W.H.K.). Pohotovost byla vyhlášována v případě leteckých náletů a určené oddíly měly zasahovat především při likvidaci škod.⁴⁸⁾

Represivní činnost strážních praporů SS

Během svého působení se strážní jednotky SS staly významným represivním činitelem. Násilnou povahu mělo již působení strážních praporů SS v německých internačních zařízeních, tedy věznicí pražského gestapa v Terezíně a podobných zařízeních brněnského gestapa v Kounicových a Sušilových kolejích a v táborech ve Veverí ulici. *Waffen SS* měly provádět především vnější ostrahu budov, kdežto samotný vězeňský personál náležel k německým, příp. protektorátním policejním složkám a vězeňské službě. Vztahy příslušníků praporu k zaměstnancům gestapa byly údajně napjaté, nikoliv ovšem pro rozdílný přístup k vězňům, ale kvůli sporům o vzájemné podřízenosti, vyjádřené mj. i otázkou služebního pozdravu. Ta byla rozdílně chápána z obou stran, neboť SS-mani na zaměstnance gestapa nepohlíželi jako na své představené, byť během služby ve věznicích velelí gestapa podléhali.

Do styku s vězni se příslušníci strážních praporů dostávali jako členové eskort, které doprovázely transporty vězňů do koncentračních táborů, nebo při pracovním nasazení. Vězni byli na práci posíláni k organizacím a soukromým firmám, ale využívala je i přímo policie a SS. Na zahradě za kasárny strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ pracovalo 20 vězňů z tábora „Veverí“ a další pomáhali pod dohledem vojenského lékaře v táborové ošetrovně. Na žádost brněnské služebny gestapa také stavěl prapor několik hlídek o 3 až 4 mužích, které strážily vězně pracující mimo věznic na úpravě jízdního a sportovního hřiště pro účely gestapa.⁴⁹⁾

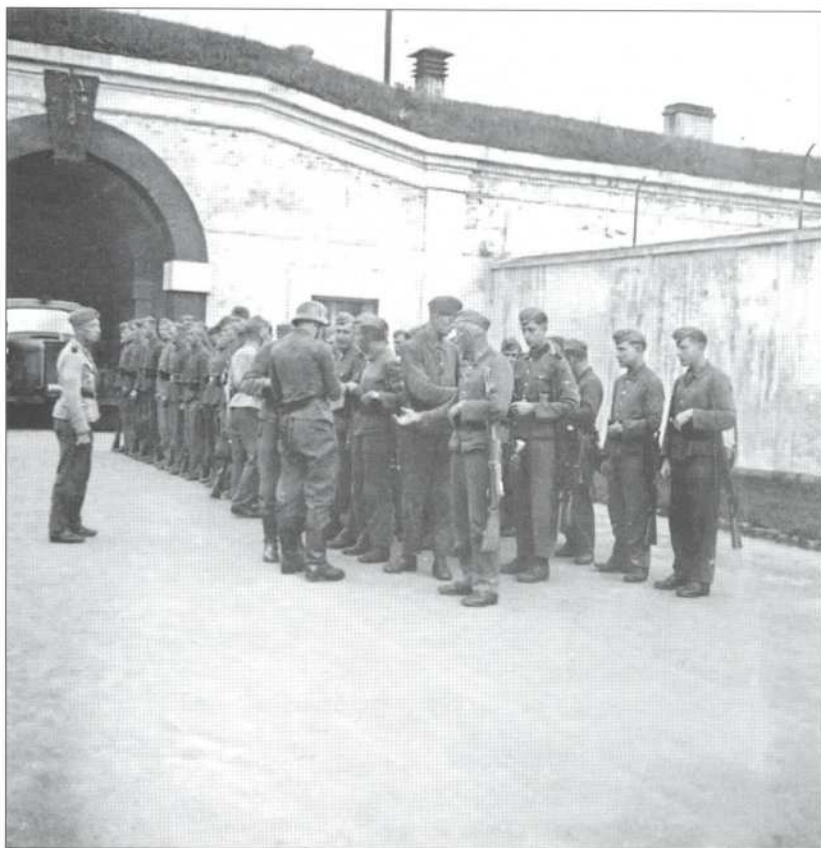
Vztah jednotlivých „esesáků“ k vězňům byl rozdílný. Většinou převládala lhostejnost, udály se ovšem případy, kdy byli příslušníci strážních praporů pochváleni za důslednost při ostraze. Tragický dopad měla služební horlivost či sadismus příslušníků strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ v Kounicových kolejích. Vězni zde měli zákaz přistupovat k dosud nezamřížovaným oknům. Při pohybu v jejich blízkosti hrozilo smrtelné nebezpečí, neboť strážní měli rozkaz bez vyzvání střelit. Takto přišlo o život asi 12 osob a řada dalších byla zraně-

na.⁵⁰⁾ Na druhou stranu bylo několik strážných přistiženo při nepovoleném kontaktu s vězni nebo jiných nedostacích ve výkonu služby a kázeňsky potrestáno velitelem praporu, nebo dokonce předáno k disciplinárnímu řízení u pražského soudu SS a policie. Délka trestů se pohybovala od několika dnů až po řadu měsíců.⁵¹⁾ Zcela jiný přístup byl používán při špatném zacházení s vězni. Jejich šikanou „proslula“ zejména strážní rota SS umístěná v policejní věznici gestapa v Terezíně. Docházelo k ní při doprovodu pracovních komand vězňů z Malé pevnosti k německým organizacím a firmám v širokém okolí (Lovosice, Litoměřice, Ústí n. Labem). Ačkoliv strážní nedisponovali, ani podle pochybného zákonodárství Třetí říše, pravomocí vězně trestat, ale případné „prohřešky“ směli pouze oznámit dozorcům, docházelo poměrně často k týrání a bití vězňů, v některých případech končícího dokonce smrtí postiženého.⁵²⁾ Velením SS byly tyto excesy zcela tolerovány a před soudem pro příslušníky SS a policie v Praze nebylo, podle dosavadního výzkumu, zahájeno v tomto směru ani jedno trestní stíhání.

Činnost strážních praporů SS se však neomezovala jen na hlídání vězňů, ale podílely se i na zatýkání, i velkých razíích. Ty probíhaly většinou podle stejného scénáře. Na žádost bezpečnostní policie došlo nejprve k obklíčení vybrané oblasti příslušníky *Waffen SS* a poté následoval zásah gestapa, často podpořený oddílem SS. Vrchol v tomto směru představuje období 1. a 2. výjimečného stavu. První byl vyhlášen zastupujícím říšským protektorem Heydrichem 28. září 1941, přičemž strážní prapory SS byly uvedeny do stavu nejvyšší pohotovosti s denním předstihem. Všichni muži, včetně důstojníků, dostali rozkaz zdržovat se v kasárnách a byly zesíleny stráže. Brněnský prapor byl posléze podle požadavků gestapa následně nasazen do denních i nočních razíí. Prováděly je jednotlivé oddíly o síle 15 až 30 mužů pod vedením důstojníků nebo poddůstojníků od roty, která v dané době nedržela stráž.⁵³⁾

Záhy začaly pracovat nově zřízené stanné soudy (*Standgericht*), které posílaly na smrt stovky lidí. Zatímco političtí vězni byli popravováni zastřelením, osoby zatčené za „hospodářskou sabotáž“ a občany židovského původu čekala smrt oběšením. Provádění poprav zastřelením a dohled nad výkonem poprav oběšením bylo svěřeno výhradně útvarům SS tak, aby se při této činnosti postupně prostrídaly všechny jednotky dislokované v protektorátu.⁵⁴⁾ V Praze byly prováděny II. pěším náhradním praporem SS „Totenkopf“ (SS-Hstuf. Reichel), náhradním praporem pluku SS „Deutschland“ (SS-Hstuf. Kleniv) a strážním praporem SS „Prag“ v jízdnárně kasáren H. Himmlera v Ruzyni. Na Moravě byl katovským řemeslem pověřen strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“ a III. pěší náhradní prapor SS „Totenkopf“ (SS-Hstuf. Haslreiter, později SS-Stubaf. Dusenschön). Popravy byly prováděny na dvoře věznice gestapa v Kounicových kolejích. Do 20. 1. 1942 bylo popraveno 486 mužů, z toho 247 v Praze, 142 v Brně a 72 v Mauthausenu. Příslušníci SS se dále podíleli na eskortách 2242 osob do koncentračních táborů Mauthausen a Osvětim, kde vězně většinou čekala smrt zastřelením, či v důsledku těžkých životních podmínek.⁵⁵⁾

Popravčí oddíl se zpravidla skládal z 1 důstojníka, 1 poddůstojníka a 8 mu-

Hlavním posláním strážních praporů SS byla ostraha objektů, mj. německých vězeňských zařízení. Příslušníci strážní roty SS před vchodem do policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín. (APT)

žů. Vzhledem k poměrně nízkým počtům důstojníků, kterými byli pouze velitelé rot a někteří příslušníci štábu, bylo vcelku běžné, že popravčí četě velel pouze poddůstojník. Mezi povinnosti velitele patřil tzv. Gnadeschuss, tedy „rána z milosti“ do hlavy oběti. Mužstvo bylo po každé exekuci střídáno, tzn., že pokaždé nastupovali, s výjimkou velitelů, jiní příslušníci praporu. Tato rotace zřejmě měla uspokojit Himmlerovy požadavky na „zocelování“ jeho mužů. O tom, že svému úkolu dostáli k plné spokojenosti svých nadřízených, svědčí hlášení, podle kterých nedošlo při popravách k žádným zvláštním událostem, přičemž důstojníci i vojáci si v popravčích oddílech vedli aktivně a jejich jednání bylo „v každém ohledu bezchybné“.⁵⁶⁾

Ještě mohutnější represe byly Němci rozpoutány po atentátu na Heydricha, během tzv. druhého výjimečného stavu. Jednotky *Waffen SS* v Praze se význam-

nou měrou nepodílely na pátrání po původcích atentátu, ale byly drženy v záloze. Jejich chvíle přišla v noci ze 17. na 18. června 1942 po prozrazení úkrytu parašutistů v chrámu sv. Cyrila a Metoděje. Ve 2 hodiny v noci byla velitelem *Waffen SS* v Čechách a na Moravě SS-Brigf. von Treuenfeldem vyhlášena pohotovost v kasárnách strážního praporu SS „Prag“ a náhradního praporu SS „Deutschland“ a ve 3.45 vydán rozkaz k obklíčení kostela. Strážní prapor SS „Prag“ se na Nové Město přesunul z kasáren Adolfa Hitlera přes Diezenhoferův (dnes Jiráskův most) a Smetanův most (dnes most Legií). Měl za úkol vytvořit vnější uzávěru, která vedla po západní straně Karlova náměstí, poté Trojanovou ulicí k vltavskému nábřeží a nazpátek Myslíkovou ulicí. Bezprostřední obklíčení chrámu měl na starosti náhradní prapor SS „Deutschland“. Aby nedošlo k úniku parašutistů, měly být střeženy nejen ulice, ale i pasáže a kanalizační síť. Celkem bylo do akce nasazeno 740 příslušníků SS pod vedením 17 důstojníků. Průběh zásahu, který skončil smrtí všech sedmi obklíčených parašutistů, byl již v literatuře několikrát popsán. Útočící oddíl SS měl při dvojitým průniku do kostela dva raněné, z nichž jeden patřil ke strážnímu praporu SS „Prag“.⁵⁷⁾

V nečinnosti nezůstal ani strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“, který opět vypomáhal policii při razíích, přestože hlavním aktérem při zátazích a razíích byl pěší náhradní prapor SS „Totenkopf“ (SS-Stubaf. Kistler).⁵⁸⁾ V průběhu pouhých čtyř dnů se zúčastnil tří „velkorazí“, přičemž do každé z nich bylo nasazeno přes sto mužů praporu. První se uskutečnila 31. 5. 1942, kdy bylo pročešáváno údolí řeky Svitavy. Již 2. 6. 1942 prohledávalo od brzkých ranních hodin 131 mužů pod vedením 3 důstojníků Divišovu kolonii v brněnských Černých polích. Dvě roty praporu obklíčily domky, v nichž gestapo provedlo důkladné prohlídky. Hledané zbraně však nebyly nalezeny a celá akce nepřinesla žádný konkrétní výsledek. Podobný průběh měl společný zátah brněnských útvarů *Waffen SS* a gestapa v Údolní ulici o den později. Opět bez valného úspěchu.⁵⁹⁾

Prováděním poprav za 2. výjimečného stavu byly opět pověřeny jednotky SS, tentokrát ovšem „podpořené“ policejními útvary. Na rozdíl od prvního stanného práva, kdy každá exekuce musela být povolena nadřízenými orgány, stačil tentokrát jen tzv. generální rozkaz. V Čechách byly popravy v režii bezpečnostní a ochranné policie, celkem bylo popraveno 855 mužů (bez lidických) a 162 žen. Popravčí čety v Brně stavěl opět strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“, který má na svědomí životy 325 mužů a 71 žen.⁶⁰⁾ Všechny exekuce vykonané v období prvního stanného práva a podstatnou část popravených za heydrichiády tak lze připsat na konto útvarů *Waffen SS*, zejména pak obou strážních praporů.⁶¹⁾

Jelikož se i zjednodušené soudní řízení zdálo být nacistům příliš zdlouhavé, byl po vypuknutí války zaveden tzv. *Sonderbehandlung*, což bylo eufemistické označení vražd bez soudu. Místem jeho provádění se většinou stávaly koncentrační tábory. Jinak tomu bylo na území protektorátu, kde se žádný kmenový, ani větší pobočný koncentrační tábor nenacházel a *Sonderbehandlung* zde byl vykonáván pouze v ojedinělých případech. Vězni určení k likvidaci byli tedy převáženi do koncentračních táborů Mauthausen a Osvětim. Od 1943 se však začalo

s prováděním *Sonderbehandlungu* i v českých zemích. Až na výjimky byl vykonáván v policejní věznicí v terezínské Malé pevnosti. Pokud se tohoto krvavého úkolu aktivně nechopili zdejší dozorcí, prováděla je zde umístěná strážní rota SS. Kromě nevyčísitelně nemocných, jejichž fyzická likvidace nesla krycí označení 14f13, byli před popravčí čtyři posíláni většinou členové parašutistických výsadek, odbojových a partyzánských skupin a oběti různých odvetných opatření. Celkem bylo během necelých dvou let v Malé pevnosti takto zavražděno 250 až 300 vězňů. Poslední a zároveň největší hromadná exekuce se uskutečnila ještě 2. 5. 1945, tedy pouhé tři dny před odchodem dozorců a roty SS z Terezína. K popravě 51 většinou mladých členů odbojových skupin (a jednoho konfidenta) nastoupilo 60 mužů pod velením SS-Oscha. Lewinského a Grilla.⁶²⁾

Vraťme se ještě do roku 1942, kdy se v českých a především moravských horách začaly vytvářet zárodky partyzánského hnutí. Nacistům působila starostí zejména skupina „Zelený kádr“ s jádrem v Hostýnských vrších. Po špatných zkušenostech gestapa s odhodlaným odporem partyzánů byly brněnskému gestapu na rozkaz velitele *Waffen SS* přiděleny útvary SS dislokované v Brně. Do další akce 24. 11. 1942 bylo nasazeno asi 40 gestapáků a 500 příslušníků *Waffen SS*. Velením zátahu byl pověřen vrchní kriminální komisař Ziegler ze služebny gestapa ve Zlíně, kdežto velitelem oddílů *Waffen SS* byl SS-Stubaf. Kneiβl. Jednotky SS byly dopravovány jednak vlastními automobily a jednak pronajatými autobusy městských dopravních podniků.

V ranních hodinách se kolona shromáždila v Rosicích a byl vydán rozkaz k obsazení Žlebu u Butětska, kde měli být ukryti odbojáři. Vesnice byla neprodyšně obklíčena zesílenými strážemi SS, vždy doplněnými jedním úředníkem gestapa. Při prohlídce vesnice se gestapáci dostali do přestřelky s členem „Zeleného kádra“ J. Mastným, který v beznadějně situaci raději sám ukončil svůj život. Zatčen byl však jeho spolupracovník Strnadel, který po fyzickém výslechu prozradil místo úkrytu vedoucího skupiny F. Vychodila. Ziegler si poté vyžádal úderný oddíl 20 mužů, jehož velení se ujal Kneiβl osobně. Ten společně s nejméně 15 příslušníky gestapa vyrazil ke zhruba půl hodiny jízdy vzdálené samotě Dzbel, kterou ihned po příjezdu obklíčili. Po následné přestřelce se Vychodil tvářil v tvář přesile pokusil o sebevraždu a za několik minut zemřel. Obě ženy, které ho přechovávaly, byly zatčeny.⁶³⁾

Další taková operace se uskutečnila v noci ze 7. na 8. června 1943, kdy se strážní prapor „Böhmen-Mähren“ podílel ve spolupráci s brněnským gestapem na pátrací akci po odbojářích skrývajících se v lesích asi 25 km severozápadně od Brna. Ze strany strážního praporu SS do ní bylo nasazeno 194 mužů. Oddíl byl plně motorizovaný a vyzbrojený kulomety a ručními granáty. Operaci velel kriminální rada Otta Koslowski, vedoucí referátu II E řídicí úřadovny gestapa v Brně, příslušníkům *Waffen SS* opět SS-Ostubaf. Kneiβl.⁶⁴⁾ Výprava měla pátrat po partyzánských bunkrech a zajistit všechny nalezené osoby. Výsledek však neodpovídal použitým silám, neboť nikdo nebyl nalezen. Jakkoliv byla po válce účast SS ze strany jejich velitele bagatelizována, zajišťovala přítomnost vojáků SS při

podobných akcích gestapu značnou početní, palebnou i psychologickou převahu nad protivníkem, kterým byli většinou slabě vyzbrojení čeští vlastenci.

Německá okupační správa se však neobávala pouze akcí ozbrojených skupin, či sabotážní činnosti, ale také velkých pouličních nepokojů, které mohly za určitých podmínek přerůst ve všeobecné povstání. Klíčovou roli při jejich potírání měly hrát policejní složky, *Waffen SS* a německá armáda. Strážní prapory SS patřily mezi útvary, které byly při různých výročích (např. 28. října) periodicky uváděny do pohotovosti.⁶⁵⁾

Podnětem k prohloubení těchto opatření se stal atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, který měl kromě přímé represe za následek i reorganizaci okupačních policejních a vojenských sil v protektorátu. Jedním z projevů bylo vytváření mobilních skupin z jednotek *Wehrmachtu* a *Waffen SS*, které měly být schopny zasáhnout jak proti parašutistickým výsádkům, tak v případě vnitřních nepokojů. Při jejich organizaci však došlo k ostrým kompetenčním sporům mezi *Wehrmachtem* a veliteli *Waffen SS*, kteří bránili podřízení jednotek SS armádnímu velení. Velitel *Waffen SS* v protektorátu SS-Brigf. von Pückler zcela odmítal nasazení výcvikových útvarů pro boj s parašutisty, takže zůstaly k dispozici pouze oba strážní prapory SS, které však byly dostatečně vytíženy vlastními úkoly.⁶⁶⁾

K dalšímu pokroku došlo až po dohodě mezi státním tajemníkem a vyšším vedoucím SS a policie K. H. Frankem, zplnomocněncem *Wehrmachtu* gen. Toussaintem a velitelem *Waffen SS* von Pücklerem. V únoru 1943 byly do pohotovostních útvarů SS zařazeny i dvě roty strážního praporu SS „Prag“ s 24 lehkými a 8 těžkými kulomety a dvě roty strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“, vyzbrojené 24 lehkými kulomety. V případě nutnosti se počítalo s dodatečnou motorizací obou jednotek. Z celého uskupení tak představovaly nejsilnější část.⁶⁷⁾

Poté, co bylo na jaře 1944 zavedeno pro *Waffen SS* a policejní složky pohotovostní heslo „Scharnhorst“, byl 2. strážní prapor SS zařazen do tzv. zabezpečovacích sil (*Sicherungskräfte*). Jejich úkolem byla místní obrana objektů, které měly být udrženy až do příchodu bojových skupin formujících se ve venkovních posádkách a cvičištiích *Wehrmachtu* a *Waffen SS*. Pro plán „Scharnhorst“ nebyl vyloučen celý prapor, ale pouze přibližně polovina jeho stavu. Zbytek nemohl být uvolněn kvůli výkonu strážní služby.⁶⁸⁾

V zimě 1945 se k obavám z vnitřních nepokojů přidala ještě hrozba prolomení fronty. Německé velení proto začalo urychleně připravovat obranu protektorátu. Byly zhotovovány plány, budována obranná zařízení a probíhala tematická polní cvičení. Základem těchto sil byly týlové útvary *Waffen SS* a *Wehrmachtu* podporované policií. Opomenut nebyl ani 2. strážní prapor SS, který například 2. 3. 1945 nacvičoval odrazení nepřítele při přechodu Vltavy.⁶⁹⁾ O měsíc později (3. 4. 1945) se stal součástí právě zřízeného obranného obvodu Praha, zatímco 4. rota v Terezíně byla podřízena obrannému úseku Litoměřice, čímž z operačního hlediska vypadla z pravomoci velitele praporu.⁷⁰⁾ V německých plánech na obranu Prahy patřil strážní prapor společně s dalšími armádními a policejními

útvary do úseku C. V rámci obranného bodu „Severozápad“ (*Stützpunkt „Nordwest“*) mu byl přidělen tzv. vládní okres, tj. okolí Pražského hradu a Černínského paláce. Velitelem celého úseku se stal velitel praporu SS-Ostubaf. Kneiβl.⁷¹⁾

Na konci dubna 1945 byl dle svědectví Kneiβla prapor uveden do pohotovosti, která přešla do tzv. poplachu (Alarm). Přidělené pozice zaujalo přibližně 1000 mužů. Navíc měly být zdvojnásobeny stráže u hospodářského skladu a oděvního skladiště. V kasárnách Na Zelené lišce se údajně zdržovalo pouze 65 mužů pod velením 1 důstojníka.⁷²⁾ Vzhledem ke své výzbroji mohly části praporu sice odolávat slabě vyzbrojeným povstaleckým skupinám, případný boj s řadovými spojeneckými jednotkami však byl, vzhledem k absenci těžší výzbroje, předem odsouzen k nezdaru. Ostatně jejich úkolem bylo pouze udržet pozice do příchodu bojových skupin *Wehrmachtu* a *Waffen SS*.

O pár dní později, 2. nebo 3. 5. 1945, ještě došlo k výměně velitele praporu, když byl podle své výpovědi přes vojenského poradce K. H. Franka SS-Oberf. Vosse odvolán SS-Ostubaf. Kneiβl. Důvodem měla být liknavost při výstavbě obranných zařízení okolo Černínského paláce. Kneiβl po válce tvrdil, že z vojenského hlediska byla obrana paláce bez předpolí nesmysl, a proto se rozhodl jej dlouhodobě nebránit. Jeho nástupcem se stal instruktor z *SS-Junkerschule* v Praze SS-Stubaf. Schlappauf.

Dne 5. května vypuklo v Praze ozbrojené povstání a čeští vlastenci se dostali do ostrých bojů s německými silami. Již v první den povstání byl sveden těžký boj o kasárna strážního praporu SS ve škole Na Zelené lišce na Pankráci, ve kterém se příslušníkům SS podařilo budovu uhájit. Na druhý den ráno byla obklíčená budova vyproštěna zásahem jednotek bojové skupiny SS „Wallenstein“ z benešovského cvičiště, které se v okolí dopustily masakrů na civilním obyvatelstvu, včetně žen a dětí.⁷³⁾ O této záležitosti však ve své výpovědi Kneiβl mlčí. Údajně jen v noci ze 7. na 8. 5. převzal SS-Stubaf. Schlappaufem opuštěný prapor a v ranních hodinách 9. 5. se přemístil současně se 4. plukem tankových granátníků SS „Der Führer“ a různými jednotkami *Wehrmachtu* a policie z Prahy do Rokycan, kde se tyto skupiny vzdaly Američanům. Po podepsání příměří již k žádné bojové činnosti nedošlo a ústup proběhl bez jediného výstřelu. Strážní rota SS v Terezíně odešla z Malé pevnosti již 5. 5. 1945 směrem na Litoměřice a nezdá se, že by se zúčastnila bojů s Rudou armádou, která od 8. 5. vcelku hladce projížděla touto oblastí směrem na Prahu.

Závěr

Střežení důležitých institucí patřilo mezi nejvýznamnějšími úkoly *Waffen SS* v Protektorátu Čechy a Morava. Po počátečních změnách, kdy byly k této úloze nasazeny pluky *SS-Verfügungstruppen* a *Totenkopfverbände* a od podzimu 1939 tzv. zesílené *SS-Totenkopf-Standarten*, byly v roce 1940 vytvořeny specializované strážní prapory.

Primární úlohou strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ bylo střežení represivních zařízení státní tajné policie, kdežto strážní prapor SS „Prag“ dostal do

vínku především ostrahu důležitých institucí a služeben okupačního a policejního aparátu. Oba prapory navíc zabezpečovaly vlastní objekty SS. Specifickou záležitostí bylo stavění čestných stráží při zvláštních příležitostech a svátcích. Další náplní byl výcvik branců pro polní službu a oživování vojenských návyků u rekonvalescentů před odchodem zpět k frontovým jednotkám. Kromě toho plnily úkoly protivzdušné a protipožární ochrany. Svým zaměřením a dislokací přímo v české a moravské metropoli se tak staly významnou součástí německých represivních sil v Protektorátu Čechy a Morava.

Existence a činnost těchto jednotek stojí v protikladu k tvrzení některých autorů, že *Waffen SS* měly čistě vojenskou funkci a nepodílely se na potírání odpůrců nacistického režimu. Ve skutečnosti tomu bylo naopak. Na Německem obsazených územích, Protektorát Čechy a Morava nevyjímaje, vydatně pomáhaly, aktivně i v roli zálohy, udržovat stabilitu okupačního systému. Jejich působení, ať už ve formě organizované činnosti, či pouhé svévole jednotlivců, mělo za následek řadu zmařených lidských životů.

Poznámky

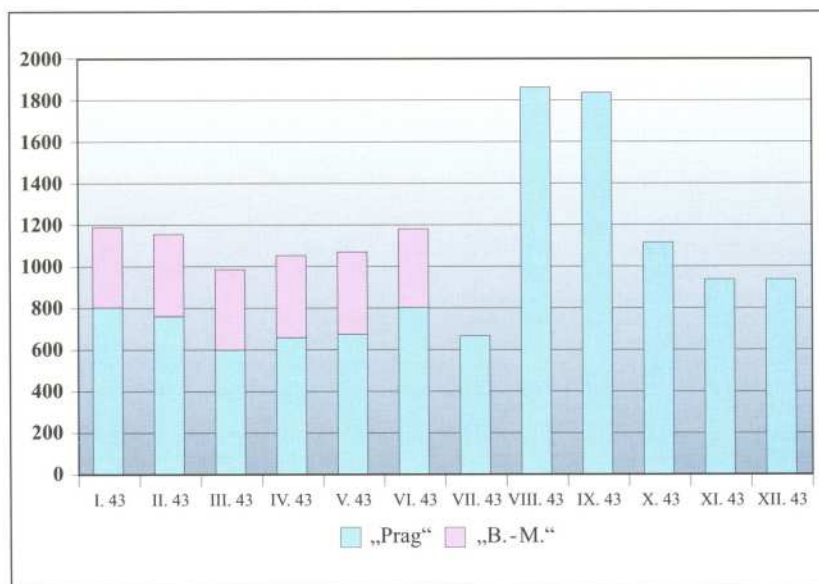
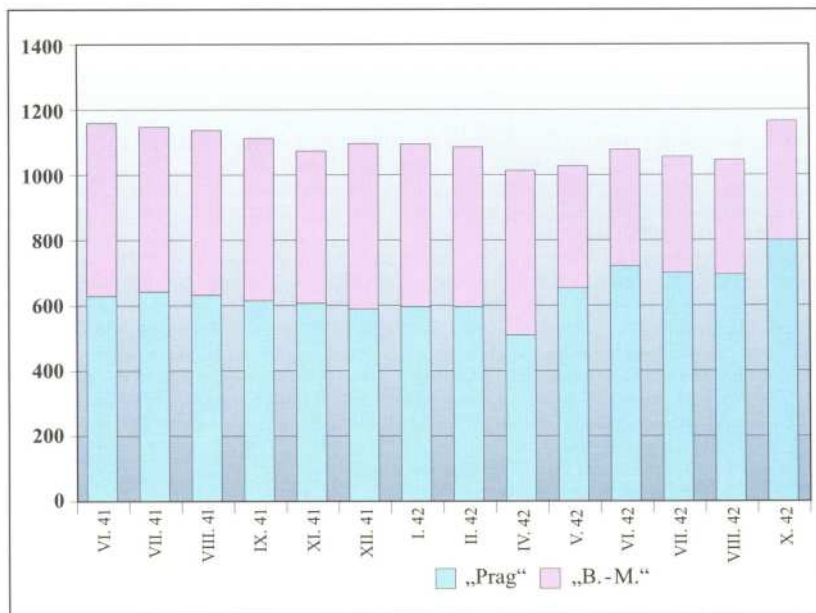
- ¹⁾ Na konci roku 1939 bylo jen v posádce Praha sčítáno 28 armádních objektů. Vojenský ústřední archiv (VÚA) Praha, f. Wehrmachtbevollmächtigte (WBv), k. 1., Kommandantur Prag, Kommandantur-Befehl Nr. 154 (14. 12. 1939).
- ²⁾ Werkschutz byl nařízením o strážní službě ze dne 14. 12. 1937 podřízen bezpečnostní policii. Seiber, B.: Die Reichswerke „Hermann Göring“ Linz, (Diplomarbeit), Linz 1995, s. 52–53. Za obranu zbrojních závodů proti působení odbojového hnutí či proti sabotážím byl v závodě zodpovědný tzv. Abwehrbeauftragter. Z pravomoci armády tato funkce na základě rozhodnutí RSHA v roce 1943 přešla na gestapo, jehož referát IV 3 b měl přímo ve své kompetenci zajištění průmyslu a mj. i spolupráci se závodní stráží (Werkschutz). Sabotáže v továrnách, ostrahu továren i prohešky proti pracovním kázním sledoval referát IV 2a1. Viz Sládek, O.: Zločinná role gestapa, Praha 1986, s. 278–279.
- ³⁾ SS sčítaly například budovu říšského kancléřství v Berlíně.
- ⁴⁾ VÚA Praha, f. WBv., kart. 1, Zusammenstellung über d. Aufgaben u. Arbeiten d. Dienststelle d. Wehrmachtbevollmächtigten während d. Zweijährigen Bestehens.
- ⁵⁾ Celkem bylo od podzimu 1939 do léta 1940 v Německu a zejména na okupovaných územích (především v Polsku a v Nizozemsku) vytvořeno 11 pěších a 2 jezdecké pluky „smrtihlavů“, zatímco tři nejstarší byly nasazeny ve francouzské kampani v rámci divize SS „Totenkopf“, tak 4. SS-T.St., zřízená po anšlusu Rakouska, byla využívána jako okupační síla.
- ⁶⁾ VÚA Praha, f. WBv., kart. 1, Zusammenstellung über d. Aufgaben u. Arbeiten d. Dienststelle d. Wehrmachtbevollmächtigten während d. Zweijährigen Bestehens; Národní archiv (NA), f. Státní tajemník u říšského protektora (ÚRP-ST), sign. 109-4/333 a 354.
- ⁷⁾ Strážní jednotky ve velikosti praporu nebo roty, kterých SS v letech 1940–1943 zformovaly necelou desítku, sloužily k ochraně důležitých složek mocenského aparátu nacistického režimu a státních institucí (např. SS-Wachbataillon 1 v Berlíně či SS-Wachkompanie 9, resp. SS-Wachbataillon Obersalzberg sčítající Hitlerovo sídlo v Alpách), nebo vojenských zařízení SS, zejména ve výcvikových prostorech SS (Debica/Ostpolen, Westpreußen, Hegewald a Beneschau/Böhmen). Na rozdíl od strážních útvarů v koncentračních táborech nepodléhaly inspektorátu koncentračních táborů, ale inspektorátu pěších výcvikových jednotek. Výjimku představoval strážní prapor SS „Leibstandarte Adolf Hitler“ se sídlem v Berlíně, který byl podřízen bezprostředně inspektorátu pěchoty.
- ⁸⁾ VÚA Praha, f. SS-St.O.Kdtr. Prag, k. 1, Kdtr-Bf. Nr.73/40; Wachstellung in Prag (23. 9. 1940).
- ⁹⁾ VÚA Praha, f. SS-Art. A. u. E. Rgt., k. 1, SS-FHA Ia/Tgb.Nr.144/40 g.Kdos.: Auflösung d. 9. u. 15.

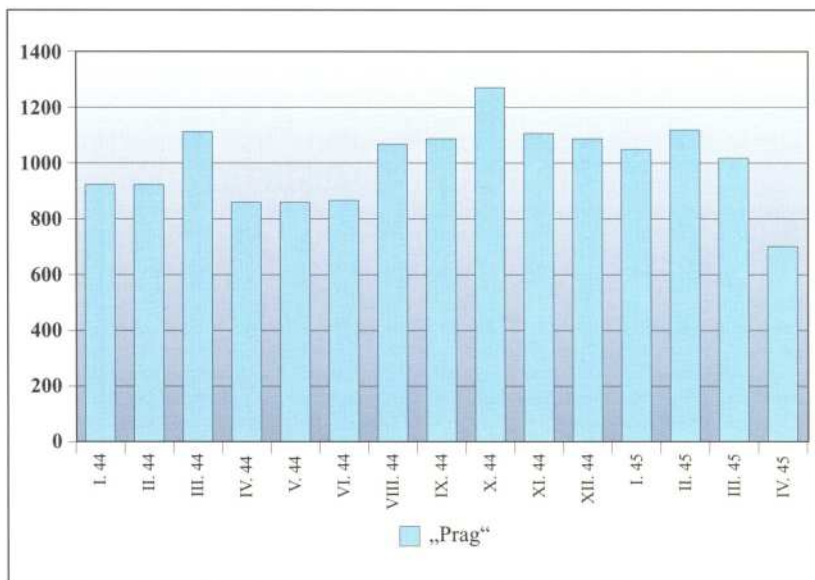
- SS-T.-St. (2. 11. 1940).
- ¹⁰⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren (SS-Wachbtl. B. u. M.), k. 4, Kdo d. W-SS Ia/Tgb. Nr.75/40g.Kdos.: Wach-Btl Böhmen-Mähren (30. 7. 1940).
- ¹¹⁾ Michael Kneißl (nar. 30. 11. 1891): účastník 1. světové války, 1917 těžce zraněn; člen NSDAP, od 1933 velitelské funkce v SS na různých úrovních, mj. velitel pracovního tábora Ranis v Durynsku, dosáhl hodnosti SS-Sturmabführera Allgemeine SS; v březnu 1939 penzionován kvůli zdravotním problémům, koncem srpna 1939 přeložen RF-SS k pozemkovému úřadu do Prahy; v polovině srpna 1940 pověřen postavením SS-Wachsturmbann v Brně a zařazen jako rezervní důstojník v hodnosti SS-Hauptsturmführer.
- ¹²⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k.5, SS-FHA, Kdo.Amt d.W-SS Org.Tgb.Nr.II/4271/43 geh.: Auflösung d. SS-Wachbtl. B.-M. in Brünn (15. 6. 1943).
- ¹³⁾ Viz s. 75.
- ¹⁴⁾ NA, f. Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), sign. 110-7/45; VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B. u. M., k. 5, f. SS-Arbeits-Abteilung, k. 1, RF-SS SS-FHA, org.Tgb.Nr.4764/41 geh.: Wehrdienst v. in d. W-SS bestraften Wehrpflichtigen (31. 10. 1941).
- ¹⁵⁾ Viz s. 74–75, sestaveno podle měsíčních hlášení vyššímu vedoucímu SS a policie, ani dílčí údaje pro předchozí období však neukazují na podstatné změny.
- ¹⁶⁾ Stav všech strážních praporů SS byl ke 30. 6. 1941 celkem 2159 mužů. KLIETMAN, Waffen-SS, Eine Dokumentation, Osnabrück 1965, s. 501.
- ¹⁷⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbataillon 2 Prag (SS-Wachbtl. Prag), k. 4, SS-Wachbtl. 2, Prag, Abt.VI/Az.:37p/Lo/Kr.: Monatsbericht des IVa der Ausb. u. Ers. Einheiten u. Dienststellen d. W-SS (27. 9. 1944).
- ¹⁸⁾ Archiv ministerstva vnitra (AMV), sign. 305-192-4, Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947); VÚA Praha, f. Wachbtl. Prag, k. 4, SS-Wachbtl. 2, Prag, Abt.VI/Az.:37p/Lo/Kr.: Monatsbericht des IVa der Ausb. u. Ers. Einheiten u. Dienststellen d. W-SS (28. 11. 1944 a 30. 1. 1945).
- ¹⁹⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k.6, SS-Wachbtl. B.-M. Az.9w/s. Tgb.Nr.2/41 geh.: Zahlenmäßige u. jahrgangsweise Iststärke d. W-SS (24. 1. 1941).
- ²⁰⁾ Německé ozbrojené složky rozdělovaly vojáky do několika kategorií. Ke strážním praporům SS byli povolávání především „bojeschopní“ (Kriegsverwendungsfähig /Kv) a „schopní posádkové služby v týlu“ (Garnisonsverwendungsfähig – Heimat/GvH).
- ²¹⁾ Kategorizace těchto jednotek prošla během války několikerými změnami, pro jejichž výčet zde není prostor. Uvádím proto pouze zkrácené názvy.
- ²²⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k.7, SS-Wachbtl. B.-M. IIB/Az. 12/Be.v.6.42/tgb.Nr.102/42 geh.: Stärke der Kv. – u. Gv. – Unterführer u. Männer (15. 6. 1942).
- ²³⁾ AMV, sign. 305-192-4, Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947).
- ²⁴⁾ Pro úplnost lze dodat, že v rámci SS nebyla kořistní výzbroj přidělována jen druholiniovým jednotkám, ale též bojovým útvarům, které ji po nasazení v „západním tažení“ roku 1940 hodnotily s určitými výhradami pozitivně. Viz hodnocení Waffen- und Geräte Amt der Waffen-SS z 25. 7. 1940 a zejména hodnocení čs. výzbroje (pěchotní a dělostřelecké) nasazené v rámci SS-Totenkopfdivision z 31. 7. 1940. National Archives and Records Administration, fond T175 (Reichsführer-SS), mikrofilmový svitek č. 104, č. snímku 2626131až 2626143.
- ²⁵⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 7, Bestandsmeldung über Waffen u. Gerät d. SS-Wachbtl. B.-M.
- ²⁶⁾ NA, f. ÚRP-ST, sign. 109-4/423, BdW-SS Ia – Az.: 16. : Wache in Jungfern-Breschan (29. 5. 1942).
- ²⁷⁾ AMV, f. 305, sign. 192-4, Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947).
- ²⁸⁾ VÚA Praha, f. SS-St.O.Kdr. Prag, k. 2, SS-Standortkommandantur Prag: Bestimmungen für den Wachdienst im Standart Prag (21. 5. 1943).
- ²⁹⁾ Soustava tzv. hospodářských skladů Waffen SS (Truppenwirtschaftslager der W-SS) byla vytvářena tehdejší Hlavním úřadem pro ekonomiku a stavby (HA Haushalt und Bauten – jeden z předchůdců WVHA) od roku 1940. Jako vyšší stupeň této sítě vznikly tzv. hlavní hospodářské sklady (Hauptwirtschaftslager) v Berlíně, Kasselu, Dachau, Vídní, Osvětimi a Gdaňsku. Sklady zásobovaly jednotky a úřadovny SS a na okupovaných územích také kasárnované policejní jednotky potravinami, ošacením a zařízením ubytovacích prostor. Systém navazoval na předchozí soustavu tzv. zásobovacích skladů (Versorgungslager), zavedenou na počátku roku 1940 zpravidla v místech posádek SS-T- a SS-VT-Standarten. Viz KAIENBURG, Hermann: Die Wirtschaft der SS, Metropol Verlag, Berlin 2003, s. 409.

- ³⁰⁾ NA, f. NSM, sign. 110-10/54, SS-Wachbtl. Prag Az.:16d/Tgb.Nr.206/43 geh.Kdös: Alarmbestimmung (17. 9. 1943).
- ³¹⁾ VÚA Praha, f. St.O.Kdtr. Prag, k 2., SS-St.O.Kdtr Prag: Bereitschaftskompanie der Wachstandarte der W-SS Prag (1. 9. 1940).
- ³²⁾ VÚA Praha, f. SS-St.O.Kdrt. Prag, k 2., SS-Wachbtl. Prag: Verringerung der Wachen (21. 2. 1942).
- ³³⁾ NA, f. NSM, sign. 110-8/2, Verteidigungsplan für d. Schloß Doberschisch a Vorschrift für die Wache im Schloß Doberschisch (20. 10. 1943).
- ³⁴⁾ Bekleidungswerk – jedna z řady oděvních dílen, které SS zřizovaly především pro své potřeby v říši a na okupovaných územích. Hlavními oděvními závody byly Bekleidungswerke v Dachau a Oranienburgu.
- ³⁵⁾ Deutsche Meisterwerkstätten GmbH – jedna z dřevozpracujících firem hospodářského komplexu SS. Jednalo se o arizovanou firmu Gerstel v Praze. SS usilovalo o její získání od r. 1940, po zamítnutých reakcích ÚŘP a W. Funka založila SS v červnu 1941 společnost DMW, které se Gerstel podávalo v roce 1942 odkoupit. Firma se zabývala výrobou nábytku, později se podílela především na válečné výrobě pro letecký průmysl. Viz KAIENBURG, c. d., s. 479, 481, 1086.
- ³⁶⁾ Deutsche Heilmittel GmbH – podnik založený SS-WVHA v Praze dne 18. 9. 1942. Za 1,1 mil. RM byla odkoupena od Majetkového úřadu (Vermögensamt) u ÚŘP část farmaceutické firmy Medica AG ve Vysocanech. Firma dodávala léčiva pro potřebu Waffén SS. Finančně podporovala pseudolékařské pokusy na věznicích v Německu. Jejím ředitelem byl SS-Hstuf. Georg Norin, později Gerhard Riecks. Viz: KAIENBURG, c. d., s. 481–482.
- ³⁷⁾ AMV, sign. 305-192-4, Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947).
- ³⁸⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 2, Btl.-Sonderbefehl: Sicherheitswachen (29. 3. 1941).
- ³⁹⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 1, SS-Diensttagebuch des SS-Wachbtl. B.-M.
- ⁴⁰⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 6, SS-Wachbtl. B.-M.: Alarmordnung (1. 4. 1941).
- ⁴¹⁾ Tamtéž, SS-Wachbtl. B.-M. k. 6, Ia/Az.8a/Ko/Be.v.6.41.Tgb.Nr.30/41 geh.: Wachen in Mähr. Ostrau, Olmütz u. Brünn (12. 6. 1941); SS-St.O.Kdtr. Prag Az.:245/41geh.: Wachen des SS-Wachbtl. im Raume Mähren (16. 7. 1941).
- ⁴²⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 6, Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Brünn B.-Nr. Hgst.-251/41: Wachstärke für das Pol. Notgefängnis Kaunitz-Kolleg (20. 6. 1942).
- ⁴³⁾ V Brně působila ještě jedna speciální strážní jednotka, a to 2. rota praporu radiotelegrafické ochrany (SS-Funkschutz-Bataillon), určená k ochraně zdejšího vysílače. Její početní stav se pohyboval mezi 40 a 70 muži.
- ⁴⁴⁾ AMV, sign. 305-192-4, Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947).
- ⁴⁵⁾ VAJSKEBR, Jan, Organizace a početní stavy strážní roty SS v Malé pevnosti Terezín. Tereziňské listy, 32/2004, s. 44–53.
- ⁴⁶⁾ NA f. NSM, sign. 110-7/46 SS-FHA Amt II Org.Abt. Ia/II Tgb.Nr.II/6916/44 geh. (12. 5. 1944). Rota z benešovského cvičiště se „proslavila“ především likvidací 9 amerických letců sestřelených po vzdušném boji nad protektorátem. Srovnaj vyšetřovací spisy AMV f. 305-16-1 a 305-191-3.
- ⁴⁷⁾ Podle jiné verze prováděl strážní oddíl SS z Prahy ostrahu KT Hradištko až do března 1945. AMV, sign. 325-16-2, MV, Správa vyšetřování StB A/8-ČVS-34/11-65: Závěrečná zpráva s návrhem na konečné opatření v trestní věci Erwina Langeho (2. 6. 1965).
- ⁴⁸⁾ Na podzim 1944 drželo protivzdušnou pohotovost 8/67 mužů a na posádky kulometných stanovišť připadlo dalších 3/24 mužů, dohromady 11/91 osob. VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. Prag, k. 4: SS-Wachbtl, 2, Prag Ia-LS: Luftschutz-Sonderbefehl (18. 4. 1945).
- ⁴⁹⁾ VÚA Praha, f. Wachbtl. B.-M., k. 2, Btl.-Bfl. Nr. 40/40 (25. 11. 1940).
- ⁵⁰⁾ Taktó přišla o život například Milada Petřeková, sestra přechovávatele parašutistů Vladimíra Petřeka. Byla střelena do krku v čekárně vězeňského lékaře. Srovnaj VAŠEK, František, Postavení českých internovaných ve věznicích a káznících během nacistické okupace, in: Nepřichází-li práce k Tobě..., (ed.) Kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu, Praha 2003, s. 76.
- ⁵¹⁾ Například odsouzení 2 mužů velitelem strážního praporu SS Böhmen-Mähren. Viz VÚA Praha, f. Wachbtl. B. u. M., k. 2., Btl.-Tagesbefehl Nr.38/40 (20. 11. 1940).
- ⁵²⁾ Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 161–194.
- ⁵³⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M. k. 6, SS-Wachbtl. B.-M. Abt.IIb/Tgb.Nr.64/41 geh.: Ziviler Ausnahmezustand (25. 10. 1941).
- ⁵⁴⁾ BUTLER, Rupert, Černí andělé. Historie zbraní SS. Praha 1996, s. 35.

- ⁵⁵ SLÁDEK, Oldřich, Zločinná role gestapa, Praha 1986, s. 154–168; VAŠEK, František, ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942), Brno 2002, s. 57, 142–148.
- ⁵⁶ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M. k. 6, SS-Wachbtl. B.-M. Abt.IIb/Tgb.Nr.64/4I geh.: Ziviler Ausnahmestand (25. 10. 1941).
- ⁵⁷ Heydrichiáda. (Ed.) Č. AMORT, Praha 1965, dok. 42, s. 239–244, dok. 52, s. 292–295, originály uloženy NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-4/432.
- ⁵⁸ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 6., SS-Wachbtl. B.-M., Ia/Az.:4 v.7.42/Kl.Kn. Tgb.Nr.167/42geh.: Erfahrungen und Abschlußbericht über die Großfahndung (28. 7. 1942).
- ⁵⁹ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B. u. M., k. 6., SS-Wachbtl. B.-M.: Einsatz-Befehl für Durchkämpfung der Divischkolonie (1. 6. 1942); AMV, sign. 305-192-4., Oblastní úřadovna StB v Brně, č.j. 1833/47-III: Kneissel Michael, SS-Obersturmbannführer, protistátní činnost (11. 2. 1947).
- ⁶⁰ Vypočítáno na základě hlášení strážního praporu SS Böhmen-Mähren, VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B. u. M., k. 6. Odlišná čísla popravených (325 mužů a 69 žen) uvádí SLÁDEK, Oldřich, Zločinná role gestapa, s. 205–226.
- ⁶¹ Kneissl ve své výpovědi uvádí, že strážní prapor SS Böhmen-Mähren popravil přibližně 300 Čechů a několik Němců, z toho přibližně 200 během heydrichiády. Z popravených mělo být nanejvýš 20–25 žen a asi 4–5 dětí pod 18 let. Tato čísla ovšem neodpovídají realitě. Ve skutečnosti bylo v období 1. výjimečného stavu v Brně popraveno 142 mužů, z nichž jen u 12 prokazatelně stavěl popraviště oddíl III. pěší náhradní prapor SS „Totenkopf“. Během 2. výjimečného stavu byl počet obětí 396 osob. Dohromady se tedy jedná o 538 popravených, z toho bylo 71 žen a 8 mladistvých. Drtivou většinu má na svědomí strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“. Vypočítáno na základě hlášení strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ (VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B. u. M., k. 6) a pokladů Správy vyšetřování StB (AMV, sign. 352-38-1).
- ⁶² Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 59–67, 124–125.
- ⁶³ SLÁDEK, Oldřich, Ve znamení smrtihlava, Praha 1991, s. 42–44.
- ⁶⁴ VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B.-M., k. 2, SS-Wachbtl. B.-M.: Einsatzbefehl (7. 6. 1943). S Koslowským se Kneißl setkal za poněkud změněných okolností po válce, když byli 18. 1. 1947 společně s dalšími převezeni ktp. Lukašikem z pátrací skupiny gen. Ečera ze zajateckého tábora v Dachau do věznic v Plzni. Poté byli předáni Oblastní úřadovně Státní bezpečnosti v Brně, aby stanuli pro zločiny spáchané za války před mimořádným lidovým soudem. Michael Kneißl byl rozsudkem čj. Lsp 227/47 z 29. 3. 1947 uznán vinným ze zločinů proti státu, osobám a majetku, odsouzen k trestu smrti a ještě téhož dne popraven (AMV, sign. 305-192-4).
- ⁶⁵ Například před druhým protektorátním výročím vyhlášení samostatného československého státu bylo proti nepokojům v Brně připraveno zasáhnout 145 mužů strážního praporu SS Böhmen-Mähren a dalších 39 zesílilo ostrahu věznic v Kounicových kolejích. VÚA Praha, f. SS-Wachbtl. B. u. M., k. 2, SS-Wachbtl. B.-M.: Bataillons-Sonderbefehl (27. 10. 1940).
- ⁶⁶ Velitel Waffen SS se v argumentaci uchýloval i ke značně zkresleným informacím. Například o rotě dislokované v policejní věznici gestapa v Malé pevnosti tvrdil, že střeží „koncentrační tábor pro Židy v Terezíně“, ačkoliv židovské ghetto střežili protektorátní četníci. NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-4/422, BdW-SS B.u.M. Ia-Az.: 8/Tgb.Nr.1227/42 geh./P/Ba.: Bekämpfung von Fallschirmspringern und Luftlandtruppen (8. 10. 1942).
- ⁶⁷ NA, f. Úřad říšského protektora (ÚŘP), sign. 114-10/51, BdW-SS B.u.M. Ic-Az.: 8/P/U Tgb.Nr.160/43 g. Kdos: Mob-Vorbereitung im Befehlsbereich des BdW-SS B.u.M. (16. 2. 1943).
- ⁶⁸ Viz NA, f. NSM, sign. 110-7/59, Stärkemeldung Einheiten u. Dienststellen d. W-SS im Protektorat B. u. M.; sign. 110-4/86, Stärkemeldung „Scharnhorst“.
- ⁶⁹ VÚA Praha, f. Wachbtl. Prag, k. 4, Kampfauftrag (2. 3. 1945).
- ⁷⁰ Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů, sv. II., dok. 52 a 62, s. 159 a 184.
- ⁷¹ VÚA Praha, f. WBv., k. 2., Kommandant des Verteidigungsbereiches Prag Abt.Ia Az.39 (1) Nr.200/45 g.K.: Richtlinien für die Kampfführung gegen äußern Frond u. Bekämpfung innerer Unruhen (10. 4. 1945).
- ⁷² Povstalci odhadli sílu posádky na 150 mužů. Pražské povstání 1945 v Praze 4, kol. autorů, Praha 1994, s. 5, 7.
- ⁷³ KOKOŠKA, Stanislav, Praha v květnu 1945, Praha 2005, s. 141; Pražské povstání 1945 v Praze 4, s. 11–13, 55–56.

Početni stavy strážních praporů SS v Protektorátu Čechy a Morava od poloviny roku 1941 do konce války

Nové označení strážních jednotek Waffen SS od 15. 11. 1943

I. strážní prapory:	
SS-Wach-Abt. Berlin	SS-Wach-Btl.1, Berlin
SS-Wach-Btl. Prag	SS-Wach-Btl.2, Prag
SS-Wach-Btl. „Nord-West“ Den Haag	SS-Wach-Btl.3, Den Haag
SS-Wach-Btl.4, Hegenwald	SS-Wach-Btl.4, Hegenwald
SS-Wach-Btl.5, SS-Tr.Üb.Pl.„Westpreußen“	SS-Wach-Btl.5, SS-Tr.Üb.Pl.„Westpreußen“
SS-Wach-Btl. Oslo	SS-Wach-Btl.6, Oslo
II. samostatné strážní roty:	
SS-Wach-Kp. München	SS-Wach-Kp.7, München
SS-Wach-Kp. Wien	SS-Wach-Kp.8, Wien
SS-Wach-Kp. Obersalzberg	SS-Wach-Kp.9, Obersalzberg

Pramen: NA, f. NSM, sign. 110-7-46

SS GUARDS BATTALIONS IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA

Jan Vajskebr

Summary

Guarding important institutions was one of the major duties facing *Waffen SS* in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Starting in April 1939, guard duties were discharged by the regiments *Verfügungstruppen-SS*, *SS-Totenkopfverbände* and even the elite formation "Leibstandarte SS Adolf Hitler". They were replaced in this function in the autumn of 1939 by the newly formed *SS-Totenkopf-Standarten*. Following other changes in the organization of *Waffen SS* in 1940, *SS-T-St.* from the Protectorate were detailed to discharge a different task, and guard duties in Prague and Brno were assumed by the specialized SS Guards Battalions "Prag" and "Böhmen-Mähren". Even after the abolishment of the Brno-based battalion in the summer of 1943, those units provided protection of the key institutions of the German occupation authorities and the repressive apparatus, just as within the SS empire.

The guards battalions had at their disposal – in view of their overall mission and deployment – a considerable repressive potential. Of repressive nature was the very substance of their guard duty in the Gestapo prisons in Brno and Terezín. Even though the units were detailed solely to guard objects, their members found themselves in contact with prisoners when escorting them during transfers to concentration camps or slave labor, and many of their members resorted to persecuting and victimizing the inmates. The darkest chapter in their history is their involvement in the executions of Czech patriots during the first and second martial law periods and early in 1943 when enforcing the so called *Sonderbehandlung*. They also assisted the Gestapo in carrying out raids, and – starting in 1942 – they took part in operations against the emerging anti-Nazi partisan movement. The best known operation carried out by SS Guards Battalion "Prag" was undoubtedly the clash with the Czech paratroopers who, after assassinating Heydrich, hid themselves in Prague's Church of St. Cyril and Methodius. In 1942 the battalion also began figuring in the emergency plans for the suppression of internal disturbances, culminating with the "Scharnhorst" plan made in the spring of 1944. Persecution activities of the guards units ended during the Prague Uprising in May 1945 when part of the SS Guards Battalion "Prag" clashed with the Czech insurgent units.

DIE WACHSTANDARTEN DER SS IM PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN

*Jan Vajskebr
Resümee*

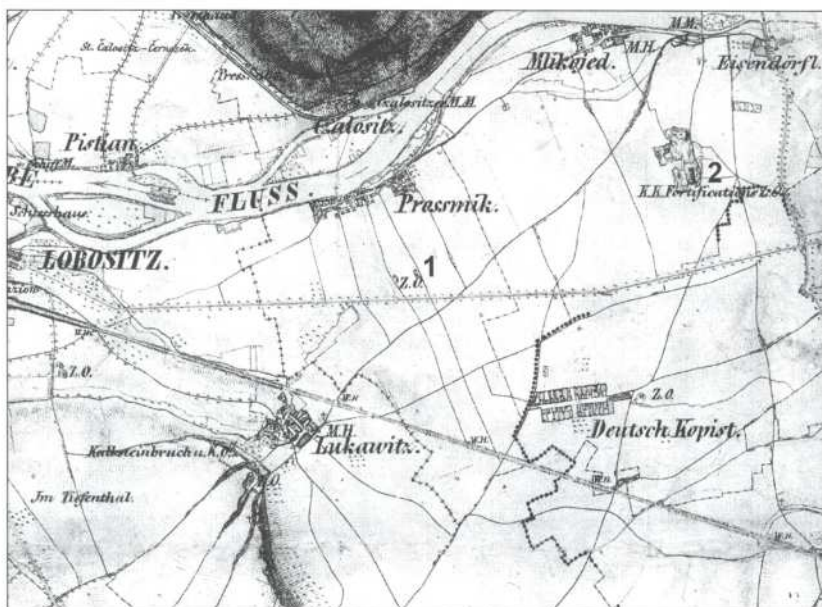
Die Bewachung wichtiger Institutionen gehörte zu den wesentlichsten Aufgaben der Waffen-SS im Protektorat Böhmen und Mähren. Der Wachdienst wurde von April 1939 an von den Regimentern der Verfügungstruppen-SS, der SS-Totenkopfverbände und sogar von der Eliteformation Leibstandarte SS Adolf Hitler versehen. Im Herbst 1939 wurden sie dann von den neu gegründeten SS-Totenkopfstandarten ersetzt. Nach weiteren Veränderungen in der Organisation der Waffen-SS wurden die SS-T-St aus dem Protektorat abkommandiert, und in Prag und Brünn übernahmen die spezialisierte Wachstandarten der SS „Prag“ und „Böhmen-Mähren“ den Wachdienst. Diese sicherten auch nach Auflösung der Brüner Standarte im Sommer 1943 den Schutz der meisten wichtigsten Institutionen der Okkupationsverwaltung und des Repressionsapparats ebenso wie die Imperien der SS.

Die Wachstandarten verfügten in Anbetracht ihrer Mission und Dislokation über ein nicht zu unterschätzendes repressives Potenzial. Repressiven Charakter hatte allein schon der Wachdienst in den Gestapogefängnissen in Brünn und Theresienstadt. Obwohl die Aufgabe lediglich in der Bewachung von Objekten bestand, kamen viele Mitglieder der Wachmannschaften vor allem bei der Verlegung der Häftlinge in Konzentrationslager oder bei Arbeitseinsätzen mit diesen in Kontakt, und zahlreiche von ihnen ließen sich zu Schikanen an den Häftlingen verleiten. Das schwärzeste Kapitel ihrer Tätigkeit ist der große Anteil an den Hinrichtungen tschechischer Patrioten während des ersten und zweiten Standrechts und ab 1943 dann auch beim Geltendmachen der sog. Sonderbehandlung. Die Wachstandarten assistierten der Gestapo auch bei der Durchführung von Razzien und ab 1942 bei den Operationen gegen die entstehende Partisanenbewegung. Die bekannteste Aktion wurde zweifellos der Kampf der Wachstandarte SS „Prag“ mit den tschechoslowakischen Fallschirmjägern, die sich nach dem Attentat auf Heydrich in der St.-Cyrill-und-Methodius-Kirche in Prag verborgen hatten. Die Standarten figurierten ab 1942 auch in den Bereitschaftsplänen zur Unterdrückung innerer Unruhen, deren Höhepunkt der „Scharnhorstplan“ vom Frühjahr 1944 war. Die Persekutionstätigkeit der Wacheinheiten fand während des Prager Aufstands im Mai 1945 ihr Ende, als ein Teil der Wachstandarte SS „Prag“ mit Einheiten der Aufständischen zusammenstieß.

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM NOVOVĚKÉ CIHELNY U PROSMYK

Martin Volf, Jan Blažek

Od počátku roku 2006 je Ústavem archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě prováděn záchraný archeologický výzkum na přeložce silnice II/247 v katastru bývalé obce Prosmuky poblíž Lovosic v areálu křižovatky hlavní silnice Lovosice – Terezín, nájezdu na rychlostní komunikaci E 55 a vedlejší silnice do Mlékojed. Během skrývek pro tuto stavbu byl vedle početných dokladů pravěkého osídlení této lokality odkryt novověký výrobní areál – cihelna.

Výsek z mapy tzv. II. vojenského mapování. Otištěno se svolením Laboratoře geoinformatiky UJEP Ústí nad Labem. Č. 1 – cihelna u Prosmuky, č. 2 – velká Wiesnerova cihelna II. vlevo od cesty z Terezína do Litoměřic.

Popis archeologických situací

Během hloubení výkopu pro přeložku závlahy vedoucí podél silnice do Mlékojed byla v úseku přibližně 15 metrů odkryta mohutná cihelná destrukce. Po zčištění severního profilu tohoto výkopu jsme v daném úseku obnažili konstrukce zdi z pálených cihel, které vytvářely systém kanálů. Vedle zdi kanálů jsme zde odkryli též relikty obvodových zdi 2 objektů, jejichž vnitřní prostor pokračoval dále na východ do stěny výkopu. U jednoho z kanálů se nám podařilo zachytit dokonce jeho segmentové cihelné zaklenutí. Vnitřní stěny kanálů byly propáleny.

V tento moment jsme si byli jisti, že stojíme před výjimečně dobře dochovanou konstrukcí cihlářské pece či pecí. Vzhledem k této interpretaci jsme se rozhodli pro další postup výzkumu. Protože tento úsek stavby probíhal ve značné časové tísní, snažili jsme se v co nejkratší době získat z cihelny co nejvíce relevantních archeologických dat. Po dalším začišťení objektu a následné konzultaci s odborníky jsme se zorientovali v problematice tohoto areálu.¹⁾

Pohled na vykopanou cihelnu u Prosmyk. Vpravo pec 1, vlevo pec 2. Foto M. Volf, 2006.

Výkop odkryl komunikační prostor, který se nacházel před pecí, či pecemi, a navíc je z větší části přetínal, čímž nám vznikl řez úrovní topenišť, popelníků a vnitřního prostoru pece. U jednoho topeniště s popelníkem, které nebylo výkopem narušeno, jsme zachytili i čelní stěnu pece, takže jsme mohli rekonstruovat původní rozměry těchto otvorů. Na řezu se velmi dobře dochoval rošt oddělující topeniště a popelníky v úrovni vnitřní podlahy pece, který byl tvořen speciálními roštnicemi – cihelnými tvarovkami provedenými z vysoce žáruvzdorného materiálu. Topných kanálů jsme na řezu zjistili celkem sedm. Po novém začišťení se ukázalo, že celý objekt tvoří dvě cihlářské pece, menší se 3 kanály a větší se 4 kanály, které byly provozovány souběžně a byly obsluhovány z téhož předpečního komunikačního prostoru. Po zjištění těchto informací na profilu výkopu jsme se rozhodli začistit půdorys obou pecí v úrovni současného terénu. To nás dovedlo ke zjištění, že obvodové stěny obou pecí se dochovaly ve výši úrovně dnešního terénu, díky čemuž se nám podařilo rekonstruovat půdorysné rozměry obou pecí: u menší pece to je 3,7 x 3,7 m, u větší 4 x 5,5 m (šířka x hloubka pece). Pece se dochovaly do úrovně, do které byly původně zahloubeny

v okolním sprašovém terénu. Jejich obvodové stěny byly vyzděny pálenými cihlami, které byly vlivem vysoké teploty během provozování pecí silně přepáleny, místy bylo dokonce propáleno i sprašové podloží za těmito stěnami, do kterého byly zahloubeny. Další otázka, která směřovala postup výzkumu, se týkala vnitřního prostoru pecí, proto jsme se rozhodli vybrat jejich zásyp. Ten byl ohraničen v půdoryse obvodovými zdmi pecí a jeho mocnost sahala až na vnitřní podlahu pece členěnou rošty kanálů. Zásyp byl tvořen z největší části zlomky usušených, vypálených a přepálených cihel pocházejících buď z nadzemních částí pecí, či z výrobních zmetků. Méně početnou složku zásypu tvořily zlomky střešních tašek – bobrovek, které na sobě nesly stopy vápenné malty a očazení a pocházely pravděpodobně ze střešní konstrukce chránící obě pece před nepřízní počasí. Součástí zásypu byly též zlomky keramiky, porcelánu a skla z období mezi přelomem 18. a 19. století a počátkem století dvacátého.

Fotogrammetrie dochovaných částí pecí 1 a 2 u Prosmýk. Foto M. Sýkora, 2006.

Po vybrání a vyčištění obou pecí jsme stanuli před dvěma překvapivě intaktně dochovanými cihlářskými pecemi, jejichž zahloubená část zůstala dochována do posledního detailu. Pece jsme pro lepší orientaci označili jako „pec 1“ (menší pec se třemi kanály) a „pec 2“ (větší pec se čtyřmi kanály). Obě byly vystavěny kolmo k sobě, vnitřní prostor menší pece 1 (jižní) směřoval na jihovýchod a větší pec 2 (severní) na severovýchod. Topenišťová (čelní) stěna obou pecí byla orientována ve směru převládajících větrů vanoucích údolím Labe od západu, což umožňovalo lepší tah pecí. Vnitřní prostor pecí má tvar kvádrů o dochovaných rozměrech 3,7 x 3,7 x 1,7 m (pec 1), u větší (pec 2) 4 x 5,5 x 2 m (šířka x délka x výška). Podstavu pomyslného kvádrů tvořilo v obou případech cihlami vydlážděné dno pece, ve kterém probíhaly od čelní stěny k zadní stěně pece kanály po-

pelníků zakryté cihelnými roštnicemi. U menší pece 1 byly tyto kanály tři a byly lehce (asi 5 cm) zapuštěny oproti okolní podlaze pece, u větší pece 2 byly tyto kanály čtyři a probíhaly v úrovni podlahy. Čelní stěna sloužila k obsluze pece a nacházela se v ní zaklenutá topeniště s popelníky. U pece 1 byly topeniště tři a u pece 2 čtyři. Čelní stěna obou pecí byla bohužel výrazně narušena výkopem pro závlahu, a proto se nám původní podobu a rozměry topeniště podařilo zachytit pouze v jednom případě, a to u pece 2 (výška 0,6 m a šířka 0,5 m). Při stavbě tohoto úseku čelní stěny pece byla využita opuka. Lze však předpokládat, že stejný tvar a rozměry, včetně použitého stavebního materiálu, měla i ostatní topeniště u obou pecí.

Zadní stěna obou pecí byla vyzděna cihlami do sprašového podloží. V místech, kde byl žár při výpalu nejvyšší, tj. nad kanály, objevují se 10–15 cm hluboké prohlubně ve zdivu – kaverny, které vznikly vytavením cihelné stěny. Teplota v těchto místech dosahovala až 1200°C. Tyto kaverny se nacházely nad každým topným kanálem u obou pecí a celkem jich tedy bylo sedm. V případě pece 1 můžeme pozorovat na půdorysu zadní stěny pokus o reparace – přezděnění těchto kaveren cihelnou plentou. Boční stěny pecí byly taktéž vyzděny cihlami od podlahy pece do úrovně současného terénu s jedinou výjimkou, a to v případě severovýchodní boční obvodové zdi větší pece 2, kde vyzděná stěna sahala pouze několik centimetrů nad úroveň podlahy. Absenci zdiva v tomto místě se můžeme pokusit interpretovat jako pozůstatek vstupu do pece. U pece 1 nám doklady tohoto vstupu chybí, můžeme pouze předpokládat, že se nacházel v jihovýchodní obvodové stěně pece, která byla zničena při hloubení výkopu pro závlahu.

Vedle samotné konstrukce obou pecí se nám v jejich okolí podařilo zjistit další situace související s cihlářskou výrobou. Ve vzdálenosti 3 m západně od výkopu se nacházela původní zemědělská závlaha, která byla překládána. Na profilu vzniklém výkopem pro vyjmutí této závlahy jsme zachytili 2 m mocnou stratigrafii manipulačního předpecního prostoru, kterou tvořily zmetky vzniklé při výrobě cihel – cihly nedopálené, přepálené, různě deformované, dále uhelnou škváru a popel, nekvalitní hnědé uhlí, cihlářskou hlinu a stavební suť z dalších staveb v okolí pece. Tato jáma zaplněná odpadem vznikla pravděpodobně při těžbě cihlářské hlíny. Podobné deprese zaplněné škvárou jsme pozorovali i v širším okolí pecí.

Pokus o rekonstrukci cihlářských pecí, interpretace lokality v historickém kontextu

V dnešní době lze v archeologii sledovat trend počínajícího se zájmu o novověké artefakty a situace, který můžeme přirovnat ke komplikovaným počátkům středověké archeologie v Čechách a na Moravě. Je pravdou, že v novověku již historici netrpí nedostatkem písemných pramenů a potřeba hledat prameny pod zemí není tak výrazná, ale existují však témata, ke kterým jen stěží nalezneme obraz v písemných pramenech a najdeme-li jej, je třeba jej potvrdit, doplnit spoluprací s jinými vědními obory, např. s archeologií. Jedním z těchto témat je i poznávání novověkých výrobních objektů, mj. cihelen.

Cihlářská výroba má v Čechách a na Moravě dalekosáhlou tradici, nejstarší použití cihel v našem prostředí datujeme již do doby římské. První nálezy dokladů výroby cihel v našich zemích jsou spojeny s počátky vrcholného středověku, kdy cihelny fungovaly na prestižních staveništích své doby – při stavbě klášterů, měst a hradů. S postupem vývoje a přejímáním kulturních vlivů vyspělejších kultur se cihelná architektura pomalu stala běžnou výbavou elitních staveb. Rozvoj cihelné architektury u nás nebyl tak markantní jako v jiných evropských regionech (např. v Polsku, severním Německu), neboť české země byly bohaté na ostatní stavební materiály jako je kámen a dřevo.

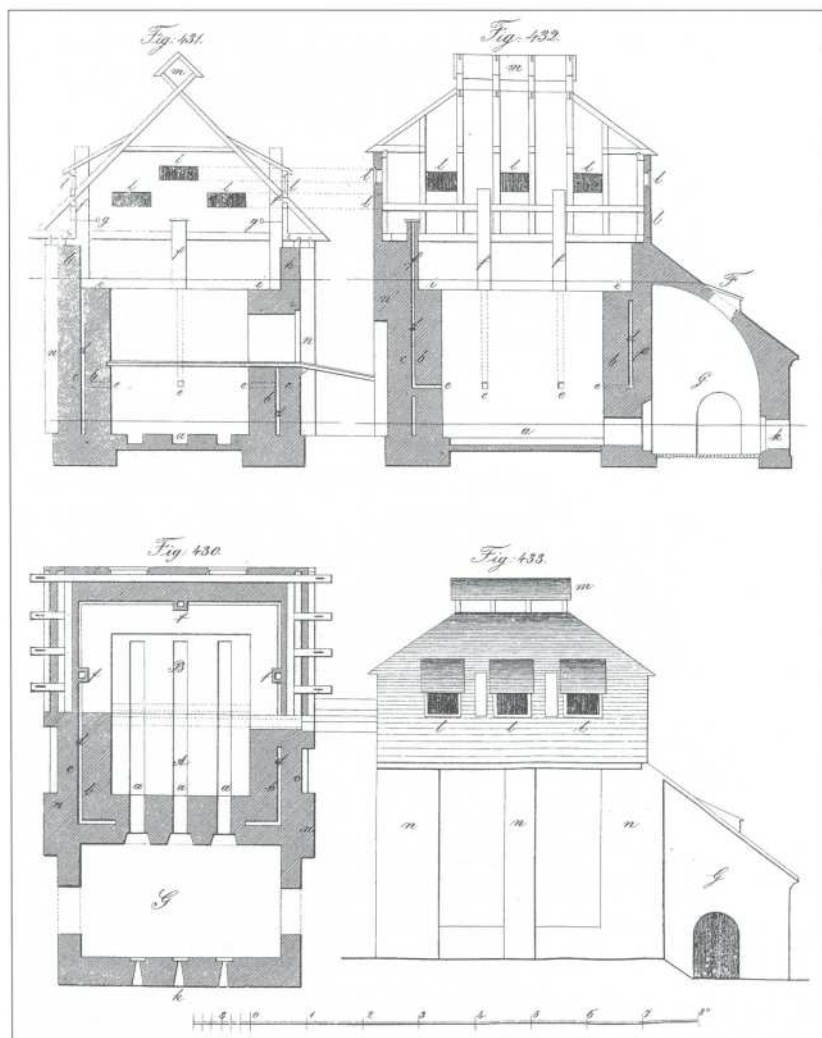
V souvislosti s rozvojem užívání cihel lze předpokládat i rozvoj cihlářského řemesla, tj. především nárůst počtu cihelen. Tento proces však neodpovídá archeologickým situacím, ze kterých známe pouze několik publikovaných nálezů archeologických dokladů cihlářské výroby ve středověku a novověku. Dodnes toto velice zajímavé téma stojí na pokraji zájmů archeologů i historiků.

Z Čech a Moravy zmíníme tyto archeologicky zkoumané lokality: Milevsko – 13. století,²⁾ Brno-Královo Pole – 2. pol. 14. století,³⁾ Sezimovo Ústí – 14. století – poč. 15. století, Brno, Žerotínova ul. – 14.–15. století,⁴⁾ Jaroměř – 2. pol. 18. století, Brno, Trýbova ul. – 19.–20. století.⁵⁾

Dalším pramenem pro poznání technologie cihlářské výroby jsou dosud zachované pozůstatky cihlářských pecí. Tyto významné technické památky stojí povětšinou stranou zájmu laické veřejnosti i odborníků a postupně chátrají. Těchto objektů bychom našli v českých zemích bezpočet – jmenujme aspoň dva příklady z širšího okolí Prosmyk: Hnojnice (okr. Louny) a Hudcova (okr. Teplice).⁶⁾

Pro studium historie cihlářské výroby lze využít taktéž historické a ikonografické prameny. Zejména ze 2. poloviny 19. století a počátku 20. století pochází celá řada publikací, které se zabývají cihlářstvím a je v nich zachycena tradice i nové trendy výroby cihel.⁷⁾

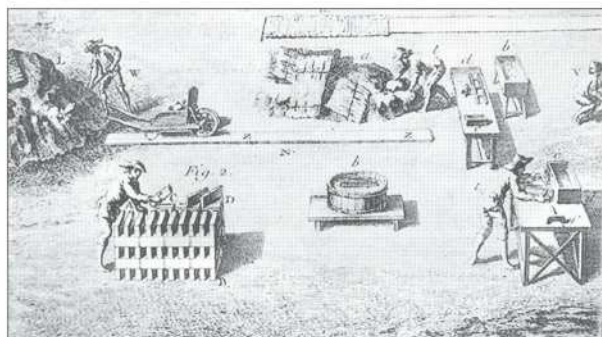
Za přispění výše uvedených kategorií pramenů se můžeme pokusit o rekonstrukci a interpretaci nálezu cihelny z Prosmyk. Výkop pro závlahu přetál areál novověké cihelny, která se skládala ze dvou k sobě kolmých komorových pecí („Kammerofen“ v německo-jazyčné literatuře,⁸⁾ v našem prostředí označované jako žárové pece, čili „žárovky“⁹⁾ nebo pece otevřené¹⁰⁾). Konstrukce těchto pecí byla unikátně dochována a mezi českými archeologickými nálezy nemá obdobu. Obě pece byly postaveny současně a až na rozměry a počet kanálů jsou téměř totožné. Tvoří je kvádřová dutá konstrukce zapuštěná do podloží. Vnitřní prostor je rozdělen do dvou vertikálních úrovní – spodní úroveň tvoří kanály vedoucí od čela pece k její zadní stěně, které jsou zastropeny speciálním roštem z cihelných tvarovek oddělujících obě úrovně. Tento rošt spočívá na klenutých cihelných pasech, vycházejících z vyzděných bloků, které vedle kanálů tvoří podlahu vnitřního prostoru pece. Kanály sloužily jako popelníky, do kterých padal popel z paliva (dřeva a uhlí) spalovaného na roštech v horní úrovni pece. Samotný vrchní prostor pece tvoří vypalovací komora, ve které byly cihly vypalovány. Z usušených cihel zde byla vystavěna zvláštní konstrukce (tzv. sloha) s tunely pro topeniště

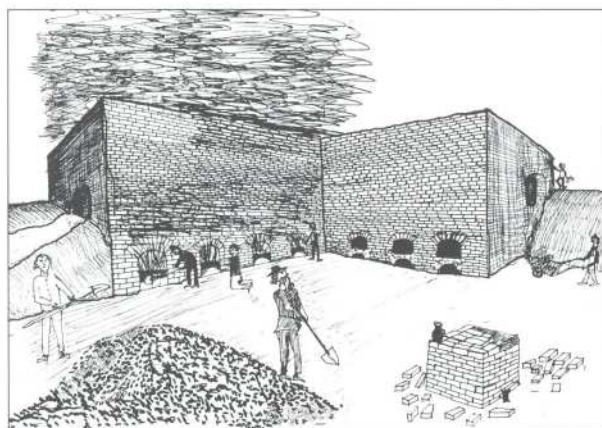
Vzorový typář pro stavbu cihlářských pecí z 1. třetiny 19. století (viz pozn. 7). Vysvětlivky některých popisek: a) popelník; b) obvodová stěna komory pece; G) předpeční komunikační prostor; l, m) přístřešek zakrývající pec s průduchy na odtah spalin; n) postranní nakládací otvor.

položeny nad rošty popelníku. Celá cihelná konstrukce je sestavena s mezery tak, aby mezi cihlami mohl proudit oheň a spaliny vertikálním směrem. Tato konstrukce vyplňovala celý vnitřní prostor pece a byla volně ukončena.

V případě pecí z Prosmyk se nám nedochovala vrchní partie vypalovací komory, a proto se podle četných příkladů z literatury¹¹⁾ domníváme, že obvodové stěny pece pokračovaly ještě asi 1–2 m nad úroveň okolního povrchu. Předpoklá-

Mědiryt z 18. století zobrazuje proces výroby cihel počínaje těžbou jilu přes přípravu cihlářské hlíny až po výrobu cihel a jejich sušení (podle Rupp, E. Die Geschichte der Ziegelherstellung, bez data a místa vydání).

Pokus o ideální rekonstrukci cihlářských pecí z Prosmyk. Pec 1 (vpravo) je nakládána, v peci 2 (vlevo) probíhá výpal. Kresba M. Volf, 2006.

dáme, že pec nebyla ukončena klenbou či stropem, ale proti nepříznivým vlivům podnebí byla chráněna přístřeškem, krytým taškami – bobrovkami, jejichž silně očazené zlomky byly nalezeny v zásypu vypalovací komory. Pece byly vytápěny z předpecního prostoru, zahloubeného do stejné úrovně jako dna popelniců a vydlážděného pálenými cihlami. K vytápění sloužila topeniště v čelní stěně pece. Pod zaklenutým otvorem topeniště se nacházel již zmíněný popelník s roštem, který bylo možno během výpalu čistit od popela, aby se zachoval potřebný přístup vzduchu. Pece byly otápěny uhlím, což dokládají četné nálezy jak samotného nekvalitního uhlí, tak především uhelné škváry a popel v popelnicích pecí i v širokém okolí cihelny. Nelze vyloučit ani kombinaci otopu dřevem.

Nyní se pokusíme nastínit, jak vypadal proces výroby cihel, jejich sušení

a výpal. Jedná se o pouhou ideální rekonstrukci, neboť jsme na lokalitě odkryli pouze pece a nikoliv další výrobní objekty. V blízkosti lokality byly rovněž zjištěny pozůstatky hliníků, ve kterých byla těžena základní surovina – cihlářská hlína, která v okolí Prosmýk tvoří přirozené geologické podloží. Jedná se o žluto-šedavou jemnozrnnou vysoce plastickou hmotu, která vznikla sedimentací náplav Labe. Surová hlína byla dále upravována, míšena s vodou a pískem, až vznikla hmota vhodná k samotné výrobě cihel. Další důležitou surovinou byla voda, o kterou na této lokalitě vzdálené několik desítek metrů od koryta Labe nebyla nouze. Samotná výroba cihel probíhala za pomoci dřevěných forem, ve kterých byla hlína formována do výsledného tvaru. Poté nastalo sušení pod otevřeným nebem, či v případě nepříznivého počasí v jednoduchých přístřešcích. Když byly cihly důkladně vysušeny, přišel na řadu výpal. Pece měly postranní nakládací otvor, kudy byly cihly vkládány dovnitř a tam skládány. Po naložení pece byl nakládací otvor zazděn a zamazán a mohlo se přistoupit k samotnému výpalu. Výpal trval několik dní a nárůst teploty musel být pozvolný, aby cihly důkladně proschly a nepraskaly. V pecích se topilo nekvalitním uhlím, popř. i dřevem. Typická teplota pro výpal se pohybuje kolem 800°C. V nižších úrovních pece v blízkosti topenišť byla však teplota podstatně vyšší (i přes 1000°C), což způsobovalo, že byla část cihel přepálená, či na druhé straně při horním okraji pece byly cihly naopak nedopálené, někdy jen vysušené. Tím je podmíněn vznik početných zmetků, které tvořily asi 20 % každé vsázky. Velké množství přepálených a nedopálených cihel bylo zjištěno v zásypu vypalovacích komor u obou pecí. V nižších úrovních vypalovací komory poblíž topenišť bylo namísto cihel, které by se zde přepálily, páleno vápno. Na blocích mezi topeništi u pece 1 byly zjištěny jeho četné pozůstatky. Po skončení výpalu a vychladnutí pece byl vybourán nakládací otvor a mohlo nastat vybírání cihel. Předpokládáme, že výpal neprobíhal v obou pecích současně a že v průběhu výpalu v jedné peci probíhalo vybírání a nakládání pece druhé. Výpal v nich tedy probíhal střídavě kontinuálně, což bylo z mnoha pohledů hospodárnější. Vypálené cihly byly potom roztříděny podle kvality do několika kategorií, a tak připraveny k použití. Výsledným produktem prosmýcké cihelny byly pálené cihly o formátu 29 x 14 x 6,5 cm. Doklady výroby a výpalu jiného cihlářského zboží (např. střešních tašek nebo dlaždic) nebyly na lokalitě zjištěny. Během jednoho výpalu se v peci vypalovalo řádově několik tisíc cihel, roční produkce obou pecí však přesahovala milion cihel.¹²⁾

Otázka datování cihelny

Již jsme se zmínili, že nález cihlářských pecí z Prosmýk je svým způsobem unikátní a v současné situaci bychom k němu v českém prostředí jen stěží hledali srovnání. S tím úzce souvisí otázka datování nalezených objektů. Zaměříme-li se pouze na samotné pece, jsme nuceni konstatovat, že se jedná o jejich tradiční formu, která se v zásadě neliší od středověkých. Je zajímavé, že prototyp komorové pece neprošel až do novověku výraznější proměnou. Revoluci v cihlářské výrobě bylo až zavedení kruhových pecí v pokročilém 19. století. Posléze začaly „kru-

hovy“ pomalu a jistě vytlačovat starší typy pecí. Srovnáním s ostatními nálezy tak můžeme naše pece datovat pouze orientačně do novověku.

Další možností datování pecí je datace podle nálezů pocházejících ze zásepů obou pecí a z jejich bezprostředního okolí. Ze zásepů pecí pochází poměrně početný soubor artefaktů – zlomků keramických, porcelánových a skleněných nádob, dále pak několik zlomků okenního skla a porcelánových dýmek. Materiál lze rámcově datovat do 18.–20. století, což nám interval provozování cihelny poněkud zkracuje. Vedle šíře tohoto datování spočívá problém ve vztažení stáří těchto artefaktů s činností cihelny. Nálezy pochází ze zásepů, který vznikl po zániku pecí.

Jedinou možnou metodou, jak prosmyskou cihelnu spolehlivě datovat, je historický výzkum. Ze širokého období přelomu 18. a 19. století, do kterého si zatím pouze hypoteticky klademe počátky cihelny, pochází velké množství archivních pramenů, v nichž bychom s největší pravděpodobností našli odpověď na naši otázku. Toto bádání je však zatím na počátku. Začali jsme studiem historických map. Na mapě *I. vojenského mapování*, které probíhalo za vlády císaře Josefa II. v letech 1780–1783, není cihelna zakreslena.¹³⁾ Na následujícím *II. vojenském mapování* z let 1836–1852 je již vyznačena,¹⁴⁾ sice jen schematicky (viz č. 1 na s. 78) spolu s dalšími pěti cihelnami na území několika málo kilometrů čtverečných západně od nově vzniklého pevnostního komplexu Terezín.¹⁵⁾ Jedna z těchto cihelen, několiknásobně větší než ostatní, je na mapovém listu označena zkratkou K. K. Fortifikation Z. O. (Kaiser [und] König Fortifikation Ziegel Ofen.),¹⁶⁾ císařsko-královská pevnostní cihelna (viz č. 2, s. 78). Dalším vynikajícím mapovým dílem 19. století jsou *Mapy stabilního katastru*, které vznikaly v letech 1826 až 1843. Složka katastrálních map obce Prosmuky pochází z roku 1843¹⁷⁾ a v prostoru cihelny je opět pole bez jediného náznaku jakékoliv zástavby. Shrňme-li takto získané informace, vede nás to k závěru, že cihelna vznikla někdy po roce 1780 a zanikla před rokem 1843. Ale ani toto tvrzení není nevyvratitelné, informace na mapách nemusely být nutně aktuální a správné a v okolí tak strategického místa jako je terezínská pevnost nelze vyloučit ani záměrné zkraslování reálné situace.¹⁸⁾ Nezbyvá proto než pokračovat ve studiu archivních pramenů.

Závěr

Tento článek se pokouší čtenáře seznámit s výsledky archeologického výzkumu novověké cihelny nedaleko dnes již zaniklé obce Prosmuky na Litoměřicku. Na místě, které bylo ještě donedávna polem, byly stavebními stroji narušeny pozůstatky pozoruhodné technické památky. Jednalo se o téměř intaktně dochované pozůstatky 2 komorových cihlářských pecí pocházejících z konce 18. století až poloviny 19. století. Po svém zániku nebyly zbořeny, pouze zasypány, a tak jsme měli jedinečnou možnost během výkopů souvisejících s výstavbou kruhového objezdu vstoupit do cihelny, která působila s trochou nadsázky, jako kdyby v ní byly před několika měsíci ještě páleny cihly. Samotná konstrukce nás překvapila svou mohutností, promyšleností a nadčasovostí. Obě pece byly vykopány, začiš-

těny, fotograficky a kresebně zdokumentovány a posléze opět zasypány. Doufáme, že pod zemí vydrží i nadále v tak dobrém stavu, jako jsme je objevili.

Po zasypání výkopu se ocitáme před otázkou, jak takový nález zasadit do historických souvislostí regionu. Tento článek přinesl do této diskuse archeologické argumenty, díky kterým tušíme, jak přibližně cihelna vypadala, jak fungovala a jaký byl její výrobní sortiment. Věříme, že bude následovat bádání historické, které by mělo zodpovědět otázky, kdy cihelna přesně vznikla, kdo byl jejím majitelem, kam dodávala své výrobky. Vzhledem k tomu, že drtivá většina soudobé architektury, mimo město a pevnost Terezín, byla nadále tradičně stavěna z kamene, byl Terezín nejpravděpodobnějším odběratelem produktů – cihel.

Poznámky

- ¹⁾ Děkujeme všem, kdo nám pomohli zorientovat se v archeologické situaci, s kterou jsme neměli dosud zkušenost, a dále všem, kdo nám pomáhali při získávání pramenů a literatury na téma cihlářství. Jmenovitě především doc. PhDr. Rudolfu Krajčovi, CSc., archeologovi Husitského muzea v Táboře a vysokoškolskému pedagogovi Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; Mgr. Mariánovi Čurnému, doktorandovi Archeologického ústavu SAV v Nitře. Dále pak Ing. Petrovi a Ing. arch. Evě Volfovým, Ing. arch. Janu Žižkovi, Milanu Sýkorovi a Lukáši Gálovi.
- ²⁾ Drda, M. 1983: Cihelna ze 13. století v Milevsku. *Archeologica Historica* 8.
- ³⁾ Holub, P., Merta, D., Zúbek, A. 2005: Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně-Králově Poli. *Archeologica Technica* 17.
- ⁴⁾ Merta, D. a J. 2001: Středověká cihelna v Brně „Na leči“. *Archeologica Historica* 26.
- ⁵⁾ Holub, P., Merta, D., Zúbek, A. 2005: Cihlářství v ulici Trýbova v Brně. *Archeologica Technica* 17.
- ⁶⁾ Kolektiv autorů 2002–4: Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–IV. Praha.
- ⁷⁾ Fiala, J. R. sine: Konstrukce pecí cihlářských. Hlavní typy pecí užívaných v průmyslu cihlářském. Praha. Moravec, J. 1944: Cihláři. České Budějovice. Vott, A. 1903: Cihlářství. Praha. Čejka, J. sine: Hospodářské stavitelství. Praha. Vzorový typář pro stavbu cihlářských pecí z 1. třetiny 19. století. Archiv Národního památkového ústavu, Ústřední odborné pracoviště Střední Čechy v Praze.
- ⁸⁾ Bender, W. 1995: *Lexikon der Ziegel*. Bonn.
- ⁹⁾ Fiala, J. R. sine: Konstrukce pecí cihlářských. Hlavní typy pecí užívaných v průmyslu cihlářském. Praha.
- ¹⁰⁾ Vott, A. 1903: Cihlářství. Praha.
- ¹¹⁾ Fiala, J. R. sine: Konstrukce pecí cihlářských. Hlavní typy pecí užívaných v průmyslu cihlářském. Praha. Moravec, J. 1944: Cihláři. České Budějovice. Vott, A. 1903: Cihlářství. Praha. Čejka, J. sine: Hospodářské stavitelství. Praha. Vzorový typář pro stavbu cihlářských pecí z 1. třetiny 19. století. Archiv Národního památkového ústavu, Ústřední odborné pracoviště Střední Čechy v Praze.
- ¹²⁾ Tento údaj obecně charakterizuje tento typ pecí viz: Fiala, J. R. sine: Konstrukce pecí cihlářských. Hlavní typy pecí užívaných v průmyslu cihlářském. Praha.
- ¹³⁾ Mapa I. vojenského mapování, 1780–83, list 39. Děkujeme ing. Vladimíru Brúnovi za možnost využít mapový materiál Laboratoře Geoinformatiky Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, www.geolab.cz.
- ¹⁴⁾ Mapa II. vojenského mapování, 1836–52, list W I/5.
- ¹⁵⁾ K cihelnám vyrábějícím pro potřebu výstavby terezínské pevnosti Romaňák, A. 1972: Pevnost Terezín. Ústí nad Labem, zejména s. 128–129.
- ¹⁶⁾ Lze ji ztotožnit s cihelnou č. II. podnikatele Kašpara Wiesera – viz Romaňák, A. op.cit, poznámka na s. 128.
- ¹⁷⁾ Mapa Stabílního katastru obce Prosmky, 1843. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru v Praze.
- ¹⁸⁾ Na mapě I. vojenského mapování není terezínská pevnost vůbec zakreslena. V jejím místě se nachází bílý kruh.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A MODERN BRICKWORK NEAR PROSMYKY

Martin Volf, Jan Blažek

Summary

In the spring of 2006, the staff of the Institute of Archaeological Preservation of Monuments in North-west Bohemia carried out a salvage archeological survey on the building site of a roundabout in the territory of the extinct village of Prosmky in the Litoměřice district. In addition to other finds, the research uncovered an intact brickwork from the turn of the 18th and 19th centuries. It was made up of two brick-making heating or chamber kilns. This is a unique find in the Czech lands, both in terms of post-medieval archeology and the preservation of industrial monuments.

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER NEUZEITLICHEN ZIEGELEI BEI PROSMYKY

Martin Volf, Jan Blažek

Resümee

Im Frühjahr 2006 führten Mitarbeiter des Instituts für archäologische Denkmalspflege Nordwestböhmens auf der Baustelle einer Ringkreuzung im Katastralgebiet der untergegangenen Gemeinde Prosmky bei Litoměřice archäologische Rettungsgrabungen durch. Neben anderen Funden wurde hier auch eine intakt erhaltene Ziegelei von der Wende des 18. zum 19. Jahrhundert freigelegt. Die Produktionsstätte bestand aus zwei Ziegelbrenn- bzw. Kammeröfen. Auf böhmischem Gebiet handelt es sich sowohl aus Sicht der postmediävalen Archäologie als auch der Pflege technischer Denkmale um einen einzigartigen Fund.

**SPOLUPRÁCE BÖHMISCH-MÄHRISCHE LANDGESELLSCHAFT,
BODENAMT FÜR BÖHMEN UND MÄHREN
A VOLKSDEUTSCHE MITTELSTELLE
NA GERMANIZACI ČESKÉ PŮDY NA MĚLNICKU
A MLADOBOESLAVSKU (1939–1945)**

Miloš Hořejš

Nacismus jako ideologie byl směsicí prvků různých filozofických soustav a tato směs prošla navíc během 25 let svého vývoje četnými změnami, přičemž realizace některých prvků byla odsunuta, některé byly zavrženy. Na jednotnosti nacistické ideologii nepřidávala ani různorodost názorů, plánů realizace a jejich načasování, která panovala u jednotlivých tvůrců, vykladačů a realizátorů rasistických teorií (vedle Hitlera jimi byli především Streicher, Goebbels, Rosenberg, Himmler, Darré, Ley či Heydrich).

V centru pozornosti mé studie stojí nacistické pojmání nacionalismu, jež v nacistické ideologii nabývá spíše podob rasismu, kde národnost je nahrazena rasou, jejíž podstata nespočívala v řeči, nýbrž v krvi. Lidské rasy nacistická teorie dělila do tří skupin: Kulturbegründer, Kulturträger a Kulturzerstörer. Jedinou představitelkou první skupiny měla být rasa árijců, jejichž výjimečnost měla spočívat v biologických vlastnostech, jejich „lepší krvi“, která je činila všestranně životaschopnější ve věčném boji o život. Tyto výjimečné vlastnosti měly být v přímé souvislosti s tělesnými znaky člověka a spolu s nimi se měly dědit. Na základě přirozeného výběru – boje o život – se měl z árijské rasy vyvíjet „nadčlověk“. Nadřazeným principem uvnitř této árijské rasy byl prvek nordický a procento těchto prvků udávalo rasovou hodnotu jednotlivých evropských národů a potažmo i jejich schopnost přežít ve vzájemném boji mezi národy.

Na rasistické teorie navazovalo učení o tzv. životním prostoru, starého hesla s novým obsahem, jenž mu přidělil Hitler v *Mein Kampf*. Podle Hitlerových slov „skončilo období expanze pomocí koloniální a obchodní politiky předválečných časů, nyní,“ tvrdil Adolf Hitler, „přecházíme k politice půdy, politice budoucnosti.“⁽¹⁾ Původní právo na kolonie tak Hitler transformoval do podmínek kontinentální územní politiky.⁽²⁾ Smysluplné mělo být podle Hitlera rozšiřování do míst, „kde je zajištěna geografická spojitost s vlastí.“⁽³⁾ Na jiném místě *Mein Kampf* se k životnímu prostoru dočteme: „Budoucím cílem naší zahraniční politiky musí být nikoliv orientace na západ a nikoliv orientace na východ, nýbrž východní politika ve smyslu získání nutné půdy pro náš německý národ.“⁽⁴⁾ Do jistě míry hrálo v Hitlerových plánech svou úlohu i zajištění potravinové soběstačnosti. Nebylo potřebné podrobovat si národy, potřebné bylo dobýt zemědělsky užitečný kraj. Hledat se mělo v Evropě, nikoliv v zámoří, a to území poskytující suroviny a sousedící s říší.⁽⁵⁾

Cílem nacistické zahraniční politiky bylo vytvořit světovou Německou říši. Její jádro mělo tvořit Německo zvětšené o Rakousko, české země a západní část Pol-

ska. Na ně měla navazovat kolonizace dobytých území ve východní a jihovýchodní Evropě – v Polsku, Pobaltí, Ukrajině, Rusku a na Balkáně.

Na rozdíl od kolonialismu velmocí aplikovaném v 19. a začátkem 20. století v afrických koloniích měla být dominance Německa nad klíčovými oblastmi nastolena osídlovací politikou provedenou prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, kultem půdy (mýtus o krvi a půdě, Blut und Boden), „dědičného statku“, jenž měl být nositelem národního prvku. To vše bylo doplněno teoriemi nadřazenosti německé rasy a jejího poslání ve střední a východní Evropě.⁶⁾ Podobně jako u doktríny vojenské, podle níž nebylo dobyté to území, na které nevstoupila noha německého pěšáka, vycházeli nacisté z tvrzení, že pro národ není zajištěno to území, které není osídleno německým zemědělcem.⁷⁾

Hitler v roce 1924 v *Mein Kampf* doslova uvedl: „*Jestliže nositelem národního prvku je půda, potom zabezpečení ‚němectví‘ v kterémkoli dobytém prostoru je možné natrvalo zajistit pouze německou rolnickou kolonizací,*“⁸⁾ tedy germanizací prostoru, nikoliv zde původně žijícího obyvatelstva. Richard Walther Darré definoval systém hodnot agrární společnosti a prosadil tento agrární model do oficiální nacistické politiky. Ve své knize „*Um Blut und Boden: Reden und Aufsätze*“ (München, 1939) tvrdil: „*Myšlenka krve a půdy nám dává morální právo vzít si na východě tolik země, kolik jí bude třeba pro vytvoření harmonie mezi tělem našeho Národa a geopolitickým prostorem (...) jednota krve a půdy musí být obnovena.*“ Jednalo se o jakési quasi-mystické spojení „krve“ (rasy nebo národa) a „půdy“ (území a životního prostoru) pro germánský lid s vyloučením podřadných ras, jakými údajně byli např. Slované.⁹⁾

Uskutečnění nastiněných cílů by bylo pro nacisty neproveditelné bez ovládnutí českých zemí. Promyšlené zásahy do pozemkové držby a vyvlastňování půdy na území protektorátu jsou samostatnou kapitolou nacistických zločinů. Skoro v každém případě sloužilo jako příprava k plánovité a cílevědomé, poměrně široce založené a zřejmě úplně germanizaci a k soustavnému německému osídlování českých zemí v budoucnosti.¹⁰⁾

Germanizační plány na území Protektorátu Čechy a Morava byly jedním z podstatných aspektů německé hospodářské politiky a byly založeny na kombinaci asimilace, evakuace a fyzické likvidace. V praxi pak germanizace prováděná na území protektorátu probíhala třemi cestami: 1. formou převodů kapitálových účastí, 2. arizací židovského majetku a 3. formou usídlování Němců na české půdě. Zde uvedenému pořadí přibližně odpovídala i časová posloupnost, s jakou měly být jednotlivé kroky uváděny do praxe.

Zmíněná třetí forma plánované germanizace protektorátního území realizovaná prostřednictvím záborů půdy a jejího pozdějšího přidělování novým německým kolonistům byla jako podstatná součást německé zemědělské politiky vázána na válečné potřeby nacistické Třetí říše a s tím spojený požadavek plynulého zásobování zemědělskými produkty. Germanizace se tak dostávala do střetu s ekonomickými a vojenskostrategickými potřebami říše, ty ale v nacistických ideologic-

kých plánech na germanizaci českých zemí měly ustoupit stranou. Provádění rolnické kolonizace nacistickou válečnou ekonomikou bezesporu poškozovalo, proto bylo od její realizace, alespoň v mezních variantách, během období vypjaté totální války upuštěno. Konečné řešení se v této oblasti mělo realizovat až po skončení válečných operací. Přesto byly podniknuty kroky, které dávaly tušit nebezpečí pozdějšího plánovaného vývoje.

Vznik Deutsche Ansiedlungsgesellschaft

Mezi aktivní segmenty nacistické „prostorové germanizace“ patřila Německá osídlovací společnost – Deutsche Ansiedlungsgesellschaft, založená 5. února 1898 v Berlíně, tehdy ještě pod názvem „Deutsche Ansiedlungsbank“. Měla sloužit k podpoře hospodářsko-zemědělských zájmů. Společnost opatrovala, prodávala, pronajímala a obhospodařovala různé zemědělské podniky. Spolu se změnou názvu v roce 1938 na Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (dále jen DAG) se začal zvyšovat i vliv SS na činnost této společnosti.¹¹⁾ Během druhé světové války DAG převzala z nařízení RKF, „Oberkommandos des Heeres“ a dalších míst, správu (treuhänderische Verwaltung) pozemkového majetku na připojených územích. DAG tak sehrála důležitou úlohu v rozšiřování německého „životního prostoru“ (*Lebensraum*) na úkor místního neněmeckého obyvatelstva. V letech druhé světové války se stala důležitým článkem nacistické expanze, neboť přicházela do nově obsazených území ihned za armádou spolu s okupačními správními orgány, aby dokonaly vlastní válečný cíl: dobytý prostor rychle přeměnit i po stránce etnické v německé území. Dále společnost převzala finanční závazky vznikající v rámci osídlování obsazených území etnickými Němci či dalšími cizinci a přípravu tzv. Truppenübungsplätzen, vojenských výcvikových prostorů.

DAG byla řízena z ústředny (Zentrale) v Berlíně, již byly podřízeny tzv. pobočky (Zweigstellen), které se dále rozpadaly ve vrchní inspektoráty (Oberinspektoraten). Ty spravovaly vždy několik vrchních správ (Oberverwaltungen), v nichž bylo začleněno několik vnučených správ (Treuhandverwaltung), tj. statky, dvory a další majetky.¹²⁾

Již krátce po okupaci československého pohraničí Třetí říši vznikla pobočka DAG v Karlových Varech. Do sféry její působnosti náležely oblasti podléhající správně vládnímu prezidentu v Chebu (dříve v Karlových Varech) a část území vládního prezidenta v Ústí nad Labem. Osídlovací záležitosti v tzv. východních Sudetech (Ostsudeten), zhruba v oblasti vládního prezidenta v Opavě, obstarávala pobočná úřadovna karlovarské DAG v Šumperku. Na zbývajícím území ústeckého vládního kraje vyvíjela svou činnost Sächsische Bauernsiedlung G.m.b.H. se sídlem v Drážďanech a Schlesische Landesgesellschaft m.b.H. se sídlem ve Vratislavi (Breslau), která působila pro menší část Slezska a část území Čech na Broumovsku. Pro jihozápadní část Čech, jež byla připojena k Bavorsku, bylo příslušné „Bayerische Bauernsiedlung, G.m.b.H.“ v Mnichově a konečně v jižní části Čech a Moravy od Břeclavi ke Kaplicím prováděla osídlovací operace pobočka DAG se sídlem ve Vídni (úřadovna Linec).

Jako pobočka DAG v Protektorátu Čechy a Morava měla vystupovat Böh-misch-Mährische Landgesellschaft. Její vznik velice úzce souvisel s obnovou činnosti Pozemkového úřadu – Bodenamt für Böhmen und Mähren.

Obnova činnosti Pozemkového úřadu

K obnově činnosti Pozemkového úřadu (zrušeného 25. dubna 1935) došlo na nátlak nacistů vládním nařízením ze 24. dubna roku 1942.¹³⁾ Protektorátní vláda tak byla nucena vyčlenit IX. odbor, pověřený agendou bývalého Státního pozemkového úřadu (včetně nezanedbatelné agendy nad úpravami některých poměrů při zemědělských pachttech),¹⁴⁾ z kompetence ministerstva zemědělství. Na Pozemkový úřad – Bodenamt für Böhmen und Mähren (dále jen BA) přešla působnost nejen IX. odboru ministerstva zemědělství a lesnictví, ale i správa státních lesů a statků z VIII. odboru téhož ministerstva.

BA měl nacistům posloužit k revizi československé pozemkové reformy, k „nápravě křivd“ a k postupnému převádění veškerého půdního fondu v protektorátu do německých rukou, což německá okupační správa pokládala za základní předpoklad vítězství „německého národního boje“ v duchu hesla Blut und Boden.¹⁵⁾ Obnověný úřad měl tak německým úřadům posloužit stejně jako předtím české straně posloužil při „likvidaci německého majetku“.¹⁶⁾

BA byl prohlášen za úřad ústřední, bezprostředně podřízený předsedovi protektorátní vlády.¹⁷⁾ Právo vydávat právní a správní předpisy v rámci jeho příslušnosti bylo vyhrazeno jak předsedovi vlády, tak vedoucímu BA. Rozpočet schvaloval říšský protektor a revize účtů příslušela Rechnungshof des Deutschen Reiches v Postupimi (Účetnímu dvoru Německé říše). Dle vládního nařízení ze dne 17. července 1942 č. 255 Sb. zákonů a nařízení vypracovaném na podkladě §1 odst. 1 nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 12. prosince 1940¹⁸⁾ přešla na BA i správa státních lesů a statků.¹⁹⁾

Již před zřízením BA měly VIII. a IX. odbor ministerstva zemědělství nacisté plně ve své moci. Úspěšné ukotvení organizace SS v Rakousku a Sudetech vedlo k tomu, že SS a její organizace zaměřily po 15. březnu 1939 svou pozornost i na nové možnosti realizace osídlovacích plánů v nově obsazeném prostoru protektorátu. V protektorátu spatřovali reálnou šanci skrze zabavený majetek Židů a nepřátel státu získat půdu pro své rolnické osídlení. 31. března 1939 oznámil Pancke Heydrichovi, že Einsatzgruppen RuSHA v uplynulých dnech, po předchozím pečlivém naplánování a za bezprostřední podpory Sicherheitspolizei a SD, náhle převzaly všechny litevské a židovské zemědělské podniky v okrese Memel. Užitečné by bylo podle Panckeho²⁰⁾ názoru dosáhnout podobného stavu i v protektorátu. Ovládnutí BA bylo pro oblast protektorátu klíčové, i čelní představitelé SS přirozeně viděli v BA základ československé pozemkové reformy 20. a 30. let a přejímali tvrzení, že dělení bylo provedené v neprospěch německé menšiny. Nyní se chtěla organizace SS pomstít. Ostří se nyní mělo otočit ve prospěch posílení německého osídlení. Günther Pancke navrhoval, aby byl bývalý český pozemkový úřad se všemi příslušejícími podklady předán do německých rukou. Jeho ve-

dení by mělo převzít RuSHA a započít s budováním opěrných statků (Wehrhöfe) k upevnění německého selského stavu.²¹⁾

Od března 1939 byly odbory VIII. a IX. pod dohledem gestapa. Následně na ně byla uvalena komisařská správa a v květnu 1939 byl do čela IX. odboru (již tehdy nazývaného Pozemkový úřad či Bodenamt) jako komisařský vedoucí jmenován na návrh K. H. Franka Oberführer SS Curt von Gottberg, v té době vykonávající i funkci šéfa Rasse- und Siedlungshauptamt SS (dále jen RuSHA) a zároveň působící jako předseda „Gemeinnützige Wohnungs- und Heimstätten G.m.b.H.“²²⁾ Tímto krokem byl odbor prakticky vyňat z pravomoci protektorátních úřadů a podřízen protektorovi, případně říšským orgánům. Administrativní cestou v té době došlo na zmíněných odborech k personálním změnám a k následnému ovládnutí úřadem říšského protektora.²³⁾

Von Gottbergovo jmenování však vyvolalo kompetenční i osobní spory. Proti jeho jmenování se postavil říšský ministr zemědělství Darré, který v tomto kroku spatřoval, ne nedůvodně, posilování moci SS na úkor rezortu ministerstva zemědělství.²⁴⁾ Ráz osobního sporu dostalo jeho jmenování hlavně v souvislosti s rozdílnými pohledy von Neuratha a Franka.

Von Neurath chtěl vést a realizovat osídlovací politiku „skupinou výživa a zemědělství“ při svém úřadu, K. H. Frank prosazoval zájmy RuSHA SS.

Von Gottbergovým nástupem došlo v IX. odboru k rozsáhlému propouštění a zatýkání českých zaměstnanců. Na jejich místo nastoupili příslušníci SS, SD a pracovníci RuSHA. Von Gottberg vypracoval návrhy pro novou organizaci, kde byly upraveny kompetence úřadů ve prospěch nacistů. Změny narazily na odpor říšského protektora von Neuratha podporovaného říšským ministerstvem zemědělství a prokázaly tak nepřipravenost RuSHA a spřízněných organizací SS na podobné vměšování do kompetencí českých ministerstev. Von Gottberg se musel spokojit s existujícími kompetencemi a prostředky.

Von Neurath nakonec na krátkou dobu promluvil do obsazení komisařského vedoucího. Von Gottberg byl odvolán a na jeho místo byl jmenován vedoucí skupiny pro výživu a zemědělství při úřadu říšského protektora Theodor Gross, který byl v té době zároveň předsedou Deutscher Reichsverein für Volkspflege und Siedlerhilfe (Německého říšského spolku pro péči o národ a pro osídlovací výpomoc).²⁵⁾

S Grossovým jmenováním se ovšem K. H. Frank a RuSHA SS nesmířili. Na podzim roku 1940 se jak K. H. Frank, tak i Brigadeführer SS Otto Hofmann z RuSHA vyslovili pro Grossovo odvolání. Jako nový vedoucí byl navržen a posléze, po nástupu R. Heydricha, i prosazen Hauptsturmführer SS Ing. Ferdinand Fischer. Na místo komisařského vedoucího IX. odboru (Der kommissarische Leiter) nastoupil dne 14. listopadu 1941 a v čele zůstal i po obnovení BA.²⁶⁾

Heydrich po svém nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora vytyčil vedle politické úlohy jako hlavní úkol BA cíle osídlovací. Mělo dojít k rozrušení jednotného etnického celku českého národa násilným vytvořením německých jazykových ostrovů v nejhustěji zalidněných částech protektorátu, čímž mělo dojít ke zlomení odporu českého lidu. Heydrich prosadil rozšíření působnosti BA

o úkoly, jež byly svěřeny do pravomoci říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskomissar für die Festigung deutschen Volkstums – RKFDV) Himmlera a úřad podřídil vyššímu veliteli SS a policie při Úřadu říšského protektora.

Vznik Böhmischem-Mährische Landgesellschaft

– Českomoravské zemědělské společnosti

Jako specifická pobočka berlínské DAG měla na území Protektorátu Čechy a Morava fungovat Českomoravská zemědělská společnost – Böhmischem-Mährische Landgesellschaft (dále jen BMLG). Poměrně neutrální název byl záměrně zvolen k zastření skutečných zájmů, jež měla tato organizace plnit. V této souvislosti nepřekvapí datum založení BMLG dne 24. dubna roku 1942, jež se shodovalo s datem znovuoobnovení BA. Shodná byla i adresa sídla BMLG v Praze II, Smečky 30. Činnost obou organizací doplněná o spolupráci s „Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren“ (Hospodářská skupina německých osídlenců) (dále jen WRDSBM) a dalšími drobnými zájmovými organizacemi jako byly např. Verband der Land- und Forstwirtschaft für Böhmen und Mähren (Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu 1942–1945), Deutsche Bodenverkehrsgesellschaft či Stiftung zur Förderung und Unterstützung von Siedlern in den Ländern Böhmen und Mähren (Nadání k podpoře kolonistů v Čechách a na Moravě) byla víceméně těsně provázána. Uvedené organizace navzájem tvořily řetězec, ve kterém zjednodušeně BA připadala funkce konfiskátora nemovitého majetku, jako jedinému formálně k tomu oprávněnému úřadu, BMLG převzal zabraný majetek do zatímní správy a připravil jej (např. vybavením živým i mrtvým inventářem) pro německé kolonisty a WRDSBM se stal zájmovou organizací osídlenců, jimž byla půda přidělena do vlastní režie.²⁷⁾

Na první valné hromadě BMLG, tehdy ještě akciové společnosti s kmenovým jménem pouhých 20 000 RM, konané rovněž 24. dubna 1942, byl zvolen jednatelem BMLG dr. Heinz Aengenheister, jinak člen představenstva DAG v Berlíně. Prokuristou a stálým zástupcem Aengenheistera se stal dipl. agronom Eugen Mangold. Druhá valná hromada, která se sešla 23. září 1942, zvolila šestičlennou dozorčí radu s K. H. Frankem jako předsedou. Bylo na ní usneseno, že společnost bude navenek vystupovat samostatně, ve skutečnosti však bude jednou z poboček DAG v Berlíně. Tím se BMLG stala vlastně přímým nástrojem říšského komisaře pro upevnění německví, stejně jako jím byl i protektorátní BA a po celou dobu svého fungování BMLG úzce spolupracovala s osídlovacím štábem (Ansiedlungsstab) hlavního rasového a osídlovacího štábu (Rasse- und Siedlungshauptamt) SS v Berlíně (RuSHA).

Vnitřní organizace během tří let činnosti prošla několika změnami. Podle prvního organizačního plánu z 1. července 1942 se ústředí dělilo na oddělení E – mající v popisu činnosti provádění úkolů pro říšskou brannou moc (vedl jej sám Mangold), dále oddělení S – pro zvláštní úkoly, oddělení stavební a oddělení pro věci osobní i správní – toto oddělení mělo na starosti také agendu finanční, bilanční a revizní. Již tehdy se počítalo se zřizováním dalších oddělení, především země-

dělského. Rozsah působnosti byl zpočátku malý, vztahoval se na pomoc při vyklizování oblastí pro vojenská cvičiště. Poté byl vytvořen osídlovací obvod (Verfahrensgebiet) Košátky, který zpravoval odbor BMLG ve Vinci s jemu přidělenou kanceláří pro správu zabraných statků (původně v Košátkách, později v Kropáčově Vrutici), vrchní hospodářskou správou v Bezně a stavební správou v Katusicích. Postupně však byly zřízeny další osídlovací obvody v Olomouci, Brně, Českých Budějovicích. Ty se z praktických důvodů dělily na menší správní celky (tzv. Beratungsbezirk a Wirtschaftsberatungsstelle). Pobočka Praha-sever jich měla 15 (A–O),²⁸⁾ brněnská 8, olomoucká 6 a budějovická, nejmenší z nich, měla pouze jeden správní celek.

Jak rychle rozvíjela BMLG svou činnost, ukazuje další organizační plán z 15. dubna 1943. Rok po založení měla společnost již poměrně propracovanou organizační síť:

- I. Ústředí: oddělení osídlovací, zemědělské, stavební, živnostenské, osobní a správní, finanční a revizní, ústřední účtárna.
- II. Pobočka Praha-sever se sídlem ve Vinci: 1. vrchní stavební správa Mělník, stavební správa Katusice, Nebužely, Bořanovice, Veltrusy, Roudnice nad Labem; 2. hospodářská správa: A – Košátky, B – Horní Cetno, C – Valovice, D – Řepín, E – Jenišovice, F – Byšice, G – Matějovice, H – Pakoměřice, J – Budihostice.
- III. Pobočka České Budějovice se sídlem v Poříčí: hospodářská správa: A – Holubov, B – Dubné.
- IV. Pobočka Brno se sídlem v Žabčicích: 1. stavební správa: Ivančice, Mikulovice; 2. hospodářská správa: A – Vranovice, B – Židlochovice, C – Žatčany, D – Bratčice, E – Ivančice, F – Čermákovice, G – Věmyslice, H – Vinná.
- V. Pobočka Olomouc se sídlem ve Skrbní: 1. stavební správa: Bohuňovice, Vrbátky; 2. hospodářská správa: A – Příkazy, B není, C – Cholína, D – Střelice, E – Vrbátky, F – Bystřice Velká, G – Bedihošť, H – Tovačov.

Propojení Bodenamtu a Böhmisch-Mährische Landgesellschaft při germanizaci půdy v protektorátu

Činnost nacisty kontrolovaného BA se zpočátku zaměřovala na hospodářský dozor nad protektorátním a nově Němci zabíraným pozemkovým majetkem.²⁹⁾ BA tedy disponoval se zbytky zabraného majetku po někdejší české pozemkové reformě (půdou ve vlastnictví bývalého Pozemkového úřadu a půdou nepřídělenou), provozy ve vlastnictví státu, nemovitostmi v tzv. nepřátelském nebo protistátním vlastnictví, pozemky kdysi židovskými a provozy, které z důvodu špatného obhospodařování nebo porušení předpisů o výživě obyvatelstva byly převzaty do nucené správy.³⁰⁾

Řada zásahů nacistických protektorátních orgánů do pozemkové držby v Čechách a na Moravě a jejich počáteční legitimita byla umožněna nejen využíváním úřadů české státní správy, ale i zákony a opatřeními přijatými již v době fungování první a druhé republiky, jež měly československým vládám umožnit zásahy do

soukromé držby v souvislosti s potřebami obrany státu, případně hospodářské obnovy okleštěného státu. Prvotně české normy zastíraly skutečné, protičeské a germanizační cíle, které nacistické protektorátní úřady sledovaly.

Jako zástěrka mělo sloužit i zdůvodňování změn v pozemkové držbě jako odčinění křivd prvorepublikové pozemkové reformy, případně nacisté zásahy odůvodňovali zřeteli trestně-hospodářskými.

První zákonnou normou využívanou BA k záborům české půdy byl zákon č. 63 Sb. z. a n. z r. 1935 o vyvlastnění k účelům obrany státu. Zákon umožňoval v dalekosáhlé míře vyvlastnění nemovitostí za mobilizace a ve válce. Mimo to dovoloval vyvlastnění k účelům budování opevnění a jiných vojenských staveb, k vybudování podniků důležitých pro obranu státu a v dalších případech, jež měla určit vláda. Nařízením říšského protektora ze dne 11. dubna 1940 byl obsah tohoto zákona recipován ve prospěch Německé říše v rámci převzaté ochrany nad Protektorátem Čechy a Morava.³¹⁾

Návrh na použití zákona ve prospěch říše byl přiznán všem říšským orgánům a vládě protektorátu byla ponechána výše zmíněná možnost použít zákona ve zvláštních případech. Výslovně bylo stanoveno, že říšský protektor může vyloučit opravné prostředky proti vyvlastňovacím výměrům.³²⁾ Nařízením říšského protektora ze dne 23. července 1942 doplnilo ustanovení o vyvlastnění v tom smyslu, že připustilo zkrácené vyvlastňovací řízení odloučením vyvlastňovacího výměru od rozhodnutí o odškodnění a možnost vydat jednotný vyvlastňovací výměr pro celé katastrální území jedné nebo i více obcí. Tak byla umožněna rychlá likvidace celých vsí, městeček i měst.

Nacisté využili zákona k budování vojenských cvičišť i jiných válečně důležitých zařízení v ryze českých krajích. Vojenská cvičiště neměla být zřizována pouze pro obranu říše, nýbrž podle plánu, který byl schválen již v létě 1939, posloužila jako záminka pro vyvlastnění zákonnou cestou. Nacistické vojenské úřady nejprve přistoupily k rozšiřování stávajících vojenských cvičišť, zřízených československou brannou mocí v prostoru Milovic a Vyškova. Zakrátko bylo však přistoupeno i k budování nového vojenského prostoru pro zbraně SS jihovýchodně od Prahy. Plány ke zřízení vojenského prostoru pro zbraně SS v prostoru Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska byly předloženy již v létě roku 1939, k realizaci však došlo teprve po zřízení BA.

S majitelem nemovitosti ve vytyčeném území byla sepsána „dobrovolná“ smlouva o odprodeji jeho majetku i živého a mrtvého inventáře podle ocenění taxačního oddělení BA na základě směrnic jednotných pro celou Německou říši. Zaměstnanci tohoto oddělení nebyli ve službách ministerstva zemědělství, později BA, který jediný mohl provést vyvlastnění, nýbrž byli jmenováni a placeni DAG, potažmo BMLG. Vojenská cvičiště neměla být zřizována pouze na obranu říše. Po pěti letech měly vojenské orgány prostory vyklidit a do vyprázdněných oblastí se měli nastěhovat němečtí osídlenci z východní, jihovýchodní a jižní Evropy i ze „staré říše“.³³⁾ To byl i hlavní důvod, proč byla cvičiště umístěna v ryze českých krajích s poměrně značnou hustotou obyvatelstva.³⁴⁾

Druhou cestu, používanou BA k získávání pozemků, bylo uvalení vnučených správ. V tomto případě nacisté zneužili některých vládních nařízení, vydaných v souvislosti s pozemkovou reformou, nařízení vnučených na protektorátní vládě a říšských zákonů, jejichž platnost byla rozšířena na území protektorátu. Vnučených správ bylo užito při arizaci židovských majetků, získávání majetků lidí vězněných a odsouzených a například i majetků lidí, kteří na vlastněné půdě nehospořovali ve vlastní režii. Okupační správa prostřednictvím BA připravovala a z části i uskutečnila četné zásahy do pozemkové držby českých vlastníků v cílených oblastech, v Čechách na Mělnicku a Českobudějovicku, na Moravě v okolí Olomouce, Prostějova, Moravského Krumlova a Židlochovic, kde mělo být následně provedeno německé dosídlení.

Nacistické úřady používaly k dosažení vnučeného správce řadu uměle vykonstruovaných záminek, jako bylo špatné hospodaření, zásobovací přestupky, vyprovokovaná udání či politické delikty. Vnučené správy zemědělských podniků končily formou exekuční dražby a jelikož vnučené správy zřizované z příkazu BA podléhaly pravomocí německých úřadů a soudů, staly se takto zabavené majetky podle říšského osídlovacího zákona (Reichssiedlungsgesetz) z 11. srpna 1919 a jeho pozdějších doplňků vlastnictvím Německé osídlovací společnosti, respektive její pobočky v protektorátu Českomoravské zemědělské společnosti (Böhmisch-Mährische Landgesellschaft), která je následně přidělila novým uchazečům z řad německých přesídlenců.³⁵⁾

Problém osídlování a kolonizace byl v Německu právně řešen nejen zmiňovaným říšským osídlovacím zákonem, ale 14. července 1933 se k němu připojil i zákon o „vytváření nového německého selského stavu“ (*Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums*), pro nějž hlavní osídlovací prostory měly být získány především agresí mimo hranice Německa.³⁶⁾

Objekty postupované BA zůstávaly v zatímní správě BMLG zpravidla po dobu jednoho až dvou let. Společnost v rámci svých úkolů prováděla četné úpravy budov a výstavbu nových, obstarávala nákup nářadí, hospodářských strojů, dobytka, osiva a umělých hnojiv, opatřovala pro kolonisty nábytek a živnostenské zařízení, proplácela účty řemeslníkům, stavitelům, elektrárnám a jiným dodavatelům, uzavírala pojištění (požární, úrazové, proti vloupání a povinné ručení) a platila i daně a předepsané veřejné dávky z nemovitostí.

Hospodářské podniky určené pro přesídlence byly většinou ponechány v dosavadním rozsahu. Někde došlo k výměně parcel za účelem zaokrouhlení pozemků (arondace) mezi kolonisty, příp. i mezi zatím nevysídlenými sedláky, nebo ke scelování vlastních usedlostí a vytváření větších celků podle nacistických zásad o rentabilitě a největším možném výnosu.³⁷⁾

BMLG se povětšinou snažila přiřadit novým německým osídlencům pozemky o podobné či větší rozloze pozemků vlastněných v jejich původní vlasti.³⁸⁾ Průměrná rozloha přerozdělovaných hospodářských podniků se na Mělnicku pohybovala okolo 20 ha, což korespondovalo s nacistickou myšlenkou středně velkého hospodářského podniku, který „může dobře uživit rasově plnohodnotného Němce

s jeho rodinou“ s tím, že ještě zůstanou přebytky pro nezemědělské obyvatelstvo (odtud označení Reichsnährstand). Každému držiteli selského hospodářství byly přesně stanoveny dodávkové povinnosti.

Ve své původní rozloze byly zpravidla ponechávány i velkostatky či větší statky. Proměňovaly se na tzv. velkopodniky (Grossbetriebe) a opěrné statky (Stützpunktbetriebe), které měly jednak sloužit za vzor ostatním řadovým statkům, jednak jim měly vypomáhat v předepsaném plnění zemědělských úkolů, především půjčováním hospodářských strojů, výpomocemi v sadbě apod.³⁹⁾

Na zabraných objektech, ať obytných nebo hospodářských, docházelo k rozmanitým adaptačním pracím, někde i k novostavbám. Byly vypracovány návrhy a plány na jednotné typy obytných budov, sýpek, seníků, kravinů, vepřinů aj. Tyto práce prováděly místní stavitelské firmy pod vedením a za dozoru složek BMLG. Že tyto práce, často zbytečné a nákladné, narážely v době válečného nedostatku materiálu na potíže materiálové i personální, nepřekvapuje. Společnost je překonávala všemi možnými prostředky. Vymáhala přednostní práva při náboru pracovních sil, dosahovala častých výjimek ze zákazu staveb a do hospodářství i domácností kolonistů bylo distribuováno rozličné zařízení po Židech stejně jako po Čechách vystěhovaných z oblastí vojenských cvičišť nebo nacistickou správou potrestaných. Stačí připomenout tzv. akci Benešov-Neveklov nebo mrtvý inventář odvláčený z Lidic, který byl přesídlencům nabídnut ke koupi za nízkou cenu.

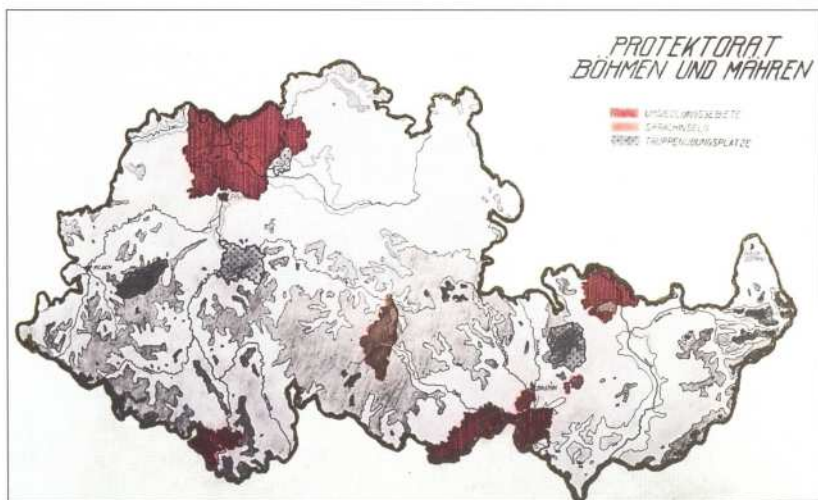
Konfiskované objekty i živý a mrtvý inventář byly podle jednotných zásad platných pro celou říši velmi přesně oceněny. Kupní ceny měly být propláceny peněžními ústavy v blízkém okolí, ale jen zřídka docházelo k jejich zaplacení. Pro tyto transakce byla zřízena u vybraných peněžních ústavů zvláštní konta, na která příslušné částky uvolňovala buď DAG nebo přímo říšský komisař pro upevnění německví. V tomto bodě se závislost BMLG na říšských institucích projevovala nejzřetelněji.

Böhmisch-Mährische Landgesellschaft

a proces germanizace půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku

Oblast mezi Mělníkem a Mladou Boleslaví se svou exponovanou polohou mezi německou jazykovou oblastí a Prahou velice brzy dostala do pozornosti představitelů nacistické moci. Již začátkem roku 1940 uvažovali nacističtí představitelé na návrh pražského oberlandráta von Wattera o vytvoření souvislého německého kolonizačního pásu, který by spojil Prahu s „Reichsgau Sudetenland“.

Brzy se v souvislosti s dočasným usazením besarabských Němců z hornorakouské župy v prostorách poskytnutých českobudějovickým a tábořským oberlandrátem v říjnu 1940 objevila myšlenka získat pro kolonizační účely v protektorátu přesídlence z východní a jihovýchodní Evropy. V dopise Úřadu říšského protektora z 11. října 1940 adresovaného oberlandrátem v Českých Budějovicích a Táboře se spekulovalo nad možným využitím přesídlenců v protektorátu.⁴⁰⁾ Podporu této myšlenky zakrátko vyjádřili další představitelé nacistické státní správy a samosprávy. V prosinci roku 1940 oficiálně požádal K. H. Frank říšského komisaře

Mapa protektorátu s vyznačením plánovaných osidlovacích oblastí a vojenských oblastí.
 Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Pohled na Košátky (kol. r. 1942).
 Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

pro upevnění německví H. Himmlera o pokusné usídlení německých přesídlenců v protektorátu. Dle zpráv říšského komisariátu pro upevňování německého národního živlu však započalo usazování přesídlenců v protektorátu až 10. září 1941.⁴¹⁾

K důležité korekci muselo ze strany plánovačů kolonizace dojít, i pokud jde o způsoby osídlování. Z počátku bylo nacisty zamýšleno osídlení v linii mezi Mladou Boleslaví a Prahou za využití zbytkových, státních a židovských statků o rozloze kolem 3000 ha. Vytvořeno mělo být pět uzavřených německých kolonií. Původní plán tzv. uzavřeného osídlování (geschlossene Ansiedlung) musel od druhé poloviny roku 1941 vzhledem k omezením vyplývajícím z válečného hospodářství a ze zákazu většiny stavebních prací ustoupit plánu tzv. rozptýleného osídlování (Streusiedlung). Plán spočíval v usazení vždy jen několika málo německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách. Tyto rodiny měly vytvořit určitý zárodek pozdějšího rozšíření německé národnosti. Pro děti německých rolníků měly být budovány školy a mateřské školy. Do nich měly přicházet německé učitelky a němečtí učitelé se svými rodinami. V takto strukturovaných vesnicích se organizátoři kolonizace snažili dosadit Němce i do vedení obce. Německé vedení obce se mělo stát předpokladem k tomu, aby mohlo dojít k dosazení německých lidí i do ostatních sektorů veřejného života (pošta, železnice, četnictvo, lékaři, porodní báby). Pak měli následovat němečtí živnostníci (když ne v jednotlivých obcích, tak alespoň v každé větší obci). Tím měly být rozšířeny možnosti agitačního působení na osoby neněmecké národnosti, z nichž ony vhodné měly být poněmčeny. Privilegované postavení novoosídlenců v postižených obcích mělo zapůsobit jako stimul k přestupu k německé národnosti.⁴²⁾ Popsaného plánu osídlovacích akcí se držela nejen pobočka Praha-sever, nýbrž i všechny ostatní pobočky BMLG.

Aplikaci téměř všech nastíněných prostředků získávání půdy můžeme sledovat v prostoru mezi Mělníkem a Mladou Boleslaví. Základem uvažovaného osídlovacího prostoru se stalo vojenské cvičiště v Milovicích, které bylo systematicky rozšiřováno již za von Neuratha, kdy bylo konfiskováno na 6700 ha půdy a do 1. listopadu 1940 odsud bylo vysídleno 2340 obyvatel.⁴³⁾

Další z cest používaných k získávání domů a pozemků bylo uvalení vnučených správ. Těch bylo nejprve užito při arizaci židovských majetků a nejinak tomu bylo i zde. Košátky, které daly prvotnímu osídlovacímu projektu i své jméno, byly sídlem velkostatku. Košátecký velkostatek se zámkem a s přilehlými hospodářskými objekty se stal v dražbě roku 1938 majetkem židovské rodiny Weissů. Krátce na to, 27. července 1939, byla nad celým areálem zřízena vnučená správa.⁴⁴⁾ Součástí velkostatku byla i škola, ve které byla zrušena česká výuka a pro děti německých přesídlenců zavedena výuka německá. Budovy zámku BMLG posloužily jako skladiště zabaveného majetku a zejména jako prvotní tábor pro přesídlené etnické Němce. Domy č.p. 4, 5 a 9, jež přináležely k velkostatku, a dům č.p. 17 byly následně přiděleny přesídlencům, které bychom mohli zařadit do „sektoru služeb“.⁴⁵⁾ Do č.p. 4, což byla školní budova, byl dosazen učitel Emil Knauer z Dobružky, v č.p. 5 se usadil od 15. 12. 1941 kolář Rudolf Büber z Besarábie, v domě č.p. 9, vedeném jako restaurace, se rovněž od 15. 12. 1941 objevil jako majitel hos-

tinský Emil Krause pocházející také z Besarábie (k oběma domům navíc přináležely 4 ha půdy). K témuž datu jako předchozí dva objekty převzal dům č.p. 17 truhlář Traugot Aldinger, rovněž z Besarábie.⁴⁶⁾

Za příkladem uvalení vnucené správy na majetky lidí vězněných a odsouzených nemusíme daleko od Košátek. V obci Velké a Malé Slivno k záboru vybraných majetků výrazně pomohly události spojené s činností udavače gestapa Ivana Toviněnka. Na podkladě jeho udání bylo zatčeno 37 lidí, z nichž byli čtyři popraveni. BMLG ve spolupráci s BA využila této situace k uvalení dalších vnucených správ na statky zatčených.

Valná většina vnucených správ byla však uvalena na majetky lidí, kteří na vlastněné půdě nehospoďarili ve vlastní režii. Jak probíhal takovýto zábor v praxi nám pomáhají osvětlit dochované zápisy v obecních a školních kronikách. Jednou z obcí, kde se nám dochovaly zápisy popisující průběh nacistických záborových akcí, je Jizerní Vtelno (něm. Iser-Wtelno), ležící v okrese Mladá Boleslav. Jizerní Vtelno patřilo podle správního dělení BMLG do správního okrsku (Beratungsbezirk) B. Obec v roce 1940 měla 675 obyvatel a 70 zemědělských hospodářství, z nichž přináleželo 61,5 % (43 hospodářství) do velikostní skupiny do 2 ha, 11,4 % (8) do skupiny v rozmezí 2–5 ha, 14,3 % (10) do skupiny 5–20 ha, poměrně velký počet 11,4 % (8) přináleželo do skupiny 20–100 ha. Rozlohu nad 100 ha mělo pouze jedno hospodářství, tedy přibližně 1 %.⁴⁷⁾ Podle redukovaných plánů rozptýleného osídlování byly pro německou „selskou kolonizaci“ zvoleny statky č.p. 14 o rozloze 14 ha, č.p. 21 o rozloze 23,42 ha, č.p. 26 s přibližně 13,97 ha, č.p. 29 s 19,21 ha, č.p. 33 s 25,16 ha a pozemky č.p. 19 o celkové rozloze 10 ha.⁴⁸⁾

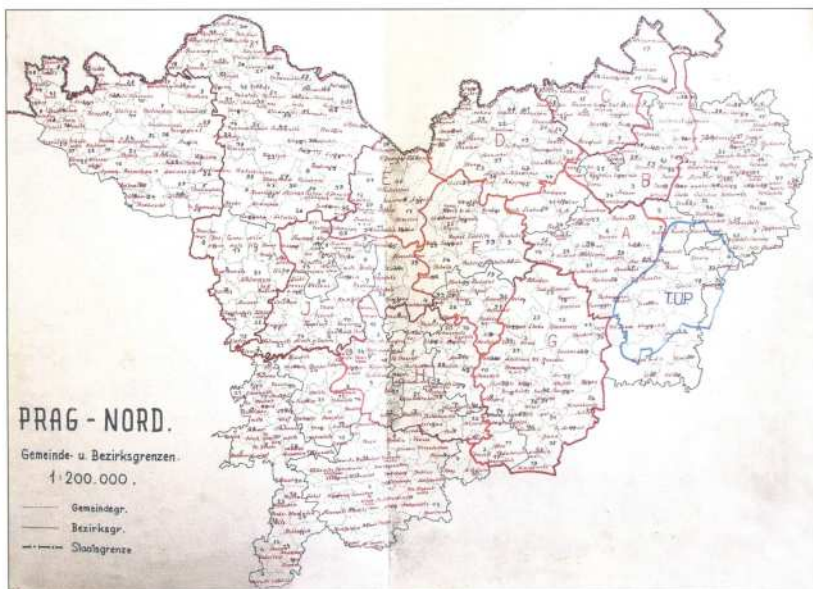
Nechme však již promluvit autentický jazyk obecního kronikáře: „V roce 1942 přede žněmi občas přijelo do naší obce auto s civilními Němci, kteří chodili prohlížet hospodářství (statky a chalupy), které byly pronajaté a nebyly vlastním majitelem obhospodařované. Na obecním úřadě se informovali, jak velké to neb ono hospodářství je a komu náleží. Hned po žních přišli s vypracovanými plány pro zabránění těchto usedlostí pro jejich soukmenovce, Besarabské Němce. Obsadili usedlosti č.p. 14, 21, 26, 33 a pozemky od č.p. 19. (V) č.p. 14 byla majitelka pí. Anna Hyblová se synem Václavem. Pozemky měli pronajaté jednotlivcům a v chalupě bydleli. Paní (byla) stará a syn Václav neduživý, hrbatý. Dostali výpověď a za tři dny se vystěhovali. Šměli si vzít pouze nábytek a zásoby. Odstěhovali se k příbuzným do hostince č.p. 34 k p. Jos. Kučerovi. V č.p. 21 byli toho času majiteli Václav a Marie Milerovi (Millerovi, pozn. M.H.), tajemník u ministerstva zemědělství v Praze. Ve statku bydleli nájemníci, dělníci dostali výpověď na tři týdny, aby se vystěhovali. Pole byly pronajaty též jednotlivcům v obci. V č.p. 33 byli toho času majiteli Ing. Karel Červinka a jeho sestra Milada Sobotková. Ing. Karel Červinka byl úředník u zemědělské rady v Praze, pí. Sobotková vedla autoškolu v Praze. Ve statku v přízemí byli nájemníci a v poschodí si vydržovali pro sebe byty. Na rozkaz Němců museli statek uvolnit do týdne. V č.p. 26 byl majitel JUDr. Jan Šnýdr (rodák z Jiz. Vtelna), advokát v Nové Pace. V chalupě bydleli (jako) nájemníci též dělníci, pole byla pronajata přes 50 let (majetek v rodině dědičný). Ode všech

těchto živností byly pozemky pronajaté většinou menším rolníkům a některé stodoly k užívání. Pozemky od č.p. 19, jeýmiž majiteli byli Antonín a Marie Hybněroví, rolníci z Pětikozel. Chalupu č.p. 19 koupil v r. 1935 p. Rudolf Sajdl. V srpnu již bylo po žních. Němci zavolali všechny nájemce ode všech živností do čísel 14 a 33, kde měli připravené stoly a sesle. Připravené vypracované plány katastrálních pozemků ode všech živností. Každý kousek parcel na mapě byl označen barvou, ku které usedlosti patří. Každá usedlost byla označena svou barvou tak, že bylo viděti, ku které usedlosti to neb ono pole patří. Jednotlivým nájemcům byl vypracován protokol, co sklídl a co ještě na poli má ke sklizení. Co kdo měl ještě na poli, dostal peněžitou náhradu moc malou. Kdo měl sklizenou úrodu, musel dáti slámu, suchou pici i hnůj, vozy, dobytek a stroje, též proti malé náhradě. Na příklad za 32 arů na poli pěkné cukrovky bylo zapláceno 1133 korun, v obnosu tom bylo započítáno ½ roční pachtovné z 32 arů polí a 34 arů louky.⁴⁹⁾

Z materiálů BMLG a záznamů v kronice vysvítá, že ke zmíněným hospodářstvím přibýly do záboru i statky č.p. 29, který byl v majetku Josefa a Jaroslavy Charvátových, o rozloze přibližně 19,21 ha, a statek č.p. 13 majitele Františka Paška o rozloze 30 ha.⁵⁰⁾ BMLG provedla drobné korekce i v rozloze ke statkům příslušejícím pozemkům.⁵¹⁾ Statky byly nakonec vybaveny chybějícím materiálem a následně do nich byly nastěhovány rodiny přesídlenců z řad etnických Němců. Jak dodává kronikář: „Do těchto statků se nastěhovali tito „Němci Besarabci“: do č.p. 14 Richard Ast, do č.p. 21 Josef Kypř (Josef Kipper, pozn. M.H.), do č.p. 26 N. Stach, tento po jednom roce odstěhoval se na Moravu pro neshodu s Kypřem. Po Stachovi přišel Karel Adam (Daniel Adam, pozn. M.H.), který byl zedník a měl 4 děti, které byly postrachem pro svou surovost (stáří od 4–10 let), do č.p. 33 Friedrich Ast.⁵²⁾

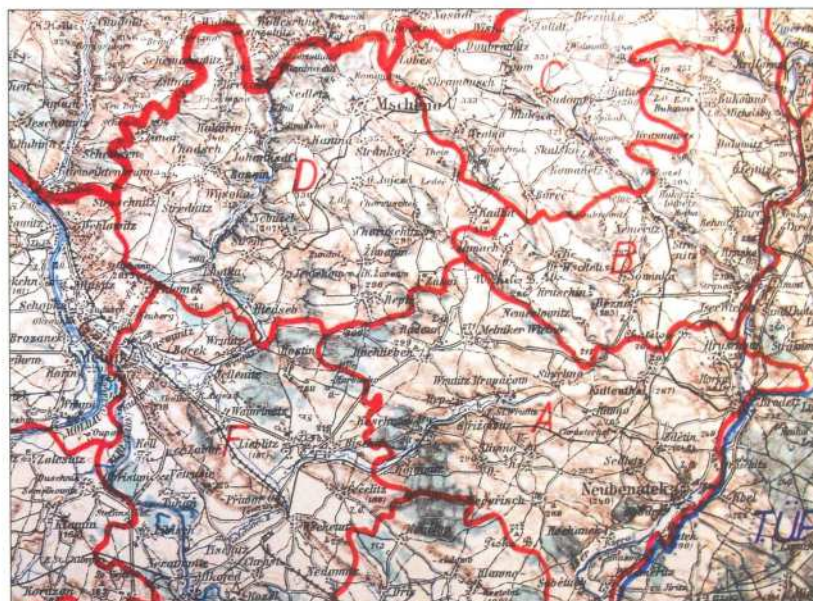
Podle archivních pramenů BMLG převzal Richard Ast statek dne 14. 8. 1942 (hospodářem ve vlastní režii se oficiálně stal stejně jako ostatní němečtí přesídlenci k 1. 1. 1944). Josef Kipper převzal statek č.p. 21 dne 1. 9. 1942, u Daniela Adama je uveden den převzetí statku č.p. 26 dne 1. 9. 1942. Friedrich Ast převzal své hospodářství č.p. 33 shodně jako jeho příbuzný dne 14. 8. 1942. Poslední převzal „svůj“ statek č.p. 29 Josef Ast (měl již jeden statek ve Skalsku) a to 1. března 1944. Astové a Kipper byly původem z Bukoviny, Daniel Adam pocházel z Dobružky.⁵³⁾

Obdobný postup nacistů při záborech zemědělských hospodářství potvrzují i zaznamenané události v nedalekém Velkém Újezdu, ležícím již v okrese Mělník: „V polovině roku 1942 se začali na Mělnicku usazovat vysídlení Němci z rumunské Besarábie. Těmto německým rolníkům, kterým se říkalo podle země svého původu Besarábci, byly přidělovány selské statky, na nichž se z různých důvodů nehospodařilo (...) Ve velkém Újezdě získali statky č.p. 13 a č.p. 32.⁵⁴⁾ Jen krátce k obci Velký Újezd (něm. Gross Aujest). Obec měla k roku 1940 celkem 488 stálých obyvatel, přičemž máme informace pouze o dvou zdejších obyvatelích německé národnosti.⁵⁵⁾ K roku 1930 se zde nacházelo 84 zemědělských hospodářství, které byly co do rozlohy rozděleny následujícím způsobem: do 2 ha rozlohy zde hospodařilo 22,7 % (celkem 26 podniků), v rozmezí 2–5 ha – 34,4 % (29), v rozmezí 5 až 20 ha – 32,2 % (27) a nakonec v rozmezí 20–100 ha to bylo 10,7 % (9).⁵⁶⁾ Ve

Mapka osídlovací oblasti Praha-sever s vyznačenými správními obvody.

Pramen: NA Praha, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98

Mapka správních okrsků A a B.

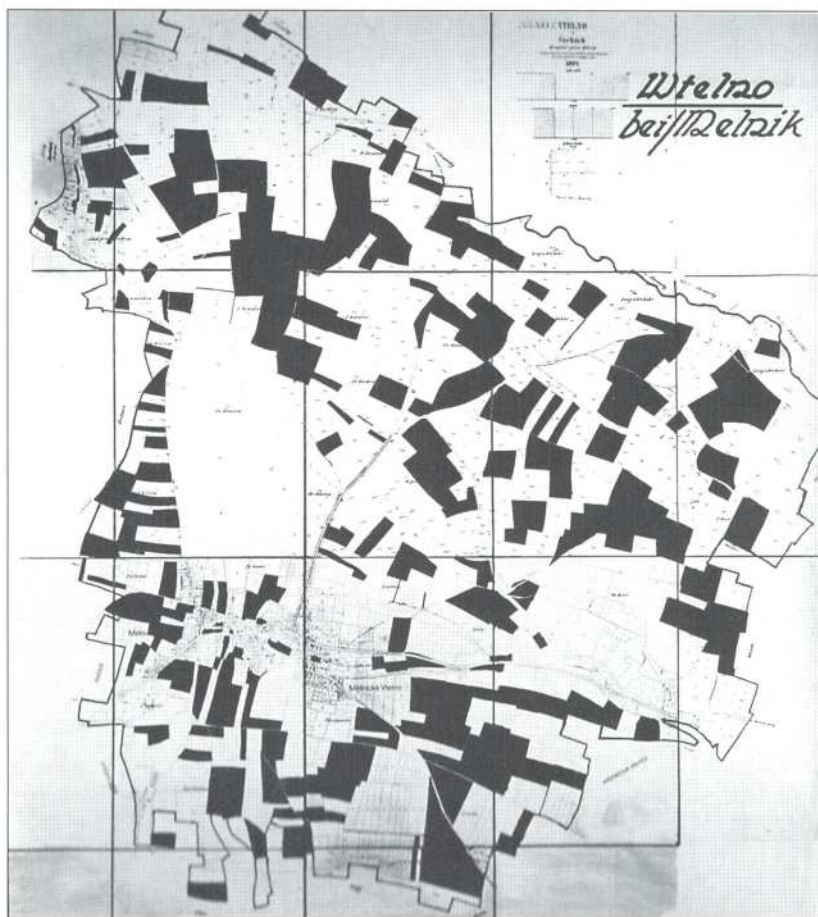
Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Velkém Újezdu, zařazeném do správního okrsku A, si nacisté vybrali statky o rozloze 40,57 ha (č.p. 32) a 33,18 ha (č.p. 13), tedy v nejvyšší velikostní kategorii.⁵⁷⁾ „Zabírání statku č.p. 32 začalo dne 18. června 1942, kdy dostal jeho majitel Josef Kasa ml. úřední nařízení, aby se s rodinou vystěhoval ze svého hospodářství do 6. července. Kasovi se stěhováním začali dne 1. července. Několik vozů s nábytkem a topivem si rodina uschovala u několika známých ve V. Újezdě, ve škole a také u známého v Chorušicích. Část věcí si také mohli uskladnit na moučné komoře v obytné budově statku. Měli nařízeno, aby se nastěhovali do výměnku svého bývalého statku. V hospodářských staveních svého bývalého statku měli k dispozici uheľník, sklep a také chlévky pro kozu a prase.“⁵⁸⁾

Statek byl přidělen 38letému Danielu Adamovi, který se do Velkého Újezdu přestěhoval se svou ženou, 15letou dcerou, dvouměsíčním chlapcem, s tchánem a tchýní. Statek rodina převzala 24. 9. 1942, do vlastní režie jim byl předán k l. 1. 1944.⁵⁹⁾ „Dne 24. září převzal Adam od nájemců zpět pole. Každý z nich mu musel odevzdat buď 2 jalovice nebo 1 krávu. Větší nájemci museli předat také koně. Nájemci Hypšovi z č.p. 36 předali Adamovi dvě jalovice. Přišli si ji vybrat do jejich chléva tři Němci. U bývalých nájemců si údajně vybírali ty nejlepší kusy a sami určovali jejich cenu. Přebíraný dobytek oceňoval německý zvěrolékař. Jeho odhady však byly rozporuplné. Panu Lajnerovi (...) odhadl pár koní s postrojem, které předával Besarábci v č.p. 13, na 30 000 Korun. Panu Luňákovi ocenil jednoho koně s postrojem na 3800 K. Bývalí nájemci polí statku č.p. 32 museli Besarábci Adamovi odvést při předání polí také obilí, slámu, seno a dokonce i hnůj. Za půl dne měl zadarmo (za dobytek nezaplatili) plný chlév a maštal a z poloviny zaplněnou stodolu senem a slámou.“⁶⁰⁾

Statek č.p. 13 dne 24. 9. 1942 obdržel Johann Ritter se ženou, původem etnickí Němci z Dobruďe. „Od nájemců převzal pole i dobytek a původním majitelům, vdově s dětmi po sedlákovi Dvořákovi, byl přidělen náhradní byt v malém hospodářství.“⁶¹⁾

Za posledním příkladem nacistických postupů při zabavování majetků se přesuneme západněji do obce Bezno, které je svou rozlohou a počtem obyvatel největší ze zde představených lokalit. V roce 1930 zde bylo evidováno 990 obyvatel, z nichž se k německé národnosti hlásilo pouze 5 obyvatel, tedy přibližně 0,5 %. K roku 1940 mělo Bezno již 1058 obyvatel. K roku 1930 se zde nacházelo 154 zemědělských podniků, k nejnižší kategorii do 2 ha přináležela nadpoloviční většina 56,6 % (celkem 87 podniků). Dalších 23,3 % (36) patřilo do kategorie 2–5 ha, 16,9 % (26) do kategorie 5–20 ha. Ve velikostních skupinách 20–100 ha a nad 100 ha přináleželo jen nepatrné procento podniků, v prvním případě 1,9 % (3) a v druhém 1,3 % (1).⁶²⁾ BMLG zařadila Bezno stejně jako Jizerní Vtelno do svého správního okrsku B. Ve spolupráci s BA si BMLG zde ke svým germanizačním plánům vybrala hospodářství č.p. 11 o rozloze 39,38 ha, č.p. 48 s 15,61 ha, č.p. 52 s 16,19, č.p. 59 s 19,99 ha, č.p. 61/145 s 28,20 ha a č.p. 78 s 28 ha. V neposlední řadě neunikl pozornosti BMLG bezenský velkostatek se svými 211 ha.⁶³⁾ Jednalo se tedy o 3 hospodářství z celkových 26 ve velikostní skupině 5–20 ha, všechna tři hos-

Plán Vtelna s černě vyznačenými plochami plánovaných nacistických záborů.
 Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

podářství nalézající se v roce 1930 (i podle údajů z r. 1940) ve skupině 20–100 ha a o jediné hospodářství – velkostatek s rozlohou nad 100 ha.

Na příkladu Bezna nám krom již známých podnětů k záboru z důvodů nehos-
 podaření ve vlastní režii přistupuje i další zástupný důvod – porušení hospodář-
 ských předpisů, konkrétně zatajení zemědělských zásob. V obecní kronice k tomu
 můžeme nalézt následující komentář: „Pro zatajení obilí dána pod nucenou sprá-
 vu usedlost Jos. Sedláčka č.p. 43 (pro 60 kg) a Aloise Hodovníka (pro 420 kg) (...) Statky,
 na nichž byli pachtýři dáni též pod nucenou správu. Do statku č.p. 11 při-
 šel od Biliny Em. Köhler, do č.p. 48 z Konstance v Rumunsku Jos. Kraus, do č.p.
 52 „Besarabec“ J. Ast (...), do č.p. 59. Jos. Löbel ze Sudet a do č.p. 61 z Rumunsku

Joh. Heller se ženou, roz. Kobrovou z Olomouce, tento jako první dne 23. 7. 1942. Dosavadní pachtýři jim museli „odprodati“ za nízké ceny zásoby obilí, slámy, kr-miva, dobytek, nářadí.“⁶⁴⁾

Doba příchodu a oblastí původu přesídlenců usazených v Beznu se lišily: tak v č.p. 52 usazený Ernst Ast, pocházející z Bukoviny, byl na statek uveden 3. března 1943 (do vlastní režie statek převzal k 1. 1. 1944), v č.p. 61 usazený Johann Helber z Besarábie přebral statek 3. září 1942 (do vlastní režie k 1. 1. 1944), v č.p. 11 sudetský Němec Emil Köhler převzal statek k 24. únoru 1943 (do vlastní režie k 1. 7. 1943). Poslední dva přesídlenci, oba původem z Bukoviny, v č.p. 48 Josef Kraus, usazený zde od 2. září 1942 (do vlastní režie k 1. 1. 1944), a v č.p. 59 Josef Löbel, usazený zde od 3. března 1943 (do vlastní režie k 1. 1. 1944). V neposlední řadě byl dán do správy i velkostatek Bezno jistému Fischerovi.

Pobočka BMLG Praha-sever patřila stupněm realizace plánovaných záborů k nejpokročilejším. Stručným jazykem čísel zde v červenci 1942 bylo usazeno 164 německých rodin z Besarábie a 16 rodin z jižní Bukoviny. Koncem roku 1942 bylo do správy BMLG převzato ve 171 obcích celkem 337 hospodářských podniků (z 580 plánovaných) o celkové rozloze kolem 6000 ha.⁶⁵⁾ Do jaké míry to v této době pozměnilo etnickou skladbu vesnic v osídlovací oblasti Praha-sever můžeme vidět v následující tabulce.

osídlovací oblast	počet obcí	průměrný německý podíl (v %)	podíl na obhospodařované ploše (v %)								
			5	10	15	20	25	30	40	50	60
Praha-sever	139	12,6	33	41	28	11	10	8	5	2	1

Podíl Němci držené půdy na obhospodařované ploše ve vesnicích osídlovací oblasti Praha-sever koncem roku 1942.

Pramen: NA, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Do července 1943 mělo být v prostoru pobočky Praha-sever usazeno 193 německých osídlenců z Besarábie, 396 z jižní Bukoviny a 4071 z Dobružďe. Do ledna 1944 se zde podařilo usadit celkem 5797 Němců, z nichž bylo 5075 původem z Dobružďe. Podle údajů z června roku 1944 společnost operovala s celkovým počtem 449 zemědělských podniků o celkové rozloze 14 327 ha.

Válečné porážky a blížící se spojenecké jednotky měly na činnost BMLG jen malý vliv, na svých vytyčených úkolech pracovala až do hořkého konce. Krátce před koncem války, v březnu 1945, tak BMLG vykazovala 536 zabraných zemědělských podniků o celkové výměře 18 516,65 ha.

Němečtí přesídlenci a jejich původ

Nacisté k realizaci svých osídlovacích plánů na nově zabraných územích používali zejména tzv. Volksdeutsche, etnické Němce, kteří na rozdíl od tzv. „Reichsdeutsche“, pocházeli z východních částí Evropy, přičemž byli německého původu, bez německé státní příslušnosti. Termín „Volksdeutsche“ se objevil začátkem

Příjezd prvních besarabských Němců 17. března 1941.

Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Tábor VoMi v Košátkách.

Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Presidenci na nádvoří zámku v Košátkách.

Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Konrád Henlein na návštěvě u přesídlených etnických Němců.

Pramen: NA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

20. století a skrývalo se pod ním přibližně 10 milionů potomků bývalých německých kolonistů z oblastí Sedmíhradska (Siebenbürgen), Besarábie, Bukoviny (Buchtenland), Dobrudže (Dobruďska), Banátu, dále z prostoru Jugoslávie, Maďarska, Ruska, Pobaltských republik.⁶⁶⁾

Nás na tomto místě bude pochopitelně zajímat zejména původ německých osídlenců usazených později v oblasti Protektorátu Čechy a Morava. Dle archivních pramenů bylo od konce roku 1942 v osídlovací oblasti Praha-sever usazeno ve 139 obcích 387 rodin (241 z Dobrudže, 87 z Bukoviny, 36 z Besarábie, 21 ze Sudet a 2 rodiny z Německa). Podle údajů z května 1944 pocházelo v osídlovaném prostoru Mělnicka 238 rodin osídlenců z Dobrudže, 95 z Bukoviny, 38 z Besarábie a dvě rodiny ze Sedmíhradska. Významný počet přistěhovalců (zařazených do tzv. kategorie Einsatzbauern) v této oblasti ale pocházel i ze „staré Říše“ (37), Sudet (40) a v menší míře z protektorátu (2). Přibližně stejného původu byli i přesídlenci v ostatních osídlovacích oblastech BMLG (viz následující tabulka).

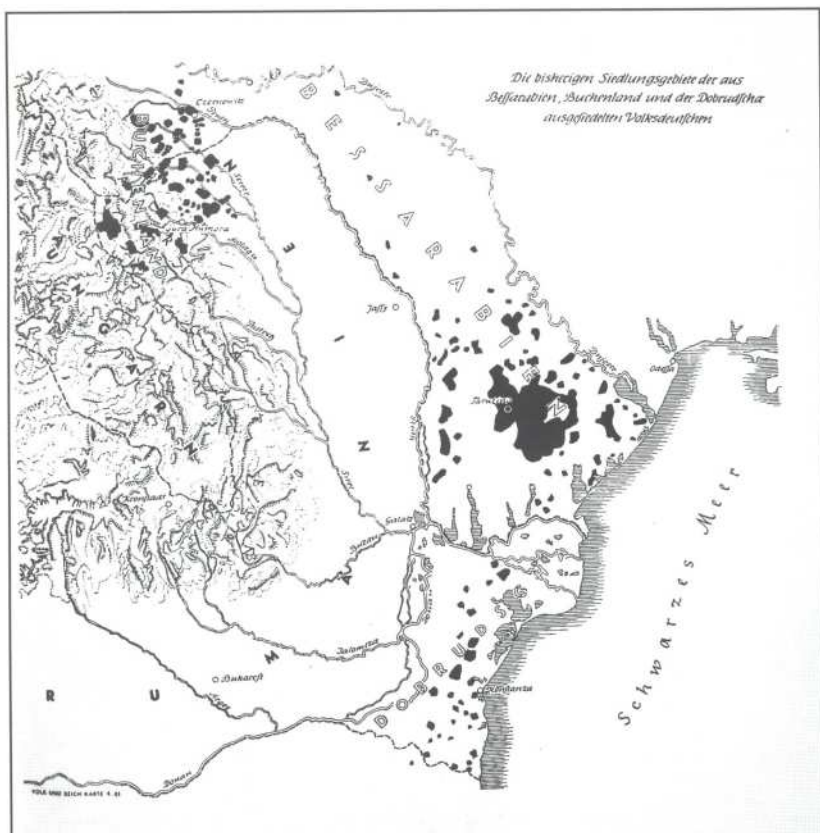
osídlovací oblast	počet přesídlenců		přesídlenci podle země (oblasti)											
			Besarábie		Bukovina		Dobrudža		Lusern a Fersental*		Sudety		Německo	
	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob
Praha-sever	387	1923	36	193	87	399	241	1218			21	103	2	10
Olomouc	292	1242					290	1234			2	8		
Brno	304	1645					304	1645						
České Budějovice	58	290							58	290				
celkem	1041	5100	36	193	87	399	835	4097	58	290	23	111	2	10

*Lusern (v originále špatný přepis Luzern) německá enkláva ležící v severní Itálii, v provincii Trident. Fersental leží v jižních Tyrolech, které byly do r. 1918 součástí Itálie.

Přesídlenci podle země (oblasti) původu koncem roku 1942.

Pramen: NA, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Zmíněné oblasti Dobrudže, Bukoviny, Besarábie a doposud nezmiňované oblasti se silnou německou menšinou Sedmíhradska (Siebenbürgen, Transylvánie), Crišana-Marumares (Sathmar) a východního Banátu byly v meziválečném období

Oblasti německého osídlení v Besarábii, Bukovině a Dobruđi.

Pramen: Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Volk und Reich Bücherring, Berlin 1942, s. 15

bí součástí Rumunska. V každé z těchto oblastí žily odlišné skupiny etnických Němců. Odlišné bylo období vzniku německých menšin, historické výchozí oblasti kolonistů, sociální skladba, náboženství a kulturní charakteristika a v neposlední řadě podmínky, za nichž menšiny v dané oblasti existovaly. Po první světové válce zahrnuje Rumunsko do svých hranic rozsáhlé oblasti. Besarábii získalo na úkor Ruska, od bývalé předlitavské části Rakousko-Uherska získalo Bukovinu a na úkor Uherska rozšířilo Rumunsko svou rozlohu jak o východní Banát, tak také Sedmihradsko a oblast ležící na západ od Sedmihradska, Crišana-Maramures (Sathmar). Poválečné Rumunsko ve svých hranicích tudíž pojmul více než 13 milionů Rumunů a téměř 5 milionů příslušníků jiných národností, z čehož bylo přes 750 000 Němců.⁶⁷⁾

Mnoho rumunských Němců, mezi 230 000–300 000, žijících v uherském, ny-

ní rumunském Banátu, patřilo do skupiny tzv. Dunajských Švábů (Donauschwaben). Pocházeli ze západních oblastí Německa a žili na středním Dunaji, v místech získaných na Turcích v 18. století. Dále na východ sídlilo okolo 230 000–240 000 sedmihradských Němců, tzv. Sasů, usazovaných v Sedmihradsku od 12. století z moci maďarských králů. Jejich pojmenování Sasové poněkud zkresluje jejich skutečný původ. Sedmihradští Němci přišli z Porýní, ale byli tehdy jako ostatně na Balkáně většina Němců označováni jako Sasové. Oblast Sathmaru čítala okolo 60 000 Němců, jejichž předci, stejně jako Švábové v Banátu, zde byli usazeni v 18. století. V Bukovině žilo 90 000 Němců pocházejících vesměs z rakouských zemí.

V Besarábii žilo v roce 1939 kolem 92 758 etnických Němců, kteří se řadili do širší skupiny tzv. černomořských Němců (Schwarzmeerdeutsche). Usadili se v oblasti severního pobřeží Černého moře, od ústí Dunaje až po Krym, na podnět ruských panovníků v 18. a 19. století.⁶⁸⁾ Stejně jako v tehdejší habsburské monarchii i zde měl být německou kolonizací řešen problém dosídlení území získaných na Turcích (ve válce v l. 1768–1774) a po anexi Krymského chanátu (1783).⁶⁹⁾ Černomořští Němci pocházeli z různých německy hovořících oblastí, převážně ze západního Pruska, ze Švábska, z Porýní, ze Slezska, z okolí Varšavy a dalších zemí.⁷⁰⁾

Němci v Dobrudži (Dobruščadeutschen) byli stejně jako předchozí besarabští Němci součástí širší kategorie černomořských Němců. Německy hovořící kolonisté se počali usazovat v oblasti Dobrudže, v ohybu Dunaje poblíž dnešních rumunsko-bulharských hranic, okolo roku 1840. První přicházeli v rozmezí let 1841–1856 z carského Ruska (převážně z Besarábie), o třicet let později je následovali kolonisté ze Švábska.⁷¹⁾ Přibližně 12 500 kolonistů bylo usazeno v oblastech kolem měst Tulcea, Babadag, Cogelac, Konstanca a Mangalia. V této době bylo území Dobrudže stále spravováno Turky, pod svrchovanost Rumunů se dostalo až v roce 1878.

Krátce po konci první světové války přislíbili rumunské autority respektování a ochranu práv menšin žijících v novém státě, tedy i etnických Němců. Ale krátce na to, začátkem roku 1920, zahájili romanizační kampaň k omezení kulturní autonomie. Ačkoliv proti těmto záměrům vznikla řada německých institucí a kulturních programů, byla snesitelnější než maďarizace, kterou museli mnozí rumunští Němci snášet pod maďarskou nadvládou. Stejně jako jinde ve východní Evropě poznamenala vztahy mezi etnickými Němci a místními autoritami agrární reforma. Ačkoliv byla primárně zaměřena na maďarské statkáře, postihla nepříznivě i německé zemědělce, jichž byla v německé populaci většina. Pozemková reforma tak v této době stála za emigrací řady rumunských Němců, značná část však zůstala.

V populaci tamních Němců byli však hojně zastoupeni i obchodníci a řemeslníci a někteří etničtí Němci byli činní v průmyslu. V období ekonomické prosperity se německým obchodníkům dařilo poměrně dobře, ale za ekonomické deprese 30. let pocítili etnicky motivovanou ekonomickou diskriminaci. Převážná část rumunských etnických Němců patřila do skupiny samostatně hospodařících.

Adolf Hitler ve svém veřejném vystoupení 7. října 1939 vyzval volyňské a haličské Němce k návratu do vlasti. Ve svých následujících vystoupeních neopomenul ani Němce z Besarábie, Dobružže, Bukoviny, Pobaltí, jižních Tyrol a dalších oblastí.⁷²⁾ Přesídlování příslušníků tzv. Volksdeutsche tak začalo již v roce 1939, kdy bylo z Jižních Tyrol, příslušejících od roku 1918 k Itálii, přesídleno kolem 100 000 osob, a to převážně do rakouských Tyrol a Korutan (v menší míře i do Sudet, pozn. M.H.). V letech 1940–41 následovalo asi 130 000 obyvatel německého původu z Estonska a Lotyšska a po obsazení Besarábie a Bukoviny Sověty dalších 93 329 Němců z Besarábie a 68 000 z Bukoviny.⁷³⁾

Koncem roku 1940 bulharské jednotky obsadily oblast jižní Dobružže. Většina ze 16 000 dobrudžských Němců se pod heslem Heim ins Reich vydala také na svou cestu na západ. Dočasně byli ubytováni v přístěhovaleckých táborech v Rakousku, ale již na přelomu let 1941 a 1942 začali být usazováni na okupovaných územích bývalého Polska a z části i v Protektorátu Čechy a Morava. Poslední přestěhovalecká vlna v roce 1944 zahrnovala asi 250 000 obyvatel německého původu z Volyně, Haliče a Sedmihradská.⁷⁴⁾

Sociální a majetkovými poměry etnických Němců v cílových oblastech přesídlení, konkrétně Němců usazených v okolí Mělníka, jsme se již zabývali. Následující tabulka dokresluje situaci v celé osídlovací oblasti, a to přibližně v období na konci roku 1942.

osídlovací oblast	celkem	velikostní skupina hospodářství v ha									
		5	10	15	20	25	30	40	70	100	nad 100
Praha-sever	373	22	31	75	72	39	51	44	34	4	1

Velikostní skupiny hospodářství přesídlenců (stav koncem roku 1942).

Pramen: SÚA Praha, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43

Naprostou většinu přichozích osídlenců tedy tvořili rolníci a jejich rodinní příslušníci. V roce 1942 tvořili z celkového počtu přesídlenců živnostníci jen nepatrný počet, jen něco kolem 10 %. Učitelé, volná povolání a další podobné profese jsou zastoupeny jen minimálně. Jedenadvacet nových osídlenců, rozmístěných v prostoru Mělnicka, se věnovalo řemeslu, z tohoto počtu bylo osm hostinských, pět truhlářů, tři koláři, dva kováři, jeden zámečnický, po jednom mechanik a obuvník.

Volksdeutsche Mittelstelle

Veškeré záležitosti s výběrem vhodných kolonistů, jejich přesunem a ubytováním před vlastním usazením na připravených hospodářstvích měla na starosti organizace Volksdeutsche Mittelstelle (dále jen VoMi) jako etnický německý zprostředkovatelský úřad mezi Němci a „Volksdeutsche“.

Poté, co Hitler upevnil své postavení v Německu, přistoupil k reorganizaci a centralizaci aparátu zabývajícího se problémy německých menšin v zahraničí.

Vstupní brána jednoho z táborů Volksdeutsche Mittelstelle.

Pramen: Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Volk und Reich Bücherring, Berlin 1942

V roce 1935 za tím účelem vytvořil zvláštní úřad, „von Kursellovo byro“, jako ústřední agenturu pro zintenzívnění kontaktů se zahraničními Němci. V lednu 1937 nahradil „von Kursellovo byro“ nový úřad nazvaný Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi). V čele této organizace stál od jejího počátku Gruppenführer SS Werner Lorenz (1891–1974). Od roku 1938 byla VoMi podřízena přímo Hitlerovi a ačkoliv nebyla tato organizace nikdy formálně začleněna do svazku SS, prakticky časem začala fungovat jako její součást akceptující všechny cíle orgánů SS. To, co SS a Himmlera na „Volksdeutschen“ zajímalo, byl především jejich počet, srovnatelný se středně velkým evropským státem.

Ačkoliv původně byli příslušníci „Volksdeutschen“ definováni spíše kulturně a jazykově, pro nacisty byli determinováni rasově. Člověk se jako „Volksdeutsche“ mohl pouze narodit a na základě biologických údajů byl s němečtím permanentně svázán. „Völkische Idee“ doplňoval nacistický idealizovaný pohled na předindustriální německý venkov, prostý, rurální, úzce propojený s půdou, vzdálený od složitého moderního urbanizovaného světa. Himmler se ve svém raném vývojevém období stal nadšeným ctitelem těchto idejí a začlenil je jako základní kompo-

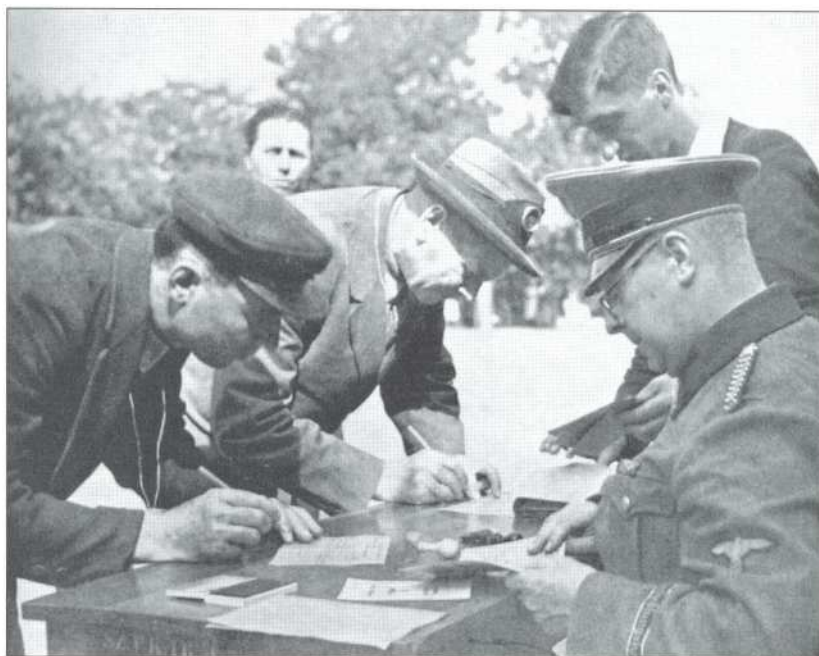
mentu do své osobní filozofie.⁷⁵⁾ Nebyl to jen zdroj pro osídlovací program, poskytující „čistou německou infuzi“ ke germanizaci obsazených území, ale i zdroj pro Waffen SS, případně rezervoár politické moci nacistů a v neposlední řadě zdroj zahraničních informací pro Himmlerovu radikálně se rozvíjející bezpečnostní službu.⁷⁶⁾

Když se koncem října 1939 započalo s přesídlováním Baltických Němců, bylo zjevné, že nebude moci být realizován pouhý přesun osídlenců ze starých domovů do nových usedlostí. Proces přesunu začal být komplikovanější, než kdokoli předtím čekal. Aby nemusely být budovány nové dočasné tábory, bylo využíváno stávajících objektů škol, továren, klášterů, hotelů a dalších objektů, z nichž byli případně policejně vystěhováni polští či židovští obyvatelé. Na Vánoce roku 1939 fungovalo již 21 táborů a dalších 19 bylo připraveno přijmout nové osídlence přicházející nyní vedle baltických republik i z Volyně. Když ovšem začátkem roku 1940 vrcholil přesun Volyňských Němců, stávající kapacity opět přestaly dostávat. Svým zásahem Himmler přeměroval tok přistěhovalců do „staré říše“. Do celé organizace přesunu byly nyní zřízením funkce „Gauersatzführer“ zapojeny více stranické župní organizace, které účinně využily svého vlivu při získávání vhodných ubytovacích zařízení. Pochopitelně to nebylo tak „snadné“ jako v Polsku. Primárně bylo využito veřejných budov, a pak bylo teprve přikročeno k pronájmu soukromých objektů.⁷⁷⁾ K obstarání objektů bylo však v řadě případů použito i zákona z 1. září 1939, který umožňoval zabránit majetku v obecním zájmu. Jako vhodný cíl takovýchto konfiskací se i s ohledem na anticírkevní politiku nacistů staly církevní objekty, z nichž zvláště kláštery byly nevhodnějšími objekty pro zřízení přesídleneckých táborů.⁷⁸⁾ Na přelomu let 1940–1941 bylo v provozu odhadem 1500 až 1800 táborů.

VoMí zřizovala tábory třech typů, z nichž každý sloužil specifickým účelům. První tábor, se kterým se přesídlenci setkávali, byl tzv. Durchgangslager, tedy tranzitní tábor, kde se příchozí obvykle nezdrželi více jak jednu, dvě noci. Z tranzitních táborů pokračovali přesídlenci do shromažďovacích táborů (Sammellager), kde přečkali několik dnů, zatímco bylo rozhodováno o jejich konečném umístění. A do třetice to byl tzv. Beobachtungslager, pozorovací či výzkumný tábor, kde byli adepti osídlovacích projektů podrobeni po dobu minimálně čtyř týdnů lustracím po stránce politické, fyzické a duchovní. Zároveň měl tento typ tábora posloužit jako karanténní proti případným, v Německu neobvyklým nemocem.⁷⁹⁾

23. srpna 1939 podepsal Joachim von Ribbentrop se sovětským komisařem pro zahraniční záležitosti Vjačeslavem Michajlovičem Molotovem v Moskvě pakt, který vymezil mezi oběma státy sféry vlivu a vedl k pozdějšímu oboustrannému útoku na Polsko a k ruské okupaci pobaltských republik, Besarábie a severní Bukoviny. Zmíněné oblasti Besarábie a Bukoviny byly v roce 1940 násilně připojeny k Sovětskému svazu.⁸⁰⁾ Součástí dohod byl i německý požadavek na možnost vystěhování zde žijících Němců „zpět“ do říše.

Současně se začátkem přesídlování etnických Němců z Besarábie a Dobruďže přesunul Himmler všechny pozorovací tábory na území „staré říše“. Mnoho při-

Zástupce SS osidlovacího štábu přiděluje zabrané statky přesídlelcům.

Pramen: Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Volk und Reich Bücherring, Berlin 1942

pravných úkonů vykonávaných předtím ve shromažďovacích táborech probíhalo nyní v tranzitních táborech podél Dunaje či přímo na transportních lodích. Jakmile po roce 1941 polevil proud etnických Němců, převzaly pozorovací tábory novou funkci. Na jejich posouzení bylo, zdali bude daný etnický Němec poslán na dotyčný přidělený hospodářský objekt, či se mu tábor stane trvalým domovem a jeho pracovní síly bude využito např. v zemědělství, průmyslu.

S hodnotícími komisemi měla však VoMi společného velmi málo. Komise vystupovaly pod názvem Einwandererzentralstelle (dále jen EWZ), tedy Centrální imigrační úřad.⁸¹⁾ Byly složeny ze zástupců ministerstev vnitra a financí, ze zástupců říšské zdravotní péče a pracovního úřadu. Dva důležití členové komise byli delegováni orgány SS – Sipo SD, které provádělo prověřování po stránce kriminální, a RuSHA, prověřující adepty kolonizace po stránce rasové.⁸²⁾ Veškeré pokusy o zásahy do procesu rozhodování ze strany VoMi byly EWZ rázně odmítnuty. VoMi měla v tomto procesu na starosti dodávání veškeré rozsáhlé písemné agendy, která rodiny kolonistů po celou cestu těmito tábory provázela.

Členové rodin procházeli celým schvalovacím procesem společně, včetně závěrečné hodnotící procedury před EWZ. Jedním z nejdůležitějších rozhodnutí komise bylo stanovit na základě přesných zjištění hodnoty a rozlohy majetku v pů-

vodním bydlišti a následně stanovit jakou hodnotu a jaký druh kompenzace má být zvolen.⁸³⁾ Výsledek rasových průzkumů rozhodl o umístění rodiny.

Komise rozdělila přesídlence do čtyř skupin. Do první skupiny byli zařazeni rasově „nadprůměrní“, do druhé rasově průměrní, do třetí podprůměrní a do čtvrté rodiny a jedinci nevhodní pro kolonizaci.⁸⁴⁾ Rodiny zařazené do skupiny I. a II. a někteří ze skupiny III., kteří byli shledáni politicky spolehlivými, Němci kulturou, případně jedinci vhodní pro kolonizaci prostřednictvím svých schopností v daném zaměstnání, obdrželi do svých výstupních dokumentů označení „O“ – jako Ost, což znamenalo povolení ke kolonizaci východních výsep říše. Přesídlenci všeobecně uznávaní po kulturní stránce za Němce, ale buď rasově kvalifikovaní skupinou III. či IV., nebo přesídlenci označení za politicky či z jiných příčin nespolehliví, obdrželi označení „A“ – jako Altreich, tedy setrvání na práci v říši. V říši skončili i ti, kteří byli považováni za „ne-Němce“, ale svými rasovými znaky přináleželi do skupiny I. či II. Ti měli podstoupit germanizaci v čistě německém vnitrozemí. Ne-Němcům přináležejícím do skupin III. a IV. bylo do dokumentů dáno označení „S“ a byli buď posláni do zemí svého původu nebo do Generálního Gouvernementu. Rasová klasifikace byla před přesídlenci držena v tajnosti a pouze barvy identifikačních karet naznačovaly jisté rozdíly.

Ne všem rasově „vhodným“ byla nakonec určena úloha tzv. zbrojních sedláků (Wehrbauern). Himmler již v březnu 1940 rozhodl, že pro přesídlence i pro ekonomiku trpící nedostatkem pracovních sil bude spíše než úmorné čekání v táborech na konečné umístění lepší pracovní nasazení všech práce schopných. Je pochopitelné, že válečný průmysl se snažil, a v mnoha případech úspěšně, získat tuto potřebnou pracovní sílu natrvalo. Mnoho z vybraných kolonizátorů bylo k malé radosti VoMi a Himmlerovy RKFDV ztraceno pro kolonizaci východních území díky odvodům do armády.

O pracovním využití Volksdeutsche svědčí i příklad z našeho, přesněji sudetského prostředí. Podle dobových zpráv v roce 1940 přišlo do Touškova, města poblíž Stříbra asi 150 příslušníků Volksdeutschen, kteří byli zaměstnáni převážně při asfaltování vojensky důležité silnice do Lišťan.⁸⁵⁾ O aktivitě VoMi v Sudetské župě svědčí i množství zpráv pojednávajících o táborech pro přesídlence v Hustopečích, Vyšším Brodu, poblíž České Kamenice a v dalších místech.

Již v průběhu roku 1940 byly na území protektorátu zřízeny organizací VoMi pro navracející se besarabské Němce tzv. průchozí tábory na Budějovicku a na Jihlavsku.⁸⁶⁾ V září roku 1940 hlásil českobudějovický a táborský oberlandrát, že bylo (v prvním případě pro 2500 a v druhém pro 1500 přesídlenců) připraveno ubytování ve školách, církevních objektech, zámcích, penzionech i soukromých bytech.⁸⁷⁾ Konečná destinace zde ubytovaných Němců se však i přes snahu nacistických protektorátních představitelů nenacházela na našem území.

Krátce po zahájení nacistického osídlovacího projektu „Košátky“ zřídila VoMi poblíž Mělníka v Košátkách svůj tábor pro přesídlené etnické Němce. Zdejší tábor stál tak na konci řetězce všech administrativních procesů a táborových zařízení organizovaných VoMi. Na přidělení svých nových domovů zde čekali pře-

sídlenci, kteří měli být použiti k realizaci osídlovacího projektu rozprostírajícího se v širokém pásmu od Prahy až k Litoměřicím a Bělé pod Bezdězem. Odtud dále vedla cesta vhodných kandidátů do hospodářských objektů připravených BMLG. Prostorný košátecký zámek se pro zřízení tábora nabízel VoMi hned z několika důvodů. Jednak byl dán, jak již bylo zmíněno, pod nucenou správu již krátce po zřízení protektorátu, nacházela se zde zpočátku kancelář BMLG pro správu zabraných statků, dále Košátky ležely prakticky uprostřed plánované osídlovací oblasti, přibližně uprostřed trojúhelníku největších měst v oblasti Mělníka, Mladé Boleslavi a Brandýsa n. Labem. Nezanedbatelnou výhodou bylo jistě i napojení na železnici.

Vše nasvědčuje tomu, že Košátky po celou dobu války sloužily nejen jako shromaždiště přesídlenců a skladiště inventáře, ale i jako hlavní kulturní instituce na Mělnicku usazených Němců.⁸⁸⁾ Organizátoři kolonizace se totiž po celou dobu trvání „osídlovacího projektu“ snažili přesídlencům zajistit vzájemný styk mezi rozptýlenými lokalitami tak, aby nedocházelo k asimilaci ve většinové populaci.

* * *

Činnost organizací BMLG, BA a VoMi jasně dokazuje, že i přes proklamovanou změnu poměru mezi konečným řešením české otázky a bezprostředními hospodářskými a politickými zájmy a přes problémy, které nastaly s množstvím vhodných kolonizátorů, se stavebním materiálem, pracovními silami atd., se i nadále pokračovalo ve vysídlovacích a následných osídlovacích akcích (některé objekty byly předávány i začátkem roku 1945). Jak vidíme na příkladu pobočky BMLG Praha-sever, podařilo se spoluprací výše jmenovaných organizací osídlovací proces, který měl v konečném důsledku skončit poněmčením tohoto kraje, bezpochyby úspěšně zahájit.

Poznámky

¹⁾ A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1941, s. 743.

²⁾ Ještě počátkem třicátých let demografové zapojení do ideologického zdůvodnění expanze nafíkali nad klesající porodností a mluvili o „národu, jemuž se nedostává mládeže“. J. K. Bade, *Evropa v pohybu, evropské migrace dvou století*, Praha 2004, s. 273.

³⁾ F. Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945*, Praha 2004, s. 592.

⁴⁾ A. Hitler, c. d., s. 757.

⁵⁾ P. Mendelssohn, *Hitlerovy plány na dobytí Evropy*, Praha 1948, s. 26.

⁶⁾ J. Michl, *Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz)*, *Právně historické studie* 13, 1967, s. 233.

⁷⁾ Z. Antoš, *Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetském župě*, In: *Slezský sborník*, roč. 64, č. 1, Opava 1966, s. 37.

⁸⁾ J. Tesař, *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátu, Historie a vojenství*, Praha 1964, s. 162.

- ⁹⁹ Srov. tamtéž, s. 164–165.
- ¹⁰⁰ G. Novotný, Konfiskace a uvalování vnučených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938–1945, in: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Studie Slovákckého muzea (SSM), 1, 1996, s. 17–25. (Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti ve dnech 17.–18. 4. 1996).
- ¹⁰¹ Blíže: M. Hořejš, Zábory české půdy a její následná germanizace Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942–1945), in: (Ed.) J. Hájek – D. Jančík – E. Kubů: Úvahy a stati o moderním českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, v tisku.
- ¹⁰² V. Bystrický, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary 1938–1945, Vrchní inspektorát Německé osídlovací společnosti Stříbro v Trpistech, inventář, Státní okresní archiv Klatovy, Klatovy 1960.
- ¹⁰³ Sbirka zákonů a nařízení, roč. 1942, Praha 1942, s. 1091–1092.
- ¹⁰⁴ Podle zákona č. 35 Sb. z. a n. z. 10. března 1939.
- ¹⁰⁵ D. Jančík – E. Kubů – J. Kuklík ml., Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000), Praha 2003, s. 31.
- ¹⁰⁶ D. Brandes, Češi pod německým protektorátem, Praha 1999, s. 198.
- ¹⁰⁷ Postavení BA objasnil K. H. Frank ve svém dopise ze 4. 6. 1942 prezidentu Účetního dvora Německé říše v Postupimi (Rechnungshof des Deutschen Reiches in Potsdam): „BA je pod německým vedením a má na starosti německé politické zájmy, pokud jde o půdu.“
- ¹⁰⁸ Verordnungsblatt des Reichsprotektors für Böhmen und Mähren (Věstník říšského protektora), Prag 1940, s. 604.
- ¹⁰⁹ Sbirka zákonů a nařízení, roč. 1942, Praha 1942, s. 1249–1250.
- ²⁰⁰ SS-Obergruppenführer Günther Pancke byl po W. Darrém šéfem RuSHA.
- ²⁰¹ H. Kaenig, Die Wirtschaft der SS, Metropol, Berlin 2003, s. 130.
- ²⁰² Blíže: R. Koehl, The Black Corps. The Structure and Power Struggles of Nazi SS, The University of Wisconsin Press, Madison 1983, s. 117, 120–121.
- ²⁰³ Už třetího dne německé vlády v Čechách a na Moravě převzali dvě oddělení českého ministerstva zemědělství, tedy oddělení Státních lesů a statků a Pozemkový úřad, němečtí komisařští vedoucí. L. Feierabend, Ve vládě protektorátu, New York 1962, s. 15; D. Brandes, c. d., s. 198.
- ²⁰⁴ Blíže: R. Koehl, German Resettlement and Population Policy 1939-1945, Harvard University Press, Cambridge 1957, s. 43–45.
- ²⁰⁵ S Grossovým jmenováním, za nímž se podle Grossovy výpovědi skrýval von Neurathův odpor proti vysídlování v souvislosti se založením vojenského cvičiště Benešov a odpor proti konfiskaci půdy českých velkostatků, se ovšem Frank a Hlavní rasový a osídlovací úřad SS nespokojili. D. Brandes, c. d., s. 200.
- ²⁰⁶ Srov. Die Vergangenheit warnt. Dokumente über die Germanisierungs und Austilgungspolitik der Naziookkupanten in der Tschechoslowakei, Praha 1960, s. 82; A. Haas, Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. Protektorátu Čechy a Morava, In: Acta Regionalia – Sborník vlastivědných prací, Praha 1965, s. 128.
- ²⁰⁷ Národní archiv Praha (dále jen NA), fond Českomoravská zemědělská společnost 1942–1945, k. č. 557.
- ²⁰⁸ Realizováno jich bylo dvanáct, zbylé tři zůstaly jen v plánech.
- ²⁰⁹ Jen ve středních Čechách bylo Bodenamtém předáno BMLG pro účely německého dosídlení 651 záborů. NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, k. č. 375.
- ²¹⁰ Bodenamt měl právo uvalit na nemovitosti vnučenou správu. Vnučený správce mohl pak se souhlasem BA nemovitosti rozprodávat. NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, k. č. 16.
- ²¹¹ Sbirka zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1935, Praha 1935, s. 149–153.
- ²¹² Generální rejstřík ke Sbirce zákonů a nařízení s příslušnými výnosy a oběžníky všech ministerstev a Věstník nařízení Reichsprotektora, Praha 1940, s. 162.
- ²¹³ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, k. č. 16.
- ²¹⁴ Z tohoto důvodu byl zamítnut návrh říšské vojenské správy na zřízení cvičiště jižně od Českého Krumlova.
- ²¹⁵ BA celkově disponoval rozsáhlým pozemkovým majetkem, jež zahrnoval jak zbytky zabraného majetku po někdejší české pozemkové reformě a provozy ve vlastnictví státu, tak později i nemovitosti v nepřátelském nebo protistátním vlastnictví, pozemky původně židovských majitelů a provozy, na které byla z různých, často fiktivních důvodů uvalena vnučená správa. Pro zvláštní vojenské úkoly bylo zabráno ve 245 obcích přibližně 80 000 ha a evakuováno bylo téměř 80 000 obyvatel. Nucená správa za nacistické okupace postihla celkem 1316 obcí a dolehla na více než 6000 zemědělských a lesních pod-

niků o plošně rozloze přibližně 150 000 ha půdy a 200 000 ha půdy lesní. BA se podílel na zabavování půdy i z důvodu plánovaných staveb dálnic, kanálů, přehrad, potrubního vedení, letišť, celnic apod.

- ³⁶⁾ Tyto statky založené kolonisty na nově zabraných územích nesměly být zatíženy hypotékami, byly osvobozeny od pozemkových daní, přednostně zásobovány stroji, osivy, hnojivy atd. Majitelé se mohli stát pouze árijci.
- ³⁷⁾ A. Haas, c. d., s. 132.
- ³⁸⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost 1942–1945, k. č. 98.
- ³⁹⁾ A. Haas, c. d., s. 132.
- ⁴⁰⁾ S. Šisler, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, Český lid 71, č. 4, Praha 1984, s. 216–217.
- ⁴¹⁾ Říšský protektor dal asi 100 německým přesídlencům z Besarábie k dispozici 3000 ha půdy v okolí Mělníka. Blíže: D. Brandes, c. d., s. 201–202, 351–353.
- ⁴²⁾ NA, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., inv. č. 38, k. č. 43.
- ⁴³⁾ Do 30. března 1942 po nich na řadu přišlo dalších 442 obyvatel.
- ⁴⁴⁾ J. Šule – J. Jaroš – J. Košťák a kol., Košťátky, Slivna a okolí od minulosti k dnešku, Mělník 1999, s. 48.
- ⁴⁵⁾ Tito přesídlenci měli zacelit notnou slabinu, jenž sebou přinášela DAG a BMLG organizovaná „selská kolonizace“, tedy nedostatek živnostníků a učitelů.
- ⁴⁶⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98. Samotný velkostatek (200 ha) byl svěřen do správy R. Wenigera. NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 100, k. č. 33.
- ⁴⁷⁾ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, inv. č. 218, k. č. 376.
- ⁴⁸⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 6, k. č. 1; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98.
- ⁴⁹⁾ Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále jen SOKA Mladá Boleslav), Obecní kronika obce Jizerní Vtelno 1898–1961.
- ⁵⁰⁾ Josef Charvát byl dne 15. února 1944 zatčen gestapem a obviněn ze spolupráce s podzemním hnutím. Po 14 dnech po zatčení obdržela jeho manželka nařízení do večera se ze statku vystěhovat.
- ⁵¹⁾ K původním 14 ha č.p. 14 přibyl navíc 1 ha, pozemky k č.p. 21 byly naopak zmenšeny z původních 23 ha na 20 ha, u č.p. 26 došlo k navýšení rozlohy z 10 na 12 ha, u č.p. 33 byla rozloha z 25 ha snížena na 22 ha a nakonec pozemky k č.p. 19 byly z původních 10 ha rozšířeny na 16 ha.
- ⁵²⁾ SOKA Mladá Boleslav, Obecní kronika obce Jizerní Vtelno 1898–1961.
- ⁵³⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98.
- ⁵⁴⁾ C. Růžička, Velký Újezd a Mšenský region, Chorušice 2003, s. 197.
- ⁵⁵⁾ Informace k roku 1930, kdy českých obyvatel zde žilo celkem 466. NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, inv. č. 218, k. č. 376.
- ⁵⁶⁾ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, inv. č. 218, k. č. 376.
- ⁵⁷⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98.
- ⁵⁸⁾ C. Růžička, c. d., s. 198.
- ⁵⁹⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98; Růžička, Ctirad: c. d., s. 198.
- ⁶⁰⁾ C. Růžička, c. d., s. 198.
- ⁶¹⁾ Tamtéž s. 199.
- ⁶²⁾ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, inv. č. 218, k. č. 376.
- ⁶³⁾ Vedle toho bylo vyhlédnuto i hospodářství č.p. 43 patřící p. Sedláčkoví. K realizaci vnučené správy však podle dostupných informací nebylo přikročeno. NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 6, k. č. 1; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 100, k. č. 33.
- ⁶⁴⁾ SOKA Mladá Boleslav, Obecní kronika obce Bezno 1881–1960.
- ⁶⁵⁾ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 6, k. č. 1; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 1327, k. č. 557.
- ⁶⁶⁾ V tomto smyslu je ekvivalentní k soudobému termínu Auslandsdeutsche.
- ⁶⁷⁾ W. Winkler, Deutschland in aller Welt: Bevölkerungsstatistische Tabellen, Verlag Franz Deuticke, Vienna 1938, s. 111.
- ⁶⁸⁾ Srov. P. Gauss, Das Buch den Deutschen Volkstum: Wesen-Lebensraum-Schicksaal, Leipzig, Brockhaus, 1935, s. 7; V. O. Lumans, Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europe, 1933–1945, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993, s. 107.

- ⁶⁹⁾ Carevna Kateřina Veliká jim garantovala právo na zachování rodné řeči, náboženství a kultury. Velká část nově přichozích pocházela ze sekty menonitů (amishů), proslulých tehdy svými farmářskými schopnostmi.
- ⁷⁰⁾ Srov. Deutsche Bauernleistung am Schwarzen Meer, Bevölkerung und Wirtschaft 1825, S. Hirzel Verlag, Stuttgart/Leipzig 1940, s. 7.
- ⁷¹⁾ Blíže: H. Petri, Geschichte der Deutschen Siedlungen in der Dobrudscha. Hundert Jahre deutschen Lebens am Schwarzen Meere. München 1956; P. Träger, Die Deutschen in der Dobrudscha. Schriften des deutschen Auslandsinstituts zu Stuttgart (Kulturhistorische Reihe Bd. 6), Stuttgart 1922.
- ⁷²⁾ Blíže: Böhmen und Mähren 1940, sešit 8, s. 317; Böhmen und Mähren 1941, sešit 1, s. 36.
- ⁷³⁾ Srov. Deutsche Geschichte im Osten Europas, Galizien, Bukowina, Moldau, Berlin 1999, s. 621–627; Steigerwald, Jacob: Tracing Romania's Heterogeneous German Minority from its Origins to the Diaspora, Winona, Minnesota, 1985.
- ⁷⁴⁾ Blíže: Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland: Migration in Geschichte und Gegenwart, München 1993; W. Benz, Fremde in der Heimat: Flucht – Vertreibung – Integration, in: K. J. Bade – D. Brötel (ed.), Europa und die Dritte Welt, Stuttgart 1992, s. 374–386.
- ⁷⁵⁾ V. O. Lumans, c. d., s. 19–20.
- ⁷⁶⁾ Werner Lorenz, vedoucí představitel VoMi, v předmluvě ke knize „Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland“ napsal: „*Prostřednictvím neustále vroucího kotle dunajského prostoru přitáhneme zpět do vlasti Němce z Besarábie. Pro ně není cesty zpět. Jim nezůstala žádná možnost návratu, protože každý musí stejně jako vůdcův voják cítit potřebu bojovat za nový řád Evropy. Silná paže Říše brání vaši cestu a vaše ustarané ruce se zvednou k pozdravu Vaterlandu, domoviny. Velkoněmecká Říše přijme své vzdálené syny a postaví je na místo, které jim vůdce v rámci budování německé budoucnosti přidělil.*“ Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Volk und Reich Bücherring, Berlin 1942, s. 2.
- ⁷⁷⁾ Často byli vlastníci objektů zároveň pověřeni funkcí velitele tábora.
- ⁷⁸⁾ Takto byl získán pro účely přesídlenců i klášter v Pasově tyčící se na vysokém ostrohu nad městem.
- ⁷⁹⁾ V. O. Lumans, c. d., s. 108.
- ⁸⁰⁾ Za druhé světové války (1941–44) bylo toto území opět připojeno k Rumunsku a po vytažení rumunských a německých vojsk v roce 1944 znovu k Sovětskému svazu.
- ⁸¹⁾ Celkově bylo sestaveno šest komisí, které čítaly od 60 do 100 lidí. Každá z hodnotících komisí se dále dělila na drobnější pracovní skupiny. Blíže: V. O. Lumans, c. d., s. 190.
- ⁸²⁾ Srov. Lumans, Valdis: c. d., s. 189.
- ⁸³⁾ R. Koehl, German Resettlement..., s. 105–109.
- ⁸⁴⁾ V. O. Lumans, c. d., s. 191.
- ⁸⁵⁾ J. Walter, Město Touškov, Touškov 1993, s. 40.
- ⁸⁶⁾ NA, fond Úřad říšského protektora, IIb 2000, k. č. 287.
- ⁸⁷⁾ NA, fond Úřad říšského protektora, IIb 2110, k. č. 287.
- ⁸⁸⁾ NA Praha, fond Českomoravská zemědělská společnost 1942–1945, inv. č. 221, 222, k. č. 99.

COOPERATION OF BÖHMISCH-MÄHRISCHE LANDGESELLSCHAFT, BODENAMT FÜR BÖHMEN UND MÄHREN AND VOLKSDEUTSCHE MITTELSTELLE IN THE GERMANIZATION OF CZECH FARMLAND IN THE MĚLNÍK AND MLADÁ BOLESLAV DISTRICTS (1939–1945)

Miloš Hořejš

Summary

Just as in the case of the Nazi military doctrines according to which a territory was not conquered until trampled upon by the foot of the German infantryman, the Nazis also asserted that a territory was not secured for the nation unless settled by the German farmer. The main instrument of Nazi Germany's domination over the key regions was its resettlement policy, carried out through its peasantry. This was associated with a distinct element of the Nazi ideology, namely its cult of soil (the blood and soil myth, known in German as *Blut und Boden*), of the "hereditary estate" that was supposed to be the bearer of the national element. All this was supplemented with the theories of the supremacy of the German race and its mission in Central and Eastern Europe.

It was virtually impossible for the Nazis to attain their outlined goals without gaining control of the Czech lands.

Indeed, the Germanization plans in the Protectorate of Bohemia and Moravia figured as one of the major aspects of the German economic policies. They were based on a combination of assimilation, evacuation and physical liquidation. In practical terms, Germanization in the Protectorate was pursued in three different ways: 1. by means of transfers of capital interests, 2. Aryanzation of Jewish property, and 3. by settling Germans on Czech farmland. The order of the individual items given above roughly corresponds to the time sequences in which the steps were introduced.

The third above-mentioned form of the planned Germanization of the Protectorate to be implemented by seizing farmland to be later apportioned to new German colonizers was, as a key component of the German agricultural policy, bound up with the Third Reich's war needs and the related requirements for smooth supplies of farm produce. The final solution in this particular field was planned to be achieved only after the end of war operations. Yet, steps were already taken that presaged the developments planned for later periods.

Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, a branch of the Berlin-based Deutsche Ansiedlungsgesellschaft, operated in the Protectorate of Bohemia and Moravia as one of the active segments of the Nazi "territorial Germanization". Its establishment and functioning depended to a large extent on the resumed activities of the Czech Land Register Office which was renamed in German as *Bodenamt für Böhmen und Mähren* and was fully controlled by the Nazis. Operation of Böhmisch-Mährische Landgesellschaft was virtually inconceivable without a third organization supplementing this chain of major Germanizing actors in the Protectorate – namely *Volksdeutsche Mittelstelle*.

To put it in a nutshell, in the triangle of these tightly interwoven organizations *Bodenamt* had the task of confiscating real estate property, as the only office formally authorized to such acts. Böhmisch-Mährische Landgesellschaft then took over the confiscated property into its provisional administration and prepared it, e.g. by furnishing it with dead and live inventory for the German colonizers. And *Volksdeutsche Mittelstelle*, operating as the mediating agency between the ethnic Germans of what was called "Volksdeutsche" and Germany, then stepped in to select suitable "colonists" and arrange their transfer.

The region between Mělník and Mladá Boleslav, noted for its sensitive position between the country's German-speaking areas and Prague, very soon became the focus of the officials of the German power structures who set their sights on the establishment of a coherent German colonization belt, the so-called land bridge (or *deutsche Landbrücke*) Prague – Mělník – Litoměřice, which was supposed to link Prague with "Reichsgau Sudetenland".

Out of the districts planned by the Nazis to be settled by the German element (*Verfahrensbiete*), namely the Olomouc, Brno and České Budějovice districts, the settlement area Prague-North and Mělník and Mladá Boleslav districts in particular, ranked among the regions most seriously affected. By March 1945, a total of 536 agricultural enterprises, covering an area of 18,516.65 hectares, were administered in this region by Böhmisch-Mährische Landgesellschaft or were directly owned by resettlers.

Most of the resettlers came from south-eastern Europe, from regions where people, originally coming from German lands, settled in several waves from the 12th to the 19th centuries. According to

data from May 1944, 238 families of resettlers living in areas north of Prague came from Dobrudja (Dobrudscha), 95 from Bukovina (Buchenland), 38 from Besarabia (Bessarabia) and two families from Siebenburgen. A total of 37 families of the so called Einsatzbauern came from the "old Reich", 40 from the Sudeten district, and two families came from the Protectorate.

**DIE ZUSAMMENARBEIT DER BÖHMISCH-MÄHRISCHEN LANDGESELLSCHAFT,
DES BODENAMTES FÜR BÖHMEN UND MÄHREN UND DER VOLKSDEUTSCHEN
MITTELSTELLE ZUR GERMANISIERUNG BÖHMISCHEN BODENS IM GEBIET
VON MĚLNÍK UND MLADÁ BOLESLAV (1939–1945)**

*Miloš Hořejš
Resümee*

Ähnlich wie bei der nazistischen Militärdoktrin, nach der jenes Territorium nicht erobert wurde, das der Fuß eines deutschen Infanteristen nicht betreten hatte, gingen die Nazis auch von der Behauptung aus, dass jenes Gebiet für das Volk nicht gesichert sei, das nicht von deutschen Bauern besiedelt ist. Die Dominanz des faschistischen Deutschland über Schlüsselgebiete sollte durch die Siedlungspolitik mithilfe der Bauernschaft gesichert werden, was mit einem markanten Element der nazistischen Ideologie, dem Kult vom Boden (dem Mythos von Blut und Boden), vom „Erbhof“, der Träger des nationalen Elements sein sollte, zusammenhing. All das wurde mit den Theorien von Übergeordnetsein der deutschen Rasse und ihrer Mission in Mittel- und Osteuropa ergänzt.

Ohne Beherrschung der böhmischen Länder wäre den Nazis die Verwirklichung der angedeuteten Ziele unmöglich gewesen. Die Germanisierungspläne gehörten auf dem Gebiet des Protektorats Böhmen und Mähren zu den wesentlichen Aspekten der deutschen Wirtschaftspolitik und beruhten auf einer Kombination von Assimilation, Evakuierung und physischer Liquidierung. In der Praxis verlief die im Protektorat durchgeführte Germanisierung auf dreierlei Weise: 1. in Form der Übertragung der Kapitalbeteiligungen, 2. als Arierisierung jüdischen Eigentums und 3. in Form der Ansiedlung von Deutschen auf tschechischem Boden. Die hier angeführte Reihenfolge entsprach annähernd auch dem zeitlichen Ablauf, wie die einzelnen Schritte in die Praxis umgesetzt werden sollten. Die erwähnte dritte Form der Germanisierung des Protektoratsgebiets, die vermittels der Beschlagnahme von Boden und dessen späterer Zuteilung an neue deutsche Kolonisten verwirklicht wurde, war als wesentlicher Teil der deutschen Landwirtschaftspolitik an die Kriegsbedürfnisse des nazistischen Dritten Reichs gebunden, womit der Forderung einer kontinuierlichen Versorgung mit Landwirtschaftsprodukten zusammenhing. Die endgültige Lösung in diesem Bereich sollte erst nach Abschluss der Kriegsoperationen realisiert werden. Trotzdem wurden Schritte unternommen, die die spätere geplante Entwicklung anzeigten. Als eines der aktiven Segmente der nazistischen „räumlichen Germanisierung“ war im Protektorat Böhmen und Mähren eine Zweigstelle der Berliner Deutschen Ansiedlungsgesellschaft, die Böhmischo-mährische Landgesellschaft, tätig. Ihre Entstehung und Funktion hing stark von der erneuerten Tätigkeit des ursprünglich tschechischen Bodenamts ab, das jetzt unter der Bezeichnung Bodenamt für Böhmen und Mähren vollkommen von den Nazis kontrolliert wurde. Das Funktionieren der Böhmischo-mährischen Landgesellschaft wäre ohne die dritte Organisation, die die Reihe der bedeutenden Akteure der Germanisierung im Protektorat ergänzte, die Volksdeutsche Mittelstelle, auch nicht gut vorstellbar.

Bei der festen Verknüpfung dieser drei Institutionen kam, vereinfacht gesagt, dem Bodenamt als einzigem formal dazu berechtigtem Amt die Funktion des Konfiskators von Immobilien zu. Die Böhmischo-mährische Landgesellschaft übernahm das beschlagnahmte Eigentum unter seine einstweilige Verwaltung und bereitete es zum Beispiel durch die Ausstattung mit lebendem und totem Inventar für deutsche Kolonisten vor. Die Volksdeutsche Mittelstelle wählte als Vermittlerorganisation zwischen den ethnischen Deutschen, den sog. Volksdeutschen, und Deutschland geeignete „Kolonisten“ aus und stellte deren Umsiedlung sicher.

Das Gebiet zwischen Mělník und Mladá Boleslav erweckte wegen seiner exponierten Lage zwischen dem deutschen Sprachgebiet und Prag im Zusammenhang mit der Ausbildung einer kompakten deutschen Kolonisationszone, der sog. deutschen Landbrücke Prag – Mělník – Litoměřice, die Prag mit dem Reichsgau Sudetenland verbinden sollte, sehr bald die Aufmerksamkeit der Nazimachthaber.

Von den von den Nazis geplanten Verfahrensgebieten um Olomouc (Olmütz), Brno (Brünn) und České Budějovice (Böhmisches Budweis) gehörten das Gebiet Prag-Nord und vor allem der Raum um Mělník und Mladá Boleslav zu den am stärksten betroffenen Regionen. Bis März 1945 gelangten in diesem Gebiet 536 Landwirtschaftsbetriebe mit einer Gesamtfläche von 18 516,65 ha in die Verwaltung der Böhmischo-mährischen Landgesellschaft oder in direkten Besitz von Übersiedlern.

Die meisten Übersiedler kamen aus Südosteuropa, aus Gebieten, wo sich vom 12. bis 19. Jahrhundert in mehreren Wellen eine Bevölkerung niedergelassen hatte, deren ursprüngliche Heimat

in den deutschen Ländern lag. Nach Angaben von Mai 1944 stammten 238 Umsiedlerfamilien im Gebiet nördlich von Prag aus der Dobrudscha, 95 aus der Bukowina, 38 aus Bessarabien und zwei Familien aus Siebenbürgen. 37 Familien sog. Einsatzbauern kamen aus dem „alten Reich“, 40 aus dem Sudetengau und zwei aus dem Protektorat.

KURATORIUM PRO VÝCHOVU MLÁDEŽE A ANTISEMITSKÝ ASPEKT JEHO SNAŽENÍ

Jan Špringl

V období nacistické okupace se česká společnost poprvé seznámila s jedním z atributů totalitních režimů: povinnou státní organizací, jejíž úlohou bylo výchovné usměrnění mládeže v intencích trendů a idejí protěžovaných soudobými mocenskými strukturami. K jejímu založení došlo v květnu 1942 a nesla název Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

Hlasy volající po vzniku instituce, která by povinně podchycovala mimoškolní aktivity české mládeže a usměrňovala její výchovu, se začaly ozývat již velice záhy po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Tato volání přicházela zejména ze strany propagátorů německého výchovného systému z řad českých kolaborantských kruhů. Za všechny jmenujme například pozdějšího vedoucího funkcionáře Národního souručenství Tomáše Krejčího,¹⁾ který již v roce 1939 vydává spisek *Organisace školství a cíl výchovy v Německu*²⁾ a přednáší v rámci aktivit Českého svazu pro spolupráci s Němci o významu státem řízené jednotné výchovy, v níž hrají nezastupitelnou úlohu organizace s povinným členstvím pro veškerou mládež.³⁾

V prvních letech existence protektorátu pracuje sice v rámci Národního souručenství jeho mládežnická sekce Mládež Národního souručenství (MNS), nicméně ta není určitými kruhy vnímána jako instituce, jež by měla mít k výchově české mládeže oprávnění; zejména z toho důvodu, že nemá jednotnou a jasnou koncepci, která by se týkala politické výchovy.⁴⁾ Právě na tuto skutečnost mimo jiné upozorňoval i pozdější významný funkcionář kuratoria Vladimír Dejmeck ve svém článku z června 1941 v časopise *List mladých*: „Česká mládež (...) poznává již, kde je její místo. Chybí jí však dosud strhující myšlenka politická. Jen menší počet jednotlivců si uvědomuje tento stav a jeho následky. Vedle úcty k starým tradicím, které nesmějí svádět k neplodným vzpomínkám, musí se česká mládež starati o problémy doby a o své povinnosti k národu v této pohnuté době. (...) Proto je nezbytně nutné, aby se dostalo české mládeži politické výchovy. (...) Česká mládež chce pracovat a vést. Nechce zůstat pozadu za mládeží německou, italskou a jinými mládežemi Evropy. K tomu potřebujeme dokonale politické výchovy. Dosud jsme ji nedostali. (...) Chceme být školeni a vzděláváni v duchu národně socialistického světového názoru a v duchu evropské spolupráce.“⁵⁾

Nejagresivnějším kritikem MNS byla na počátku čtyřicátých let organizace Vlajka – ČNST, jež měla sama zájem o vedení výchovy české mládeže; prostřednictvím svých tiskových orgánů často vysvětlovala své nároky a vynášela zkušenosti, jež vycházely z činnosti její mládežnické sekce – Mládeže Vlajky.⁶⁾ „Mládež ČNST – Vlajky chce a musí sjednotit všechny mladé Čechy v pracovní povinnosti na budování lepší budoucnosti českého národa,“ hlásal časopis Vlajka na-

příklad na začátku března 1941.⁷⁾ V létě stejného roku pak bylo na jeho stranách proklamováno, že vedení hnutí radikálně požaduje „okamžitě zavedení plánovitě převýchovy české mládeže v duchu nového světového názoru, a to mládeže sdružené v MNS i té, která stojí mimo tento útvar,“ a naléhá, „aby provedení tohoto úkolu bylo svěřeno Náčelnictvu MČNST (pozn. JŠ – Mládeže Českého nacionálně socialistického tábora), které se ho ujme bez nejmenšího nároku na hmotnou odměnu. Cítíme se k provedení tohoto úkolu povolání jako jediní z české mládeže, poněvadž MNS samo jej podle vlastního doznání schopno provést není.“⁸⁾

Konec diskusím udělal až nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na konci září 1941. Promyšlený útok na českou mládež měl být jedním z nových aspektů nacistické okupační politiky a založení nové mládežnické organizace jeho konkrétním výrazem. Nicméně přípravou kuratoria, jak se měla nová instituce nazývat, nebyla pověřena zcela v souladu s názory německých protektorátních politických špiček Vlajka – ČNST, ale naopak zástupce aktivistického kolaborantského proudu Emanuel Moravec. Je ovšem bezesporu zajímavé, že Moravec přizval k formování nové organizace právě některé bývalé členy Vlajky, kteří se s vedením tohoto hnutí názorově rozešli a následně z něj vystoupili. Jednalo se zejména o Františka Teunera, který se po vzniku nové mládežnické organizace stal ve funkci generálního referenta Moravcovou pravou rukou a výkonným vedoucím celé organizace.⁹⁾

Cíle, jež mělo kuratorium z hlediska nacistů v první řadě sledovat, byly skryty ve snaze převychovat českou mládež v duchu ideologie nacionálního socialismu a působit jako nástroj germanizace a rasové očisty českého národa. Ostatně tuto koncepci již nastínil Reinhard Heydrich ve svých projevech 2. října 1941 a 4. února 1942.¹⁰⁾ Den před akcí výsadku československých parašutistů z Velké Británie, uskutečněnou v zatáčce pražské ulice V Holešovičkách, pak oznámil zastupující říšský protektor zřízení kuratoria zástupcům protektorátního tisku.¹¹⁾ Vlastní nařízení o povinné službě mládeže (PSM), jímž bylo kuratorium založeno, vydala vláda Protektorátu Čechy a Morava až o dva dny později,¹²⁾ což ovšem Heydrich již oficiálně nekomentoval pro vážné zranění, které utrpěl při atentátu ve zmiňované pražské ulici.

Výchovnou činnost zahájilo kuratorium oficiálně na jaře 1943; ta měla být prováděna na pravidelných schůzkách, jež měly zajišťovat dosavadní spolky (zejména sportovní kluby), pracující pod různými organizacemi, nyní z hlediska své práce s mládeží ovšem nově podřízené kuratoriu.¹³⁾ Schůzky se měly skládat ze dvou částí: tělovýchovné a tzv. duchovně výchovné, a strukturovány měly být podle několika periodik (metodických a didaktických příruček), jež organizace vydávala pro svou interní potřebu.¹⁴⁾ Na stránkách tohoto tisku bylo vedoucím spolků přikazováno, která témata mají v rámci „duchovní výchovy“ probírat a samozřejmě též sloužily jako zdroj informací, s nimiž bylo záhodno mládež seznámit. Výchova měla být jednotná, a to i stanovením pevných termínů pro probírání konkrétních témat s přesností na týden.

Pilířem kuratorní duchovní výchovy byly určeny čtyři základní tematické

zdroje: „dějiny“, „Říše a její zařízení“, „kultura“ a „nový způsob života“.¹⁵⁾ Je zbytečné zdůrazňovat, že v jejich rámci měla pak být přirozeně povinně probírána také témata s antisemitským akcentem.¹⁶⁾

Již první schůzka mládeže kuratorních spolků, na níž měl být představen zhoubný židovský národ ve sprážení s bolševismem, měla dle instrukcí pražského kuratorního ústředí proběhnout mezi 12. a 18. dubnem 1943. „*Jaký je vlastně cíl bolševismu? Již před počátkem první světové války tu měli Židé velký vliv a Rusko se jim zdálo vhodnou zemí pro uskutečnění jejich plánů, jimiž sledovali ovládnutí světa a veškerého lidstva. Bolševismus vznikl v židovském mozku. Jeho cílem je proto i židovská světovláda,*“ měly se děti z úst svých vedoucích seznámit s klasickými nacistickými tezemi. „*Sami jste měli jistě už příležitost [dostat] se do styku se Židem. Jistě vás při tom napadlo, že Židovi záleží jen na tom, aby si zvětšil majetek a moc, aniž by při tom hnul prstem, Žid nepracuje, ale nechává za sebe pracovat ostatní. Žid nebojuje, ale nechává za sebe bojovat druhé, jak to jasně dokazuje přítomnost. Během staletí uloupil v Evropě jedno postavení za druhým a v tomto století byl připraven zasadit poslední rozhodující ránu, jež ho má učinit vládcem lidstva.*“¹⁷⁾ Do konce roku 1943 se měla „výchova k antisemitismu“ společně s rasovou teorií dostat na pořad schůzek kuratorních spolků ještě několikrát, a to na konci dubna v souvislosti s představením životní pouti Adolfa Hitlera u příležitosti jeho narozenin,¹⁸⁾ dále v červnu¹⁹⁾ a následně v září.²⁰⁾ V roce 1944 pak bylo nařizováno přednášet témata s protižidovským akcentem dvakrát: v dubnu a v září.²¹⁾

Vedle řadových spolků začaly v roce 1944 pracovat v rámci kuratorní organizační struktury též určité elitnější útvary: oddíly ZZ (zvláštního zasazení).²²⁾ K jejich založení bylo přistoupeno ve druhé polovině roku 1944 v souvislosti s eskalací spojeneckých náletů na protektorátní území.²³⁾ Jejich hlavní úlohou měla být spolupráce s orgány veřejné správy a vojenskými i polovojenskými složkami na řešení situací po náletech, a to zejména na odklizení trosk a při hasičských a záchranářských pracích.²⁴⁾ Duchovní výchova příslušníků ZZ oddílů byla v prvé řadě koncipována tak, aby u nich rozvíjela zejména tzv. vojácké ctnosti: velice často jim měly být vykládány příběhy o hrdinství německých vojáků, kteří při plnění svých povinností neváhali položit život.²⁵⁾ Nicméně příslušníci ZZ oddílů se též měli stát v mase české mládeže výjimečnými i z hlediska ideologického. „*Jestliže při výchově mládeže ve službě sleduje Kuratorium cíl organizovat a myšlenkově sjednotit široké masy české mládeže, pak vlastním úkolem ZZ oddílů je soustředit takových jednotlivců, kteří jsou odhodláni za náš světový názor postavit se celou svojí bytostí,*“ charakterizoval zmiňovanou roli těchto útvarů jejich hlavní vedoucí Eduard Chalupa v prosinci 1944.²⁶⁾ V jejich ideovém programovém desateru se tak přirozeně nacházela i následující formule: „*ZZ – muž se přiznává k myšlence Nové Evropy a zúčastňuje se vědomě na její socialistickým duchem prostoupené výstavbě. (...) Vyznává socialismus činu a základní hodnotu rasy.*“²⁷⁾ Za relativně krátkou dobu existence jednotek ZZ měla být antisemitská témata probírána několikrát: v listopadu i prosinci 1944, dále v lednu

a dubnu 1945.²⁸⁾ Navíc výchova v druhém únorovém týdnu posledního válečného roku měla proběhnout pod heslem „Víra v cenu krve a cenu rasy je prvý předpoklad nového socialistického názoru“ a motto třetího týdne stejného měsíce znělo „Soukmenovcem může být ten, kdo je stejné krve. Žádný Žid nemůže proto být soukmenovcem.“²⁹⁾

Česká mládež neměla být ovšem antisemitským aspektem nacistické ideologie indoktrinována pouze výchovou ve spolcích, ale také prostřednictvím kuratoristických mládežnických a dětských časopisů. Protižidovské štvání bylo vlastní zejména čtrnáctidenníku *Zteč*, jenž byl vydáván od podzimu 1942 do jara 1945.³⁰⁾ V průběhu těchto let byla na jeho stránkách otištěna necelá stovka článků různých forem, ale i propagandistických básní, které se židovským „problémem“ zabývaly buď jako hlavním tématem, anebo v nich byla alespoň krátká antisemitská narážka.³¹⁾ Zvláště nenávidná byla báseň s názvem *My, mladí*, která byla ve zmiňovaném časopise uveřejněna již v jeho druhém čísle v polovině října 1942. Její znění bylo následující:

*„V prach klesla plutokratů zlatá modla
a meč překazil bolševické plány.
Již nikdy nevrátí se éra podlá,
když Židů příšery jsou ve hrob sklány.*

*Zář Nové Evropy již silně plane
a lidé dobré vůle napravují viny.
I my zkypříme pole nezorané,
na místo prázdných slov at' vstoupí činy!*

*Snad ještě včera staří vyčkat chtěli,
my, mladí, smetem jejich liščí stopu,
my nechceme žít jak cizopasně jmelí.
Chceme hrdí být, chceme budovat Evropu!*

*A nikdo nezmaří nám smělé cíle
a hadí pochyby nesrazí naše ruce.
My věříme své nezlomené síle,
i my jsme vojsko vítězného Vůdce!“³²⁾*

Jako hnízda židovského spiknutí byly ve *Zteči* odhaleny také v letech 1941 až 1942 likvidované organizace Sokol, Junák a Orel. Již výše zmiňovaný Vladimír Dejmeck o nich například v jednom ze svých článků napsal: „*Jak nám ukázaly četné sbírky dokumentů, stál v pozadí, za národní fasádou Sokola Žid. (...) V Junáku měl být dokonce vychováván z českých hochů a dívek židozедnářský dorost. V Orlu, který o sobě rozhlašoval, že chce vést mládež ke křesťanské moralce, řídili vše z pozadí zase jen Židé.*“³³⁾ V reálné praxi se ovšem kuratoristé

snažili využít zkušeností mnoha činovníků těchto zrušených organizací, a to na všech úrovních své organizační struktury. Za všechny jmenujme například Jaroslava Foglara, který v roce 1943 působil v redakci *Správného kluka* – dalšího kuratoristického časopisu.³⁴⁾

Je zajímavé, že právě zmiňovaný *Správný kluk* a jeho dívčí obdoba *Dívčí svět* se antisemitskými tématy nezabývaly skoro vůbec.³⁵⁾ Ačkoliv se tuto skutečnost ještě nepodařilo badatelům zcela objasnit, je pravděpodobné, že souvisela nejspíše s odlišnou rolí, kterou měly tyto časopisy oproti *Zteči* hrát.

Témata, jež měla být v rámci duchovní výchovy probírána na spolkových schůzkách či otiskována ve výše zmiňovaných časopisech, byla určována členy III. pracovní skupiny kuratorního ústředí; konkrétně výchovné instrukce koncipoval odbor *školení* a vydávání časopisů pak obstarával odbor *tisk* této skupiny.³⁶⁾ V jejím čele se v průběhu let 1942–1945 vystřídali dva funkcionáři: Jan Nepomuk Pipota (1942–1944)³⁷⁾ a Jiří Benda (1944–1945).³⁸⁾ Směřování duchovní výchovy bylo samozřejmě určováno ve spolupráci s poradci z řad Hitlerjugend, kteří v pražské centrále kuratoria působili.

Průběh výchovy mládeže v kuratorních spolcích ovšem neprobíhal tak, jak si nacisté a jejich pomocníci z řad českých kolaborantů představovali, byl narušován mnoha faktory, které jej významně limitovaly: válečnou situací, odtazitostí určité části české společnosti a mnoha dalšími problémy materiálního i ideového rázu. Navíc začleňování veškeré české mládeže do kuratorních spolků probíhalo postupně a nebylo dokončeno až do samého zániku protektorátu: ke konci války byla v organizaci sdružena pouze zhruba polovina všech mladých, jež nařízením z května 1942 o povinné službě mládeže (PSM) podléhali.³⁹⁾

V dubnu 1943, kdy měla mládež z úst svých vedoucích poprvé slyšet antisemitské teze, byla kuratorní organizační struktura ještě ve fázi výstavby a nepracovalo více jak 20 z 80 kancelářů okresních pověřenců kuratoria, jež tvořily mezičlánek v komunikaci mezi nejvyšším vedením organizace (pražským ústředím) a vedoucími spolků.⁴⁰⁾ Navíc s včasným zasláním prvních výchovných instrukcí, otištěných v příručce pro vnitřní potřebu organizace s názvem *Náš směr*, nastal v některých okresech na jaře 1943 určitý problém a do rukou spolkových instruktorů se dostaly až se značným zpožděním, pokud byly vůbec doručeny.⁴¹⁾

Spolky se musely v letech 1942–1945 také velice často potýkat zvláště s nedostatkem vhodných prostor pro vlastní provádění výchovy, která zejména v zimním období leckde stagnovala i několik měsíců.⁴²⁾ Kuratorium navíc pociťovalo chronický nedostatek instruktorů, který byl na jedné straně způsoben nechutí mnoha mladíků a dívek tyto funkce vykonávat a na straně druhé také jejich pracovním začleněním v rámci totální mobilizace zázemí Velkoněmecké říše. Jestliže si položíme otázku, jak mohla být na konci roku 1944 a v prvních měsících roku následujícího reálně prováděna výchova například v elitních ZZ oddílech, dojdeme k závěru, že s velkými obtížemi: z některých kuratorních okresů byla totiž více jak polovina instruktorského sboru těchto jednotek nasazena na stavbu polních opevnění východní fronty.⁴³⁾

Jak bylo výše zmíněno, vedle nastíněných komplikací materiálního a organizačního rázu byla výchova narušována také ideovými problémy, které souvisely s náladami a názory české společnosti. Jestliže otázku recepce kuratorní duchovní výchovy českou mládeží zúžíme na její antisemitský aspekt, je při hledání odpovědi třeba brát v potaz zejména vztah „Čechů“ k Židům v protektorátních časech. Většina české společnosti vnímala své „spoluobčany“ židovského původu jako skupinu obyvatel perzekvovanou nenáviděnými Němci, s kterou pak začala sympatizovat.⁴⁴⁾ Tato věc se týkala i české mládeže; její nálady a postoje bedlivě sledovala i nacistická bezpečnostní služba (SD), která upozorňovala na projevy solidarity mladých Čechů s nacisty pronásledovanými Židy.⁴⁵⁾

Pokud tedy měli jedinci vychovávaní v kuratoriu antisemitské názory, nedá se říci, že by se jednalo o přímý výsledek snažení kuratoria; šlo spíše o projev tradičního českého antisemitismu z doby předválečné, jehož nositelem byla určitá část české společnosti a jejím prostřednictvím byl pak přirozeně přenesen do protektorátních časů. Je jisté, že výchovou mohly být antisemitské názory podpořeny u těch, jež je zastávali ještě před vstupem do kuratoria. Nicméně těžko je mohla vštípit těm, jimž byly zcela cizí. Nacistické snahy probudit u české mládeže protizidovské přesvědčení pak do určité míry eliminovala výchova v rodinách, pokud samozřejmě sami rodiče vychovávaných dětí nebyli antisemité. Vše výše zmíněné bylo ještě navíc umocněno skutečností, že mnozí z instruktorů plánovitě neprováděli duchovní výchovu v příkazované formě, pokud k ní ovšem vůbec získali prostor.

Ačkoliv tedy nacistické snažení v tomto směru nebylo úspěšné, v žádném případě tento výchovný krach neznamenal poslední záchvěvy antisemitských tendencí v českých zemích, i době poválečné neměly být cizí.

Poznámky

⁴¹⁾ Viz např. PASÁK, Tomáš: Pod ochranou říše. Praha, Práh 1998, s. 75; týž: Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945. Praha, Práh 1999, s. 274.

⁴²⁾ KREJČÍ, Tomáš: Organisaace školství a cíl výchovy v Německu. Praha, Orbis 1939.

⁴³⁾ Týž: Vliv výchovy na pojetí práce. Praha, Český svaz pro spolupráci s Němci 1940.

⁴⁴⁾ NOVOTNÝ, Jiří: Kletba prostředností? In: Vlajka, r. XI, č. 22 (2. 8. 1941), s. 5.

⁴⁵⁾ DEJMEK, Vladimír: Kde zůstala politická výchova mládeže? In: List mladých, r. III, č. 26 (28. 6. 1941), s. 2.

⁴⁶⁾ Viz např. NOVOTNÝ, Jiří: Vina je na vedení. In: Tamtéž, č. 32 (11. 10. 1941), s. 5.

⁴⁷⁾ POLÍVKA, Otakar: Boj o mládež a boj mládeže. In: Tamtéž, č. 9 (1. 3. 1941), s. 3.

⁴⁸⁾ NOVOTNÝ, Jiří: Duch podnikavosti v MNS? In: Tamtéž, č. 18 (5. 7. 1941), s. 5.

⁴⁹⁾ Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond Národní soud, Teuner a spol., sign. 10/47, karton 151, složka Obžalovací spis proti F. Teunerovi, K. Mihaličkoví, E. Chalupovi, J. Viktorinovi, K. Žaludovi, J. Svobodovi, J. Málkovi, V. Krígarovi a J. Krígarovi z 5. 3. 1947.

⁵⁰⁾ DOKUMENT č. 11 – Výňatek z Heydrichova projevu k představitelům okupační správy v Černinském paláci v Praze týkající se germanizačního programu vůči českému obyvatelstvu z 2. 10. 1941. In: LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava (ed.): Heydrichova okupační politika v dokumentech. Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1987, s. 46; NĚ-

- MEC, Petr: Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 12 (1991), s. 67–90.
- ¹¹⁾ Dokument č. 44 – Projev Heydricha k zástupcům českého aktivistického tisku o správní reformě, pracovní povinnosti mládeže a o dalších opatřeních v protektorátu. In: LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠTÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava (ed.): Heydrichova okupační politika v dokumentech. Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1987, s. 131–132.
- ¹²⁾ Vládní nařízení ze dne 28. 5. 1942 o povinné službě mládeže. In: Sběrka zákonů a nařízení. Praha 1942, s. 905–906.
- ¹³⁾ K výstavbě organizační struktury kuratoria blíže ŠPRINGL, Jan: Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). In: Soudobé dějiny, r. XI, č. 1–2 (2004), s. 157–159.
- ¹⁴⁾ Náš směr, 1943–1945; Vzorový roj, 1944–1945; Výcvikové směrnice ZZ, 1944–1945, Služba domoviny, 1944–1945.
- ¹⁵⁾ Směrnice pro službu mládeže. Praha, Kuratorium pro výchovu mládeže 1943, s. 15n.
- ¹⁶⁾ Nežli se podíváme na příklady kuratorní antisemitské výchovy, vraťme se pro zajímavost k nařízením, kterým byly položeny základy mládežnické organizace. V jednom z nařízení předsedy kuratoria z 30. 5. 1942 (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30. května 1942 o rozsahu povinné služby mládeže. In: Sběrka zákonů a nařízení. Praha 1942, s. 910–913) se hovořilo o tom, že z výchovy jsou automaticky vyjmuti Židé a židovští mišenci; výjimku tvořili mišenci II. stupně, kteří povinně nemuseli, nicméně na základě zvláštní žádosti se mohli kuratorní výchovy účastnit. Zatím se badatelům nepodařilo objevit (respektive o tomto objevu publikovat) žádnou z takovýchto žádostí. Je ovšem možné předpokládat, že tyto prosby byly výjimčné, neboť po zřízení kuratoria se spíše objevují četné žádosti o zproštění PSM; to je do jisté míry také dokladem negativního postoje české společnosti k nové instituci (LEDEK, Josef: Zdravá výchova mládeže. In: České slovo, (6. 2. 1943), s. 2.
- ¹⁷⁾ Náš směr (pro chlapce), r. I, č. 2 (1943), s. 10–12.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, s. 17–18.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, č. 4 (1943), s. 43–45, 50–52.
- ²⁰⁾ Tamtéž, s. 46–47.
- ²¹⁾ Náš směr (pro chlapce), r. II, č. 4 (1944), s. 25–26, 35–36; Náš směr (pro dívky), r. II, č. 4 (1944), s. 22; tamtéž, č. 7 (1944), s. 6, 10.
- ²²⁾ Vedle ZZ oddílů byly v roce 1944 založeny ještě tzv. Vzorné roje, ve kterých měli být vychováváni budoucí spolkoví vedoucí, a tzv. Domoviny mládeže, učňovské internáty pod přímým dohledem kuratoria. (Tisková služba české mládeže, r. I, č. 18–19 (2. 6. 1944), s. 1; Vzorný roj, r. I, č. 1 (1944), s. 12; Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 25. 2. 1944 k doplnění nařízení z 30. 5. 1942, jímž jsou stanovena všeobecná ustanovení o povinné službě mládeže. In: Sběrka zákonů a nařízení. Praha 1945, s. 335–336; Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 25. 2. 1944 k doplnění nařízení z 30. 5. 1942, jímž jsou stanovena všeobecná ustanovení o povinné službě mládeže. In: Tamtéž. Praha 1945, s. 336–337.
- ²³⁾ NA, fond Národní soud, Teuner a spol., sign. 10/47, karton 151, složka Obžalovací spis proti F. Teunerovi, K. Mihalíčkovi, E. Chalupovi, J. Viktorínovi, K. Žaludovi, J. Svobodovi, J. Málkovi, V. Kriřgarovi a J. Kriřgarovi z 5. 3. 1947.
- ²⁴⁾ Výcvikové směrnice ZZ, 1944–1945.
- ²⁵⁾ Např. Výcvikové směrnice ZZ, č. 2 (1944), s. 8–9, 13–15; tamtéž, č. 3 (1944), s. 14–15; tamtéž, č. 1 (1945), s. 9; tamtéž, č. 2 (1945), s. 5–6.
- ²⁶⁾ CHALUPA, Eduard: Kamarádi v ZZ-oddílech. In: Výcvikové směrnice ZZ, č. 3 (1944), s. 1.
- ²⁷⁾ Výcvikové směrnice ZZ, č. 2 (1945), s. 1.
- ²⁸⁾ Tamtéž, r. I, č. 2 (1944), s. 6–8; tamtéž, č. 3 (1944), s. 6–7; tamtéž, r. II, č. 1 (1945), s. 1–2; tamtéž, č. 4 (1945), s. 4–5.
- ²⁹⁾ Tamtéž, r. II, č. 2 (1945), s. 3.
- ³⁰⁾ Zteč, 1942–1945.
- ³¹⁾ Jednalo se o následující články a básně v časopise Zteč: TEUNER, František: Minulost bude překonána budoucností, r. I, č. 1 (1. 10. 1942), s. 2; KUDĚJ, Václav: My, mládí, r. I, č. 2 (15. 10. 1942), s. 5; Týž: Nová fronta, tamtéž, s. 13; DEJMEK, Vladimír: Národy ve světle dějin, r. I, č. 3 (30. 10. 1942), s. 6–7; PODOLSKÝ, F.: Vyznání mladého dělníka, r. I, č. 4 (13. 11. 1942), s. 4; ZELNÍČEK, J.: Rasa a národ, r. I, č. 5 (27. 11. 1942), s. 2; GEBAUER, Jiří: Nikoliv třídní boj, nýbrž společenství, r. I, č. 6 (11. 12. 1942), s. 2; BENDA, Jiří: Národ a židovská otázka, r. I, č. 7 (23. 12. 1942), s. 2. SMR-

- ČEK, František: Rozdíl mezi starým a novým světem práce, tamtéž, s. 5; Evropská pospolitost, r. II, č. 1 (8. 1. 1943), s. 1–2; ŘEZNÍČEK, Josef: Vítězství šlechty práce, r. II, č. 1 (8. 1. 1943), s. 2; Nikdo nesmí setrvat ve svém pohodlí, r. II, č. 3 (7. 2. 1943), s. 1; SVOBODA, Jan: Co hochy zajímalo..., tamtéž, s. 6; NETÍK, Jaromír: Mláďa vede boj o nový život, tamtéž; Mláďa v dopisech, tamtéž, s. 8; OSTRÝ, Vratislav: Také česká mládež musí být tvrdá, r. II, č. 4 (20. 2. 1943), s. 1; DEJMEK, Vladimír: Tak česká mládež vypadat nesmí, r. II, č. 5 (3. 3. 1943), s. 1; Boj proti bolševismu, r. II, č. 7 (27. 3. 1943), s. 2; Walter Jacobi: „Země zaslibená“, r. II, č. 8 (15. 4. 1943), s. 4; Radostná neděle v Uherském Hradišti, tamtéž, s. 5; Mláďa v dopisech, tamtéž, s. 8; Duchovní zápas, r. II, č. 12 (18. 6. 1943), s. 2; PEIGER, František: Cesta umělců mladé generace, tamtéž, s. 4; VRBA, Jan: Mláďa v národním hospodářství, tamtéž, s. 5; MORAVEC, Emanuel: Vlivný osud k nám, r. II, č. 14 (15. 7. 1943), s. 1; Velký projev mladých škodováků, tamtéž, s. 3; PEIGER, František: „Americká kultura“ bez masky, r. II, č. 15 (3. 8. 1943), s. 4; úryvek z časopisu *Der Stürmer*, r. III, č. 1 (6. 1. 1944), s. 5; r. III, č. 2 (20. 1. 1944), s. 2; r. III, č. 4 (17. 2. 1944), s. 5; PIPOTA, Nepomuk Jan: Soucit se Židy?, r. III, č. 5 (2. 3. 1944), s. 1; Týž: Proti lživému socialismu, r. III, č. 6 (17. 3. 1944), s. 2; VRBA, Jan: Klebba lidu, r. III, č. 7 (6. 4. 1944), s. 1; Chceme budovat, ne bořit!, tamtéž, s. 3; VICTORIN, Josef: Vůdce, r. III, č. 8 (19. 4. 1944), s. 1; Češi na Ukrajině, tamtéž, s. 6; Pocta Dr. Františku Teunerovi, r. III, č. 12 (20. 6. 1944), s. 2; Proč bojujeme proti bolševismu, r. III, č. 15–16 (15. 8. 1944), s. 2; My a totální nasazení, tamtéž; PIPOTA, Nepomuk Jan: Potopě postavíme hráz, tamtéž; Kdo je Stalin, r. III, č. 17 (1. 9. 1944), s. 2; STREJC, Karel: Mláďa, diskuse a čin, tamtéž; CHALÚPA, Eduard: Sny a skutečnost, tamtéž, s. 7; Mor mezi švédskou mládeží, tamtéž; KOŽÍŠEK, Ant. J.: Slovenská cesta, r. III, č. 18 (15. 9. 1943), s. 1, 3; Od Clemenceaua ke Stalinovi, tamtéž, s. 2; Kdo je zakladatelem bolševismu?, tamtéž; Kdo jsou vládcí bolševismu?, r. III, č. 19 (28. 9. 1944), s. 2; PIPOTA, Nepomuk Jan: Právě teď, r. III, č. 20 (18. 10. 1944), s. 1; SEIBOTH, F.: Smysl dnešní války, tamtéž; HUDEC, Rudolf: Velká zkouška charakteru, r. III, č. 21 (2. 11. 1944), s. 2; KRÍŽ, Alois: USA – země „civilizace“, r. III, tamtéž, s. 4; Bolševizace školství v Bulharsku, r. III, č. 22 (17. 11. 1944), s. 2; Co jsou „šipové kříže“, tamtéž, s. 7; ČECH, Vratislav: Naše cesta je správná, r. III, č. 23 (1. 12. 1944), s. 2; Jde o budoucnost všech – rozhodni se, r. III, č. 24 (18. 12. 1944), s. 1; KRÍŽ, Alois: Příznačná podobnost, r. III, č. 24 (18. 2. 1944), s. 4; r. IV, č. 3 (1. 2. 1945), s. 4; KRÍŽ, Alois: Taludská nenávisť, r. IV, č. 5 (15. 2. 1945), r. IV, s. 2; RIEBE, P.A.: Komunismus v USA, r. IV, č. 8 (8. 3. 1945), s. 2; r. IV, č. 10 (22. 3. 1945), s. 5; r. IV, č. 11 (29. 3. 1945), s. 5; Vůdce Adolf Hitler, r. IV, č. 14 (19. 4. 1945), s. 1.
- ³²⁾ KUDĚJ, Václav: My, mládí. In: Zteč, r. I, č. 2 (15. 10. 1942), s. 5.
- ³³⁾ DEJMEK, Vladimír: Tak česká mládež vypadat nesmí. In: Tamtéž, r. II, č. 5 (3. 3. 1943), s. 1.
- ³⁴⁾ Jestřábovy vzlety, lety a pády aneb Jak život šel. In: FOGLAR, Jaroslav: Život v poklusu. Praha, Olympia 1997, s. 203.
- ³⁵⁾ Správný kluk, 1944–1945; Divčí svět, 1943–1944.
- ³⁶⁾ Služba domoviny (pro chlapce), č. 2 (1945), s. 15.
- ³⁷⁾ PIPOTA, Jan Nepomuk: Dva roky úsilí o nové poznání české mládeže. In: Zteč, r. III, č. 13 (1. 7. 1944), s. 3.
- ³⁸⁾ NA, fond Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále jen Kuratorium), k. 92, složka Výchovné tábory (všeobecně), dopis K. Rambouska a E. Hanse vedení kuratoria z 9. 10. 1944.
- ³⁹⁾ Blíže ŠPRINGL, Jan: Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). In: Soudobé dějiny, r. XI, č. 1–2 (2004), s. 156.
- ⁴⁰⁾ NA, fond Kuratorium, k. 2, složka Generální referát, hl. a okr. pověření, seznam počtu spolků, instruktorů a mládeže z 20. 5. 1943.
- ⁴¹⁾ Státní okresní archiv v Berouně (dále jen SOKA Beroun), fond DTJ Újezd, služební rozkaz berounského okresního pověření kuratoria č. 1 z 8. 5. 1943.
- ⁴²⁾ Ke zmiňovaným problémům materiálního rázu i s uvedením konkrétních příkladů viz ŠPRINGL, Jan: Berounská okresní organizace Kuratoria pro výchovu mládeže, 1. část. In: Minulosti Berounska 9, 2006, s. 194–206.
- ⁴³⁾ SOKA Beroun, fond DTJ Újezd, služební příkaz berounského okresního pověření kuratoria č. 4 z 20. 3. 1945.
- ⁴⁴⁾ Blíže ROTHKIRCHENOVÁ, Livie: Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945. In: Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Praha, Trizonia – ÚSD ČSAV 1991, s. 28–31.
- ⁴⁵⁾ Např. NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 304, sign. sl. 114-305-4, příloha denní zprávy velitelství Bezpečnostní služby (SD) v Praze z 5. 4. 1941, č. 76/41.

CURATORY FOR THE EDUCATION OF YOUTH AND THE ANTI-SEMITIC ASPECT OF ITS ASPIRATIONS

Jan Springl
Summary

In May 1942, the government of the Protectorate of Bohemia and Moravia, acting under the influence of the Protectorate's high-ranking German administration officials, led by Reinhard Heydrich, issued a directive on compulsory youth service, establishing a totalitarian-type youth organization called Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (Curatory for the Education of Youth in Bohemia and Moravia). Even though the establishment of this institution was preceded by efforts of some Czech fascist organizations, Vlajka – ČNST¹⁾ in particular, to win the mandate to participate in the out-of-school activities of the Czech youth, the management of the Curatory was eventually entrusted to the leaders of the activist stream of Nazi collaborators, headed by Emanuel Moravec. However, the truth is that taking part in the work of the organization were a number of office-holders, originally members of Vlajka who had broken up with that movement ideologically and left it, such as the Curatory's General Officer František Teuner and many others.

The Curatory's main activities lay in educating the Czech youth in keeping with the Nazi ideology, anti-Semitism being its inevitable part. Education in the Curatory was to be subjugated to the Nazi plans to instill in the Czech youth anti-Jewish convictions or to reaffirm such views. These trends were to be discharged by youth leaders by discussing centrally directed anti-Semitic subjects. These were to be examined at the meetings of groups of the Curatory. Anti-Semitism was also expected to be indoctrinated to the adolescent generation by means of Curatory's youth and children's periodicals among which the magazine Zteč (Assault) dominated.

The actual standard-bearers of correct thinking according to the Nazi ideology in the mainstream of the Czech youth were to be members of the Curatory's elite ZZ-teams whose main activity was participation in solving situations caused by Allied aerial attacks. Part of their ideological commandments was also this item: "The ZZ – man endorses the idea of New Europe, consciously participating in its construction steeped in the socialist spirit. (...) He endorses the socialism of action and the basic values of the race."

But the Curatory's anti-Semitic and other educational attempts ran up against countless material problems, organizational complications, the war situation, labor conscription of Curatory members and also the moods and opinions typical of a large section of the Czech society. These were naturally reflected in the attitudes of many leaders of Curatory groups who were supposed to carry out the actual educational tasks. On the whole, we can say that the Curatory's efforts were unsuccessful in its anti-Semitic aspirations precisely due to the reasons outlined above. Needless to add, one cannot rule out the possibility that some of the young Czech people did harbour anti-Jewish views but this cannot be reliably seen as a direct outcome of their education in the Curatory.

¹⁾ Vlajka – Český nacionálně socialistický tábor (Flag – Czech National Socialist Camp)

DAS KURATORIUM FÜR JUGENDERZIEHUNG UND DER ANTISEMITISCHE ASPEKT SEINER BESTREBUNGEN

Jan Špringl
Resümee

Im Mai 1942 erlässt die Regierung des Protektorats Böhmen und Mähren unter Einflussnahme der Führungskräfte in der deutschen Protektoratsverwaltung mit Reinhard Heydrich an der Spitze eine Verordnung über den Pflichtdienst der Jugend, was die Gründung einer tschechischen Jugendorganisation von totalitärem Typus mit der Bezeichnung Kuratorium für Jugenderziehung in Böhmen und Mähren zur Folge hatte. Obwohl der Konstituierung dieser Institution die Bestrebungen einiger tschechischer faschistischer Organisationen, insbesondere von Vlastka – ČNST,¹⁾ vorausgingen, den Auftrag zur Unterstützung der Jugend im Bereich ihrer außerschulischen Aktivitäten zu erhalten, betraute das Kuratorium damit schließlich die Vertreter der aktivistischen Kollaborantenbewegung unter Führung von Emanuel Moravec. Tatsache jedoch ist, dass sich an der Tätigkeit der Organisation auch eine ganze Reihe von Funktionären beteiligte, die ursprünglich Mitglieder von Vlastka waren, aus der sie infolge von Meinungsverschiedenheiten ausgetreten waren, wie zum Beispiel der Generalreferent des Kuratoriums František Teuner und viele andere.

Hauptinhalt der Tätigkeit des Kuratoriums sollte die Erziehung der tschechischen Jugend in Übereinstimmung mit der nazistischen Ideologie sein, zu der selbstverständlich auch der antisemitische Aspekt gehörte. Die Erziehung im Kuratorium sollte sich demzufolge der Absicht der Nazis unterordnen, der tschechischen Jugend eine antijüdische Überzeugung einzuschärfen oder sie darin zu bekräftigen. Diese Tendenz sollten die Jugendführer auf den Versammlungen der Vereine des Kuratoriums mit der Erörterung zentral vorgeschriebener antisemitischer Themen fördern. Mit Antisemitismus sollte die heranwachsende Generation jedoch auch vermittels der Jugend- und Kinderperiodika des Kuratoriums indoktriniert werden. In dieser Hinsicht zeichnete sich insbesondere die Zeitschrift *Zteč* (*Der Sturm*) aus.

Pfeiler des richtigen Denkens in den Intentionen der nazistischen Ideologie sollten innerhalb der Masse der tschechischen Jugend die Mitglieder der elitären ZZ-Abteilungen des Kuratoriums sein, deren Hauptaufgabe die Beteiligung an der Lösung der Situationen sein sollte, die durch die Fliegerangriffe der Verbündeten hervorgerufen wurden. Bestandteil ihres ideologischen Dekalogs war auch folgendes Gebot: „Ein ZZ-Mann bekennt sich zum Gedanken des Neuen Europa und beteiligt sich bewusst an seinem von sozialistischem Geist durchdrungenen Aufbau. (...) Er bekennt sich zum Sozialismus der Tat und zum Grundwert der Rasse.“

Die antisemitischen und weiteren erzieherischen Bestrebungen des Kuratoriums wurden jedoch durch zahlreiche materielle Probleme, organisatorische Komplikationen, die Kriegssituation, die Eingliederung der Kuratoriumsmitglieder in den Totaleinsatz und auch durch die Stimmungen und Meinungen untergraben, die für den Großteil der tschechischen Gesellschaft charakteristisch waren und die sich natürlich zum Beispiel auch in der Haltung zahlreicher Führer der Kuratoriumsverbände, die die eigentliche Erziehung durchführen sollten, niederschlugen. Im Ergebnis kann also gesagt werden, dass die Bemühungen des Kuratoriums in antisemitischer Hinsicht aus den oben genannten Gründen erfolglos waren. Selbstverständlich kann die Möglichkeit nicht ausgeschlossen werden, dass Einzelne aus den Reihen der jungen Generation eine antijüdische Überzeugung vertraten, was wir jedoch nicht mit Sicherheit als direktes Ergebnis ihrer Erziehung durch das Kuratorium ansehen können.

¹⁾ Vlastka – Český nacionálně socialistický tábor (*Die Fahne – Tschechisches nationalsozialistisches Lager*)

OBNOVA VOJENSKÉ POSÁDKY V TEREZÍNĚ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Jan Vajskebr

Terezín, který byl založen jako pevnost na konci 18. století, patřil po dvě stě let mezi města s dlouhou vojenskou historií. Sídlem početné posádky rakousko-uherské armády zůstal i po zrušení pevnostního statutu v roce 1888. Po vzniku samostatného československého státu pak navázala na vojenskou tradici Terezína jeho nově budovaná armáda. Mezi světovými válkami čítala ubytovací kapacita kasáren až 6000 vojáků, především příslušníků 42. pěšího pluku, jenž byl v Terezíně dislokován.¹⁾

Po okupaci českých zemí nacistickým Německem se stal Terezín součástí Protektorátu Čechy a Morava. Veškeré terezínské vojenské objekty převzal od zrušené československé armády *Wehrmacht*, který zde přirozeně umístil své jednotky. Tragický zlom v historii Terezína přinesla přeměna města a přilehlé Malé pevnosti ve vězeňská zařízení německých represivních složek. V Malé pevnosti byla zřízena policejní věznice gestapa a po vysídlení civilního obyvatelstva se celé město stalo židovským ghettem. Zde také můžeme nalézt počátek hmotné devastace, kterou město prošlo ve 40. letech 20. století.

Poválečná obnova Terezína rozhodně nebyla jednoduchou záležitostí a komplikovala ji celá řada faktorů. Malá pevnost nadále sloužila své represivní úloze, neboť v ní byl již v květnu 1945 zřízen internační tábor, kam bylo umístováno německé obyvatelstvo určené k odsunu. Též v ní bylo vězněno několik nacistických válečných zločinců.²⁾ V samotném Terezíně bylo výnosem České národní rady z 11. 5. 1945 formálně zrušeno židovské ghetto, což byl jen symbolický akt potvrzující danou realitu. Mnohem větší význam mělo řešení skutečných problémů, především boj o záchranu životů nemocných vězňů a jejich následná repatriace. Vzhledem k epidemii skvrnitého tyfu došlo k vyhlášení karantény s přísnou izolací města. Až po překonání epidemie se mohla naplno rozběhnout repatriace, která se protáhla až do srpna 1945. A teprve poté vznikly předpoklady pro návrat Terezína k běžnému životu.³⁾

Československá armáda projevila o obnovení terezínské vojenské posádky zájem již krátce po skončení druhé světové války. Opětovné umístění vojenských útvarů bylo velmi důležité i pro návrat civilního obyvatelstva, které bylo s armádou v minulosti do značné míry ekonomicky svázáno. Devastace Terezína v období existence ghetta ovšem dosáhla v důsledku jeho přelidnění a špatných hygienických podmínek katastrofálních rozměrů a město bylo i po likvidaci epidemie skvrnitého tyfu nadále zamořeno zárodky nakažlivých chorob.

Z hlediska armádního územněsprávního rozdělení náležel Terezín do 1. vojenské oblasti. Ve městě se nacházelo celkem 14 rozsáhlých armádních objektů – kasáren, garáží, skladů a hospodářských budov. Jako první byly armádě předá-

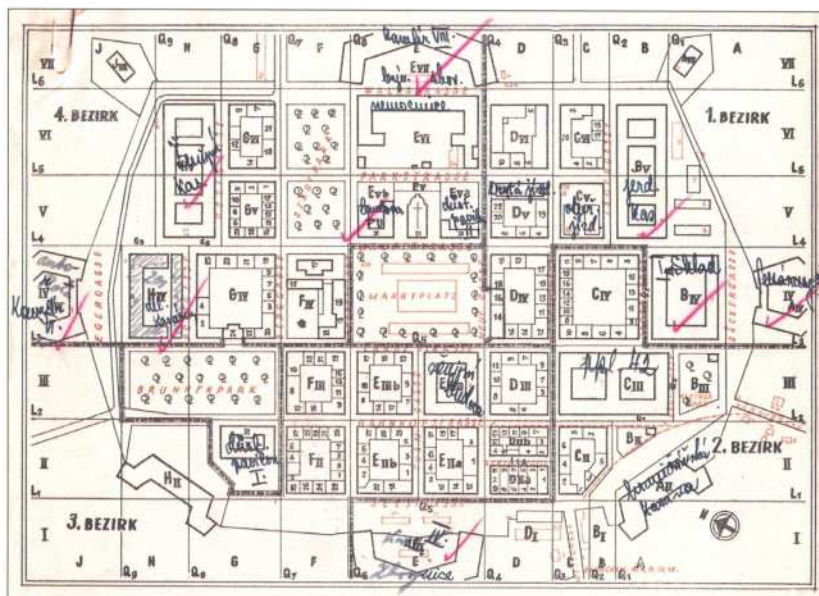
ny komisí pro ocenění a inventuru nemovitostí objekty Ústředního proviantního skladu a Hraničářských kasáren, k nimž se postupně přidaly další.⁴⁾ Bylo plánováno, že kasárny budou již od října 1945 obývat ženijní a dělostřelecké jednotky. Mělo se jednat zejména o velitelství 1. a 3. dělostřelecké brigády a dva jejich pluky – 201. a 351. Nakonec bylo rozhodnuto, že 3. dělostřelecká brigáda bude nadále dislokována v Lounech. Určitý problém nastal v případě 1. dělostřelecké brigády, dočasně umístěné v nevyhovujících provizorních ubikacích v širokém okolí, za které navíc armáda platila nemalý nájem. Proto měl být tento útvar přesunut do Terezína co nejrychleji.⁵⁾ Tomuto záměru však zabránily nečekané okolnosti.

Zatímco se československá vojenská správa a civilní úřady obnovené republiky zabývaly úvahami o uvedení města do obyvatelného stavu, obsadily Terezín jednotky Rudé armády. Rozhodnutí o přezimování sovětských vojáků sdělil 24. 9. 1945 pplk. Hora pověřenci národního výboru dr. M. Nádvorníkovi a i přes jeho námitky bylo nakonec město k 12. 10. 1945 dáno k dispozici Rudé armádě. Početní stav zde ubytovaných rudoarmějců byl odhadován na 15 až 22 tisíc, ale vzhledem ke stahování sovětských vojsk z území Československa rychle klesal. Během jejich pobytu zodpovídala za údržbu všech budov, a to včetně civilních domů, československá vojenská správa.⁶⁾ Sovětští vojáci mnoho ohledů na těžce zkoušené město nebrali a naopak přispěli k jeho další devastaci ničením objektů a rabováním veškerého zbylého zařízení. Zaznamenány byly různé kuriózní případy, jako například: „Do místností [,] kde byl vpuštěn dezinfekční plyn, vnikl v noci oddíl RA, prospal v plynové atmosféře noc a bez úhony poté místnost opět opustil.“⁷⁾

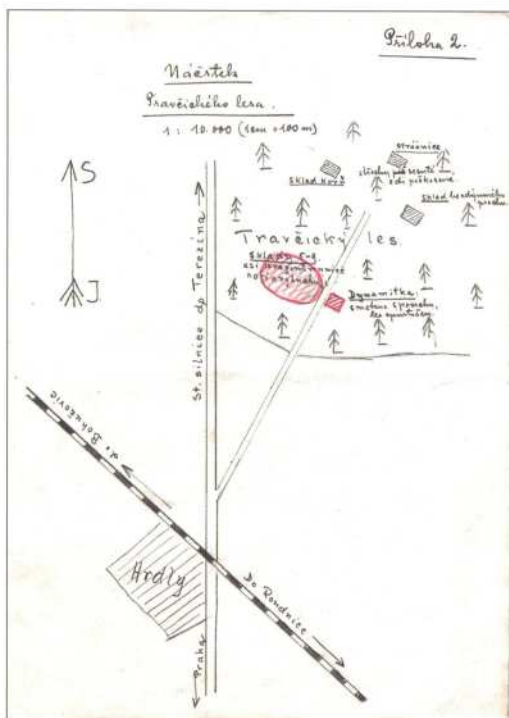
Nicméně československá armáda se plánů na obnovu terezínské posádky nevzdala a ještě před odchodem Rudé armády se začala věci vážně zabývat. Myšlenka přeměny celého Terezína na vojenský tábor byla 5. 12. 1945 I. podnáčelníkem hlavního štábu div. gen. Heliidorem Píkou odmítnuta a zvláštní ministerská komise následně rozhodla, že si Terezín podrží svoji tradiční tvář posádkového města s civilním obyvatelstvem.⁸⁾

I přes přítomnost přibližně 50 až 200 příslušníků RA, kteří zde příležitostně nacházeli přístřeší, byla 14. 12. 1945 v Terezíně vykonána inspekce velitelství I. oblasti pod vedením špkt. gšt. Jana Kukly. Na základě provedených zjištění bylo sjednáno alespoň zastavení vody, která vytékala z poškozených potrubí a narušovala podlahy a zdivo budov. Dále bylo nařízeno okamžitě začít s čištěním kasáren a jejich okolí, aby se zajistilo ubytování československým vojenským útvarům.⁹⁾

Další inspekce byla uskutečněna 8. 1. 1946 velitelstvím dělostřelectva I. oblasti, na kterou v dalších dvou dnech navázala návštěva hygienické komise v čele s pplk. zdrav. MUDr. Engelem. Jejich závěry nebyly zrovna radostné. Z hlediska hygieny představovala největší problém zanesená kanalizace, včetně domovních přípojek, špatně provedená dezinfekce a dezinspekce, špatná kvalita vody atd. Vzhledem k dezolátnímu stavu objektů bylo rozhodnuto nečekat na celkové řešení problému, ale naopak postupně osazovat jednotlivé budovy ruku v ruce

Plánované rozmístění vojenských útvarů v Terezíně na jaře 1946. (VÚA Praha)

Situační schéma místa tragické exploze municijského skladu v trávníčském lese 3. 5. 1946. (VÚA Praha)

s jejich opravou. Mělo se tak předejít dalšímu chátrání objektů a zároveň měla být vyřešena dislokace dělostřeleckých útvarů, s jejichž přemístěním do Terezína se počítalo v příštích třech měsících. S ohledem na pozdější postup prací se ukázal být tento záměr značně optimistickým.¹⁰⁾

Ke skutečné sanaci města i vojenských objektů mohlo dojít až po definitivním odchodu Rudé armády 26. (jinde 29.) ledna 1946. Ta však, vedle svého materiálu a proviantu, odvezla i veškeré doposud použitelné původní vybavení. Terezín byl navíc nadále rabován a devastován jak projíždějícími transporty Rudé armády, tak okolním obyvatelstvem. Způsob, jakým si sovětsí vojáci vynuocovali přístup do některých objektů, trefně komentuje i jedna ze zpráv: „Uzavření objektů a [je]jich střežení bylo bezvýsledné. Procházející jednotka RA prostě rozstřílela či granátem rozrazila vchod a stráž střelbou zahнала.“ Československý velitel města mjr. Jaroslav Fiala a přidělených 12 mužů 2. pluku 12. divize z Litoměřic, stejně jako místní velitel RA byli vůči tomuto jednání bezmocní. Jen Istí (zpráva bohužel neuvádí jakou) se jim podařilo uchránit 1 až 2 budovy, které sami spravovali, před podobným osudem.

Terezín tak na počátku roku 1946 skýtal velmi neutěšený pohled. Dle dobové zprávy byly všechny budovy „velmi znečištěny, kanalizace místy blokována, vodovodní potrubí poškozeno, stěny a stropy poškozeny vodou, okna rozbítá nebo schází, elektrické vedení vesměs v budovách porušeno.“ Některé stavby byly v důsledku požáru zničeny úplně. Dalším problémem bylo „zamoření“ města kryсами, které „doslova běhaly po ulicích“.¹¹⁾

O opětovném obsazení posádky útvarů československé armády rozhodl div. gen. Píka již 29. ledna 1946. Na jeho rozkaz se 11. a 12. února 1946 přímo v místě uskutečnila porada odpovědných velitelů, na které byl stanoven postup a priority při opravách. Řešení spočívalo v důkladné dezinfekci objektů, vyčištění kanalizace, úpravě sedimentačního tanku a dokončení chlorovacího zařízení, s jehož instalací se začalo již za války. Došlo také k rozdělení ubytovacích kapacit jednotlivým útvarům.¹²⁾ K jejich přesunu mělo dojít postupně, podle zvláštních rozkazů MNO, až po zajištění nezávadnosti objektů. Práce měly trvat půl roku s odhadovaným nákladem 12 mil. korun.¹³⁾

Dne 1. března 1946 bylo opět v Terezíně zřízeno posádkové velitelství, které se ovšem skládalo pouze ze tří osob, a to včetně velitele. Likvidaci všech škod řídil vojenský stavební okruh, který však na tom z personálního hlediska nebyl o mnoho lépe, neboť ho tvořili pouze dva důstojníci a jeden civilní zaměstnanec. Není proto divu, že práce na obnově Terezína neprobíhaly příliš rychle. Do poloviny dubna se podařilo vyčistit přibližně 50 % hlavních kanalizačních stok a byla prováděna dezinfekce kyanovodíkem, bílení a chlorování u vybraných objektů. Nedošlo ani k deratizaci, a tak hlodavci po spotřebování potravy v Terezíně začali zaplavovat nedaleké Bohušovice nad Ohří, Litoměřice a Lovosice.

Příčina pomalého tempa rekonstrukce spočívala kromě špatného stavu nemovitostí také v nedostatku pracovních sil a v chabé spolupráci armády s civilními úřady. Na likvidaci škod se podíleli pouze vojáci umístění přímo v Terezíně, kte-

ří vyklízeli především přidělené kasárny a sklady. Nedostatek pracovních sil nevyřešilo ani zaměstnávání Němců z internačního tábora v Malé pevnosti.¹⁴⁾ Deně jich bylo na vyčišťovací a udržovací práce přiváděno okolo dvou stovek. Někteří z nich pracovali přímo v kanceláři vojenského stavebního okruhu, kde vykonávali různé kancelářské práce. Kromě tehdy příliš nezpochybňovaného morálního hlediska, byla nevýhodou značná finanční náročnost tohoto postupu, neboť vojáci museli platit vedení internačního tábora za jednu pracovní hodinu okolo 7 Kčs na osobu. Velitelství v Terezíně se sice pokoušelo získat větší počet vojáků, nebo alespoň německé válečné zajatce, které vojenská správa propůjčovala civilním zaměstnavatelům za poloviční cenu, ale ani jedna z těchto variant nebyla do poloviny dubna 1946 realizována.¹⁵⁾ Počet nasazených Němců naopak ještě stoupl, například 7. 3. 1946 pracovalo pro vojenský stavební okruh 203 mužů a 116 žen.¹⁶⁾

Ze strany vojáků bylo kriticky nahlíženo také na činnost, lépe řečeno nečinnost úřadů v otázkách návratu civilního obyvatelstva, která měla své kořeny v nejasných majetkových poměrech. Na jedné straně stály zájmy židovské náboženské obce, která musela město za války pro zřízení ghetta vykoupit, a na druhé straně pak snahy původních, v letech 1941 až 1942 vysídlených obyvatel o rychlý návrat do svých ztracených domovů. Ministerstvo národní obrany s obavami a nelibostí také sledovalo stále rostoucí náklady na celkovou rekonstrukci města.

Obnovu vojenských zařízení v Terezíně poznamenala také tragická událost. Ve čtvrtek 3. 5. 1946 došlo v dopoledních hodinách ke dvěma za sebou rychle jdoucím mohutným výbuchům v muničním skladišti v nedalekém travčickém lese. Další následoval ještě před obědem. Poté řetězově až do noci vybuchovala uskladněná munice a ještě druhý den dohořivaly zasažené objekty. Příčinou byla patrně neopatrná manipulace s uloženými trhavinami ve skladu ženijního vojska. O život přišli 3 vojáci a další 2 utrpěli zranění.¹⁷⁾ Velké byly i škody na majetku. Nejvíce byl postižen samozřejmě samotný objekt muničního skladiště, ale létající trosky a tlaková vlna ohrozily i široké okolí. Ve vesnicích Oleško, Travčice, Nučnický, Počaply a Hrdly byly poškozeny střechy, okenní tabulky a částečně i vnitřní vybavení domů místních občanů a řada z nich dokonce utrpěla lehčí zranění. Ojedinele byla rozbita okenní skla až v Terezíně a Litoměřicích. Na polích ležela nevybuchlá munice a zasypána byla také trať Lovosice – Roudnice n. L., která prochází nedaleko od místa tragédie. Pro všechny vojenské útvary v okolí, stejně jako pro civilní obyvatelstvo a hasičské sbory byla vyhlášena pohotovost, ale záchranné práce mohly začít teprve po skončení výbuchů. O likvidaci roztroušené munice se pak postarali pyrotechnici.¹⁸⁾

Navzdory všem těmto komplikacím začaly na jaře 1946 do Terezína přicházet první útvary československé armády. Za opevněním, v místech nazývaných „na Krétě“, pracovala už od léta 1945 vojenská nemocnice 11. Trpěla však nedostatkem lůžek, neboť pavilony ve městě nebyly dosud v provozu. Symbolicky od 15. března 1946 zde působil oddíl 30 mužů od 1. ženijní brigády z Mělníka, který připravoval ubytování dalších ženistů. Během března 1946 sem byla z Lito-

měřic přesunuta zbrojnice 12 a následující měsíc mělo dojít k přemístění autoty 2 do Kavalíru VI a intendantního skladu.¹⁹⁾ Úpravy pokročily již do té míry, že na květen 1946 bylo v Terezíně naplánováno soustředění zákopnických čet ženijní brigády.²⁰⁾ Rovněž nováčci povolání k brigádě I. 6. 1946 měli být ubytováni a cvičeni již v Terezíně. Z dělostřeleckých útvarů se měl jako první přemístit II. dělostřelecký oddíl 201. pluku ze Žernosek a Žalhostic, k jehož ubytování byla určena bývalá dělostřelecká kasárna, protější garáže a Kavalír IV.²¹⁾ Gážisté, tj. vojáci z povolání, byli prozatím ubytováni v opraveném Parkhotelu, který se vojenská správa neúspěšně pokoušela získat na delší dobu do svých rukou od okresního úřadu v Litoměřicích. Cvičiště v obou kotlinách byla prozatím využívána pouze ke sklizení sena pro koně v okolí dislokovaných jednotek. Přesto můžeme konec jara 1946 považovat za mezník, kdy se Terezín stal opět skutečným posádkovým městem.

Plány na znovuoobnovení města Terezína i jeho vojenské posádky vznikly záhy po osvobození českých zemí od německé nadvlády. Vzhledem k jeho devastaci za druhé světové války, i krátce po ní, se jednalo o mimořádně obtížný úkol. Přes řadu problémů, jako byl například nedostatek pracovních sil, či vysoké finanční náklady, se nakonec podařilo navrátit město armádním útvarům i civilnímu obyvatelstvu aspoň z části ještě v roce 1946.

Poznámky

- ¹⁾ Podle SANDER, Rudolf, Organizační a dislokační vývoj československé armády v letech 1918–1939, Sborník archivních prací, č. 1, ročník XXXV., s. 3–162.
- ²⁾ POLONCARZ, Marek, Internační tábor pro německé obyvatelstvo. Malá pevnost Terezín 1945–1948, Památník Terezín 1997.
- ³⁾ Situace v Terezíně v poválečném období již byla pracovníky Památníku Terezín několikrát detailně popsána. Srovnej zejména BENEŠOVÁ, Miroslava, Situace v Terezíně po skončení války, Terezínské listy, č. 18/90, s. 7–31; BLODIG, Vojtěch, Město poznamenané tragédií. Poválečný Terezín v letech 1945–1946, Terezínské listy, č. 24/96, s. 7–18; Týž, Poslední dny války, první dny míru, Terezínské listy, č. 21/95, s. 7–28.
- ⁴⁾ BLODIG, Vojtěch, Město poznamenané tragédií, s. 10.
- ⁵⁾ Vojenský ústřední archiv (VÚA) Praha, fond CS VO1, k. 15, inv.č. 78, 1. oblast – vel. dělostřelectva, Čj. 126/Dův.1946 (11. 1. 1945): Terezín – hlášení o možnosti ubytování vel.1.děl.bríg., děl.pl.202 a zbrojnice 12.
- ⁶⁾ Velitelem terezínské posádky RA měl být podle různých pramenů gen. Konov, nebo gen. Komarov.
- ⁷⁾ VÚA Praha, fond CS VO1, k. 15, inv.č. 78, 1. oblast – vel. dělostřelectva, Čj. 126/Dův.1946 (11. 1. 1945): Terezín – hlášení o možnosti ubytování vel.1.děl.bríg., děl.pl.202 a zbrojnice 12.
- ⁸⁾ BLODIG, Vojtěch, Město poznamenané tragédií, s. 13.
- ⁹⁾ VÚA Praha, f. CS VO 1, k. 15, Hlášení o provedené prohlídce ubytovacích míst: Mělník, Terezín, Litoměřice a Most, vykonané dne 14. 12. 1945.
- ¹⁰⁾ Tamtéž, Přednosta zdrav. služby I. oblasti, 3. odděl., Č.j.6128/dův.zdrav.1946. (12. 1. 1946): Hygienická prohlídka města Terezín.
- ¹¹⁾ Tamtéž, 1. oblast – vel. dělostřelectva, Čj. 126/Dův.1946 (11. 1. 1945): Terezín – hlášení o možnosti ubytování vel.1.děl.bríg., děl.pl.202 a zbrojnice 12.
- ¹²⁾ Tamtéž, Přednosta ubyt. skupiny intendantce VO1 (13. 2. 1946): Zpráva o ubyt. voj. jednotek v Terezíně.

- ¹³⁾ Tamtěž, MNO, Č.j. 101 Dův.hl.št.4.odděl.1946 (29. 1. 1946): Terezín – ubytování voj. jednotek.
- ¹⁴⁾ K 1. 11. 1945 to bylo přibližně 140 mužů a 80 žen. Srovnej POLONCARZ, Marek, c. d., s. 41.
- ¹⁵⁾ Tamtěž, Posádkové velitelství Terezín, Č.j. 5027/Dův.1946 (18. 4. 1946): Situační hlášení.
- ¹⁶⁾ POLONCARZ, Marek, c. d., s. 41.
- ¹⁷⁾ Zahynuli prap. Mikeš, voj. Novák a strážný voj. Rezek.
- ¹⁸⁾ VÚA Praha, f. CS VO 1, k. 15, Zbrojnice 12, Č.j.1703/dův.1946 (4. 5. 1946): Výbuch v muničních skladech v travčickém lese; Velitelství 12. divize: Situační hlášení z 3. 5. 1946; Plk. Frant. Švéda (4. 5. 1946): Výbuch v travčickém lese – hlášení.
- ¹⁹⁾ Intendance = zásobování, logistika.
- ²⁰⁾ VÚA Praha, f. CS VO 1, k. 15, Výpis z hlášení vel. 12. divize na MNO /vl.čj.3589 Dův.1946/: Ubytovací situace Terezína ke dni 1. 4. 1946.
- ²¹⁾ VÚA Praha, fond CS VO 1, k. 15, 1. oblast – vel. dělostřelectva, čj. 126/dův. 1946 (11. 1. 1946): Terezín – hlášení o možnosti ubytování vel. 1.děl.brig., děl.pl.202 a zbrojnice 12.

RESTORATION OF THE MILITARY GARRISON IN TEREZÍN AFTER WORLD WAR II

Jan Vaskebr
Summary

Terezín used to rank among the towns with a long military history already in the time of the Habsburg monarchy. Plans for the reconstruction of the town of Terezín and its military garrison were made soon after the liberation of the Czech lands from the German rule. This was a particularly challenging task in view of the town's devastation during World War II and shortly afterwards. Salvage work could be launched only after the departure of the Red Army from the town in January 1946. These activities, aimed at rebuilding the town, received a systematic nature only at the consultative meeting of the military officials held in Terezín on February 11 and 12, 1946. The task of restoring the Terezín garrison command and its military construction district ran up against a number of problems. There was a shortage of labor to be solved by a not very efficient deployment of the German prisoners interned in the Small Fortress, while the financial requirements for the project soared. In spite of that, at the end of the spring of 1946 at least parts of the town were returned to army units and to Terezín's civilian population.

DIE ERNEUERUNG DER GARNISON IN THERESIENSTADT NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Jan Vaskebr
Resümee

Theresienstadt gehörte zu den Städten mit langer Militärgeschichte, die bis in die Zeit der Habsburger Monarchie zurückreicht. Die Pläne zur Erneuerung der Stadt und ihrer Garnison entstanden bald nach der Befreiung der böhmischen Länder von der deutschen Fremdherrschaft. In Anbetracht der Zerstörungen während des Zweiten Weltkriegs und kurz danach handelte es sich um eine außerordentlich schwierige Aufgabe. Die Rettungsarbeiten konnten erst in Angriff genommen werden, nachdem die Rote Armee im Januar 1946 die Stadt verlassen hatte. Systematischen Charakter erhielt diese Tätigkeit erst durch eine Beratung von Militärrepräsentanten am 11. und 12. Februar 1946 direkt in Theresienstadt. Das erneuerte Theresienstädter Garnisonskommando und die Heeresbauverwaltung mussten sich mit einer ganzen Reihe von Problemen auseinandersetzen. Es herrschte Mangel an Arbeitskräften, der auf nicht besonders effektive Weise mit dem Einsatz von Deutschen, die in der Kleinen Festung interniert waren, gelöst wurde. Außerdem stiegen die Kosten in erhebliche Höhen. Trotzdem gelang es, am Frühjahrsende 1946 wenigstens einen Teil der Stadt der Armee und der Zivilbevölkerung zurückzugeben.

VÝCHOVNĚ-VZDĚLÁVACÍ ČINNOST

Vzdělávací oddělení Památníku Terezín v roce 2005

Jana Šmolová

Vzdělávací oddělení Památníku Terezín navázalo i v roce 2005 na činnosti, kterými se prokazovalo již v letech předchozích. Středem zájmu pracovníků oddělení nadále zůstala mládež školního věku, jež je nejvíce ohrožena primitivními hesly ultrapravicového hnutí, rasovými a xenofobními předsudky. Právě informovanost o zločinech holokaustu spáchaných v zaslepené víře v nadřazenost určitého národa je jednou z preventivních metod, jak dospívající mládež varovat před nebezpečím a možnými důsledky vyhocené nenávisti a extrémně nacionálním světonázorem.

Podobné přesvědčení zastává bezpochyby celá řada učitelů základních a středních škol, což dokazuje stále rostoucí zájem o jednodenní či vícedenní školní exkurze. Ve snaze vyjít učitelům vstříc jsme během roku 2005 realizovali 141 seminářů pro bezmála 5200 školáků z celé České republiky. Ve srovnání s rokem 2004 je to nárůst více než čtvrtinový.

Náplň vzdělávacích programů pro žáky obecněji přiblížil v Terezínských listech č. 33 článek Nadi Štulcové.¹⁾ Smyslem tohoto příspěvku není opakovat již řečené, proto se konkrétněji zaměřím na vybrané aktivity, jež práci vzdělávacího oddělení v minulém roce charakterizují nejlépe. Těmi jsou: žákovský projekt Biskupského gymnázia Varnsdorf; literární a výtvarná soutěž roku 2005; seminář pro pedagogy v Izraeli; vzdělávání zahraničních pedagogů v Památníku Terezín a činnost dobrovolníků vzdělávacího oddělení.

Žákovský projekt Biskupského gymnázia Varnsdorf

Vůbec první školní skupinou vzdělávacího oddělení v roce 2005 byli žáci Biskupského gymnázia ve Varnsdorfu. Už při přípravě exkurze připomněl ředitel gymnázia, že na zmíněné škole (tehdy jen jinak pojmenované) studoval před vypuknutím 2. světové války Petr Kien, pozdější vězeň terezínského ghetta. Tím se nabídla možnost zaměřit program semináře na osud Petra Kiena, jenž se coby talentovaný výtvarník nesmazatelně zapsal do historie terezínského židovského tábora. Ve spolupráci se sbírkovým oddělením Památníku Terezín jsme pro gymnazisty připravili řadu zajímavých dokumentů, jež přiblížily Kienův život nejen v prostředí ghetta, ale i před jeho deportací do Terezína. Vedle množství dochovaných obrazů patřilo mezi největší překvapení mladých varnsdorfských badatelů Kienovo vysvětlení z jejich vlastní školy; osobnost jejich rodáka tak získávala stále konkrétnější obrysy, žáky motivovala k ještě hlubšímu zájmu o život nadaného malíře a k následným návštěvám sbírkového oddělení.

Nelíčený zápal skupinky badatelů mile zaskočil i ředitele Biskupského gym-

názia Jiřího Čunáta, který své žáky v jejich nadšení podporoval a sám je v pátrání po stopách Petra Kiena po celou dobu doprovázel. Svědčí o tom i jeho děkovaný dopis adresovaný řediteli Památníku Terezín, v němž stojí: „Dnes jsme byli u Vás a samotný průběh dne nás doslova nadchl. Děti se zapojily, pracovaly, ptaly se. Neuvěřitelné! Jaká proměna oproti školní nudě!“

Usilovnou prací gymnazistů se podařilo sestavit bohatý materiál z Kienovy pozůstalosti; zastoupena je jeho osobní korespondence, literární a výtvarná tvorba, oddací list atd. Zpočátku skromné krůčky a očekávání se díky množství nashromážděných podkladů rozrostly do rozsáhlého projektu nazvaného „Zmizelí sousedé – objevený Petr Kien“, v jehož rámci žáci na malířově rodném domě odhalili pamětní desku, vytvořili webové stránky mapující průběh a výsledky jejich pátrání a využili i možnosti představit Kienův život v Českém rozhlase Ústí nad Labem. Bezpochyby nejúspěšnějším výstupem celého projektu bylo zpracování putovní výstavy, která byla uvedena i na půdě Parlamentu ČR a v roce 2006 se její realizace chystá také v zahraničí.

Podobně úspěšný projekt, na jehož zrodu se pracovníci Památníku Terezín podíleli, není v množství školních seminářů vzdělávacího oddělení zcela ojedinělý. Výsledky projektů jsou pak pro nás především důkazem, že problematika holokaustu je mezi mladými lidmi i přes časovou vzdálenost a pochmurnost povstávým tématem, jehož studiu jsou ochotni, podaří-li se je vhodně motivovat, věnovat svůj volný čas.

Literární a výtvarná soutěž

Ve výše uvedeném názoru nás utvrzuje i obrovské množství příspěvků zaslaných do XI. ročníku literární soutěže a IX. ročníku výtvarné soutěže, které se každoročně konají pod záštitou Hany Greenfieldové, bývalé vězeňkyně terezínského ghetta. Hned v prvních dnech roku 2005 byla vyhlášena témata *Jaký by byl život na Zemi, kdyby nebylo zlo* pro část literární, pro část výtvarnou pak *Člověk a jeho osud*. Vybrat ty nejlepší z celkem 530 soutěžících a mnohdy velmi kvalitních

Šimon Holý – Cesta životem II (nahore),
Šimon Holý – Cesta životem III (dole).

Adam Fusek a Ondřej Peleška – Smutek v nás.

prací nebylo pro porotu snadným úkolem. Zejména v dílech mladých „spisovatelů“ se objevovaly často nečekané odpovědi zpracované do pestré škály literárních forem, od povídek, přes básnické pokusy, až po kritické úvahy. K zamyšlení jistě pobízejí slova sedmnáctileté Kateřiny Dvořákové z Gymnázia v Benešově, která svou úvahu uzavírá otázkou: „... Svět by byl plný spokojených lidí. Všichni by se měli rádi, všichni by si užívali radosti života, nikdo by se nesnažil být lepší, nikdo by netoužil po duchovním růstu. Taky proč? Vždyť bychom všechno měli. Svět by byl... jednobarevný?“

Nemůže zůstat bez povšimnutí, že zadaný námět inspiroval soutěžící v převážné míře k přemítání nad pesimistickými tématy. Nezřídka byly zmiňovány přírodní katastrofy, zákeřné nemoci, terorismus, nenávisť pramenící z lidských předsudků a stereotypů chování, bezohlednost vůči přírodě, nedostatek empatie, vzájemné tolerance apod.

Naopak povzbuzující je skutečnost, že mnohé příspěvky v sobě skrývaly také vznešené ideály spojené s věkem dospívání. Typickým reprezentantem podobně pozitivního přístupu je práce Kristiny Pavlíkové, čtrnáctileté žákyně strakonického gymnázia, jež se na čtenáře obrací s následující výzvou: „...A tak můžeme snít o nepravděpodobném, snad až na míle a míle vzdáleném světě bez zla, který má v hlavě každého z nás jiné obrysy. Můžeme snít o lepším světě, který však nikdy nebude lepším, dokud se lepšími nestanou i lidé. Hledejme ten svět, vysajme ze sebe zlo jako nebezpečný jed a pomáhejme čistit i rány druhých. Pro-

tože tak, i když svět nezměníte a nenajdete pro všechny tápající klid a mír v duši, najdete svůj smysl života, svou víru, svou naději, lepší svět, než jaký vyhlíží zpod nánosu přetvářky, zloby a nenávisti. Hledejte svůj lepší svět – vyplatí se jej hledat...“

Vítaným překvapením byla pro porotce i úroveň uměleckých prací, rozmanitost použitých materiálů a tvůrčí přístup mladých „výtvarníků“. Mezi zaslanými příspěvky se mnohdy vyskytly triptychy či jiné vícedílné série, jejichž prostřednictvím se autorům podařilo výmluvně vyjádřit změny a mezníky v lidském životě. Vlastní výpověď samotných děl navíc umocnila jejich pojmenování, jako příklad lze uvést: *Příběh jednoho stromu; Když zradí kamarád; Naděje umírá poslední aj.*

Autoři nejúspěšnějších literárních a výtvarných děl byli dne 8. června 2005 seznáni do prostoru půdního divadla bývalých Magdeburských kasáren, kde převzali zasloužené diplomy a další ocenění. Slavnostní atmosféru svou účastí podtrhli ředitel Památníku Terezín Jan Munk, pamětníci terezínského ghetta, jakož i zástupci města Terezína.

S nejzdařilejšími pracemi se vzdělávací oddělení snaží každoročně seznámit veřejnost pomocí katalogů a putovních výstav. Obrazy z IX. ročníku výtvarné soutěže tak již byly s povzbuzujícím ohlasem představeny v prvních měsících roku 2006 v Kulturním domě v Terezíně, na září téhož roku se chystá jejich výstava v Roudnici nad Labem.

Tolik alespoň letmý výběr ukázek reprezentujících práci lektorů vzdělávacího oddělení se školní mládeží.

Seminář pro pedagogy v Izraeli

Stranou zájmu oddělení nezůstali ani během roku 2005 čeští učitelé, pro něž jsme ve spolupráci s dalšími institucemi připravili několik typů pedagogických seminářů. Jednalo se o dva březnové semináře 1. stupně nazvané „Jak vyučovat o holocaustu“ a jeden listopadový seminář 2. stupně pojmenovaný „Holocaust ve vyučování“. O víceméně neměnné stavbě těchto pedagogických programů se podrobněji zmiňuje další článek Nadi Štulcové.²⁾

V oblasti vzdělávání českých pedagogů došlo ovšem v minulém roce k zásadnímu posunu, kdy byl v Yad Vashem, izraelském památníku obětí holocaustu, poprvé realizován seminář završující předchozí stupně pedagogických seminářů Památníku Terezín. Účastnilo se jej 25 učitelů, kteří již v minulosti všechny předešlé semináře pro pedagogy absolvovali. Další podmínkou pro výběr účastníků bylo jejich úspěšné zapojení do nejrůznějších projektů výuky o problematice holocaustu, v níž se mohli se svými žáky prokázat reprezentativními výsledky.

Finančně náročnou akci konanou ve dnech 31. října – 10. listopadu 2005 podpořily Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR spolu s organizací Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research. Účastnickým poplatkem přispěli i sami učitelé. Organizačně exkurzi zajistilo vzdělávací oddělení Památníku Terezín ve spolupráci s pedagogickým

Pohled na Yad Vashem.

Pohled z Massady.

oddělením Mezinárodní školy studií holokaustu (dále MŠSH) při Yad Vashem. Zmíněná škola, na jejíž půdě se převážná část programu odehrávala, odpovídala i za obsahovou náplň semináře.

Program byl zaměřen na několik tematických okruhů, které nebyly projednávány při předchozích stupních pedagogických seminářů. Diskutována byla např. témata: návrat do života po přežití holokaustu, každodenní život v ghettech ve východní Evropě, význam a podmínky udělení ocenění „Spravedliví mezi národy“ aj. Seminář tak měl jeho účastníkům doplnit celkový přehled o holokaustu nejen v kontextu evropských dějin, ale i v jeho širších souvislostech ovlivňujících život postižených po skončení 2. světové války.

Je téměř nemožné vyjmenovat v tomto příspěvku všechny uskutečněné přednášky, workshopy a konkrétní výukové metody, které renomovaní odborníci z MŠSH představili. Zmíním se proto pouze o těch, jež vedle nově získaných odborných poznatků zapůsobily na většinu učitelů nejvíce.

Hlubokým zážitkem byla návštěva památníku Beit Terezín založeného bývalými terezínskými vězni v areálu kibucu Givat Chaim. Zaměstnanci památníku osvětlili učitelům poslání a důvod existence Beit Terezín a umožnili jim alespoň krátce nahlédnout do jeho archivních fondů. Na půdě památníku došlo též k setkání s terezínskými pamětníky žijícími dnes v Izraeli. Silným dojmem byla pro obě strany této schůzky neobyčejně vřelá atmosféra, která vzpomínání na dobu 2. světové války, ale především na život těchto lidí v prvorepublikovém Československu provázela. Někteří účastníci semináře se tehdy mohli poprvé osobně setkat s pamětníky, jejichž osudy jim byly často známy nejen z knih a filmových dokumentů, nýbrž i z nejrůznějších pátrání v rámci školních projektů.

Dalším neopomenutelným bodem izraelského pobytu byla vernisáž výstavy dětských kreseb, které vznikly v rámci VIII. ročníku (rok 2004) výtvarné soutěže Památníku Terezín. Slavnostní vernisáž svými proslovly oficiálně zahájilo několik významných osobností: ředitel Yad Vashem Avner Shalev, velvyslanec ČR v Izraeli Michael Žantovský a donátorka literárních a výtvarných soutěží Hana Greenfieldová. Nejzdařilejší díla žáků českých a moravských škol mohly obdivovat stovky návštěvníků Mezinárodní školy studií holokaustu, v jejíž budově byla výstava po dobu jednoho měsíce zpřístupněna.

Ve vzdělávacím programu nesměla chybět ani prohlídka prostorného areálu Yad Vashem. Po starých i nově zbudovaných expozicích seminaristy v několika etapách provedla paní Zita Turgeman, která byla za MŠSH zároveň i koordinátorkou celého programu. Během exkurzí doplněných odborným výkladem paní Turgeman skvěle vystihla ideu památníku Yad Vashem. Asi nejsilnější dojem zanechala návštěva nejnovější expozice o historii holokaustu. Po jejím absolvování potřeboval snad každý svůj „oddychový čas“, aby se s nahromaděnými pocity vnitřně vyrovnal. Tomuto silnému zážitku pak sekundovala návštěva pavilonu věnovaného památce zavražděných dětí. Bylo působivou náhodou, že jména dětských obětí, která z reproduktorů při procházení české skupinky potměným sálem zazněla, patřila právě dětem z protektorátu.

Setkání s pamětníky v Beit Terezín.

Yehuda Bauer při přednášce.

Vernisáž výstavy v Mezinárodní škole studií holokaustu.

Mimořádně náročný studijní program uvolnilo jednodenní cestování po památkách „země zaslíbené“. Od hlavního tématu semináře se jeho účastníci mohli odpoutat návštěvou více než dva tisíce let staré pevnosti Massada, jež byla v roce 66 n. l. posledním útočištěm židovského povstání proti Římanům. Impozantní Massada, zapsaná na seznam památek Unesco, je pro dnešní Izraelce symbolem hrdinského zápasu za svobodu a národní nezávislost. Neméně zajímavá byla i návštěva Kumránského národního parku. Poznávací exkurzi pak zakončila osvěžující zastávka s koupáním v Mrtvém moři.

Popsaný jednodenní výlet, organizovaná prohlídka historických a náboženských památek Jeruzaléma a zpravidla individuální procházky po „Svatém městě“ ve chvílkách volna umožnily seminaristům nejen relaxovat, ale i blíže proniknout do orientálních kultur smíšených na půdě Izraele.

Celkový program semináře lze hodnotit jako velmi přínosný. Především odborná náplň exkurze bezesbýtku splnila svůj účel. Seminaristé byli obohaceni o poznání života současného Izraele, o množství nových informací, jež problematiku holokaustu představily v komplexních souvislostech. I po stránce metodické učitelé získali mnoho nových podnětů a inspiraci pro svou další práci ve školách. K té významně přispělo také množství kvalitních výukových materiálů, které Yad Vashem věnoval každému učiteli na základě jeho individuálního výběru.

Pozitivně vyznělo i hodnocení práce a celkového přístupu českých pedagogů k projednávání tematice ze strany Yad Vashem. Lektoři MŠSH ocenili představené projekty, na nichž učitelé se svými žáky pracovali, a některé jejich příklady zpřístupnili i na svých webových stránkách.

Úspěšný průběh semináře se tak stal impulsem k produktivní spolupráci mezi Yad Vashem, pedagogy z ČR a Památníkem Terezín, kterou dokládá mj. i vypsání termínu pro realizaci dalšího podobného semináře na podzim 2006.

Vzdělávání zahraničních pedagogů v Památníku Terezín

Novinku v řadě pedagogických seminářů minulého roku tvoří dva pětidenní programy realizované ve dnech 31. března až 4. dubna a 26. až 31. května pro pedagogy ze Slovenska. Semináře nazvané „Jak vyučovat o holokaustu“ připravil Památník Terezín po výzvě Ministerstva školství Slovenské republiky; spolupřáteli pak byli již osvědčení partneři, a sice Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze a Muzeum romské kultury v Brně. Po finanční stránce obě akce zajistila organizace Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research a Ministerstvo školství Slovenské republiky.

Seminářů se zúčastnilo celkem 73 osob, mezi nimiž byli především učitelé různých typů škol, ale i metodici a pracovníci regionálních Pedagogických center včetně zástupce slovenského ministerstva školství.

Samotný program otevřela přednáška vedoucího Historického oddělení Památníku Terezín Vojtěcha Blodiga na téma „Historie holokaustu v Evropě a místo Terezína v tzv. konečném řešení židovské otázky“ a následně přednáška Ivana Kamence z Historického ústavu AV SR k tématu „Holokaust na Slovensku“.

Učitelé při workshopu.

Poté se uskutečnily prohlídky areálu bývalého ghetta a expozic Památníku Terezín pod vedením lektorů vzdělávacího oddělení, uskutečnila se beseda s pamětníky holokaustu, představeny byly i workshopy, které přiblížily způsoby práce vzdělávacího oddělení se žáky základních a středních škol. V rámci prezentace projektu „Zmizeli susedia“ byly učitelům poskytnuty užitečné informace o možnostech zapojení školní mládeže do pátrání po osudech konkrétních lidí pronásledovaných nacistickým režimem. Účastníci semináře ještě zhlédli filmový dokument s výpověďmi slovenských pamětníků holokaustu.

Třetí den byl rozdělen do dvou tematických bloků. První byl věnován otázce Romů v Čechách a na Slovensku. Učitelé vyslechli přednášku historika Muzea romské kultury Petra Lhotky zaměřenou na genocidu Romů za 2. světové války; odborné informace doplnil film s názvem „To jsou těžké vzpomínky“, jenž dokumentuje zážitky pamětníků romské genocidy za vlády nacistů. Historii Romů, jejich tradice a kulturu pak ve svém vystoupení neobyčejně poutavě přiblížila další odborná pracovníce Muzea romské kultury Helena Danielová. Romský aktivista a sociální pracovník Maroš Šandor následně zaujal všechny přítomné svou přednáškou k tématu „Současné problémy Romů v České republice a na Slovensku“. Po ní se mezi učiteli rozpoutala bouřlivá diskuse aktuálně reagující na problematiku zapojení romských komunit do většinové slovenské společnosti.

Druhou část dne vyplnily prohlídky bývalé věznice gestapa v Malé pevnosti a nedalekých Litoměřic, spojená s exkurzí do míst bývalého koncentračního tábora a nacistických podzemních továren.

Program čtvrtého dne semináře připravili a zajistili spolupracovníci Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze. Podíleli se na něm Blanka Rozkošná, která slovenské pedagogy provedla po Pinkasově synagoze a Stárem židovském hřbitově; Michal Frankl ve své přednášce „Antisemitismus: ste-

reotypy a ideologie“ přiblížil kořeny antisemitského smýšlení přítomné v celé historii lidstva, Marie Zahradníková představila vybrané aspekty výuky o holocaustu, Helena Klímová poté svou přednáškou uvedla psychologické prvky genocidy. V závěru dne stráveného v Praze prezentovala Marta Vančurová projekt „Zmizelí sousedé“, který již po několik let úspěšně probíhá v českých a moravských školách.

Po návratu do Terezína se v prostorách bývalých Magdeburských kasáren konalo zhodnocení celého semináře a předání osvědčení všem zúčastněným. Nutno dodat, že tak jako celý program proběhlo i rozloučení se slovenskými kolegy ve velice přátelské a příjemně uvolněné atmosféře. Názory pedagogů na absolvovaný seminář byly pořadatelům sděleny jak dotazníkovou formou, tak i přímým vyjádřením několika jejich zástupců. Pro všechny organizátory byla potěšující vstřícná odezva, s níž se u slovenských učitelů program uplynulých dní, včetně profesionálního zájmu v Památníku Terezín, setkal. Potvrzením těchto slov je úryvek z dotazníku, v němž Elena Poláková, zastupující Ministerstvo školství Slovenské republiky, na otázku: *Která část programu semináře Vás oslovila nejvíce?*“ odpověděla následovně: *„Nejvíce? Jednoznačně seminář jako celek. Program v uceleném systému přednášek, workshopů, filmů, prohlídek, práce s textem či množství dokumentačních materiálů. Vysoce oceňuji i erudovanost, odbornost, zkušenosti i příjemné vystupování přednášejících, lektorů, a to zejména z Památníku Terezín. Oceňuji též příjemné vystupování obslužného personálu a ‚zlaté ruce‘ kuchařek.“*

Profesionální nadšení a přátelské vztahy navázané mezi slovenskými a českými kolegy se dále vyvíjely i po skončení semináře. S několika slovenskými učiteli zůstáváme v kontaktu a předpokládá se i opětovné setkání v Terezíně při plánovaných exkurzích pro školní mládež ze Slovenska. V budoucnosti navíc není vyloučeno, umožní-li to finanční situace, ani uspořádání podobných seminářů pro další skupiny slovenských pedagogů.

Činnost dobrovolníků ve vzdělávacím oddělení

Od prvních dnů existence vzdělávacího oddělení Památníku Terezín jsou jeho pevnou součástí němečtí a rakouští pracovníci, kteří zde po dobu jednoho roku dobrovolně vykonávají svoji civilní službu. Již po několik let tak trvá úspěšná spolupráce s vysílajícími organizacemi dobrovolníků, kterými jsou Aktion Sühnezeichen Friedensdienste (SRN) a Gedenkdiens (Rakousko).

Dobrovolníci se rekrutují z řad studentů. V naprosté většině se jedná o mladé lidi s ukončeným středoškolským vzděláním, kteří se před zahájením vysokoškolského studia pobytem v ČR a prací pro Památník Terezín snaží rozšířit své obzory a v neposlední řadě i otestovat své schopnosti obstát v prostředí odlišné kultury, než je jejich vlastní. Stěžejním úkolem terezínských dobrovolníků je, podobně jako v případě české části vzdělávacího oddělení, příprava a realizace seminářů pro německy mluvící školní mládež. V roce 2005 dobrovolníci zorganizovali 66 seminářů, jichž se účastnilo 1800 žáků a studentů různých typů škol

převážně z Německa. Mezi uskutečněnými semináři pak počet vícedenních exkurzí výrazně převyšoval exkurze jednodenní.

V úzké spolupráci s českými kolegy z oddělení navíc dobrovolníci v loňském roce obohatili svoji nabídku vzdělávacích aktivit, ať už se jednalo o vytvoření nových workshopů či překlady studijních materiálů z češtiny do němčiny.

Dlouholetá zkušenost lektorů vzdělávacího oddělení, kterou si při své praxi v Památníku Terezín ověřila každá generace dobrovolníků, ukazuje, že zásadním bodem seminárních programů je pro školáky osobní setkání s pamětníky událostí holokaustu. Právě jejich poutavé vyprávění a vzpomínání zanechá v každém posluchači hluboké stopy. Vzhledem ke stále pokračujícímu časovému odstupu od ukončení 2. světové války se proto skupina dobrovolníků, pracujících zde v letech 2003–2004, rozhodla zaznamenat zážitky bývalých vězňů terezínského ghetta prostřednictvím filmových nahrávek.

Projekt nazvaný „Rozhovory s očitými svědky“ finančně podpořilo několik německých sponzorů a dobrovolníci tak spolu s kolegy z oddělení mohli připravit základní strukturu a scénář jednotlivých interview. V prostorách rekonstruované ubikace ghetta, která patří ke stálé expozici bývalých Magdeburšských kasáren, se podařilo formou filmového dokumentu zachytit zážitky celkem jedenácti pamětníků zpovídaných Rudolfelem Grimmem, vůdčí osobností v týmu dobrovolníků z let 2003–2004.

V následující fázi projektu převzali štafetu pracovníci Historického oddělení Památníku Terezín. Z jednotlivých vzpomínek vybrali ty nejdůležitější pasáže a se zaměstnanci firmy Polas, která zajišťovala technické zpracování, dali dokumentům finální podobu.

Dlouhodobý projekt byl dokončen v závěru roku 2005. Z počátečního nápadu dobrovolníků tak vznikl cenný materiál, díky němuž budou osobní zážitky pamětníků alespoň v této verzi přístupné i budoucím absolventům vzdělávacích seminářů v Terezíně.

Výše popsané aktivity a jejich výstupy jsou jen stručným výčtem práce lektorů vzdělávacího oddělení. Pouze s přihlédnutím k čtvrtletně vydávanému „Zpravodaji“, k nově zpracovávaným studijním materiálům pro školní skupiny, k publikační činnosti, k vytváření nejrůznějších propagačních materiálů, katalogů atd. bychom mohli podat komplexnější přehled o náplni pracovních dní předchozího roku. Je povzbudivé, že i po téměř kompletní personální obměně vzdělávacího oddělení, která proběhla během roku 2005, se v činnostech nastartovaných v minulosti úspěšně pokračuje dále, navíc s obohacením o čerstvé impulsy a nápady z řad nových kolegů.

Poznámky

¹⁾ Terezínské listy 33/2005, s. 115–119.

²⁾ Terezínské listy 31/2003, s. 140–154.

Pedagogické aspekty pobytu v Terezíně – návštěva Památníku Terezín

Josef Márc

Jednou za rok na mne padne pedagogická tvořivost, ona je totiž ptáčkem velmi nestálým a nepokojným a ono i ptáčníka je dost. Je to v období, kdy mám připravit pobyt v Terezíně – „Projekt holokaust“. Někdy se domnívám, že je to jediná akce, která má v našem školním kalendáři jasný a přesný smysl. A tak se pokouším tvořit, baví mě to, ačkoliv výsledky mohou být velmi různé, někdy se zdá, že však dobré. Pokusím se na některé momenty upozornit.

V prvé řadě má pro mě velký význam skutečnost, že v tvorbě plánu celé akce nejsem osamocen, mohu (musím) spolupracovat s pracovníky vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, a protože tuto akci konáme zpravidla na podzim, mohu se opřít i o podporu praktikujících studentů Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem. Takovéto společné vytváření osnovy semináře a rozdělení přímého pedagogického vlivu mezi několik subjektů považuji za jeden z největších přínosů celé akce.

Druhým významným aspektem je to, že zejména faktografická stránka problematiky holokaustu je dnes velmi dobře zmapována značným množstvím odborné i beletristické literatury a dalšími mediálními prostředky, téma se těší poměrně permanentní pozornosti médií, pro žáky je často samo o sobě přitažlivé a navíc existují velmi seriózně a přehledně utvořené pracovní listy, které žákům dají základní představu o fenoménech židovství, holokaustu, funkce Malé pevnosti. To vše umožňuje, aby učitel vytvářel jakousi ne úplně standardní podobu výuky, která v sobě může v daleko větší míře zahrnovat různé podoby bádání, přemýšlení, či dokonce pokusů o „vmýšlení a vciťování se“ do situací přejatých ze zkušeností s holokaustem. Rozsáhlost problematiky, kterou prostor Terezína nabízí, předurčuje možnost jejího využití k rozšiřování historického záběru rozmanitými směry, např. komplexní dějiny židovství, dějiny pronásledování Židů, dějiny státu Izrael, vytváření moderní nábožensko-národní identity, dějiny litoměřického regionu, dějiny vojenské architektury a v poslední době alespoň pro mě velmi důležitý aspekt – historie totalitních táborů (kromě těch nacistických zejména s důrazem na sovětské dějiny především ve 30. až 50. letech a československé dějiny 50. let 20. století).

A třetí faktor spočívá v tom, že celá akce může mít podobu jedné hodiny před, několika hodin (dnů) v Terezíně a jedné hodiny po, ale může mít také rozměr akce mnohadenní, snad i svým způsobem trvalé. Někdy mi připadá, že nejmladší generace středoškolských studentů (nastupující do středních škol po roce 2000) se velmi snadno spokojuje s první nabídnutou pravdou (lží), a proto se pokouším právě v souvislostech Terezína dojít k přemýšlení nad manipulativními praktikami propagandy (reklamy) a zasít semínko pochybností do věčných nadějí manipulátorů, že neustále omílaná lež se stane pravdou.

Kdy a co

Z hlediska prostorového a časového se snadno nabízí následující dělení celé akce:

- I. přípravná – předterezínská
- II. terezínská
- III. poterezínská

Ke každé fázi jsem se pokusil shrnout aspekty, kterých bych chtěl dosáhnout:

Cíle:

I. přípravná – předterezínská

1. připravit, ale ponechat si moment překvapení
2. vytvořit (zopakovat, prohloubit) obecné souvislosti témat:
 - a) barokně-klasicistní pevnostní architektura
 - b) první světová válka
 - c) druhá světová válka
 - d) dějiny židovského etnika, judaismu
3. vzbudit očekávání
4. vytvořit zásobník otázek
5. využít terezínských pracovních listů
6. mapovat dějiny s ohledem na problematiku
 - a) barokně-klasicistní pevnostní architektura
 - b) věznice
 - c) první světová válka
 - d) druhá světová válka
 - e) dějiny židovského etnika, judaismu

II. terezínská

1. využít možností expozic Památníku Terezín
 - a) dějiny holokaustu – bývalá škola
 - b) Magdeburská kasárna – expozice umění v Terezíně, rekonstrukce ubikace
 - c) hřbitov a krematorium
 - d) Malá pevnost
 - e) další venkovní prostory – pamětní deska, zbytky železnice, márnice a Kolumbárium, pietní místo u Ohře ...
2. využít místních průvodců
3. čerpat z genia loci
4. využít možností práce s dokumenty, filmy, skupinové (badatelské) činnosti

III. poterezínská

1. zrekonstruovat příběh holokaustu
2. hledat možnosti vysvětlení
3. zhodnotit pobyt, problematiku, hledat nové nápady pro další pobyty

Pracovně jsem rozdělil Projekt do výše zmíněných tří fází s podrobněji roze-psanými cíli. Přestože si uvědomuji, že celá akce probíhá jako jednoduchý příběh, považuji uvedené rozdělení za nutné, nikoliv však za jediné a optimální. Mně se ovšem z větší části osvědčilo.

U některých momentů je jistá a dokonce i nutná určitá variabilita, například besedu s pamětníkem jsem u různých skupin zařadil do fáze I., II., ale i III., což velmi často nebylo dáno žádnými hlubšími pedagogickými záměry, ale prostě jen lidskými a technickými okolnostmi. A vždy byla určitá pozitiva, která zařazení besedy mělo. Některá by šlo označit jako obecně platná, jiná jako individuální pro určitou etapu projektu: pokud byla beseda uskutečněna v úvodních částech projektu, často měla silně motivační charakter, ale ne vždy se podařilo rozvinout rozsáhlejší dialog s pamětníkem. Pokud byla uskutečněna na závěr, velmi často přinášela kvalitní a „bohatou“ besedu, která ale u některých studentů vzbuzovala pocit lítosti, že tímto se mělo začít, neboť mnozí najednou cítili jakousi zodpovědnost v tom, že oni ponесou tuto vzpomínku na holokaust dál ještě další desítky let, kdy už nebudou žádní přímí účastníci. Kromě nich, kteří teď a jednou a kdysi slyšeli a mohli mluvit s těmi, kteří přežili a najednou si (studenti) připadají nedostatečně vybavení.

Role učitele je nezastupitelná, ačkoliv vzdělávací oddělení Památníku Terezín dnes nabízí v podstatě ucelený program, který po učitelích požaduje jen jediné, aby exkurzi do Terezína organizačně zajistili. Učitelskou nezastupitelností nemyslím vlastní učitelkou vzdělávací, případně výchovnou činnost (právě v těch může být v Terezíně pracovníky vzdělávacího oddělení i samotným Terezínem velmi dobře zastoupen), ale v prvé řadě koordinační, neboť při zvládnutí této role se může učitelé podařit nejen splnění obecných naukově didaktických cílů (faktické znalosti problematiky), ale i mnohem více – umožnit žákům prokázat:

- a) schopnost samostatné práce s rozmanitými formami pramenů
- b) schopnost spolupráce se spolužáky i dalšími účastníky akce
- c) schopnost prezentovat a obhajovat svá stanoviska
- d) možnost prožitku
- e) možnost vytvoření přesnějšího (detailnějšího = pravdivějšího?) náhledu na moderní dějiny, respektive na jejich část

O co se můžeme pokoušet?

Vytvářet prostor pro studentské individuální, skupinové i celotřídní (školní) projekty, které mohou vycházet jak ze zkušenosti akcí organizovaných Židovským muzeem – Zmizelí sousedé, tak o rozmanité vlastní činnosti. Některé z nich se

pokusím charakterizovat, přestože některé z níže popisovaných činností byly s laskavou shovívavostí naznačeny v článku Nadi Štulcové.¹⁾

Projekt Pan Theodor Mundstock

1. Studenti (dvojice studentů) obdrží po jedné kapitole z knihy Ladislava Fukse Pan Theodor Mundstock (v textu jsou číslovány římskými číslicemi od I–XXI, číslo kapitoly je zakryto, může být ovšem přelepeno písmenem – ta pak mohou společně vytvořit jakousi tajenku, podle počtu účastníků lze některé kapitoly i vypustit), před příjezdem do Terezína si mají kapitolu přečíst a zároveň mají za úkol popsat vlastnosti pana Theodora Mundstocka.
2. Studenti mají vymyslet název pro svou kapitolu (optimální by bylo, kdyby název začínal písmenem, které bylo přiděleno dané kapitole) a barvami zachytit na plakátek (čtvrtka formátu A4) svůj pocit z kapitoly formou kresby, či malby, není přesněji specifikováno zadání a možnosti jsou abstraktní i konkrétní, případně zachytit pocit pana Theodora Mundstocka v dané kapitole.
3. Studenti se mají rozhodnout, pochází-li jejich kapitola z úvodu, středu, závěru knihy – rozdělí se tak do tří skupin nazvaných Úvod, Střed, Závěr – učitel se pokusí, aby skupiny byly početně zhruba stejné (vždy se to celkem podařilo). Studenti se zpravidla pokoušeli vytvářet určité „podkategorie“ – spíše úvod, spíše závěr atd., se kterými se pak dalo „manipulovat“ tak, aby skupiny byly přibližně stejné.
4. V takto získaných skupinách si převyprávějí své kapitoly a pokoušejí se je seřadit do společného, navazujícího textu. Shodnou se na společné variantě příběhu, využijí svých názvů kapitol.
5. Společně nebo prostřednictvím mluvčího postupně skupiny převyprávějí své příběhy – úvod, střed, závěr – ostatní doplňují, upřesňují, diskuse nad příběhem, panem Theodorem, výstavbou textu, hledání otázek apod.
6. Společná rekonstrukce textu – podle písmen označujících kapitoly se vytvoří název knihy – „správné“ pořadí kapitol a studenti pomocí svého plakátu a jedné věty (vymyšleného názvu kapitoly) převyprávějí celý příběh.
7. Zorganizovat diskusi na následující téma, témata, pokud se neobjeví v předcházejících aktivitách téma atraktivnější.

diskuse 1: Zavazadlo pana Theodora Mundstocka – co vzít s sebou do transportu?

diskuse 2: Nad „klíčovými pojmy“:

- uvozovací a závěrečné věty kapitol
- Mon
- lampa s plachetnicí
- slípka
- barvy tmy (červená, řídká, černá, hustá, uklidňující...)
- metoda, příprava na koncentrační tábor

diskuse 3: Jaký byl pan Theodor Mundstock?

diskuse 4: Na co vše je možné se připravit?

8. Písemný úkol – poslední telefonát s panem Theodorem Mundstockem před nuceným odevzdáním telefonního přístroje – individuální doplnění polovičního záznamu telefonátu (tento úkol lze posunout až do druhé části projektu Rodina).

Poslední telefonát s panem Theodorem Mundstockem

- představte si, že jste postiženi některými omezeními, která byla učiněna proti židovskému etniku
- rozhodněte se, že před nuceným odevzdáním telefonního přístroje ještě jednou zavoláte své nejlepší přítelkyni, příteli, „omylem“ však vytočíte číslo pana Theodora Mundstocka – nedokážete zavěsit a telefonujete s ním alespoň na papíře, pokoušejte se své odpovědi formulovat vždy jako první reakci, nečtěte celý text dopředu:

Th.M.: Haló, tady Theodor. Theodor Mundstock. To jsem rád, že vás slyším, už dlouho mi nikdo netelefonoval.

Th.M.: Já se mám dnes velmi dobře, povedlo se mi dnes se výborně najíst, dařilo se mi v práci – tak dokonale jsem si uspořádal vozejk, že jsem celou řůru z Mečířské odvezl najednou. Víte, je to tak pěkné, když má člověk systém.

Th.M.: Ale vůbec ničeho se nebojte, vždyť už brzy bude konec, nic nemůže trvat věčně, a přece víte, lidé zpravidla velmi přehánějí. To asi znáte.

Th.M.: Já jsem onehdá vykládal karty komusi, a tak neuvěřitelné štěstí vycházelo, že to snad nebylo ani možné – říkám vám, na jaře bude líp – tahle zima je poslední. A do té doby musíme nějak vydržet.

Th.M.: Já sám jsem dostal předvolánku k transportu, musím vám říci. Už jsem se nemohl dočkat.

Th.M.: Mějte se hezky a pozdravujte doma, snad se všem daří dobře. Nashledanou.

Projekt Rodina

1. Studenti si vyberou lístek se stručnou charakteristikou postavy, kterou budou v následujících situacích představovat, např.:

- a) desetiletý chlapec, sportovec, ne příliš dobrý student prvního ročníku víceletého gymnázia
- b) čtyřicetiletý strýc, automobilista, filatelista, starý mládenec
- c) prababička vdova – ráda čte, chodí do divadla, na koncerty, zajímá se o dějiny

Podle společného symbolu na lístku (barvy, počátečního písmena ...) vytvoří studenti společně čtyř až šestičlenné rodiny.

Je možné nechat na studentech výběr jmen, nebo alespoň výběr příjmení, myslím, že není vhodné, aby vystupovali pod svým vlastním (učitel se pokouší dodržovat oslovování pod přijatým jménem) – studenti se mohou svými jmény označit.

Je možné pokusit se o „sexuální přehození“ – chlapci hrají ženy, dívky muže.

2. V rodinách plánují víkend tak, aby uspokojili co nejvíce zájmy každého člena rodiny – učitel v tuto chvíli prozradí, že se jedná o rodinu třicátých let dvacátého století, malují si plakát s plánem svého víkendu – nechat dostatečný čas na přípravu – alespoň třicet minut (možno i více).
3. Rodiny se dozvědí, že „jim byl nalezen židovský původ“, a každý z rodiny si přijde vylosovat jedno z protizidovských opatření („praktická“ nařízení vycházející z omezování v protektorátu). Podle vylosovaných zákazů musí upravit svůj víkendový program tak, aby odpovídal novým podmínkám, tedy v podstatě škrtnat.
4. Jednotlivé rodiny se představí ostatním a zároveň seznámí ostatní se svým víkendovým programem. Ostatní podle svých zákazů po skončení představení komentují, zda se rodiny nedopustily něčeho nepovoleného, následuje tedy další škrtnání.
5. Individuální psaní – co s víkendem.
6. Zde je možné zařadit psaný úkol – Fiktivní telefonát s panem Theodorem Mundstockem.
7. Rodiny se „dostávají“ do Terezína tak, že jejich příslušníci jsou rozděleni podle věku:
 - a) „starší“ – rada ghetta: ti pracují na úkolech:
 - jak se podílet/nepodílet na zkrášlovací akci
 - jak sestavit kritéria pro transporty
 - b) střední – jak fungoval kulturní život v ghettu, připravit kulturní vystoupení pro divadlo na půdě (dobové nebo i současné) – mají se rozhodnout, bude-li jejich představení více bavit nebo povzbuzovat
 - c) mladí – vybírají si z úkolů:
 - připravit časopis, představit jednotlivé rubriky
 - připravit noviny jako „rozhlasové vysílání“ – představit jednotlivé rubriky
 - jakou roli hrály časopisy v Terezíně, co důležitého, zajímavého v nich našli
8. Předvedení svého úkolu a následná společná diskuse.

Poznámky: Pokouším se, aby při plnění úkolů v zadání číslo 7 studenti měli vždy několik možností, aby vedli své výstupy odborně (faktograficky), podle samostatného hledání v terezínských expozicích, materiálech, nebo aby sami „dramaticky“ hledali svá řešení pro různé formy výstupů – scénky, dramatizace, časo-

pis atd. Výstup tedy může vypadat jako informace o..., ale také jako rekonstrukce historické události. V podstatě nechávám na studentech, jakou míru přiblížení k tématu si zvolí, ne vždy umím rozhodnout, jak se identifikují, jak daleko, jak hluboko dochází k večitění, jak často mnozí raději zvolí bezpečnou půdu popisu. Považuji za důležité, abych je do problematiky a pocitů holokaustu uvedl, stejně důležité je ovšem nenechat je v ní (v nich), ale vyvést je ven. Z dosavadních aplikací tohoto projektu (v letech 2002–2005) mám pocit, že velmi silně funguje snaha hledat humornější aspekty lidského bytí – patrně jako reakce na negativní, až traumatické pocity, které se dostávají během prohlídek, besed, filmů v Terezíně. Studenti předváděli karikaturu „Události ve Vůdcově hlavním stanu“, kabaret složený z výstupů na motivy Voskovce a Wericha, Jaroslava Ježka, oběd s projímadlem pro delegaci Mezinárodního výboru Červeného kříže aneb Jen na toaletě se rodí pravda.

Závěrečné možnosti: osvědčilo se zakončovat pobyt v Terezíně anketou – dotazníkem, ten „můj“ má v současnosti takovouto podobu:

Otázky z exkurze do Terezína:

1. Co bylo pro mne nejdůležitější
2. Co bylo pro mne nejpřínosnější
3. Popište místa nebo postavy, které si vybavujete (alespoň tři), proč právě ten, to...
4. Míra spokojenosti (škála od 1 – velmi nespokojený až po 5 – velmi spokojený):
prostředí – A. město
 B. Malá pevnost
 C. ubytovna
koncepce
samostatné práce
průvodci – A. přednáška
 B. ghetto
 C. Malá pevnost
učitel
já sám se sebou
(přidejte libovolné poznámky)
5. Co byste vzkázali vyučujícímu
6. Co byste vzkázali budoucímu návštěvníkovi – studentovi
7. Co byste řekli svému dítěti
8. Co jste měli/neměli vědět předem
9. Na co jsem se zapomněl(a) zeptat
10. Co se Vám podařilo

Vždy po návratu domů se ještě jednou, zhruba tak po týdnů vracíme k Terezíně, abychom vyhodnotili dotazník, zadali si závěrečný výstup (viz následující řádky). Protože ve spolupráci s několika místními členy židovské obce se pokoušíme připomínat židovské zvyky, snažím se z těchto prací uspořádat u příležitosti svátků chanuka, případně o purimu, malou výstavu v místním oblastním muzeu, nejlépe s besedou. Rád vzpomínám na tu, kterou u nás měl Jaroslav Achab Haidler.

Návrhy samostatné práce završující návštěvu Terezína:

- a) časopis, noviny, kniha
- b) deník (skutečné i fiktivní postavy, dobový i současný)
- c) kreslený, malovaný, grafický soubor
- d) reportáž (fiktivní i aktuální)
- e) pracovní list pro příští návštěvníky
- f) plakát
- g) báseň, antikód, akrostich
- h) koláž
- i) slovníček základních pojmů
- j) graf a komentář, např. na téma: Co mi dali – spolužáci, pamětníci, prostory města, pracovní list, jednotlivé objekty (Muzeum ghetta, Magdeburská kasárna, Malá pevnost a další), pan Theodor Mundstock, kontakty s německou skupinou (v roce 2003 jsme absolvovali společný pobyt s německou skupinou ze Stuttgartu), hra na rodinu před druhou světovou válkou, má „důležitá“ kniha (film) s tematikou holokaustu.
- k) soubor otázek a pokusů o odpovědi např.:
 1. Bylo možné nějak narušovat „šedou zeď“ nacistických úřadů“?
 2. Bylo by lepší, kdyby Židé před odchodem do transportu znali „říšské tajemství“?
 3. Může se něco podobného ještě opakovat, opakuje se to?
 4. Jak vypadá můj Terezín?
 5. Je možné se připravit na koncentrační tábor?
 6. Hráli byste Posledního cyklistu?
 7. Podíleli byste se na zkrášlovací akci (anebo byste ji sabotovali)?
 8. Které protižidovské opatření by nejvíce omezilo Vás?
 9. Jak sestavit transport? V čem bylo komplikované postavení židovské samosprávy?
 10. Milovali se (nenáviděli se) lidé v ghettu?
 11. Volil(a) byste raději samotku nebo společnou celu (Malá pevnost)?
 12. Udělali jsme něco proti rasismu v nás?
 13. Jak by se pan Theodor Mundstock choval v Terezíně a dál?

Tak tady končím – pokud by někoho zajímaly podrobnosti, rád odpovím na uvedené emailové adrese – cram@volny.cz. Vše z výše popsaného se uskutečnilo, někdy s většími či menšími nezdary.

Příloha – vybrané zákazy použité v Projektu Rodina:

1. Odstranění neříjčů ze všech vedoucích míst v průmyslu, bankách
2. Zákaz vykonávat povolání advokáta, notáře, lékaře, veterináře, lékárníka, civilního technika, redaktora, činnosti ve vědeckém ústavu
3. Zákaz umělecké činnosti
4. Zákaz být členy spolků a jiných sdružení
5. Odevzdat podrobné soupisy svého majetku
6. Uložit u vybraných bank akcie, cenné papíry, předměty z drahých kovů, sbírky poštovních známek
7. Zákaz vstupu do veřejných sadů, zahrad a lesů
8. Zákaz návštěvy divadel, kin, knihoven
9. Zákaz návštěvy sportovních zařízení, zábavních zařízení, plováren, veřejných lázní
10. Omezení dopravy v hromadných dopravních prostředcích
11. Omezení nákupní doby (dvě hodiny denně) – obdobně i pošty, banky
12. Omezení vstupu do restaurací a hostinců
13. Odebrání radiopřijímačů, gramofonů, šicích strojů
14. Odebrání jízdnic kol, lyží
15. Odebrání domácího zvířectva
16. Zákaz opustit bydliště po osmé hodině večer
17. Zákaz vzdálit se z místa bydliště
18. Zákaz vstupu na některá náměstí, do určitých ulic a parků
19. Židé byli vyloučeni z odběru nového šatstva a bot (kromě pracovního oblečení) – nákup jen u vetešníků
20. Zakázané zboží pro Židy: ovoce čerstvé, sušené i konzervované, marmelády, džemy, sýry, cukrovinky, ryby a výrobky z ryb, drůbež, zvěřina
21. Zákaz židovské hudby (Židé jako skladatelé, výkonní umělci, zpracovatelé hudebních nahrávek)
22. Zákaz seskupování Židů
23. Židé vyloučeni z odběru tabákových výrobků

24. Židé nemají nárok na holící mýdlo
25. Zákaz odběru kávy
26. Zákaz řídit motorová vozidla
27. Zákaz rybolovu
28. Zákaz vzdát se (prodat, darovat) jakýchkoliv majetkových hodnot
29. Zákaz návštěvy škol, nejprve německých, od r. 1940 i českých, zákaz soukromého vyučování židovských dětí
30. Zákaz navštěvovat Pražský hrad a pohybovat se v jeho blízkém okolí

Poznámka

¹⁾ Tereziánské listy 31/2003, s. 140–154.

Mezinárodní spolupráce Památníku Terezín v roce 2005

Jan Munk

Také v roce 60. výročí konce války pokračovaly a dále se rozšiřovaly mezinárodní kontakty a spolupráce Památníku Terezín s partnery v zahraničí. Samotné významné výročí znamenalo v praktické rovině zintenzivnění těchto kontaktů a návštěv. Vzpomínkové akce připomínající toto výročí a uctění památky obětí se konaly v partnerských památnících v Polsku, Německu a v Rakousku. Některých z nich se zúčastnili i zástupci Památníku Terezín. Především bych chtěl vyzdvihnout nezapomenutelnou vzpomínku v Osvětimi, kde se za účasti mnoha hlav států a také bývalých vězňů konalo shromáždění ve velice mrazivém počasí, které svou drsností nechtěně připomenulo nezměrné utrpení těch, kteří zde za války v děsivých podmínkách strádali a umírali.

Zástupci Památníku Terezín se rovněž zúčastnili vzpomínkových akcí v Ravensbrücku v polovině dubna. Setkali se tam s bývalými vězeňkyněmi z Lidic, kterým představili nově instalovaná alba, jenž alespoň částečně rozšiřují výstavní možnosti, které dává tamní velice omezený prostor vyhrazený pro potřeby české národní expozice. Nově provedená úprava byla pozitivně přijata a potěšující bylo i velké množství návštěvníků, které tuto naši expozici v průběhu tohoto setkání navštívilo. Připomenout je třeba také vzpomínkové akce v Majdanku a v Banské Bystrici, kterých se zástupci Památníku Terezín rovněž zúčastnili.

Do okruhu vzpomínkových akcí je třeba zařadit také jednu událost, která se v mnohém od výše uvedených odlišuje. Jedná se o slavnostní otevření nové historické expozice v památníku Yad Vashem v Jeruzalémě. Těto významné události se zúčastnilo mnoho prezidentů, premiérů a členů vlád. Pozváni byli i zástupci partnerských organizací, muzeí a památníků zabývajících se problematikou holokaustu a také velký počet bývalých vězňů nejrůznějších koncentračních táborů. Samotná expozice je zcela mimořádným počinem. Nejen velkorysostí s jakou byla připravena, ale emotivní silou příběhů, které jsou obsaženy v jednotlivých jejích částech. Pozoruhodný je způsob představení širšího rámce, na jehož pozadí se události holokaustu odehrávají, ale i množství zcela osobních vzpomínek bývalých vězňů, které z neosobního historického děje, nebo přesněji řečeno dějů, vytvářejí zcela osobní příběhy, které byli nuceni prožít nevinní lidé. Ukazuje, že to, co se tehdy stalo, není mrtvá historie. Především pro bývalé vězně a jejich potomky a příbuzné je to stále živá a bolestná realita, se kterou musí žít až do konce svých dnů. Pro celé lidstvo je to pak stále platná výstraha. Genocidy, které se udály od konce druhé světové války dodnes, i ty, které v dnešním světě probíhají, jsou však důkazem, že se lidstvo příliš nepoučilo a poučení z holokaustu zůstává nanejvýš aktuálním tématem.

Významné výročí však nebylo jedinou oblastí mezinárodních kontaktů Památníku Terezín v uplynulém roce. Pokračoval aktivní podíl jeho pracovníků na činnosti mezinárodní organizace „Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research“. V loňském roce předsedalo této organizaci Polsko, a proto se také první plenární zasedání konalo v červnu ve Varšavě a v listopadu v Krakově. Vzhledem k rozšiřování této organizace o další země, a také vzhledem k růstu žádostí o finanční podporu, rostlo také výrazně množství práce spočívající v posuzování projektů a zpracování stanovisek, na jejichž základě pak může být finanční podpora poskytnuta.

Pokračoval program dalšího vzdělávání učitelů našich základních a středních škol, kde se mezinárodní kontakty a spolupráce rovněž realizovaly, a to jednak účastí zahraničních expertů na mezinárodním semináři pro české učitele „Holocaust ve vzdělávání“, jednak bilaterální kooperací při seminářích, které pro naše učitele organizujeme v zahraničních památnících. Na těchto seminářích jsou hlavním tématem osudy vězňů z českých zemí v nacistických represivních zařízeních. V loňském roce se poprvé podařilo zorganizovat také seminář pro české učitele v Izraeli, v památníku Yad Vashem. Mimořádný úspěch této akce i dobrá prezentace našich učitelů vedly ministerstvo školství k rozhodnutí pořádat takové semináře pravidelně každý rok.

Velký význam připisuje vedení Památníku také spolupráci v mezinárodní organizaci muzeí ICOM. Práce této organizace se realizuje v jednotlivých výbořech, které se specializují na určitý aspekt muzejní problematiky. Před několika lety byl založen výbor IC MEMO, sdružující zástupce memoriálních muzeí, jejichž posláním je připomínání a výzkum takových jevů jako byl holocaust, ale také utrpení civilního obyvatelstva v době válek, genocid a represí totalitních režimů. V loňském roce se IC MEMO podílelo na přípravě mezinárodní konference muzeí míru v Guernice ve Španělsku.

Další platformou mezinárodní spolupráce Památníku je rodící se organizace „International Coalition of Historic Site Museums of Conscience“. Tato organizace založená zástupci devíti různých muzeí z různých částí světa se rozhodla vybudovat mezinárodní organizaci, která se bude snažit o využití těch poselství, která každé z nich reprezentuje k aktivizaci občanské společnosti v zájmu rozvoje a obrany sociálních a demokratických hodnot. Z původních devíti organizací se rychle rozrostla do společenství 45 členů a dalších 500 přidružených organizací. V současné době se připravuje ustavení Board of Trustees, tedy správní rady, která by měla tuto organizaci řídit. V loňském roce se zástupci členských muzeí setkali u příležitosti konference „Hands on District Six“, pořádané „District Six Museum“ v Kapském městě v Jihoafrické republice.

Zvláště významné jsou pro Památník kontakty a spolupráce na bilaterální úrovni s památníkem Yad Vashem v Jeruzalémě, s Muzeem Auchwitz-Birkenau v Osvětimi, Památníkem v Majdanku, Muzeem SNP v Banské Bystrici, v Německu pak s památníky bývalých koncentračních táborů Buchenwald, Sachsen-

hausen, Dachau a Domem konference ve Wannsee, v Rakousku s Památníkem Mauthausen a dalšími organizacemi.

V zahraničí působí také dobrovolné organizace, které všestranně podporují aktivity Památníku. Ve třech německých spolkových zemích vznikly a působí organizace přátel a podporovatelů Terezína, další organizace – německá „Aktion Sühnezeichen/Friedensdienste“ a rakouská „Gedenkdiens“ již dlouhá léta pomáhají Památníku ve vzdělávací práci se zahraničními skupinami mladých lidí.

Robert Eaglestone: Postmodernismus a popírání holocaustu,
Praha 2005, 66 stran

Jan Randák

V nedávné době rozvířila českou mediální hladinu zpráva o publikaci, která nese název „Osvětím – fakta versus fikce“ a kterou vydala jakási organizace nesoucí zvláštní název „Národní vzdělávací institut“. Na první pohled by se řada z nás mohla nechat ošálit odborně znějícím názvem jak této knížky, tak i samotné společnosti. Řada škol a konkrétně učitelé dějepisu obdrželi nejčastěji poštou tuto publikaci, která si podle všeho klade za cíl revidovat naše dosavadní znalosti nejen o polském koncentračním táboře Osvětím a jeho plynových komorách, ale ve svém důsledku o holocaustu jako takovém, tedy o smrti zhruba 6 milionů Židů během druhé světové války. Tato snaha, se kterou se česká společnost setkala nyní vlastně poprvé takto veřejně, je jen jednou z řady revizionistických aktivit, které se objevují v evropském prostředí vlastně od druhé poloviny 20. století. S postupujícím časem jsme tak svědky útoků na lidskou paměť a výpovědi těch málo šťastných, kteří holocaust přežili a mohli o něm vydat svědectví.

Základem popírání holocaustu je tvrzení, že k vyvraždění zhruba šesti milionů Židů během nacistické genocidy nedošlo. Tito popírači se schematicky rozdělují na dvě skupiny, „jemné“ a „tvrdé“. „Jemní“ sice hovoří o zajetí Židů v koncentračních táborech, jejich smrt však připisují nemocem, epidemiím a namáhavé práci. Genocida tak nebyla v jejich podání dílem celého nacistického systému, ale spíše některých extrémních jedinců, kteří jsou tak symbolicky vyjmuti z celého režimu. „Tvrdí“ jdou ve svých proklamacích ještě dále a hovoří přímo o neexistenci plynových komor, či o holocaustu jako poválečném podvodu a konstruktu. Většina popíračů jsou antisemité, kteří jsou často navázáni na různé extrémní skupiny. Jak upozorňuje autor knihy, se zastánci popírání holocaustu je velmi obtížné, vlastně nemožné vést dialog, vždy si najdou způsob, jak znevažít obecnou shodu mezi historiky. Navíc celá problematika pro ně není věcí rozumu a diskuse, ale součástí víry. Jak je patrné i ze známého Irvingova případu, v posledních letech usilují zastánci popírání o vědeckou podobu své práce. Jedná se o taktický moment chtěné vědeckosti, který jim má dodat punc objektivity. K podobným účelům slouží i zaštiťování se rádoby věrohodně nazvanými institucemi tak, jak je tomu rovněž v případě výše zmiňované publikace o Osvětím.

Knihy Roberta Eaglestonea „Postmodernismus a popírání holocaustu“ je krátkým, ale věcným a přehledným shrnutím konkrétního případu popírání holocaustu Brita Davida Irvinga, který sám sebe prezentoval jako historika, v souvislosti s problematikou postmodernismu. Postmoderní myšlení je totiž některými historiky obviňováno z přílišného relativismu, který ve svém důsledku může vést právě až k extrémům popírání hromadné vraždy Židů v koncentračních táborech. Během prvních měsíců roku 2000 se v britských médiích objevilo mnoho zpráv a článků o soudním přelíčení, které proběhlo od ledna do dubna a které se teh-

dy vžilo pod názvem „Případ Irving“. Ačkoliv to na první pohled vypadá, že žalovaným byl tento muž, ve skutečnosti tomu bylo jinak. Obžalovanou byla americká historička Deborah Lipstadvová, která tohoto popírače holokaustu označila za: „hitlerovského partyzána, který nosí klapky na očích“. Irving posléze tvrdil, že tato Američanka zničila jeho pověst a legitimitu historika a pokazila jeho reputaci tvrzením, že je obhájcem nacismu, který překrucuje fakta a manipuluje s dokumenty.

Jádrem celého případu tedy bylo obvinění, že Irving je špatným historikem. Zažaloval tedy Lipstadvovou a v jasném případě prohrál. Soudce tehdy ve svém rozsudku na adresu Irvinga prohlásil, že „vytrvale a záměrně dezinterpretuje a manipuluje s historickými důkazy“ a že je „antisemita a rasista“, který se spolčuje s pravicovými extremisty, prosazujícími neonacismus. Vedle této věcné stránky případu si však Eaglestone všímá ještě další stránky této kauzy. Mimo soudní dvůr dal totiž tento spor podnět k novým otázkám týkajících se role a úkolu historiků a historických děl, která píše. Jak studujeme minulost? Kdo vytváří historii? Jaká je povaha jazyka a psaní? Pod zorným úhlem těchto otázek pak Eaglestone dochází k závěru, že postmodernismus není cestou k popírání, naopak otázky, které postmoderní myšlení historikům klade, mohou být účinnými nástroji v boji proti popírání. Ve světle jeho tezí jsou pak nejen Irving, ale obecně všichni popírači usvědčeni jako nehistorici, kteří se snaží prostřednictvím naoko odborně znějících důkazů šířit svůj antisemitismus. Popírání holokaustu tudíž není podle Eaglestonea součástí žánru historie, ale jiného žánru, žánru politiky nebo „nenávislné řeči.“

Vedle práce samotné Deborah Lipstadvové, kterou má česká čtenář k dispozici, je tak útlá knížka Roberta Eaglestonea zajímavým a podnětným čtením nejen pro odborníky, ale pro každého, kdo se nebojí zamyslet a není mu lhostejná falzifikace nedávné historie. Ať chceme nebo ne, popírání holokaustu je bohužel aktuálním problémem, který nelze odvrátit pouze vědeckou diskusí. Ta vlastně není ani namístě, neboť popírání není problémem vědeckým. Jde však o lidskou paměť, o úctu k mrtvým a především o výchovu příštích generací. Počet pamětníků, kteří prožili hrůzy vyhlazovacích táborů, stále klesá, s jejich smrtí by však neměla nastoupit lhostejnost k jejich životnímu osudu. Případy popírání holokaustu jsou tak závažným varováním před stále přítomným antisemitismem a rasistickým neofašismem některých lidí mezi námi.

Přírůstek do fotoarchivu

Eva Němcová

V roce 2005 Památník Terezín získal darem od pana Jana Greně pozoruhodný přírůstek do sbírek fotoarchivu. Na snímku pořízeném kolem roku 1928 v Ateliéru Zeiberdlich v Terezíně je zachycen Josef Růžička, bratr babičky dárce fotografie. Podle jejího sdělení vykonával Josef Růžička v Terezíně v rámci povinné vojenské služby dozor nad vězni pravděpodobně odsouzenými k doživotnímu vězení nebo dokonce k trestu smrti. Jeho babička vyprávěla, že její bratr při odjezdu z domova říkával: „Jedu hlídat Kašpařika“. Také se zmínil, že tento vězeň od něj dostal za žádost o cigaretu ránu obuškem.

V Malé pevnosti Terezín existovala v letech 1918–1939 vojenská trestnice. Režim byl přísný, vězni mimo jiné nesměli kouřit. Mezi vězni byli i odsouzení za těžké zločiny na doživotí, ti byli spoutáni v okovech. Mezi ně patřil L. Kašpařík,¹⁾ je muž byl trest smrti zmírněn na doživotní žalář.²⁾

Na zadní straně fotografie jsou v ozdobném rámečku natištěny informace o Ateliéru Zeiberdlich v českém a německém jazyce. Tento ateliér, založený Adolfem Zeiberdlichem (20. 6. 1871 – 22. 7. 1925),³⁾ existoval v Terezíně ještě dlouho po druhé světové válce.

Poznámky

¹⁾ Malá pevnost Terezín, autorský kolektiv, nakladatelství Naše vojsko, 1988, s. 25–27.

²⁾ Archiv Památníku Terezín, sbírka vzpomínek, č. 49.

³⁾ Terezín jako každý jiný, Terezínský historický sborník, sestavil a sepsal Václav Verner, 2004.

Viktor Klemperer,

Deníky 1933–1941. Chci vydat svědectví I., Praha 2002, 599 stran;

Deníky 1942–1945. Chci vydat svědectví II., Praha 2004, 663 stran.

Jan Randák

„14. ledna 1933, neděle Na škole byl po velkých intrikách podruhé zvolen rektorem Reuther a Gehring prohrál. Byla to špinavá záležitost, zaměřená proti našemu oddělení. Přestože jsem byl členem komise důvěrníků, celá věc se mne příliš nedotkla.“ Takto nenápadně vstupuje český čtenář do života Viktora Klemperera, aby na dalších více jak dvanácti stech stránkách jeho deníků prožil den po dni dvanáct dramatických let jeho života a současně dvanáct let nacistické diktatury od nástupu Hitlera k moci v lednu roku 1933 až do konce druhé světové války na jaře roku 1945.

Viktor Klemperer, univerzitní profesor v Drážďanech, filolog, romanista, se narodil roku 1881 v Berlíně v rodině kazatele reformované židovské obce, která původně pocházela z pražského ghetta. Sám Klemperer však v mládí konvertoval k protestantismu. I přes svůj židovský původ se cítil být v prvé řadě Němcem a součástí německé kultury a vzdělanosti. Jako patriot se v německé uniformě účastnil i bojů první světové války. O to víc ho však poté zasáhl nástup nacionálního socialismu k moci v roce 1933. V létě 1935 byl penzionován, nacisté mu jako Židovi zakázali učit na vysoké škole, od roku 1938 mu byl zapovězen i vstup do drážďanských knihoven. Klemperer tak byl odříznut od potřebných materiálů pro svou vědeckou činnost. Od té chvíle se tak s plným zaujetím věnoval psaní svých deníků, které se postupně staly během nacistického teroru jeho jedinou tvůrčí činností. Válku Klemperer přežil díky skutečnosti, že žil ve smíšeném manželství se svou árijskou ženou Evou. Před hrozící deportací ho v únoru roku 1945 zachránil jen spojenecký nálet na Drážďany, po kterém uprchl společně s manželkou z města a jako utečenec přečkal pod falešným jménem poslední týdny války na venkově v Bavorsku.

V podobě Klempererových deníků se dostává českému čtenáři do rukou originální a sugestivní podání každodennosti židovského intelektuála v hitlerovské Třetí říši. Klemperer líčí skutečně den za dnem stoupající tlak nacistické diktatury na židovské obyvatelstvo, který vyústil postupně v izolaci a v násilnou libovůli režimu a masovou likvidaci německých Židů. V průběhu popisovaných let se tak stal jeho denním údělem strach ze zatčení a vlastního konce. Jak sám na stránkách svého deníku napsal, pokaždé, když jeho manželka Eva opouštěla jejich byt, rozloučili se, jako by to bylo naposledy. Nikdy totiž nevěděl, zda se ještě po jejím návratu shledají. *„Nepřeháním, když řeknu, že strach a hlad vyplňují celý můj den. Hlad střídají pocity nevolnosti: staré, špatně studené brambory jím už jen s největším odporem, nesvědčí ani mému žaludku ani střevům. Ale ještě víc mě sužuje strach...“*

Ve svých denících však zachycuje nejen každodenní útlak a strádání, ale v ně-

kterých momentech si zachovává až obdivuhodný nadhled, když analyzuje společensko-politické poměry Třetí říše. I přes strohý jazyk záznamů je čtenář vtažen do Klempererova života. Prožívá s ním opravdu zúčastněně postupem doby ubývající chvílky klidu a štěstí i současně stále více převládající utrpení, trýzeň i stupňující se strach z deportace a vlastní smrti. Přitom nesmíme zapomínat, že jeho situace byla odlišná. Na rozdíl od mnoha jiných pamětníků, kteří prožili dny nesvobody přímo v prostředí koncentračních táborů, Klempererova pozice byla jiná. Jemu byl dopřán alespoň minimální prostor „svobody“, byť toto slovo vyznívá v souvislostech nacistického Německa na první pohled absurdně. Každopádně pocit strachu byl v jeho případě znásoben vědomím možné ztráty naděje dožít se někdy příliš vzdáleného konce Třetí říše právě „na svobodě“, mimo ostatné dráty koncentračního tábora.

Deníky Viktora Klemperera z let 1933 až 1945 jsou skutečně svědectvím. Jedná se o strhující čtenářský zážitek, který zneklidní a přinutí své čtenáře přemýšlet ještě dlouho po dočtení poslední stránky mimo jiné i o tom, co vše bylo ještě před několika desetiletími na evropském kontinentě možné.

Život se zelenou hvězdou (úvaha na téma antisemitismus)

„Vyšel jsem druhého dne na ulici, musel jsem přece chodit nakupovat. Viděl jsem, jak se na mě lidé dívají, zdálo se mi nejprve, že mám rozvázanou tkaničku nebo něco v nepořádku na oděvu, nějak jsem rušil řád, obyčejný a vžitý, byl jsem jakousi skvrnou, která nepatřila do obrazu ulice, a všichni to nějak cítili. A byl jsem sám uprostřed jiných lidí, úplně sám, protože přede mnou se lidé ustupovali, zastavovali se, prohlíželi si mě, nepatřil jsem k nim již.

...Byl jsem sám, jen se svou hvězdou.

J. Weil: *Život s hvězdou*, ČS, Praha 1990, s. 65

Po přečtení knihy Jiřího Weila *Život s hvězdou* jsem chvíli jen zůstala sedět a myslela jsem na to, jak jsem ráda, že válka i s nacisty je už pryč. Zdaleka to nebyla moje první kniha s českou židovskou tematikou, ale právě *Život s hvězdou* na mě zapůsobil nejvíce.

Myslím, že je to proto, že Weil zde nelíčí nacistickou brutalitu a nadlidské hrdinství boje proti ní, ale směřuje jinam a hloub. Směřuje k zachycení soustavné degradace a deformace člověka, které nacismus vyhrotil. Absurdita této zvrácnosti je v tom, že ji přijímají i samy oběti.

Celá židovská historie je vlastně tragédie. O svou zemi zaslibenou neprávem přišli a byli nuceni rozptýlit se do celého světa. Po dlouhá dvě tisíciletí se Židé v diaspoře modlili za návrat do Palestiny. Zároveň si ve vyhnanství pomalu získávali svoje postavení a právo na žití. Z okraje společnosti se třeba jako finančníci dostávali postupně blíž k jejímu centru. Přesto se jim však nikdy zcela nepodařilo, aby byli přijati jako „bratři“, neboť zbytek společnosti se na ně díval tak nějak skrze prsty. Vrcholem toho všeho byla nesmyslná nacistická genocida za druhé světové války.

Do 19. století se zdálo, že jejich zbožné přání je pouhou fantazií či snem, ale pak se zrodilo sionistické hnutí vedené Theodorem Herzlem. Brzy se původní pramínek židovských přistěhovalců na Sion proměnil v silný proud, když Židé prchali před zesilující se perzekucí v Evropě. Od těchto dob se připravovalo vyhlášení státu Izrael, které bylo uskutečněno v květnu 1948. Ale tím neměli zdaleka vyhráno. Následovala válka Židů za nezávislost. Historie pokračovala konflikty v Suez, Šestidenní válkou, válkou za Den smíření, konfliktem v Libanonu. Příběh vrcholí intifádou stejně jako politickými mezníky – od vyjednávání v Camp Davidu, přes volbu Benjamina Netanjahua ministerským předsedou Izraele, až po plán dalšího izraelského premiéra Ariela Šarona na stažení židovských osad z Pásma Gazy (v roce 2004). Dodnes je Blízký východ *vosím hnízdem* pro celý svět. A nic z toho se nemuselo stát. Kdyby ...

Rasismus a genocida jsou největší šrámy na cti lidstva. Jdou proti všemu, o co se dnes pokoušíme – o toleranci, lásku k bližnímu a porozumění. Asi nejhorší z mého pohledu je, že rasistické teorie jsou založeny na lžích a na prachpus-

tých výmyslech. Kdyby tyto teorie byly pravdivé, asi by se nebylo čemu divit, že strhnou tolik (rozumných) lidí. Přijde mi, že v otázce rasismu a antisemitismu šlo vždy o moc a o peníze víc než o cokoli jiného. Zkrátka se našli lidé, kteří po něčem z toho toužili a rasové teorie byly prostředkem, jak toho mohli dosáhnout. Vždyť Židé byli majetní... Říká se: účel svěťí prostředky. V tomto případě jsou však prostředky i účel špatné.

Jednotliví synové ze Sionu si celkem nerušeně žili mezi zbytkem obyvatelstva a snad ani nijak zvláště neřešili fakt, že jsou Židé. I mezi nimi byly rozdíly. Jeden byl tlustý, druhý hubený, jeden pajdal, jiný nosil brýle, jeden byl bohatý, další chudák.

A těm všem najednou kdosi povýšený začne zakazovat, nařizovat, přikazovat. Jsou vytlačeni na okraj společnosti. Ba hůř. Jsou odsunuti zcela mimo společnost. Jsou zbaveni lidské důstojnosti. Na jejich životech závisí asi tak, jako na životě prašivého psa. Raději, aby vůbec nebyli. Jsou jen černou skvrnou lidského národa. Ničím se neprovinili, a přesto je jimi opovrhováno. Cítí totální bezpráví. Nemohou nic změnit. Nikdo je neposlouchá. Nikdo jejich prosby či námítky nebere vážně. Jsou zcela bezmocní. Pocit křivdy, bezmoci a bezpráví je jeden z nejstrašnějších. Na otázku: Co jsem udělal špatně, si nemohou odpovědět. Odpověď na ni neexistuje.

Hrůzné na tom je, že to, co potkalo Židy, mohlo potkat třeba i lidi s hnědými vlasy, chovající psa, či třeba bydlicí v 5. patře. I na ně by se dalo vykonstruovat nějaké to obvinění. Jistě, je to absurdní, ale to je antisemitismus také.

Myslím, že plno lidí má pocit, že rasismus se jich netýká. Že Židé a antisemitismus patří někam k druhé světové válce spolu s genocidou a koncentračními tábory. Že je to uzavřená kapitola. Není to pravda. Židé mají tu nevýhodu, že se proti nim dalo *něco* vymyslet a použít proti nim. Ale právě proto, že šlo o vykonstruované obvinění, lze něco podobného vymyslet na jakoukoli jinou skupinu. O to je to horší.

Co my víme, za pár desítek let se tady může objevit nějaký blázen, který začne prohlašovat, že Češi jsou podlídi a že si nezaslouží žít. Bude mít kolem sebe bandu dalších bláznů a než se nadějeme, budeme na kabátech a sakách nosit hvězdu, třeba zelenou. I když se to může zdát absurdní, není to nemožná situace. A navíc, na světě se dějí i absurdnější věci.

Připouštím však, že dnes se tohoto problému obávám méně, než kdybych byla Židovka v době druhé světové války.

Ale není to chyba?

Šárka Látalová
studentka Pedagogické fakulty UJEP Ústí nad Labem

Moje velká rodina Skallové, aneb sourozenci mé praprababičky Matildy Katzové

Můj praprapradědeček Abrahám Skalla (*9. 10. 1834 ve Stádlci u Tábora č.p. 72) se oženil s Rosou Schwelbovou (*19. 3. 1844 ve Stádlci u Tábora č.p. 69) a měli spolu šest dětí. Jako první se narodila Františka Skallová (*28. 1. 1868 ve Stádlci u Tábora), která se provdala do Plzně za Heřmana Frische. Měli dva syny – Josefa (*25. 7. 1900 v Plzni) a Františka (*9. 3. 1905 také v Plzni) a žili spokojeně až do dne, kdy Hitlerova vojska vtrhla do českých zemí. Pro Židy nastaly těžké časy. Celé židovské rodiny začaly dostávat předvolání do transportů. Ještě před tím se oženil Josef Frisch s Alicí (*31. 3. 1918 v Plzni). Záhy po jejich svatbě jim rovněž přišlo předvolání do transportu. Tak Josef s Alicí a s jeho bratrem Františkem odjeli transportem R z Plzně dne 18. 1. 1942 do Terezína, kde pobýli dva a půl roku, než dostali druhé předvolání do transportu, tentokrát na Východ. Josef a Alice Frischovi odjeli transportem Eb dne 18. 5. 1944 do vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau. František Frisch byl zařazen dne 28. 9. 1944 do transportu Ek, který směřoval rovněž do Auschwitz II-Birkenau. Josef Frisch zemřel, když likvidovali takzvaný „rodinný tábor“, a jeho žena Alice byla převezena do koncentračního tábora Buchenwald, kde byla nakonec osvobozena. František Frisch nejspíše zahynul v osvětimských plynových komorách. Alice se po válce znovu provdala za Miloše Lunáka (Löwy), žili v Plzni a pravděpodobně zůstali bezdětní.

Jako další se narodil Mořic Skalla (*2. 12. 1869 ve Stádlci u Tábora č.p. 19), který se odstěhoval do Světlé nad Sázavou. Tam se oženil s Arnoštka Weibensteinovou (*13. 7. 1877 v Dřevíkově). Měli čtyři děti, nejstarší dcera Anna (*25. 7. 1904) odjela 13. 6. 1942 transportem AAd z Kolína do Terezína, kde byla 1. 9. 1942 zařazena do druhého transportu Be do ghetta Raasika a tam zavražděna. O osudu její sestry Boženy (* 23. 5. 1906) jsem se zatím ničeho nedopátral. Jejich dva bratři – Pavel Skalla (*2. 10. 1908) a František Skalla (*21. 2. 1913) holokaust přežili. Také Mořic a Arnoštka Skallové odjeli transportem AAd z Kolína do Terezína a později 22. 10. 1942 transportem Bx do vyhlazovacího tábora Treblinka a oba tam byli zavražděni v plynové komoře.

Matylda Skallová (*1. 1. 1874 ve Stádlci u Tábora č.p. 19) se provdala se za Viléma Katze. Žili nejdříve v Praze a později se odstěhovali do Golčova Jeníkova. Měli tři děti – Jiřího (*5. 5. 1902 v Praze), který se odstěhoval do Prahy a oženil se. Manželka a syn Petr (*1. 1. 1938) zahynuli v koncentračním táboře, Jiří Katz zemřel krátce před osvobozením v Dachau.

Jiří měl bratra Hanuše a jeho rodina žila v Golčově Jeníkově. Oženil se s Židovkou, měli dvě dcery – Hanu (*14. 7. 1931) a Milenu (*12. 11. 1934). Všichni odjeli z Terezína transportem do neznáma, také z této rodiny nikdo nepřežil.

A konečně prababička Anna Chválová, rozená Katzová, se narodila 4. 8. 1905 v Praze. Provdala se za Josefa Chválu, který nebyl židovského vyznání. Narodila se jim dcera Eva, moje babička. Mohu děkovat svému pradědečkovi, že nebyl Žid, protože jinak bych tady nebyl.

Moje praprababička Matylda Skallová měla více sourozenců. Například její sestra Hermína Skallová (*16. 5. 1876) se přestěhovala do Plzně, kde ještě před válkou zemřela bezdětná. Bratr Ludvík Skalla se také usídlil v Plzni, oženil se s Klárou Kohnerovou, dcerou známého plzeňského obchodníka. Ludvík a Klára Skalloví měli dvě děti. Prvorozená Wally Skallová (*27. 5. 1911 v Plzni) se provdala za obchodníka Huga Neumanna (*20. 10. 1897) z Plzně. Měli dceru Věru Neumannovou (*3. 1. 1935 v Plzni), ale o jejich dalším osudu doposud nic nevím. Ludvík a Klára Skalloví měli ještě jedno dítě – Hanuše (*15. 9. 1915 v Plzni). Hanuš Skalla byl svobodný a zahynul v Osvětimi. Posledním sourozencem mé praprababičky Matildy byla Žofie, ze všech dětí byla nejmladší. Žofie Skallová (*21. 12. 1878 ve Stádlci u Tábora č.p. 19) žila také v Plzni, provdala se za Rudolfa Reicha (*1882), který pocházel ze Žleb u Čáslavi. Žofie a Rudolf Reichovi se starali o dvě dcery. Marie Reichová se narodila někdy v letech 1909–1915. Jejich druhá dcera Anna Reichová (*13. 7. 1913) se ještě před válkou provdala za jistého Keila. Také Žofie a Anna odjely 22. 1. 1942 s transportem S z Plzně do Terezína, kde přečkaly do konce války. Po návratu se usadily v Plzni v ulici Rokycanova č.p. 80.

Tak to je příběh sourozenců mé praprababičky Matildy. Naše rodina byla velká, ale přišla válka a většina z mých příbuzných byla zavražděna v plynových komorách a ti, co přežili, se rozprchli neznámo kam. Rád bych své příbuzné našel. Pomůžete mi?

Matěj Slanař, 13 let
kontakt v redakci Tereziánských listů

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2005

Únor

3. 2.

- V předsálí kina Malé pevnosti a v předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná výstava Václava Frolíka „Hlavy, tváře, gesta“. Výstava trvala do 30. 4.

Výtvarná výstava Václava Frolíka „Hlavy, tváře, gesta“.

Vernisáž výtvarné výstavy Lud'ka Tichého.

Březen

- V půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren proběhly dva základní třídenní a jeden nadstavbový čtyřdenní seminář pro pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“ za účasti 83 učitelů z celé ČR. Tyto semináře jsou pořádány ve spolupráci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky, Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze, Muzea romské kultury v Brně, Památníku Terezín a mezinárodní organizace Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research.

Duben

- Byla vydána Výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2004 v českém a anglickém jazyce.

7. 4.

- Výtvarná výstava Lud'ka Tichého byla zahájena v předsálí kina Muzea ghetta. Výstava trvala do 3. 7.

Květen

5. 5.

- V bývalých Magdeburských kasárnách se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holocaustu Jom ha'šoa.

Vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holocaustu Jom ha'šoa.

6. 5.

- Při příležitosti 60. výročí osvobození se uskutečnilo setkání bývalých vězňů policejní věznice pražského gestapa v Malé pevnosti, terezínského ghetta a koncentračního tábora v Litoměřicích. Zahájení proběhlo v Kulturním domě v Terezíně, kde hlavní projev přednesl místopředseda Senátu Parlamentu ČR Petr Pithart. Vystoupili rovněž zástupci bývalých vězňů z uvedených represivních zařízení a shromážděné pozdravili rovněž starostové měst Litoměřic a Terezína. V předsálí kina Malé pevnosti pak byla otevřena dokumentární výstava a poté byly položeny věnce na Národním hřbitově. Na závěr celé akce se konalo přátelské setkání všech účastníků v bývalých Magdeburských kasárnách v Terezíně.

Setkání bývalých vězňů policejní věznice gestapa v Malé pevnosti, terezínského ghetta a koncentračního tábora v Litoměřicích.

6. 5.

- V předsáli kina Malé pevnosti byla otevřena historická dokumentární výstava „Osvobození míst utrpení a statečnosti“, která trvala až do 14. 8.

9. 5.

- Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla zahájena dokumentární výstava „Lodní lístek do ráje“. Tato výstava byla z důvodů nepříznivých klimatických podmínek předčasně ukončena 31. 10.

Pozvánka na dokumentární výstavu „Lodní lístek do ráje“.

Dokumentární výstava „Lodní lístek do ráje“.

Terezínská tryzna 2005.

15. 5.

- Na Národním hřbitově se konala tradiční Terezínská tryzna za účasti zástupců Kanceláře prezidenta republiky, Senátu Parlamentu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Ústavního a Nejvyššího soudu ČR, vlády a zastupitelských úřadů mnoha zemí, jakož i řady dalších hostů. Hlavní projev přednesl Přemysl Sobotka, předseda Senátu Parlamentu ČR.

17. 5.

- Památník Terezín navštívil německý kancléř Gerhard Schröder v doprovodu předsedy vlády Jiřího Paroubka.

26. 5.

- V prostorách půdního divadla v bývalých Magdeburských kasárnách proběhl pětidenní seminář pro slovenské pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“, kterého se zúčastnilo 80 pedagogů.

Červen

8. 6.

- V půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren se konalo oficiální vyhlášení výsledků výtvarné soutěže „Člověk a osud“ a literární soutěže s názvem „Jaký by byl život na Zemi, kdyby nebylo zlo“, které každoročně vyhlašuje Památník Terezín počátkem kalendářního roku. Slavnostní atmosféru červnového odpoledne obohatilo vystoupení Pěveckého sboru Základní školy Terezín, svou účastí ji pak podtrhly paní Helga Hošková-Weissová a paní Eva Meerová, které část svého života strávily v prostředí terezínského židovského tábora. Přítomni byli i ředitel Památníku Terezín Jan Munk, jakož i pozvaní zástupci města Terezína. Z nejlepších výtvarných děl byla instalována putovní výstava.

Červenec

1. 7.

- Dokumentární výstava „Transporty z protektorátu“ byla otevřena v předsáli kina na Muzea ghetta.

Vernisáž výtvarné výstavy Pavla Míky.

Srpen

18. 8.

- V předsáli kina Malé pevnosti byla zahájena výtvarná výstava Pavla Míky, která trvala do 30. 11.

24.–28. 8.

- V Ludwigsfelde u Berlína se již potřinácté uskutečnilo setkání českých a německých pedagogů. Přítomní pedagogové měli možnost seznámit se s památníky v Sachsenhausenu a Ravensbrücku a navštívit památná místa v Berlíně. Předávali si zkušenosti z oblastí výměn školní mládeže a věci s tím souvisejících.

Září

15. 9.

- Výtvarná výstava Jiřiny Adamecové „Žalmy, píseň písní“ byla zahájena v předškolní kina Muzea ghetta. Tato výstava byla přístupná do 31. 12.

Výtvarná výstava Jiřiny Adamecové „Žalmy, píseň písní“.

25. 9.

- V prostoru Židovského hřbitova se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

Říjen

- Byly vydány Tereziánské listy č. 33.

31. 10.–11. 11.

- V muzeu Yad Vashem v Jeruzalémě proběhl první seminář pro české pedagogy. Tento vzdělávací seminář završil cyklus seminářů na téma holokaustu za 2. světové války, pořádaný Památníkem Terezín. Během deseti dnů strávených v Mezinárodní škole pro studium holokaustu se vzdělávalo 25 zvláště zainteresovaných pedagogů podle osvědčené praxe této školy nejen v historii, ale i v psychologii a metodice. Všichni účastníci semináře zde také představili své dosavadní zkušenosti, výsledky a úspěchy v práci se žáky právě v oblasti výuky o holokaustu.

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 2005

Použité zkratky:

TL	Terezínské listy
TSD	Terezínské studie a dokumenty
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente
TsGb	Theresienstädter Gedenkbuch
ZTi	Zpravodaj Terezínská iniciativa
NO	Národní osvobození
RCH	Roš Chodeš
ZN	Zpravodaj / Newsletter

Sborníky:

- Terezínské listy 33/2005.** Vydal Památník Terezín. Praha, OSWALD 2005, s. 141.
- Terezínské studie a dokumenty 2005.** Editor: Jaroslava Milotová a Institut Terezínské iniciativy. Praha, SEFER 2005, s. 424.
- Theresienstädter Studien und Dokumente 2005.** Herausgeber Jaroslava Milotová, Michael Wögerbauer und Institut Theresienstädter Initiative. Praha, SEFER 2005, s. 374.
- Theresienstädter Gedenkbuch Österreichische Jüdinnen und Juden in Theresienstadt 1942–1945.** Hrsg. Institut Theresienstädter Initiative, Prag + Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wien. Münster, LIT Verlag 2005, s. 703.

Periodika:

- Národní osvobození.** Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a československé obce legionářské. Praha, Sdružení MAC 2005, č. 1–26.
- Roš Chodeš.** Věstník Židovských a náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2005, č. 1–12.
- Zpravodaj / Newsletter.** Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Terezín Memorial 2005, č. 1–4.
- Zpravodaj Terezínská iniciativa.** Časopis mezinárodního sdružení Praha, Terezínská iniciativa 2005, č. 30–32.

Knihy a články:

- Adam Alfons** „Ich ersehe daher, diese Angelegenheit so zu regeln, dass dadurch allen diesen Interessen dabei Rechnung getragen wird“. Das Flossenbürger KZ-Aussenlager Holleischen. In: TStD 2005, s. 318–333.
- „Žádám vás, abyste tuto záležitost vyřídili tak, aby byly zohledněny všechny tyto zájmy“. Holýšov, pobočka koncentračního tábora Flossenbürg. In: TSD 2005, s. 280–294.
- Adamovič Ivan** Den ve škole, v noci poplach. Deník židovského chlapce. In: Hospodářské noviny, Praha 30. 3. 2005.
- Adler H. G.** Theresienstadt 1941–1945. Das Anlitz einer Zwangsgemeinschaft. Göttingen, Wallstein Verlag 2005.
- Akce Památníku Terezín / Terezín Memorial events.** In: ZN 1, 2, 3, 4 /2005.
- Anderle Gabriele** Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Wien und die Lagerkommandanten des Ghettos Theresienstadt. In: TsGb 2005, s. 157–180.
- Arnošt Lustig** Člověk touží po rovnováze a po krásě, která by vyvážila ošklivost všednosti. Rozhovor s Arnoštem Lustigem. In: Rovnost, Brno 22. 7. 2005.
- Chci už jenom psát hezké příběhy o lásce. Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedl Břetislav Uhlíř. In: Olomoucký den + Moravskoslezský deník, 17. 10. 2005.
- Píšem iba to, čo cítim. Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedla Viktoria Stanová. In: Národná Obroda, Bratislava 21. 5. 2005.
- Smrt beru jako sestru života, ale nehodlám jí kráčet vstříc. Rozhovor s Ar-

- noštem Lustigem vedl František Cinger. In: Právo, Praha 15. 10. 2005.
- Bartek Robert** Osudná březnová noc 1944. In: NO 7/2005, s. 1.
Varujme lidi bez kruté zkušenosti. K 60. výročí osvobození koncentračního tábora Osvětim. In: NO 3/2005, s. 1 a 2.
- Bauer Michal** Deníky našich sester a bratrů. In: Tvar, Praha 7. 4. 2005.
- Baumová Věra** Sociální a zdravotní péče o členy Terezínské iniciativy. In: ZTi 30/2005, s. 2.
- Beneš Richard** Dopis z pekla existuje již 60 let. Na cestě do koncentráku napsala /Zdeňka Fantlová/ pozdrav známým. In: Blesk, Praha 21. 2. 2005.
- Bernstein Elsa** Das Leben als Drama. Erinnerungen an Theresienstadt. Hrsg. Rita Bake und Birgit Kiupel. Hamburg, Landeszentrale für politische Bildung, 2005, s. 190.
- Bílek Jiří** Tajemství továrny na smrt. In: Naše rodina, Praha 10. 5. 2005, s. 29.
- Blodig Vojtěch** Alltag im Theresienstädter Ghetto. In: TsGb 2005, s. 39–52.
Priority výzkumné a muzejní činnosti Památníku Terezín od počátku 90. let. In: TL 33/2005, s. 7–18.
- Boček Karel** Ani gram uranu okupantům! Praha, Akropolis 2005, s. 158.
- Bondy Ruth** Leben mit dem Ungeziefer. In: TStD 2005, s. 168–180.
Život s hmyzem. In: TSD 2005, s. 151–160.
- Borák Mečislav** Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína. In: TL 33/2005, s. 36–44.
- Bortlíčková Anna** Stovku oslavila čardášem, pak si zacvičila. Vlasta Urbánková je na sebe pyšná, ale jak tvrdí, už to prý není jako před rokem. In: Právo, Praha 21. 3. 2005.
- Brabec Jan – Miloš Dobrý** Svou lásku neopustím. Vězeň, který dokázal přežít Terezín i Osvětim. In: Euro, Praha 9. 5. 2005.
- Brůhová Bedřiška** Polanovka byla svědkem křtin. In: Plzeňský deník, 25. 4. 2005.
- Břeňová Eva** Německý velvyslanec navštívil Terezín. In: Deník Litoměřicka, 26. 10. 2005.
Trochta by se dožil sta let. Poznal terezínské ghetto i litoměřickou věznicí. In: Deník Litoměřicka, 1. 4. 2005.
- Burger Adolf** Des Teufels Werkstatt. Die Geldfälscherwerkstatt im Konzentrationslager Sachsenhausen. Teetz, Hentrich 2005, s. 280.
- Cieslar Jiří** Putování dalekou cestou. In: Divadelní noviny, Praha 20. 9. 2005.
- Cílek Roman** Poselství z nacistického pekla. Svět se dozvěděl o Osvětimi díky unikátnímu útěku. In: Epoque, Praha 30. 11. 2005.
- Czech Centre In Brussels Presents Chava Pressburger – Collages.** In: Český dialog, Praha IX/2005.
- Čapková Kateřina** Nie wären wir geflüchtet. Im Güterwaggon aus der Slowakei in die Schweiz. In: TStD 2005, s. 334–364.
„Nikdy bychom bývali neutekli.“ V nákladních vagoncích ze Slovenska do Švýcarska. In: TSD 2005, s. 308–334.
- Časnochová Jana** Měl smůlu, byl Žid! In: NO 4/2005, s. 6.
- Červený Ondřej** Bude spravedlnosti učiněno zadost? In: Vysočina, noviny Žďárska, 3. 11. 2005.
- Deník mého bratra.** Ukázka ze zápisků Petra Ginze z let 1941–1942. In: RCH 3/2005, s. 12–13.
- Deníky se našly po pádu Columbie.** Bratrový deníky považují za výstrahu všem lidem, říká Ginzova sestra Chava Pressburgerová. Rozhovor s Chavou Pressburgerovou vedl Václav Drchal. In: Lidové noviny, Praha 20. 1. 2005.
- Dnes už vraždí jen vrahové.** Rozhovor s Ivanem Klírou vedl Matěj Chytil. In: TIME IN, Praha II/2005.
- „...dokud ti srdcem proudí vřelá krev...“** Rozhovor s Františkem Fröhlichem vedl Bronislav Pražan. In: Týdeník Rozhlas, 18. 4. 2005.
- Doskočil Oldřich** Richard. Pracovat nebo zemřít. In: Deník Litoměřicka, 11. 5. 2005.
- Dostál Vladimír** Vězeň z Gross-Rosenu. In: NO 7/2005, s. 6.
- Falteisek Lubor** Co Petr Ginz odkázal světu. In: Naše rodina, Praha 8. 2. 2005.
Terezín v sedmi obrazech. In: Naše rodina, Praha 10. 5. 2005.

- Fedorovič Tomáš** Die Judenverfolgung im Sudetenland unter besonderer Berücksichtigung auf den Regierungsbezirk und die Stadt Aussig. In: TStD 2005, s. 278–317. Nové poznatky o příslušnicích SS v terezínském ghettu. In: TL 33/2005, s. 50–59. Pronásledování Židů v Sudetské župě se zvláštním zaměřením na vládní kraj a město Ústí nad Labem. In: TSD 2005, s. 244–279.
- Fetters Aleš** Literární vědec a kritik Pavel Fraenkl. Výročí. In: Hradecké noviny, Hradec Králové 7. 11. 2005.
- Fikrlová Olga** Vzpomínka je silným mementem. In: Kladenský deník 15. 4. 2005.
- Fleglovi Zdena a Václav** Brundibár a Dismánův soubor. In: ZTi 30/2005, s. 15–16.
- Frankl Michal** Österreichische Jüdinnen und Juden in der thesesienstädter „Zwangsgemeinschaft“. Statistik, Demographie, Schicksale. In: TsGb 2005, s. 71 až 86. „Židovstvo ztrácí své základy“. Československo a rumunská uprchlická krize (1937–1938). In: TSD 2005, s. 295–307.
- Ungar Gerhard** Forschungsschwerpunkt: Gedenkbuch. Quellen und Vorbereitung des Theresienstädter Gedenkbuchs. In: TsGb 2005, s. 191–200.
- Frantinová Eva** Řeka. In: Haló noviny, Praha 9. 9. 2005, s. 6–7.
- Friedl mi otevřela oči** Rozhovor s pedagožkou a kunsthistoričkou Jelenou Makarovou vedla Alíce Marxová. In: RCH 6/2005, s. 6–7.
- Friesová Jana Renée** Pevnost mého mládí. Praha, Nakladatelství Jaroslava Poberová 2005, s. 207.
- Foukal Jan** Terezínu už záplavy nehrozí. In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 1. 8. 2005.
- Gál Fedor** Rodiště koncentrák! In: Večerník, Praha 7. 5. 2005.
- Galis Radek** A na troskách ghetta budeme se smát, zpívali vězni. Terezín – místo utrpení a naděje. In: Českobudějovické listy + Olomoucký den + Hradecké noviny, 6. 5. 2005. Jste-li mladý, snášíte všechno jinak. Fedor Gál se v Terezíně narodil. In: Zlínské noviny, 6. 5. 2005. Ota Pavel se nebál smrti, ale závisti. In: Ústecký deník, 2. 7. 2005. Přežil koncentrák, ztratil rodinu. Třiaosmdesátiletý bývalý vězeň Rudolf Bartek se po šedesáti letech vrátil do Osvětími. In: Nedělní svět, Praha 30. 1. 2005.
- Garscha Winfried R.** Theresienstadt und die österreichische Justiz. Eine Übersicht der Gerichtsverfahren wegen Verbrechen im Zusammenhang mit dem Ghetto Theresienstadt und im Gestapo-Gefängnis „Kleine Festung“ Theresienstadt. In: TsGb 2005, s. 181–190.
- Gaudesová Iva** Putovní výstava Vedem, tajný časopis chlapců v terezínském ghettu. In: ZTi 31/2005, s. 11.
- Gazdík Jan, Navara Luděk** Čtyři vraždy, ale vůbec žádní vrazi. Před pětadesáti lety byla popravena Milada Horáková a další tři lidé. Za vraždy nikdo nebyl potrestán. In: Mladá fronta Dnes, 29. 6. 2005.
- Goldschmidová Jana** Vzpomínka na Jiřího Goldschmida. In: ZTi 30/2005, s. 16.
- Gottwaldt Alfred** Die Deutsche Reichsbahn und Theresienstadt. In: TStD 2005, s. 64–111. Německé říšské dráhy a Terezín. In: TSD 2005, s. 59–99.
- Grobová Jana** Bruselská komisařka má velké plány s Terezínem. In: Mladá fronta Dnes, Praha 7. 5. 2005.
- Gruner Wolf** Das „Protektorat Böhmen und Mähren“ und die antijüdische Politik 1939–1941. Lokale Initiativen, regionale Massnahme, zentralen Entscheidungen im „Grossdeutschen Reich“. In: TStD 2005, s. 27–63. Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“. In: TSD 2005, s. 25–58.
- Habartová Kateřina** Brundibár. Dětská opera z terezínského ghetta stále žije. In: NO 15/2005, s. 6.
- Havel Josef** Oběti předcházejí vítězství. Ústí nad Orlicí, Ofis 2005, s. 288.
- Hejl František** Jen úporná vůle přežít... Edita Řihová (14. 11. 1919 – 31. 7. 2005). In: NO

- 24/2005, s. 4.
- Herdickerhoff Thorsten** Theresienstadt sucht seine Zukunft. Einige wollen hier eine Universitätsstadt, andere eine europäische Holocaust – Gedenkstätte. In: Prager Zeitung, Praha 3. 11. 2005.
- Herrmannová Eva** Brundibár v Lipském Gewandhausu. In: ZTi, říjen 2005, s. 8.
Nadační fond Hanse Krásy... a co dál? In: Týdeník Rozhlas, Praha 17. 10. 2005.
Nadační fond Hanse Krásy hodlá v Terezíně ukončit svou činnost. In: ZTi říjen 2005, s. 4.
Zajímavé cedéčko Karla Švenka. In: ZTi 31/2005, s. 11.
- Hochberg Severin** Američané v Československu a Židé přeživší holocaust (1945–1948). In: TL 33/2005, s. 60–67.
- Holý Jiří** Sympozium. In: RCH 6/2005, s. 9.
- Homolová Marie** Co opravdu řekla Milada Horáková. Po pětadesáti letech od popravy Milady Horákové se objevila nová svědectví o tom, jak před soudem vypovídala... In: Mladá fronta Dnes, Praha 26. 11. 2005.
Z pekla holocaustu do Chile, Milan Platovský v životě několikrát začínal a vždy nakonec uspěl. Pomohla mu vůle nevzdat se, přátelství i štěstí. In: Mladá fronta Dnes, Praha 2. 11. 2005.
- Holub Drahošlav** Mluvíme s vámi o své naději, ne o svých strastech. Před šedesáti lety naši zemi křičovaly různé pochody smrti. V jednom z nich byl i básník francouzské avantgardy Robert Desnos. Zemřel na tyfus v Terezíně 4. června 1945. In: Literární noviny, Praha 25. 4. 2005.
- Horáčková Alice** Dítě, na které čekala smrt. Vyšel Deník Petra Ginze, jehož kresba z Terezína putovala do kosmu. In: Mladá fronta Dnes, Praha 19. 2. 2005.
Šel hned do plynové komory, vzpomíná Ginzova sestra. In: Mladá fronta Dnes, Praha 19. 2. 2005.
- Horák Ondřej** Osudy rozporuplného entuziasty. Po prózách o holocaustu připravuje Arnošt Lustig knihu o Karlu Gottovi. In: Lidové noviny, Praha 7. 5. 2005.
- Hossfeld Uwe** „Rasový papež“. Životopisná skica rasového badatele Hanse Friedricha Karla Günthera. In: TSD 2005, s. 335–372.
- Houdek František** Otec moderní české fyziky Václav Dolejšek učinil světový objev a vybuřoval tradici úspěchů ve fyzice. In: Mladá fronta Dnes, 19. 2. 2005.
- Hradská Katarína** Slovenskí židia v Terezíne. In: TL 33/2005, s. 74–81.
- Chládková Ludmila** Ghetto Theresienstadt. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezín Ghetto. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezínské ghetto. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezínská svědectví, aneb zpráva o jednom úspěšném studentském projektu. In: TL 33/2005, s. 120–122.
- Staňková Petra** Připomněli si. In: RCH 3/2005, s. 11.
Při výuce o holocaustu učinili studenti gymnázia objev. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 3. 2. 2005, s. 11.
- Chmelík Jan** Mlynářka z Třebče (Marie Sigmundová) pomáhala lidem zmírnit válečnou nouzi. In: Českobudějovické listy, 5. 2. 2005.
- Chrástský Ivo** Poslanci Bundestagu přijeli do Terezína. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 28. 2. 2005, s. 15 a 17.
Skauti se chystají na tryznu. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 4. 4. 2005.
Tryzna připomněla oběti. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 16. 5. 2005.
Učitelé v Terezíně znovu hovoří o holocaustu. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 26. 11. 2005.
- In memoriam Jaromír Mrkos** (9. 6. 1919 – 24. 6. 2004). Sepsala Historická skupina Předvoj. In: NO 3/2005, s. 2.
- Internační tábor Terezín 1945–1948 / Internment Camp Terezín 1945–1948.** In: ZN 3/2005.
- Intrator Miriam** The Theresienstadt Ghetto Central Library, Books and Reading: Intellectual Resistance and Escape during the Holocaust... In: Year Book L/2005, s. 3–28.

- 24/2005, s. 4.
- Herdickerhoff Thorsten** Theresienstadt sucht seine Zukunft. Einige wollen hier eine Universitätsstadt, andere eine europäische Holocaust – Gedenkstätte. In: Prager Zeitung, Praha 3. 11. 2005.
- Herrmannová Eva** Brundibár v Lipském Gewandhausu. In: ZTí, říjen 2005, s. 8.
Nadační fond Hanse Krásy... a co dál? In: Týdeník Rozhlas, Praha 17. 10. 2005.
Nadační fond Hanse Krásy hodlá v Terezíně ukončit svou činnost. In: ZTí říjen 2005, s. 4.
- Hochberg Severin** Zajímavé cedéčko Karla Švenka. In: ZTí 31/2005, s. 11.
Američané v Československu a Židé přezivší holokaust (1945–1948). In: TL 33/2005, s. 60–67.
- Holý Jiří** Sympozium. In: RCH 6/2005, s. 9.
- Homolová Marie** Co opravdu řekla Milada Horáková. Po pětapadesáti letech od popravy Milady Horákové se objevila nová svědectví o tom, jak před soudem vypovídala... In: Mladá fronta Dnes, Praha 26. 11. 2005.
Z pekla holocaustu do Chile. Milan Platovský v životě několikrát začínal a vždy nakonec uspěl. Pomohla mu vůle nevzat se, přátelství i štěstí. In: Mladá fronta Dnes, Praha 2. 11. 2005.
- Holub Drahošlav** Mluvíme s vámi o své naději, ne o svých strastech. Před šedesáti lety naši zemí křižovaly různé pochody smrti. V jednom z nich byl i básník francouzské avantgardy Robert Desnos. Zemřel na tyfus v Terezíně 4. června 1945. In: Literární noviny, Praha 25. 4. 2005.
- Horáčková Alice** Dítě, na které číhala smrt. Vyšel Deník Petra Gínze, jehož kresba z Terezína putovala do kosmu. In: Mladá fronta Dnes, Praha 19. 2. 2005.
Šel hned do plynové komory, vzpomíná Ginzova sestra. In: Mladá fronta Dnes, Praha 19. 2. 2005.
- Horák Ondřej** Osudy rozporuplného entuziasty. Po prózách o holocaustu připravuje Arnošt Lustig knihu o Karlu Gottovi. In: Lidové noviny, Praha 7. 5. 2005.
- Hossfeld Uwe** „Rasový papež“. Životopisná skica rasového badatele Hanse Friedricha Karla Günthera. In: TSD 2005, s. 335–372.
- Houdek František** Otec moderní české fyziky Václav Dolejšek učinil světový objev a vybudoval tradici úspěchů ve fyzice. In: Mladá fronta Dnes, 19. 2. 2005.
- Hradská Katarína** Slovenskí židia v Terezíne. In: TL 33/2005, s. 74–81.
- Chládková Ludmila** Ghetto Theresienstadt. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezín Ghetto. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezínské ghetto. Praha, V ráji 2005, s. 56.
Terezínská svědectví, aneb zpráva o jednom úspěšném studentském projektu. In: TL 33/2005, s. 120–122.
- Staňková Petra** Připomněli si. In: RCH 3/2005, s. 11.
Při výuce o holocaustu učinili studenti gymnázia objev. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 3. 2. 2005, s. 11.
- Chmelík Jan** Mlynářka z Třebče (Marie Sigmundová) pomáhala lidem zmírnit válečnou nouzi. In: Českobudějovické listy, 5. 2. 2005.
- Chrástský Ivo** Poslanci Bundestagu přijeli do Terezína. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 28. 2. 2005, s. 15 a 17.
Skauti se chystají na tryznu. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 4. 4. 2005.
Tryzna připomněla oběti. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 16. 5. 2005.
Učitelé v Terezíně znovu hovoří o holocaustu. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 26. 11. 2005.
- In memoriam Jaromír Mrkos** (9. 6. 1919 – 24. 6. 2004). Sepsala Historická skupina Předvoj. In: NO 3/2005, s. 2.
- Internační tábor Terezín 1945–1948 / Internment Camp Terezín 1945–1948.** In: ZN 3/2005.
- Intrator Miriam** The Theresienstadt Ghetto Central Library, Books and Reading: Intellectual Resistance and Escape during the Holocaust... In: Year Book L/2005, s. 3–28.

- Jankowski Alice „Bibliothek, Buch, Leser“. Zur Geschichte der Hamburger jüdischen Gemeindebibliothek. In: TStD 2005, s. 181–214.
„Knihovna, kniha, čtenář“. K historii knihovny židovské obce v Hamburku. In: TSD 2005, s. 162–190.
- Jaroš Zdeněk Kostelní Myslová (Náglův odkaz). In: Jihlavské listy, 15. 4. 2005.
„Jeder musste ja sein weiteres Leben meistern“. Erinnerungen von Truda Simonsohn an die Jahre nach der Befreiung, aufgezeichnet von Ursula Krause-Schmitt. In: Informationen Nr. 62, November 2005, 30. Jg., Frankfurt am Main, s. 14–17.
- Jiráček Milič Válečná generace. Praha, Akropolis 2005, s. 128.
„Jsem klaun, kterého vychoval lágr“ říká uznávaný spisovatel Arnošt Lustig. Žena se Bohu dokonce povedla. Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedl Tomáš Poláček. In: Mladá fronta Dnes, Praha 27. 1. 2005.
- Kadlec František Příběh lékaře Františka Trágera. In: Českobudějovické listy, 10. 6. 2005.
Kamenec Ivan Holokaust na Slovensku, jeho reflexie v literatuře a společnosti. In: TL 33/2005, s. 82–91.
- Kárný Miroslav Theresienstadt 1941–1945. In: TsGb 2005, s. 17–38.
Klein Peter Theresienstadt: Ghetto oder Konzentrationslager? In: TStD 2005, s. 112 až 124.
- Klevisová Naďa Dobré jitro pane hrobníku, čekáte? Alén Diviš byl jednou z nejméně probádaných osobností českého výtvarného umění. In: Hospodářské noviny, Praha 15. 4. 2005.
- Klíma Ivan Konec velké války. In: Lidové noviny, Praha 29. 4. 2005.
Klobas Oldřich Malíř neumírá. Telč, Dobrý důvod 2005, s. 75.
K Němcům necitím nenávisť. Rozhovor se Zdenkou Fantlovou vedl Miroslav Hule. In: Lidové noviny, 29. 4. 2005.
- Kojzar Jaroslav Poslední poprava v Malé pevnosti Terezín. In: Haló noviny, Praha 22. 4. 2005.
Terezín byl důsledek. In: Haló noviny, 16. 9. 2005.
- Komandantura a protektorátní četníci v ghettu / The camp commandant's Office and the Protectorate gendarmes in the Ghetto. In: ZN 4/2005.
- Konec terezínského ghetta. Můj poslední den v koncentráku – Egon Jordan. In: Právo, Praha 6. 5. 2005.
- Kosta Jiří „Gleiwitz – Blechhammer – Medzilaborce – Prag“. Todesmarsch – Befreiung – Rückkehr. In: TStD 2005, s. 15–26.
Pochod smrti – osvobození – návrat. Gleiwitz – Blechhammer – Medzilaborce – Praha. In: TSD 2005, s. 15–24.
- Kotrmanová Ludmila Křížové cesty kardinála Trochty. In: Naše rodina, Praha 5. 4. 2005.
Koukal Pavel Nadnárodní symbol utrpení a odporu. In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 7. 5. 2005.
- Koura Petr Politička, která se nikdy nebála ozvat. Františka Plamínková byla nesmírně pracovitá – jako učitelka, politička i bojovnice za práva žen. In: Mladá fronta Dnes, Praha 8. 9. 2005.
- Kovařík Jan Výlet do Lidic a Terezína. In: NO 17/2005, s. 2.
Kozdon Edith M. Tini's People. Philadelphia, X libris Corporation 2005, s. 284.
Kráčmarová Hana Revoluční skupina Předvoj. In: Haló noviny, Praha 18. 4. 2005.
Krejčová Helena Oddělení pro židovská studia a Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí 2. světové války. In: TL 33/2005, s. 19–27.
- Kresba Petra Ginze vyšla na známce. In: Lidové noviny, Praha 21. 1. 2005.
Kriseová Eda Svět je brajgl, když se člověk dívá objektivně... In: Literární noviny, Praha 28. 2. 2005.
- Kroupa Karel Šest hrdinů z ulice V háji. In: NO 21/2005, s. 8.
Kryl Miroslav K životním osudům Ing. Otto Zuckera. In: TL 33/2005, s. 92–103.
Reflexe českého vydání monografie H. G. Adlera Terezín 1941–1945. In: TL 33/2005, s. 68–73.
- Křivková Lucie – Havlová Martina Terezínský slaviček mezi námi. In: NO 19/2005, s. 4.
Kubový Josef Přisahal... Ing. Vladimír Světlík, CSc. In: NO 8/2005, s. 1.
Kučera Petr Schröder: Ať proroci kážou. Německý kancléř v Praze bagatelizoval ostré

- Lappin Eleonore** výroky sudetských Němců. In: Lidové noviny, Praha 18. 5. 2005, s. 1 a 2. Die Deportationen ungarischer Juden nach Theresienstadt. In: TsGb 2005, s. 113–146.
- Lášek Radan** Maďarští Židé v Terezíně. Osud „privilegovaných“ pracovních otroků. In: TSD 2005, s. 136–150.
- Lettenbauer Birgit** Ungarische Jüdinnen und Juden in Theresienstadt. Das Schicksal „privilegierter“ jüdischer Arbeitssklavinnen. In: TStD 2005, s. 152–167. Poručík od ženistů. In: NO 4/2005, s. 8.
- Levora Josef** „Beziehungen in ausgezeichnetem Zustand“. Gerhard Schröder besuchte bei seiner Reise nach Tschechien auch das ehemalige Konzentrationslager Theresienstadt. In: Prager Zeitung, Praha 26. 5. 2005.
- Liebl Petr** Protektorátní dětství. In: Haló noviny, Praha 7. 5. 2005.
- Liebl Petr** Brundibár nejen v Evropě, ale i za „velkou louží“. In: ZTi 32/2005, s. 6–7.
- Liebl Dagmar** Zpráva o práci předsednictva Terezínské iniciativy v roce 2004. In: ZTi 31/2005, s. 3–5.
- Lorencová Anna** Mezinárodní konference v Terezíně. In: ZTi 30/2005, s. 12–13. Vzpomínkové shromáždění k 60. výročí osvobození represivních zařízení v Terezíně a Litoměřicích 6. května 2005. In: ZTi 31/2005, s. 16–17.
- Luke Tom** 60 let od osvobození Osvětimi a dalších koncentračních táborů, 60 let od konce války. In: ZTi 30/2005, s. 9.
- Macháček Pavel** Výchova koncentrákem. In: „...bylo mi 13“. Grafia, Plzeň 2005.
- Makarova Elena** Boarding Pass to Paradise. Peretz Beda Mayer and Fritz Haendel. Jerusalem, Verba Publishers 2005, s. 239.
- Manes Philipp** Lodní lístek do ráje. Peretz Béda Mayer, Fritz Haendel. Vydal Památník Terezín 2005, s. 65.
- Marxová Alice** Als ob's ein Leben wär. Tatsachenbericht. Theresienstadt 1942–1944. Hrsg. Ben Barkow, Klaus Leist. Ullstein Verlag, Berlin 2005, s. 524. Aby se nezapomnělo. Terezínské iniciativě je patnáct let. In: RCH 4/2005, s. 10. Válka skončila. Můžete domů. O nové výstavě v Galerii Roberta Guttmanna. In: RCH 5/2005, s. 16–17.
- Materialien zum Denkmal für die ermordeten Juden Europas.** Hrsg. Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas. Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung 2005, s. 183.
- Matušiková Lenka** Nové směry využívání archivních pramenů k dějinám terezínského ghetta. In: TL 33/2005, s. 45–49.
- Mencl Vojtěch** Smrt na úsvitu svobody. In: NO 12/2005, s. 8.
- Merová Evelina** Zajímavá výstava. In: ZTi 32/2005, s. 3.
- Měsíční krajina z Terezína.** Poštovní známka s kresbou z terezínského ghetta. In: Hospodářské noviny, Praha 19. 1. 2005.
- Meyer Beate** „Altersghetto“, „Vorzugslager“ und Tätigkeitsfeld. Die Repräsentanten der Reichsvereinigung der Juden in Deutschland und Theresienstadt. In: TStD 2005, s. 125–151. „Starobní ghetto“ a „tábor pro prominenty“ jako pole působnosti. Repräsentanti Říšského sdružení Židů v Německu a Terezíně. In: TSD 2005, s. 112–135.
- Miková Lisa** Karel Reiner in memoriam 1910–1979. In: ZTi 32/2005, s. 4.
- Miláda Horáková** Neteskněte moe! In: Ústecký deník, Zlínské noviny, Moravskoslezský deník, 27. 6. 2005.
- Milotová Jaroslava** Institut Terezínské iniciativy v roce 2004. In: ZTi 30/2005, s. 3–4. Terezín po třinácti letech. In: RCH 2/2005, s. 10.
- Mocek Michal** Mluvčí sudetských Němců v Terezíně. Johann Böhm včera navštívil bývalý koncentrační tábor, předtím byl v Lidicích. In: Mladá fronta Dnes, Praha 27. 7. 2005, s. A2.
- Moser Jonny** Dr. Benjamin Murrelstein, der dritte „Judenälteste“ von Theresienstadt. In: TsGb, s. 147–156.
- Motl Stanislav** Navždy mladý Petr Ginz. Předloňská havárie raketoplánu Columbia oživi-

- la příběh nadaného kluka, jenž se stal obětí holocaustu. In: Lidové noviny, Praha 24. 1. 2005.
- Munk Jan** Mezinárodní vztahy Památníku Terezín v roce 2004. In: TL 33/2005, s. 123–124.
Rok 2004 v Památníku Terezín. In: ZTi 30/2005, s. 5.
Terezínská svědectví. Vydalo Gymnázium Český Krumlov 2005, s. 238.
- Na písanie pamäti je ešte priskoro.** Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedla Zuzana Komárová. In: SME, Bratislava 25. 4. 2005.
- Navara Luděk** Na svět se musí nahlížet z různých míst. Spisovatel Ivan Klíma je nejpřekladanějším českým autorem, doma však tak neotřesitelnou pozici nemá. In: Mladá fronta Dnes, Praha 2. 9. 2005.
- Nejedlý Josef** Peníze s vodotiskem smrti. In: Haló noviny, Praha 28. 1. 2005.
- Németh Josef** Člověk a jeho osud mládež zaujal. In: DL 9. 5. 2005.
Památník vydal katalog dětských prací. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 19. 10. 2005
- Neugebauer Wolfgang** Theresienstadt und Österreich. In: TsGb 2005, s. 53–70.
- Nezapomeňte na hrůzy nacismu!** Rozhovor s Václavem Hrůzou vedl Josef Kropáč. In: NO 14/2005, s. 8.
- Niklas Martin** „...wir nennen es „Als ob“. Erinnerungen österreichischer Jüdinnen und Juden an Theresienstadt. In: TsGb 2005, s. 87–112.
- Nosek Jiří** Tábor našťastí minul terezínský osud. In: Haló noviny, Praha 5. 2. 2005.
- Nováček Libor** Osudy lidí na poštovní dokumentaci. In: NO 22/2005, s. 6.
- Nová kniha Malíř neumírá hovoří nejen o umění, ale i o holocaustu.** In: Vysočina, Noviny Žďárka, 20. 1. 2005.
- Osamělá cesta malíře Aléna Divíše.** In: TIME IN, Praha 3/2005.
- O sobě raději netočím.** Rozhovor s Dušanem Kleinem vedla Marta Švagrová. In: Lidové noviny, Praha 7. 5. 2005.
- Otec měl číslo do nebe.** Ivan a Jan Krausovi natočili cédéčko, na němž vzpomínají na originální výchovné metody svého otce a oživují jeho humor. Rozhovor s bratry Krausovými vedla Petra Mojtovej. In: Šťastný Jim, Praha 29. 7. 2005.
- Památníček paní Helgy Weissové pootevřen...** Sepsala ZŠ Vranov nad Dyjí. In: NO 3/2005, s. 7.
- Pařík Arno** Lodní listek do ráje. Peretz Béda Mayer a Fritz Haendel v Terezíně. In: RCH 6/2005, s. 12–13.
Zapomenutý Jiří Jilovský. In: RCH 10/2005, s. 12–13.
- Pátek Patrik** Ojedinelou výstavu uvedl izraelský velvyslanec. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 10. 5. 2005.
Terezínem hledí lidské tváře. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice, 4. 2. 2005.
- Pavlát Leo** Židovské muzeum v Praze a jeho úloha při výzkumu holocaustu a odhalování snah o jeho dezinterpretaci. In: TL 33/2005, s. 28–35.
- Pěkný Tomáš** Pamětní kniha číslo IV. In: RCH 6/2005, s. 16.
- Petrášová Lenka** Služebně nejstarší sestra vítězi. Ocenění na akci Sestra roku získala žena, která měla strach z uniform. In: Mladá fronta Dnes, Praha 2. 2. 2005.
- Pinard Richard Peter** Alois Kříž a cyklus rozhlasových relací „Co víte o Židech a svobodných zednářích?“ In: TSD 2005, s. 191–243.
Alois Kříž und die Sendenreihe „Was wissen sie von den Juden und Freimaurern“. In: TStD 2005, s. 215–277.
- Plachá Pavla** Kronikářka židovského ghetta. Malvína Schalková malovala celý život hlavně portréty. In: Mladá fronta Dnes, 20. 9. 2005.
- Pojar Miloš – Pavlát Leo** Problematika holocaustu na Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v roce 2004. In: ZTi 30/2005, s. 7–8.
- Popelová Pavla** Golema mám v příbuzenstvu. Vzpomínka na válečná léta (a nejen ta) očima ženy ze slavného rodu rabína Löwa Věry Dvořákové-Schulhořové. In: Blesk, Praha 1. 5. 2005.
- Poznejte spisovatelku Helenu Epsteinovou.** Rozhovor s Helenou Epsteinovou vedla Anna Lorencová. In: ZTi 31/2005, s. 12–14.
- Prejdová Dominika** Paměť holocaustu. Vzpomínky a zapominání. In: RCH 6/2005, s. 8.

- Prchlík Zdeněk** Karel Valter. Malíř svázaný s jižními Čechami. In: Naše rodina, Praha 2005.
- Projekty škol / School projects.** In: ZN 2/2005.
- Projekt antisemitismu v Česku přibývá.** Rozhovor s Michaelou Vidlákovou vedl Marek Jehlička. In: ZTi říjen 2005, s. 14–15.
- Předvoj** Sborník příspěvků ke konferenci Sdružení domácího odboje a partyzánů 1943–1945. Vydala historická skupina Předvoj, součást Sdružení domácího odboje a partyzánů, Praha 2005, s. 114.
- Příbil Josef** Osudy. Vyprávění vězeňkyně koncentráku Gréty Mlýnské-Müllerové. In: Haló noviny, Praha 15. 7. 2005.
- Publikace Památníku Terezín / Terezín Memorial Publications.** In: ZN 2/2005.
- Rademacher Tomáš** Erst international, dann unterm Hakenkreuz. Für die oftmals erfolgreichen deutschen Fußballmannschaften in Böhmen und Mähren kam das Ende durch die Nationalsozialisten. In: Prager Zeitung, Praha 8. 9. 2005.
- Rak Jindřich** Locomotion und ein Sommernachtstraum in Berlin. In: Prager Zeitung, Praha 18. 8. 2005.
- Repatriace bývalých vězňů z Terezína / The repatriation of former prisoners from Terezín.** In: ZN 2/2005.
- Rozhovor Anny Lorencové s Karolem Sidonem.** In: ZTi říjen 2005, s. 10–11.
- Růžičková Zuzana – Kulijevyčová Marie,** Královna cembala. Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 166.
- Rychetský Lukáš** Až pokvetou kaštany. In: Literární noviny, Praha 31. 1. 2005.
- Říha Vladimír** Spisovatel Arnošt Lustig nahrál vyprávění o svém životě na komplet čtyř CD a říká: Minulé století bylo soubojem dobra a zla. In: Právo, Praha 8. 12. 2005.
- Senková Zita** Schröder popáté. Německý kancléř se poklonil v Terezíně. In: Mladá fronta Dnes, 18. 5. 2005.
- Schulz Julie** Paříž: Hudba a třetí říše. In: Rch 1/2005, s. 16–17.
- Síkora Roman** Lodní lístek do ráje. In: Literární noviny, Praha 2. 5. 2005.
- Simonnot Philippe** Pierre Vidal – Naquet Le traité de l'Atlantide. In: Le Figaro, Francie 3. 3. 2005.
- Simon Wiesenthal 1908–2005.** In: RCH 10/2005, s. 3 + 14.
- Sklenička Petr** Huga museli před svatbou zplnoletit. In: Kladenský deník, 28. 12. 2005.
- Sovová Adolfiná** Že jsem předtím cvičila, se mi nesmírně vyplatilo. Vzpomínkový text A. Sovové připravila Tereza Hamplová. In: Literární noviny, Praha 4. 2. 2005.
- Spisovatel Karel Poláček zemřel před 60 lety.** Méně známé údaje. In: Orlický týdeník, Rychnov nad Kněžnou 21. 1. 2005.
- Staňková Alena** Děti v Terezíně a Malé pevnosti. In: NO 9/2005, s. 4.
- Stránský Pavel** Na odpovědi nesejde, důležitá je otázka. In: ZTi 32/ 2005, s. 17.
O absurditě. In: ZTi 31/2005, s. 15.
- Strnad Radek** Gauneramova Brundibára uslyší i Terezín. In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 7. 4. 2005.
- Studnička Eduard** Památník Terezín. In: Kanadské listy, Ontario No. 5–6/2005.
- Stuna Jan** Památky židovského osídlení a holocaustu. In: TL 33/2005, s. 129–130.
- Svoboda Karel** Osvobození českého ráje. In: Haló noviny, Praha 16. 5. 2005.
- Svobodová Kateřina – Leo Pavlát,** Činnost oddělení holocaustu Židovského muzea v Praze v roce 2004. In: ZTi 30/2005, s. 6–7.
- Synková Tatyana** Tagebücher wie die von Anne Frank. Die Erlebnisse des tschechisch-jüdischen Jungen Petr Ginz zur Zeit des deutschen Protektorats. In: Prager Zeitung, Praha 24. 2. 2005.
- Szymanská Olga** Alén Diviš. In: Český dialog, Praha III/2005.
60. výročí osvobození Terezína 8. 5. 1945 / 60th anniversary of the liberation of Terezín May 8 th, 1945. In: ZN 1/2005.
- Šeterle David** Terezín stále žije. In: Neraweb.cz, 20. 7. 2005.
- Šimek Robert** Emil Kolben. Ten, kdo dal jméno ČKD. In: Profit, Praha 3. 1. 2005.
- Šimůnek Michal** Od „pěče o dědičný základ“ k „vědě o eugenicé“. Kontrola lidské dědič-

- nosti mezi utopií a skutečností. In: TSD 2005, s. 373–410.
- Šlajchrt Viktor** Pekelnou lodí do ráje. In: Respekt, Praha 5. 9. 2005.
- Šopejstalová Božena** Středoevropský osud Tomáše Kosty. In: Respekt, Praha 18. 4. 2005.
- Štulcová Nad'a** Moták z transportu je zázrak. In: Plzeňský deník, 21. 2. 2005, s. 1 + 13.
Dojmy z Terezína. Zamyšlení nad vzdělávacími semináři Památníku Terezín. In: TL 33/2005, s. 115–119.
- Švára Ondřej** Hana Brady má na domě pamětní desku. In: Vysočina, noviny Žďárska 21. 7. 2005.
- Švehla Marek** Návrat domů. Tři vzpomínky na krajinu po holocaustu. In: Respekt, Praha 31. 1. 2005.
- Terezín hledá budoucnost ve vzdělání.** In: Ústecký deník, 29. 4. 2005.
- Terezín. Pevnost, která nebyla nikdy obléhána.** Památník Terezín / **Fortress that never Suffered a siege.** The Terezín Memorial. In: Travel in the Czech Republic 3/2005, s. 50–53.
- Theresienstadt: dieses Vermächtnis ist immer aktuell.** In: Zwischen Zinnwald und Prag. Zeitung für Touristen. Verlag P. Benda – Agentura IS, Teplice 2005.
- Tomášek Dušan** Naši uprchlíci v Šanghaji. In: TL 33/2005, s. 125–128.
- Tonarová Šárka** Terezín by měl být Centrem holocaustu. In: Právo, Praha 16. 8. 2005.
- Tryzna v Terezíně připomněla hrůzy koncentračních táborů.** In: Právo, Praha 16. 5. 2005.
- Tuček Radim** Děti z Litoměřicka vědí, jaké hrůzy skrýval Terezín. In: Deník Litoměřicka, 10. 5. 2005.
- Varhaník Jiří** Nágl musel v budoucnost věřit, zaznělo při křtu Klobasovy knihy. In: Jihlavské listy, 8. 2. 2005.
- Vašek František - Štěpánek Zdeněk,** Pomáhalo se v dobách nejtěžších židovským občanům? In: TL 33/2005, s. 104–114.
- Vězeň A 2026 přežil Osvětim, na své číslo nikdy nezapomene.** In: Moravsko-slezský deník, 19. 4. 2005.
- Vidláková Michaela** Brundibár ve Francii. In: ZTí 32/ 2005, s. 7.
Je důležité financovat školní zájezdy do Terezína? In: ZTí 31/2005, s. 10.
Nová naděje pro školní zájezdy do Terezína. In: ZTí 32/ 2005, s. 5.
Svitá naděje. In: RCH 10/2005, s. 17.
Všichni jsme lidi aneb Den proti antisemitismu v Praze. In: ZTí 32/2005, s. 13–14.
Zpráva o činnosti výchovné komise. In: ZTí 30/2005, s. 3.
- Vitovská Ivana** Putování válčnou Evropou za svobodu. In: Hradecké noviny, Hradec Králové 18. 6. 2005.
- Vlastenec Josef Jelínek** In: Orlický týdeník, Rychnov nad Kněžnou 19. 4. 2005.
- Vodička Milan** Jak Mladá fronta Dnes našla kufr Zdenky Fantlové. Prošla Osvětimí a její zavazadlo tam je stále. Nechce ho vidět, je pro ni rekvizitou z minulého života. In: Mladá fronta Dnes, Praha 29. 1. 2005.
- Volná Kateřina** Mladí lidé toho v současnosti o holocaustu moc nevědí. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 25. 1. 2005.
- Vrkočová Ludmila** Vzpomeňme stého výročí narození Roberta Brodka. In: Hudební rozhledy, Praha IX/2005.
- Vznik národního hřbitova v Terezíně / The foundation of the National Cemetery at Terezín.** In: ZN 2/2005.
- Vzpomínka na syna Václava Ellera.** In: NO 9/2005, s. 6.
- Weikert Petr** Kancelář plakal v terezínské pevnosti. In: Ústecký deník, Kladenský deník, Olomoucký den, Rovnost, Brno 18. 5. 2005.
V Izraeli se učili, jak vysvětlovat holocaust. In: Deník Litoměřicka, Litoměřice 21. 11. 2005.
Wallströmova podpoří Terezín. In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 9. 5. 2005.
- Začátek v Praze byl pro mě šok.** S Gaby Flatowovou o hudbě a o tom, jaké je to být cizí – vedl rozhovor Jan Kout. In: Respekt, Praha 2005.
- Zázvorka Jiří** Cesta do podzemí. In: Instinkt, Praha 15. 9. 2005.
- Zemánková Terezie** Eva Erbenová. Z Prahy přes Osvětim do Izraele a zase zpět aneb zlý sen

- s happy endem. In: Xantypa, Praha XI 2005, s. 5.
- Ze statistik Památníku Terezín ... / Statistics from the Terezín Memorial...**, In: ZN 2/2005.
- Z gesta Němcům už Paroubek necouvne**, říká poradce českých premiérů Tomáš Kosta, bývalý významný německý nakladatel, za války vězeň v Terezíně a Osvětimi. Rozhovor s Tomášem Kostou vedl Luboš Palata. In: Lidové noviny, Praha 30. 7. 2005.
- Z počátků historie Památníku Terezín – do konce 50. let / From the beginning of the history of the Terezín Memorial to the end of the 1950s.** In: ZN 2/2005.
- Zöller Renate** Kultur und Schöngest wider das Grauen. Als Häftling schrieb Philipps Manes in Theresienstadt 1942 bis 1944 ein Tagebuch, das nun erstmals veröffentlicht wird. In: Prager Zeitung, Praha 10. 3. 2005.
- Život je zázrak.** Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedl Milan Eisenhammer. In: Mladá fronta Dnes, Praha 31. 8. 2005.

Zpracovala Marie Poljaková

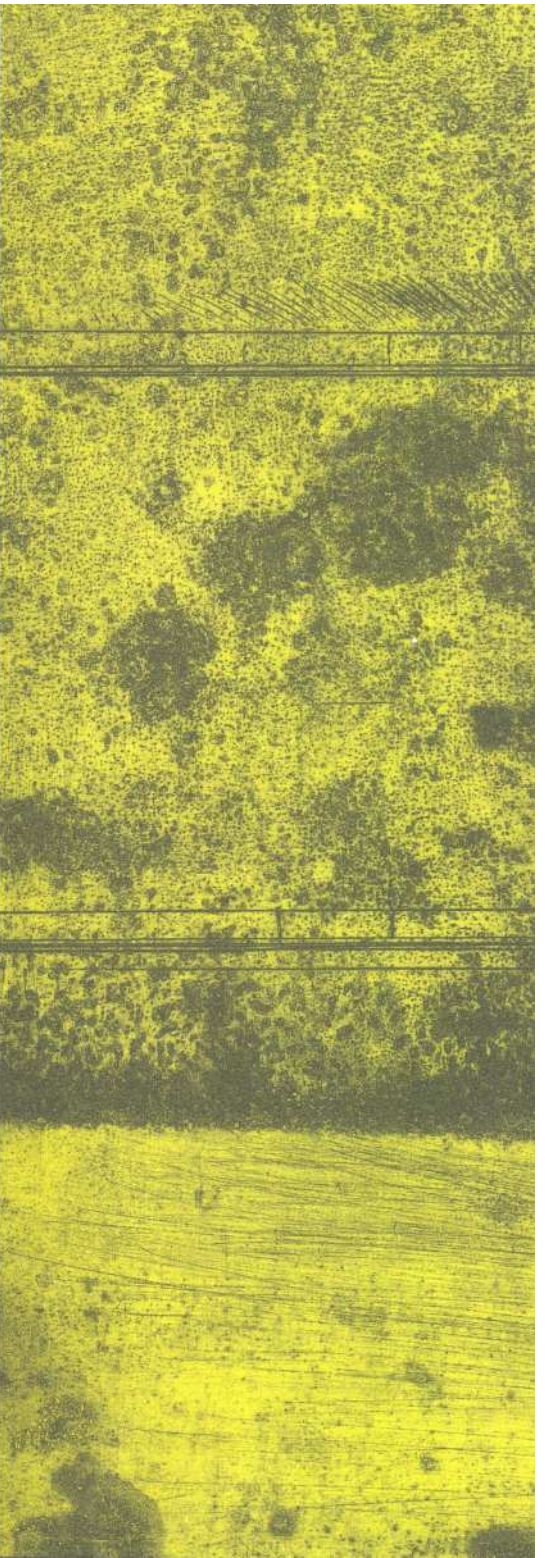
TEREZÍNSKÉ LISTY
SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.,
Anna Hyndráková, Mgr. Ludmila Chládková,
doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc., Miroslava Langhamerová, PhDr. Jan Munk, CSc.,
a PhDr. Marek Poloncarz.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka
Překlad resumé: Jan Valeška (do angličtiny)
a Peter Zieschang (do němčiny)
Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová
Pro Památník Terezín vydalo v roce 2006 Nakladatelství OSWALD®, Praha
Náklad 600 kusů

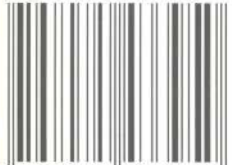
ISBN 80-85433-95-8

© Památník Terezín, 2006

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 80-85433-95-8

9 798085 433950